

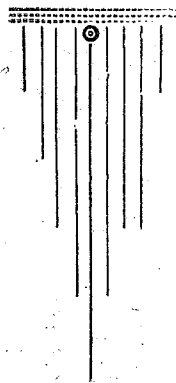
ΓΙΩΓΟΥ ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΒΑΛΑΒΑΝΗ

3

Σ.Τ. Ψ.

ΠΑΡΟΝΤΕΣ 312

ΣΤΗ ΜΗΜΗ ΤΟΥ ΓΙΑΝΝΗ ΜΕΛΙΜΑΡΗ ΦΙ-
ΛΟΥ ΚΑΙ ΣΥΝΤΡΟΦΟΥ ΣΤΑ ΤΑΓΜΑΤΑ ΤΩΝ
ΣΚΛΑΒΩΝ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ.

**VERBA VOLANT
SCRIPTA MANENT**

ΜΙΑ βροχερή μέρα του χειμώνα που μάς πέρασε, σκά-
λιζα στα συρτάκια κάποιας παλιάς ντουλάπας. Δέ ζητούσα
τίποτα τὸ συγκεκριμένο, ἔτσι· μιὰ ἀπασχόληση ἄσκοπη
λόγω τοῦ καιροῦ. Τὰ συρτάκια ἦταν γεμάτα κάθε λογῆς
χαρτιά. Παλιὰ γράμματα, αἰσθηματικά ραβασάκια, πα-
λιές φωτογραφίες καὶ ὑπηρεσιακά μου ἔγγραφα, ἄλλα
σκόρπια, κι ἄλλα ταχτοποιημένα με φροντίδα κι ἐπιμέ-
λεια, πακεταρισμένα καὶ δεμένα με χρωματιστὲς κλωστὲς.

Παλιὰ ἐνθύμια που τὸ καθένα τους μοῦ θύμιζε καὶ
μιὰ ἐποχὴ μακρυνὴ ἢ κοντινὴ.

Χαρῆς καὶ λύπες ντανικές, θαμμένες καὶ ξεχασμένες
χρόνια κει μέσα στὸ κοιμητήρι τῆς πρώτης νεότης μου.
Κι ἔφαγα με τόση περιέργεια σὰν νᾶταν ξένα συρτάκια.

Ἐνα δεματάκι τράβηξε τὴν προσοχή μου που μοῦ φά-
νηκε σὰν πιὸ παλιό, πιὸ ξεθωριασμένο ἀπὸ τ᾽ ἄλλα.

Με μιὰ ἀλλόκοτη προαίσθηση τὸ τράβηξα ἔξω καὶ τὸ
κυττούσα. . .

Πρόχειρο γράψιμο καὶ σὲ χαρτί ἀνόμοιο. Πρὸς στιγ-
μὴ ἀναρωτήθηκα ἂν τὸ γράψιμο ἐκεῖνο ἦταν δικό μου. . .
Ἐπίασα νὰ τὸ ἀνοίξω με τὴν εἰλάβεια καὶ τὸ δέος που
νοιώθουμε σὰν ἀνοίγουμε ἓνα παλιὸ τάφο. Μὰ ὅταν τὰ
μάτια μου πέσανε πάνω στὶς πρώτες γραμμὲς με κυρίε-
ψε ἓνα αἰσθημα που δὲν μπορῶ νὰ περιγράψω. Σὰν νὰ
ἔκαμα μιὰ ἱεροσυλία! Παράτησα συρτάρι καὶ χαρτιά
καὶ ρίχτηκα σ᾽ ἓνα κάθισμα σὰν ὑπνωτισμένος· ἔρμαιον
ἀοράτων ἐπιδράσεων. Λὲς ἓνα μαῦρο χέρι καὶ δυὸ ἀγριεμ-
μένα μάτια με εἶχαν κοιμήσει καὶ μ᾽ εἶχαν ρίξει στὸ σκο-

τεινό παρελθόν, πίσω σὲ μιὰ ζωὴ πεθαμένη, μιὰ ζωὴ ποὺ δὲ ζῆ μιὰ παρά τὸ φάσμα της.

Τὰ χαρτιά ἐκεῖνα, γραμμένα μὲ αἷμα, δὲν ἦταν παρὰ κομμάτια τῆς ζωῆς μου στὴν αἰχμαλωσία.

Δὲ ξαίρω ἂν ἡ λέξις αἰχμαλωσία χτυπᾷ στ' αὐτιά χωρίς σκίσημα.....

Τὸν πόλεμο μποροῦμε νὰ τὸν ποῦμε παιχνίδι, τὸ θάνατο, ξεκουραστικὸ ὕπνο. Μὰ ἡ αἰχμαλωσία, εἶναι μιὰ κόλαση, ὅπως μπορεῖ κανεὶς νὰ τὴν φανταστῆ χειρότερα.

*Αντιγράφοντας τὰ χαρτιά ἐκεῖνα, χρονικὸ μιᾶς παληᾶς ἐποχῆς, ξαίρω πὼς καταπιάνομαι μ' ἓνα θέμα πολὺ παλιό.

Θέμα ποὺ ἀσχολήθηκαν ἄλλοι πρωτότερα ἀπὸ μένα.

Μὰ σκοπὸς μου εἶναι νὰ ἐκπληρώσω—ἔστω καὶ ἀργά— μιὰ ὑπόσχεση, ἕναν ὄγκο ποὺ ἔδωσα τότε στὶς τελευταῖες στιγμὲς τῆς ζωῆς του καὶ πᾶν ἀπ' τὸν τάφο κάποιου φίλου ἀκαὶ συντρόφου στὰ τάγματα τῶν σκλάβων τῆς Ἀνατολῆς.

*Ὅς εἶναι σὰν μνημόσυνο.

Γ. ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ

Α'.

Μόλις ἀποθέσαμε τὰ ὄπλα καὶ ὅτι ἄλλα πολεμικὰ σῦνεργα εἶχαμε μαζύμας, μᾶς διατάξανε νὰ συνταχθοῦμε μὲ τὰ χέρια ψηλά, πάνω σ' ἓνα πλάτωμα, πλάι στὸν ἀμαξωτό.

Σὰν ἔγεινε κι' αὐτὸ ὅπως τὸ προστάξανε, μᾶς ζυγώσανε κι' ἄρχισε τὸ «ψείρισμα.» Μᾶς ψάχνανε τάχα γιὰ μάχαιρια καὶ πιστόλια. Ἰδιωτικὰ καὶ μιὰ ποῦ, δὲ βρίσκανε τέτοια; μᾶς πήραν τὰ πορτοφόλια, τὰ ρολόγια, τὰ τσιγάρα καὶ ὅτι ἄλλο μικροπραγματάκι βρέθηκε στὶς τσέπες μᾶς.

*Ἐπειτα μᾶς βάλαν στὴ μέση καὶ ξεκινήσαμε.

Γιὰ ποῦ;... Κανεὶς δὲ νοιάστηκε νὰ τὸ μάθῃ.

Ἀμιλητοί, βουβοὶ μὲ τὰ κεφάλια σκιμμένα ἀπ' τὸ βάρος τῆς ντροπῆς βαδίζαμε τὸ δρόμο τῆς μαύρης σκλαβιάς. Μαύρες σκέψεις βαρέναν τὰ γυρτὰ κεφάλια χεῖλια σφίγμένα, μάτια θολὰ δὲ βλέπαν παρὰ τίς ἄκρες τῶν ποδιῶν π' ἀλλάζαν θέση διαδοχικὰ στὴ γῆ, κι' οἱ ἀρβύλες τρίζαν ξερά, ρυθμικὰ πάνω στὰ χαλίκια τοῦ δρόμου: Κράκ... κράκ... κράκ. κράκ.

*Ἦταν ἓνα Αὐγουστιατικὸ ἀπομεσημέρο: ἀψὺς καὶ λαυρὸς ὁ ἀνατολιτικὸς ἥλιος μᾶς τρυπούσε ἐχτρικὰ μὲ τίς πυρωμένες βελόνες τοῦ κεφάλια καὶ πλάτες. Ὁ ἰδρώτας κυλοῦσε στὸ πρόσωπο παραμέριζε τὴ σκόνη καὶ κατηφόριζε στὴ μύτη καὶ στὸ πηγῶνι κι' ἀπὸ κεῖ, σταλαματιὰ σταλαματιὰ τσάφ— τσάφ ἔπεφτε στὴ γῆ σὰ δάκρυ.

*Ἡ δίψα καλεῖ τὰ σπλάχνα, κι' οἱ γλώσσες στεγνές

στριφογυρνούσαν στα ξεραμμένα στόματα.

«Γιανάς!...» ή άγριοφωνάρα του Τσαούση προ-
οτάζει (πλησιάστε) κι' οι άρβύλες τρίζουν πάντα:
Κράκ... κράκ... κράκ... μ'ά πιό καθορτημένα. Σε
πιό άργό ρυθμό.

«Γιανάς...» γαυγίζουν κι' οι στρατιώτες. "Αρχισε
νά τ'ό λέει κι' ό ύποκόπανος πάνω στις ιδρωμένες
πλάτες. "Ο ρυθμός στρώνει πάλι μ'ά για λίγο, ώς
πού νά περάση τ'ό τσούξημο της κοντακιάς και πάλι
τά λ'ιδιά. "Αγριεύουν οι Τουρκοί βρίζουν χτυπούν ..
τίποτα. "Ο ύποκόπανος δέν κάνει πιά δουλειά. Οι
σκλάβοι συνήθισαν τ'ά χάδια του. Κάποιος στρα-
τιώτης πού θ'άταν σίγουρα άγωγιότης. Τράβηξε μιά
σουβλερή ξιφολόγη σ'ά βουκέντρη, κεντρίζει όσους
μένουν πίσω και γελά « "Α! Σοίλέ..!»

Μάθανε κι' οι άλλοι τήν τέχνη του, γίναν άγωγι-
άτες, Τραβήξανε τις βουκέντρες κι' ό ρυθμός έστρώ-
σε. "Α! Σοίλέ.!

Τρεμουλιάζει ή άντιλιά στον κάμπο σαν άναλιτό
χρυσάφι. "Ο ήλιος ψήνη τή γή κι' έμεις όλο τρέχουμε.

Τρέχουμε άδιάκοπα, παλαβά άπ' τ'ά κεντρίσματα
της ξιφολόγης. Τρέχουμε και παραπατούμε. Δέν
άκούγονται παρά οι λαχανιασμένες άνάσες μας και
τ'ό πένθιμο τρίζημο της άρβύλας σαν έτοιμόροπο
συγκρότημά σάπιων σανιδιών πού άπό στιγμή σε
στιγμή θ'ά καταρρεύση σε συντρίμια.

Στήν πλαγιά κάποιου λόφου φάνηκαν στέγες
σπιτιών. Πλησιάζαμε σε χωριό. Οι χωριάτες μυ-
ρίστηκαν άπό μακρυά τ'ό πέρασμά μας κι' όσο ζυγώ-

νε με μαζεύονται στη μπασιά του χωριού νά μ'ας
όπεδεχτούν

Κοκκίνησε ό δρόμος άπό φέσι. Λεφοοι παρδαλό
κάθε λογής φάτσα και σουλοπι.

"Αρματωμένοι με ραβδιά και κάμες μ'ας περιμένουν
νά πλησιάσουμε. Ούρλιάζουν, λυσοοιν σαν τσακά-
λια Μάτια κόκκινα, στόματα άφρισμένα, σπλαγοιν
άνυπόμονα τ'ά ραβδιά τους ψηλά.

Διψά ό δ'χλος έκδίκηση και νά ή ώρα πού περιμε-
νε νά τήν πάρη. Χύθηκαν πάνω στις τετράδες μας
με λύσσα και κτυπούν μ' άφάνταστη γρηγοράδα. Τ'ά
ραβδιά κατεβαινουν βροχή πάνω στη μάζα των κορ-
μιών, γαλιζουν άπαίσια τ'ά μαγαίρια τους στον ή-
λιο κι' άνακατεύονται τ'ά ουρλιαχτά κι' οι βρυσιές
με τις φωνές των σκλάβων πού σωριάζονται κάτω
χτυπημένοι.

Πέσαν πολλά κορμιά κι' οι λαβωμένοι πού στέ-
κουν άκόμα στα πόδια παραπατούν σ'ά μεθυσμένοι,
σ'ά νά ζητούν παραμεριά νά πέσουν.

Στήν πλατεία του χωριού τ'ό κακό σταμάτησε. οι
συνοδοι μ'ας δέν άφιναν τους χωριάτες νά ζυγώ-
σουν.

Λαχανιασμένοι κι' αυτοί μαζεύτηκαν πιό πέρα
και περιμένουν νέα εύκαιρία. Πάνω άπ' τ'ά κορμιά
των σκοτωμένων πέσαν τ'ά τουρκάκια σ'ά σφήκες,
φωνάζουν και τσιρίζουν όλα μαζύ. Κάνουν χαρές
"Ένα μιξάτικο—τ'ό μεγαλύτερο 8—9 χρονώ έπέβαλε
σιωπή στα άλλα και πήρε τ'ό λόγο. Μιλ'ά με χει-
ρονόμιες σ'ά ρήτορας. λέει, λέει ώρα. Πάνω στην
άγόρευση τραβά και καμιά κλωτσιά στα πτώματα

καί τὰ φτύνει μὲ ἀηδία « Φτου... Γκιαουρλάρ!... »

« Τὰ πλήθη φανατίστηκαν » κι' ἀρχίζουν ὄλα μαζὺ τίς κλωτσιές καί τὰ φτυσίματα. Οἱ μεγάλοι γελοῦν καί θαυμάζουν. « Ἄφερίμ... ἀφερίμ!.. »

Ἕνα μαυρο μαντρόσκυλλο ζυγώνει δειλά, δειλά, στὰ πτώματα, τὰ μυρίζει, γλύφει λίγο ἀπ' τὰ αἷματα καί τραβιέται πίσω πάλι. Τὰ Τουρκιά γελοῦν τοῦ δίνουν θάρρος: « Νά ἀράπ... γκέλ ἀράπ... γκέλ.

Γελοῦν κι' οἱ μεγάλοι. Τὸ σκυλλί κυτᾶ γύρω του φοβισμένα, κατεβάζει τὴν ουρὰ του καί φεύγει.

Ἡ δίψα μᾶς βασανίζει σκληρὰ: καίει τὰ σπλάχνα καί τὸ νερὸ εἶναι κοντὰ μας, δυὸ δρασκελές τόπο.

Κάτω ἀπ' ἕνα γέρικο πλατόνι τρέχει τὸ δροσερὸ νεράκι μιᾶς βρύσης: στὰ πλάγια κρέμονται καί δυὸ κύπελλα χάλκινα, ἀπὸ λεπτές ὄλυσίδες. Εἶναι, για νὰ πίνουν οἱ διαβάτες.

Νερό... νερὸ γκρινιάζουν οἱ σκλάβοι καί κυττοῦν κατὰ κεῖ. Τὴ δροσερὴ γραμμὴ τοῦ νεροῦ ποῦ τρέχει ἀδιάκοπα. Τὸ νερὸ εἶναι « Μερχαμέτ » λένε οἱ Τουρκοὶ (ψυχικό). Μὰ ποιὸς τολμᾷ νὰ ζυγώσῃ στὴ βρύση;... Πρὶν βρέξει τὰ χεῖλια του θὰ πεθάνη.

Βραδυάζει κι' οἱ χωριάτες δὲ λέν νὰ φύγουν χωρίστηκαν σὲ παρέες, κουβεντιάζουν καί χειρονομοῦν ζωηρὰ.

Μερικοὶ βάλαν στὴ μέση τὸν ἀξιωματικὸ τῆς συνωδίας καί τοῦ λένε για μᾶς: κάτι τοῦ ζητοῦν ἐπιταχτικὰ καί μᾶς δείχνουν. « Ὀλμᾶς » λέει αὐτός. Ὀλμᾶς (δὲν κάνει) καί κοινὰ ἀρνητικὰ τὸ κεφάλι του.

Κρίνεται ἡ τύχη μας. Ἡ ζωὴ μας ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἕνα κούνημα τῆς κεφαλῆς τοῦ ἀξιωματικοῦ: ἕνα μικρό, ἀνεπαίσθητο κούνημα: πρὸς τὰ πάνω ἢ πρὸς τὰ κάτω. Κανεὶς μας δὲ μιλά, μὰ ὅλοι τὴν ἴδια σκέψη κάνουνε: ὅλων τὰ μάτια ἔχουν καρφωθῆ στὸ κεφάλι τοῦ ἀξιωματικοῦ: πρὸς τὰ πάνω ἢ πρὸς τὰ κάτω θὰ γύρη;

Ὁ φόβος δὲν ἔχει ἀκόμα θρονιαστῆ μόνιμα στὶς ψυχές μας. Ἡ συμφορὰ μᾶς φαίνεται σάν ψέμμα, σάν ἕνα κακὸ ὄνειρο ποῦ θὰ σβύσῃ μὲ τὸ ξύπνημα.

Λοιπὸν τί θὰ γίνῃ βρὲ παιδιὰ; — ρωτᾶ κάποιος σιγὰ — θὰ σταθοῦμε νὰ μᾶς πετσοκόψουν σάν τραγιά, αὐτὰ τὰ ζαγάρια;

Τί θές νὰ κάνουμε ρὲ συνάδελφε, χωρὶς ὄπλα! Βέβαια... εἶναι κι' αὐτό! Ἄφοῦ τὰ δώσαμε σάν κορόϊδα... Ἔχ! ἐκεῖνα τὰ κέρατα, μᾶς πήραν στὸ λαιμὸ τους!..

Μωρ' ἀλήθεια, τί γίναν οἱ ἀξιωματικοὶ μας; Κανεὶς δὲ φαίνεται. Ποῦ τοὺς πήγανε;...

Ἕνας ἐπιλοχίας διμοιρίτης ἔμεινε μᾶζύ μας κι' αὐτὸς δαρμένος καί τσαλακωμένος χειρότερ' ἀπὸ ὄλους μας.

Πάνω στὴν ὥρα, μερικοὶ πιδ ζωηροὶ ἀπ' τοὺς χωριάτες ξεκόψαν ἀπ' τοὺς ἄλλους κι' ἔρχονται κατὰ πάνω μας, μὰ πρόλαβε ὁ ἀξιωματικὸς ἔβαλε τίς φωνές, τρέξαν κι' οἱ στρατιῶτες, πρότειναν τὰ ὄπλα καί τοὺς σταματήσανε.

Πῆρε τὸ λόγο ἕνας ἀγᾶς. Πρόεδρος τοῦ χωριοῦ... Προῦχοντας, κάτι τέτοιο φαίνεται ἀπ' τὸ ντύσιμό του: εἶναι πιδ σουλουπωμένος. Μπήκε στὴ

μέση, σήκωσε τὰ χέρια καὶ φώναξε νὰ πάψουν. "Όταν ἡσυχάσανε οἱ ἄλλοι, πλησίασε τὸν ἀξιωματικὸ κι' ἄρχισε νὰ τοῦ λέει, ποιὸς ξέρει τί. Μιλοῦσε ἡρεμα σιγὰ καὶ πιστικά, οἱ χωριάτες ἀφικράζονταν μὲ στόχαση τὰ λόγια του κι' ὁ ἀξιωματικὸς κουνοῦσε τὸ κεφάλι καταφατικά :

Ναί, ναί. « Όλουρ» τοῦ λέει (γίνεται).

Τι εἶναι αὐτὸ τό... γίνεται δὲν ἀκούσαμε.

Μὰ πάντα κακὸ θὰ ἦταν γιὰ μᾶς.

"Επειτα ὁ ἀγὸς στράφηκε στοὺς χωριάτες, κάτι τοὺς εἶπε, ξεχώρησε τέσσερης καὶ τοὺς ἄλλους τοὺς πρόσταξε νὰ τραβηχτοῦν πίσω.

Τὴν ἴδια ὥρα κι' ὁ ἀξιωματικὸς πρόσταξε νὰ γονατίσουμε ὅλοι κι' οἱ πέντε χωριάτες μαζὺ μὲ τὸν προύχοντα πλησίασανε.

Καταλάβαμε: ἦτάν γιὰ ἀναγνώριση. Ἀνάμεσά μας ζητοῦσαν συντοπίτες τοὺς "Ελληνες.

Μεταξὺ τοὺς εἶναι κι' ἓνα τσογλάνι καμμιά εἰκοσαριά χρονῶ, ἓνας κιρινιάρης βλογοκομμένος.

Αὐτὸς γτυποῦσε μ' ἓνα ροζιάρικο ραβδί στὰ κεφάλια ὅταν μπένναμε στὸ χωριό.

Περνοῦν κοντά μας καὶ μᾶς κυττᾶν στὶς φάτσες ἓναν, ἓνα ἄγρια, βλοσερά. Τὰ μάτια τοὺς ἀστραποβολοῦν γεμάτα κακία καρφώνονται στὰ δικὰς μας καὶ φέρνουν ἀνατριχίλα. Κάπου, κάπου σταματοῦν ἐπίμονα σὲ κάποιον, πᾶν—²νὰ τὸν σουσουμιάσουν' εἶναι, δὲν εἶναι ; Περνοῦν ξαναπερνοῦν σπρώχνουν κλωτσοῦν, βρίζουν.

Κανεὶς γνωστὸς.

Βορέθηκαν. Μᾶς φτύνουν καὶ φεύγουν. «Φτοῦ...

"Αλλάχ μπελά σινί βερσίν Γκιαουρλάρ».

Σιγὰ, ἡ πλατεία ἄδειασε. Εἶχε πιά νυχτώσει. Σέ λίγο ἦρθε ἓνας γεροχωριάτης ζαρωμένος ἀπ' τὰ χρόνια, ἓνα σαράβαλο, μ' ἓνα λαδοφάναρο στὸ χέρι καὶ μᾶς σηκώσανε.

Μπροστὰ πήγαινε τὸ φανάρι καὶ πίσω ἀκολουθοῦσαμε μεις. Περάσαμε πᾶν'ἀπ' τὰ κορμιὰ τῶν σκοτωμένων μὲ προσοχὴ μὴ τοὺς πατήσουμε. Μὰ ἦταν τόσο τὸ σκοτάδι... ὅσο νὰ προσέξῃ κανεὶς...

Λίγο ἔξω ἀπὸ τὸ χωριὸ τὸ φανάρι σταμάτησε μπρὸς σὲ μιὰ ξύλινη μαντρόπορτα. Ἦταν μιὰ ἀποθήκη μὲ διάφορα πῆλινα ἀγγεῖα καὶ κεραμύδια. Ἐκεῖ θὰ περνούσαμε τὴ νύχτα διψασμένοι καὶ νηστικοί. Μᾶς σπρώξανε μέσα καὶ λουφάξαμε στὶς γωνιὲς σὰ δαρμένα σκυλλιά. Ὁ γεροχωριάτης στάθηκε κατὰ μεσῆς τῆς πόρτας, ἔδωσε τὸ φανάρι του σ' ἓνα στρατιώτη καὶ χτύπησε τίς παλάμες δυό, τρεῖς, φορὲς νὰ γίνῃ ἡσυχία κι' ἔπειτα κάτι ἄρχισε νὰ λέει φωναχτά, μὲ μιὰ τρεμουλιάρικη φωνὴ σάν ν' ἄβγαζε προεκλογικὸ λόγο, ὅσο μιλοῦσε ἔφερνε τὸ χέρι στὸ λαιμὸ μὲ τὸ πλάι σάν κόψη μαχαιριοῦ. "Όταν τέλειωσε τὸ λόγο του, ἓνος δηκὸς μας τουρκομαθῆς, βρέθηκε πρόθυμὸς νὰ μᾶς ἐξηγήσῃ τί εἶπε:

Ξαίρετε τί λέει παιδιά;... Νὰ λέει, νὰ προσέξουμε νὰ μὴ γίνῃ ζημιὰ τὴ νύχτα.

Νὰ μὴ σπάσουμε τίποτα. Γιατί τὸ πρωτὶ, ὅσα σπαμένα τοουπλέκια βρῆ, τόσοις θὰ σφάξῃ » Καὶ λέγοντας θὰ σφάξῃ, ἔκονε τὴ χειρονομία τοῦ Τουρκοῦ,

Ίσως γιά νά καταλάβη ό γέρος πώς έρμηνεύτηκαν καλά οί φοβέρες του.

"Α!... έκανε κι' αυτός πάλι μέ τό χέρι στό λαιμό, Σράξει.

"Όταν έκλεισε ή πόρτα κι' άπλώθηκε τό σκοτάδι, έγεινε ήσυχια. Ό καθένας κλείστηκε στόν έαυτό του κι' άφησε τή σκέψη του έλεύθερη νά μετρήσει τό μέγεθος τής συμφορας που τόσο αναπάντεχα μάς πλάκωσε.

Κανείς δέ μιλά. Δέν άκούγεται ψήθυρος παρά μόνο οί άνάσες βαρειές και γρήγορες. Μέσα στό σκοτάδι και στη σιωπή νοιώθεις τόν έαυτό-σου μόνο.

Τά κορμιά και τά νευρα τσακισμένα μένουν άκίνητα. Μιά λίμνη ήσυχη μ' ασάλευτα νερά κάλυμα

Κι' αυτή τή μονοκόματη σιωπή τάραξε ξαφνικά μια φωνή κάποιου φοβισάρη συναδέλφου: Τό νού σας ρέ παιδιά, τά τσουμπλέκια μη γίνη ζημιά..

Ή φωνή του έπρεσε σά λιθάρι στην λίμνη και τάραξε τά ήσυχα νερά της. Ξεσπάστηκαν όλοι. Μουρμούρισαν κάποια φλαστήμια και σωπάσανε. Μά και πάλι σέ λίγο. Πάνω που καλμάρισαν τά νευρα και γλαρώνουν τά μάτια μια άσήμαντη άφορμή, κάποιοι σαματάς μικρός, άνεπαίστητος και πάλι τά ίδια:

Τό νού σας ρέέ... Ζημιά θα κάνετε κερατάδες... Τό είπε μιά, τό είπε δυό, τρείς φορές, Τό παράκανε.

"Άντε στό διάλο σύ και τά τσουμπλέκια βλάκα. Μας σκότισες!...

Πήρε τήν κατσάδα του άπ' τους άλλους και ήσυχασε. Παράτησε τή φροντίδα των άγγειών. "Ε-

πειτα άρχισαν τά βογγητά: ώχ! ό ένας, ώχ ό άλλος. Φάνές λογιώ, λογιώ. Σκληρές άντρίκες, λεπτες παραπονιάρικες, παιδικές. "Άλλες τρεμουλιαστές γουστόζικες. Τά κορμιά κρούσαν, πονούν τά χτυπήματα.

Είναι και κάποιοι που βογγά μπάσα, μοσχαρίσια χτυπά στα νευρα.

« Πάψε ρέ συνάδελφε, νά χαρης τή μάνα σου». « Σιγότερα ρέ φίλε... μάς ξελύγωσες....»

Ό κύριος έπιλοχίας είναι βρέ παιδιά. Φώναξε άλλος:

"Ε, λοιπόν;... Και σάν είναι!...

Βέβαια και σάν είναι ό κ. έπιλοχίας; Τί μ' αυτό..

"Εδω δέν έχει ανώτερους και κατώτερους. Τώρα είμαστε όλοι τό ίδιο... "Ενα πήλινο άγγειό άξίζει ό καθένας μας.

Στρομπουλός και βαρύς καθώς ήταν ό διμοιρίτης μας, έφαγε τό περισσότερο ξύλο. Τώρα βογγά μοσχαρίσια ό φουκαράς.

Στις μικρές άνάπαυλες των βογγητών, στήνω τ' αυτό ν' άκούσω τί γίνεται έξω.

"Ήσυχια. Φύλλο δέν κουνιέται.

Κάπου, κάπου μακρυνά ούρλιαχτά σκυλλιών άκούγονται άπ' τά στενοσόκακα του χωριού, ανατριχιαστικά, σά νά θρηνούν στρίγγλες τά άψυχα κορμιά των άδικοσκοτωμένων συντρόφων που ξιλιάζουν στο καλτερίμι του χωριού.

Τέτοιες κι' άλλες σκέψεις μου διώχνουν τόν ύπνο και ξαναζωντανεύουν τίς τρομαχτικές εικόνες τής

μέρας πώχουν τυπωθή τόσο ζωηρά στο μυαλό και ξανάρχονται μπρός μου είτε κλειστά, είτε άνοιχτά έχω τὰ μάτια.

Ἡ νύχτα εἶχε προχωρήσει πολύ. Μακρυνὰ λαλήματα πετεινῶν μαρτυροῦν πὼς θάταν μεσάνυχτα.

Τὰ βογγητά τῶν συντρόφων ἔχουν σταματήσει πιά· δὲν ἀκούγεται ἄχνα. . . .

Μιά πυχτή ἴστωπὴ ἀπλώθηκε μέσα στὴν ἀποθήκη, νὰ τὴν κόψης μὲ μαχαίρι!

Τάχα, νὰ εἶχαν κοιμηθῆ ὄλοι; Ποιὸς ξαίρει!

Πάνω ποῦ κλείναν τὰ μάτια μου, ἕνας σαματᾶς σηκώθηκε στὸ δρόμο μὴ βοῆ ποῦ ὄλο πλησιάζει σὰ ν᾿ἀρχεται μπουρίνι σπρωγμένο ἀπὸ τὸν ἄνεμο. Ὅσο πλησιάζει ξεχωρίζουν φωνές, ποδοβολητὸ ἀντάρα.

Ἔνας, ἕνας ξυπνᾶ ἀλαφιασμένος κι ἀφικράζεται . . . . Τι εἶναι; Τι τρέχει;

Ἔρχονται πάλι . . . ἀκοιτέ . . . ;

Ὅλο ἕνα μαζεύονται στὴν πόρτα τῆς ἀποθήκης. Ἀπὸ τίς χαραμάδες περνοῦν ἀχνές οἱ ἀκτίνες ἡκάποιου λαδοφάνарου. Ὅσοι πλαγιάζαν κοντὰ στὴν πόρτα φέραν τὸν πανικό. Ἔνας, ἕνας τράβιεται πίσω, καὶ πάνω στὸν ξεσικωμὸ κάποιος σκόνταψε καὶ κύλισαν μερικά τσουμπλέκια ἀπὸ τὸ σωρό.

Νάτα . . . ! Νάτα . . . ! Χαθήκαμε. . . .

Ἔβαλε τίς φωνές πάλι ὁ φίλος, λές καὶ τοῦ βάλανε τὸ μαχαίρι στὸ λαιμό.

Πόσα; . . . Πόσα σπάσανε βρὲ παιδιὰ; . . .

Φεύγουν ὄλοι ἀπὸ τὸ μέρος τῆς ζημιάς. Γίνεται μεγάλος σαματᾶς. Σκάστε μωρὲ.. —φονάζουν οἱ

ἄλλοι ποῦ ἀφικράζονται—νᾶ κούσουμε τί γίνεται...

Ὁ διμοιρίτης πὸ πέρα προσεύχεται δινατὰ:

« Ἐκ παντοίων κινδύνων τοὺς δούλους σου φιλάτε εὐλογημένη Θεοτόκε...»

Τὸ κλειδί ἔτριξε στὴν κλειδαριὰ κρῖκ... κρῖκ... ἡ πόρτα ἄνοιξε μὲ μιάς, ἔγινε ἡσυχία. Κοπήκαν οἱ ἄσες, σταμάτησαν οἱ καρδιές. Δυὸ κᾶνες τουφεκῶν ἕνα λιχνάρι καὶ τεῖς ἀγριεμμένες φάτσες προβάλαν στὸ ἄνοιγμα τῆς πόρτας. Δυὸ στρατιῶτες κι ἕνας πολίτης· ἔξω περιμέναν ἄλλοι· ὀλόκληρο μπουλοῦκι χωριάτες.

Σηκώσανε τὸν πρῶτο ποῦ βρέθηκε κοντὰ τους. Φέραν τὸ λιχνάρι στὸ μούτρο του, τὸν κιττάξαν μπρός, πίσω κι ἔπειτα: « Τσικάρ» βγάλε τοῦ λείι ὁ στρατιώτης καὶ τοῦ δειχνη τὸ χιτῶνί του.

Βγάλτο τοῦ λείι ὁ Τουρκομαθῆς αὐνάδελφος.

Τὸ ξεκουμπῶνὴ πρόθυμα καὶ τὸ βγάζει, μὰ πρὶν τὸ δῶση, κάτι θυμήθηκε πὼς πρέπει νὰ πάρη ἀπὸ τὴν τσέπη του· κάνει νὰ τὴν ξεκουμπῶση μὰ δὲν πρόλαβε. Τοῦ τὸ ἀρπάξαν ἀπὸ τὰ χέρια. Τὸ φαναράκι κατέβηκε στὰ πόδια, φώτισε τὸ ἄρβυλα.

Τσικάρ!

Ὁ διερμηνέας ζύγωσε ἀκάλεστος νὰ ἀναλάβη καθήκοντα. Βγάλτα συνάδελφε.

Βγήκαν καὶ τὸ ἄρβυλο.

Παίζει πάλι τὸ φαναράκι, ἀνέβαινει λίγο πρὸς πάνω, πάει μπρός, πίσω· σταματᾶ στὴν γκιλότα. Τσικάρ! Τώρα ὁ σύντροφος διστάζει, κυττὰ γύρω του μὲ ἕνα ἡλίθιο χαμόγελο.

Τσικάρ οὐλάν... ἀγριεύει ὁ Τουρκοκός.

Μπρέ βγάλτη συνάδελφε* φωνάζει ο διερμηνέας.
 Ήταν περιττό. Τ' άκουσε τρεις φορές ως τώρα
 κι' έμαθε πώς τσικάρ θα πή βγάλε. Μά και την
 γκιλότα! :

Πήρε το λόγο ο ύποκόπανος αήτη τη φορά και ή
 γκιλότα βγήκε και ριχτηκε στην άκρη, για να σκεπά-
 ση κάποιο Τουρκικο γυμνό πσιινό. Σήκωσαν δεύτε-
 ρο, το φαναράκι τη δουλειά του. Απ' τη φάτσα στο
 χιτώνιο στ' άρβυλα και στην γκιλότα, και Τσικάρ.

Αυτός δε χρειάζεται διερμηνέα ούτε κανείς άλλος.
 Ένας, ένας ξεκουμπώνεται πριν έρθ' ή σειρά του,
 κι' έτοι, ως πού να καλοξημερώση μείναμε όλοι με
 τά σώβρακα και ξυπόλιτοι.

Σε μερικούς αφήκαν τις γκιλότες που ήταν τρύ-
 πτες μά σε κανέναν τά άρβυλα.

Το πρωί σαν ήρθαν να μάς πάρουν, πολλοί στρα-
 τιώτες φοροδσαν ρούχα δικάμας και άρβυλα. Η
 μοιρασιά έγινε κανονικά.

Πριν βγή ο ήλιος πέσαμε στον άμαξωτό για τη
 Σμύρνη. Ο δρόμος ήταν γεμάτος χαλίκια. Μαρτύριο
 για τά γυμνά πόδια.

Η ξυπόλυσιά μας δυσκολεύει πολύ στο περπάτη-
 μα. Όσα πόδια δεν είναι μαθημένα στην τραχειά
 ζωή της ξυπολυσιάς ύποφέρουν πολύ. Τά χαλίκια
 χώνονται στις μαλακές πάτοδες σαν καρφιά και
 φέρνουν ένα πόνο παράξενο, γαργαλιστικό που
 φτάνει ως τη ρρχοκοκαλιά σαν άνατριχίλα. Το κορ-

(Συνεχίζεται)

μι χάνει την Ισορροπία του κι' ή περπατησιά,
 μεταβάλλεται σε άλλεπάλληλα πηδήματα όδινηρά.

Ό πλαινός μου με συμβουλεύει να μη πατώ βα-
 ρειά. Δοκιμάζω χειρότερα.... Η προσπάθεια αυτή με
 κουράζει πολύ. Σκοτώνει όλο τό κορμί. Κυττάζω
 τους άλλους μήπως έχουν βρη κανέναν άλλο τρόπο
 περπατησιάς για τά χαλίκια... Τό ίδιο! Πηδοθν οι
 περισσότεροι, κι' οι συνοδοί μας γελούν' φωνάζουν
 και μάς χτυπουν να προχωροθμε.

Μά φαίνεται πώς δεν βρίσκουν τόσο βασανιστική
 την πορεία για σκλάβους. Δεν τους ίκανοποιεί όλο-
 τελά. Σοφίστηκαν λοιπόν κάτι άλλο άκόρα χειρότε-
 ρα. Πρόσταξαν να κατεβοθμε άπ' τόν άμαξητό και
 να μποθμε μέσα στα θερισμένα χωράφια.

Έδω πια δεν ήταν περπατησιά όλλα πηδήματα
 δαιμονισμένων. Τά θερισμένα στάχια που στέκαν ό-
 λόρθα σαν προντζινα καρφιά, χώνονταν στις πλη-
 γές των ποδιών που είχαν ανοίξη πρωτίτερα τά χα-
 λίκια του δρόμου. Αυτή ή άλόκοτη περπατησιό ξε-
 βιδώνει όλες τις κλειδώσεις του κορμιού, σε κάνει
 να κινήσαι σά νευρόσπαστο.

Οί Τουρκοι γελουν τώρα εύχαριστημένοι. Τό
 βρίσκουν πολύ διασκεδαστικό να βλέπουν ένα μπου-
 λουκι ξιπόλιτων να πηδοθν σε κάθε τους βήμα και
 να πολεμοθν στα πεταχτά να βγάλουν τ' άγκάθια
 άπ' τά πόδια τους. Και τό μπουλουκι αυτό κινήται,
 βαδίζει κάτω άπό μία άδυσώπητη άνάγκη, σαν μέ-
 σα σε σκοτεινό όνειρο.

« Γιουρού ούλάν» φωνάζει ο άξιωματικός.

« Γιουρού Γκιαουρλάρ» (προχωρείτε άπιστοι)

Γαυγίζουν οι στρατιώτες, και χτυπούν αλύπητα.

Οι πόνοι των ποδιών ανεβαίνουν και σκορπούν' σ' όλο το κορμί και κατασταλάζει τόκατακάθι τους στην καρδιά, φαρμάκι.

Νά παραπονεθείς, νά παρακαλέσης, νά έκληπαρήσης τόν οίκτο τους; δέν γίνεται τέτοια σκέψη. Τό μιαλό δέν εύκαιρη για τέτοιους ρωμάντισμούς. "Έχει μαζευτεί όλο στα πόδια.

"Ο κάμπος είναι ατέλειωτος, χωράφια θερισμένα, όσο πέρνει τό μάτι.

Τι τόν ξεπειραν οι εύλοημένοι τόσον τόπο τούτη τήν κατάραμένη χρονιά! ;

"Ο διμοιρίτης ό φουκαράς έχει μελανιάσει και κοντανασαινει σάν άτμομηχανή στην άνηφοριά.

"Η γλώσσα του κρέμμεται άπ' τό στόμα λές κι έχει ξεκολλήσει ή σπλήνα του άπ' τά σπλάχνα και τήν κρατά με τά δόντια μήν του πέση. « Κουράγιο καπετάνιο! » Του πετά ένας, ένας μιá κουβέντα και τόν προσπερνά.

« Δέν άντέχω βρέ παιδιά, θα πέσω. »

Κουράγιο, του λέω. Νά, τέλειώσαν τά χωράφια.

Πιο πέρα φάνηκαν μερικά δέντρα, λίγο γρασιδι και πιο πίσω ένας λόφος άπό γκριζοπράσινα βράχια. Λίγα πηδήματα άκόμα και τά χωράφια τέλειώσαν.

"Η περπατησιά πήρε νά στρώνη, μα πάνω στην ώρα, άκούστηκε ή σφυρίχτρα του αξιωματικού, για στάση.

Σωριαστήκαμε όλοι πάνω στην πυρωμένη γή, ό καθένας στη θέση που βρέθηκε. Οι Τούρκοι μαζευτήκαν στη σκιά των δέντρων νά κολατσίσουν.

"Ήλωσα τό κεφαλι μου στα σκέλια και ξεσπασα σ' ένα κλάμα βουβό που άπό ώρα μου φύσκωνε τά στήθεια. Κι' ένας κόμπος όλόπικρος μ' έπνιγε στο λαιμό.

"Έκλαψα, έκλαψα ώρα πολλή. Τά δάκρυα κυλούσαν άπ' τά μάτια μου χωρίς αναφυλλητά. Πόση ώρα δέ ξαίρω μα όταν στέρεψαν είχα πιά άνακουφιστή. "Ένας στρατιώτης φορτωμένος τά παγούρια των συναδέλφων του πήγαινε για νερό.

"Ανάμεσα άπ' τά βράχια έτρεχε λίγο νερό, κυλούσε στον κάμπο, σ' ένα βαλτότοπο και σταματούσε κάτω άπ' ένα πράσινο βουρκο. Πολλά χόρτα τριγύρω και κουνούπια ψύννεφο. "Όλων τ'ε μάτια είναι κει στραμμένα σάν σε δαση και ροφούν νοερά τά βαλτόνερα.

Νερό, νερό φωνάζουμε όλοι, μερικοί τό λένε και τούρκικα : Σού... σου...

Κάποιος τσαούσης σηκώθηκε άργά άπ' τη σκιά που καθότανε και ήρθε κοντά μας.

Σού, σου άφέντη μου έκλιπαρούμε όλοι.

Στάθηκε λίγο νά τό καλοσκευτή, νά κάνη τη μεγάλη υποχώρηση ;.

Νά, λέει, δείχνοντάς μας, τό βουρκο : "Αίντε νά πιήτε γουρούνια.

Κουβέντες βαρειές δέν υπάρχουν. "Ίσως έτσι τις χαρακτηρίζουν οι περιστάσεις. ή ή ώρα που θα ειπωθούν άντύχη νά είναι κακή. Μα για τήν περίσταση εκείνη, ήταν ή καλλίτερη κουβέντα που ειπώθηκε άπό Τούρκου στόμα.

Πέσαμε όλοι με τά μούτρα στα λασπόνερα και

ρουφούσαμε άχόρταγα, πιπιλιζαμε τὸ βοῦρκο χωρὶς νὰ νοιαστῆ κανεὶς τὸν κίνδυνο.

Μὴ βρῆ παιδιὰ ξεφώνιζε καποῖος σύτροφος.

Μὴ πίνετε τόσο, εἶναι θάνατος.

Ἦταν ἓνα ντελικάτο παιδί ἀπ' τῆ Σμύρνη. Ὁ Γιάννης Μειμάρης με ἄσπρο κοριτοίστικο δέρμα καὶ περιποιημένα δάχτυλα. Τὸ ὁμορφόπαιδο τοῦ λόχου.

Φώναξε, ξαναφώναξε, μὴ πίνετε, εἶναι θάνατος.

Ποῖς νὰ τὸν ἀκούση.

Ἄς ἔρθη νὰ τελειώνουμε λεβέντες μου, μούρ μούρισε ὁ διμοιρίτης. Στὸ τέλος παρυσύθηκε κι' ὁ Μειμάρης κι' ἄρχισε νὰ πίνη με τίς φοῦχτες. Ὅταν χορτάσαμε τῆ δίψα μας, ξαπλώσαμε πάλι κατὰ γαμα. Ὁ διμοιρίτης κιτῆ τὸν ἥλιο, πιάνη μιὰ βεργούλα καὶ πολεμὰ νὰ τῆ χῶση στῆ γῆ. Κανεὶς δὲ μίλα, ὅλοι παρακόλουθοῦν ἀνόρεχτα, τὴν προσπάθεια τοῦ διμοιρίτη.

Κυττῶ τὰ πόδια μου, εἶναι πρισμένα καὶ γεμάτα φουσκαλίδες με νερό. μερικὲς ἔχουν σπάσει κι' ἡ ἐπιδερμίδα κάθησε πάνω στῆ σάρκα σάν κρούστα γιαουρτιοῦ.

Νὰ, κυττᾶτε, λέει ὁ ἐπιλοχίας. βλέπετε τῆ σκιά τῆς βέργας... βλέπετε πῶς πέφτει λοξὰ στῆ γῆ;...

Ἔ, λοιπόν;... Τι μ' αὐτό!...

Αὐτὸ θὰ πῆ πῶς εἶναι περασμένο μεσημέρι.

Πάνω κάτω δυὸ ὄρες... Ἄμὲ' αὐτὸ εἶναι, σὰ νὰ ποῦμε ἡλιακὸ ρολοῖ.

Μπρέεε...

Ὁ Μειμάρης ἔκανε ἀπὸ συνήθεια νὰ κυττάξῃ τὸ ρολογάκι τοῦ χεριοῦ του, μὰ δὲ βρῆκε παρα ἓνα

ἄσπρο κυκλικὸ σημάδι στῆ θέση του.

Μωρὲ ἔχασα λέει, πῶς ἔγινε κι' αὐτὸ «Το:κάρ»

Σὲ λίγο μᾶς συκώσανε πάλι γιὰ δρόμο.

Ἡ μικρὴ ἀνάπαυση καὶ τὰ λασπόνερα ποῦ ἦπι-
αμε μᾶς δώσαν καινούργιες δυνάμεις καὶ κουράγιο.

Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα ὁ δρόμος ἦταν ἀμαξιτός, μὰ γιὰ τὰ πληγιασμένα πόδια, ἡ περπατησιὰ δύσκολη.

Πλάτ μου εἶχα τὸ Μειμάρη κάπου, κάπου ἀλλάζαμε καμμιά λέξη μὰ ἀνόρεχτα.

Αὐτὸς ἦταν ἐξγνωσιαστος, λὲς καὶ τῶχε πάρη στ' ἀστεῖα.

Τὶ νὰ τοῦ θαυμάσω, θάρρος ἢ ἀναισθησία...

δὲν ἤξαιρα. Ὅσο τὸν προσέχω μοῦ φαίνεται σὰ νάχει ψηλὴ ἔαφνικὰ. Τὸ μακρὸ ἐφορμῶστὸ του σάβρακο καὶ τὸ δῆκωχο ποῦ στέκει στὴν κορφή του τὸν δείχναν ἄλλο τόσο καὶ πιὸ ἀδύνατο.

Ὅταν φτάσουμε-λέει-στῆ Σμύρνη, κάποιον θὰ βρῶ νὰ εἰδοποιήσω τῆ μάνα μου. Θὰ τῆς μηνύσω νὰ μοῦ στείλῃ παπούτσια καὶ κανένα παντελόνι. Κι' ἀμέσως, σὰ νὰ πρόσεξε κείνη τῆ στιγμή καὶ τῆ δικῆ μου γύμνια, πρόσθεσε... Θὰ τῆς παραγγείλω νὰ στείλῃ καὶ γιὰ τοὺς δυὸ μας. Ἔννοια σου!

Καῦμένε Γιάννη, πόση ἀφέλεια!...

Ἔκανα νὰ τὸν εὐχαριστήσω γιὰ τὴν καλὴ του καρδιά, μὰ δὲν τ' ἀπόσωσα. Ἐνας μαυρὸς ὄγκος κρέμασμένος σὲ κάποιο δένδρο, τράβηξε τὴν προσοχή μου.

Κύττα, λέω. Δὲ μοιάζει με παπᾶ;...

Ὅσο πλησιάζουμε διακρίνεται καλλίτερα.

Ήταν παπᾶς. Ένας γερωντάκος έβδομηντάρης, κρεμότανε δυό μέτρα πᾶν' ἄπ' τῆ γῆ και γυρνοθε στήν ἄκρη τοῦ σχοινοῦ, μιά δεξιά, μιά ἄριστερά σά χριστουγεννιάτικο παιχνιδάκι. Ἀπ' τῆ μύτη του πέφτει σταλαματιά, σταλαματιά, μαυρο αἷμα τσάφ, τσάφ, πάνω στά κουρέλια τοῦ ράσου του. Οἱ Τούρκοι τὸν φτύνουν και γελοῦν μ' αὐτὸς ἀδιάφορος ὄλο γυρνᾷ μιά ἀπὸ ὄδω μιά ἀποκεῖ. «Πάτερ. ἄφες αὐτοῖς οὐ γὰρ οἶδασι τί ποιοῦσι».

Ήταν πῖθ ἡλιοβασιλεμα σά φτάσαμε στή Σμύρνη. στή συνοικία τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου οἱ δρόμοι ἦσαν γεμάτοι ἀπὸ τούρκους χαμᾶληδες τοῦ γεφυριοῦ και τουρκοκρητικούς ἀραμπατζήδες. Μαζεμένοι στά καφενεῖα και στά πεζοδρόμια, συζητοῦσαν χαρούμενα και γιορτάζαν τῆ νίκη τους.

Χριστιανὸς πουθενά.

Σάν να περίμεναν κι' ἐδῶ τὸ διάβα μας.

Εἶχαν μαζευτῆ στά πεζοδρόμια ἀρματωμένοι με κάθε λογῆς φονικό ὄργανο και μᾶς ρίχτηκαν.

Ξύλα, τσάπες, πέτρες, μαχαίρια κατεβαῖναν πᾶνω μας με οὐρλιαχτὰ λύσσας.

Ὡς κι' ἄπ' τὰ καφενεῖα μέσ' ἀπὸ παράθυρα πᾶνω ἀπὸ κάρρα κι' ἀμάξια δεχτήκαμε τὸν καταγισμό.

Ένας ἀραμπατζῆς πᾶν' ἄπ' τὸ κάρρο του χτυπᾷ μ' ἓνα φτυᾶρι στά κεφάλια.

Στὸ συνῶσιμό τὰ χτυπήματα, πέφτουν στά στραβά. Μαζεμμένα. Εἶναι λάχειο, ζήτημα τύχης.

Νά λασκάρῃς στὸ πλάι. Εἶναι χειρότερα. Γίνεσαι σιόχος πῖθ βολικός...

Οἱ Τουρκοκρητικοὶ βάζουν τρικλοποδιές κι' ὅταν καταφέρουν νά σε ρίξουν, σοῦ καρφώνουν ἀπὸ πᾶνω τὸ μαχαίρι και γελοῦν.

«Διάλε. τσ' ἀποθαμμένους σας γκιαουρήδοι».

Ὁλ' ἡ προσοχή μαζεύεται στά πόδια, νά μὴ πέσης. Ἐπείσεσι... Δέ ξανασηκώσεσάι πιά. Ἄν δέ σ' ἀποτελειώσουν εἰ Τούρκοι με τὰ μαχαίρια, θά σε τσαλαπατήσουν οἱ κατοπινοὶ σου.

Μιά πετριὰ ψηλοκρεμαστή, σά διάτοντας πῶχει χᾶσει τὴν τροχιά του, ἦρθε και τσάφ!.. πέφτει στήν κεφάλια κάποιου στρατιώτη τῆς συνοδείας μας και νά τὰ αἷματα.

Ἐτσι τᾶφερ' ὁ διάβολος, ἡ ἔτσι ἔπρεπε νά γίνῃ γιὰ νά σταματήσῃ τὸ κακό. Βάλαν τίς φωνές οἱ στρατιῶτες, και σπρώχναν τὸν ὄχλο: «Ἄπ, Τζάνεμ, ἄπ!» (ντροπή) Τὸ κακό περιορίστηκε. Βρυσιές, φτυσίματα... μικροπράγματα. Μιά γηᾶ ξεδοντιᾶρα, ἔνα χούφταλο κατεβαίνει ἀπ' τὸ πεζοδρόμιο με μιά ὀμπρέλα τοῦ ἡλιοῦ στὸ χέρι. ὄσο πλησιάζει σηκώνει τὴν ὀμπρέλα ψηλά και τὴν ζυγίζει πᾶν' ἄπ' τὰ κεφάλια μας κάνει τὴν ἐκλογή της. Οἱ Τούρκοι γελοῦν, τῆς δίνου θάρρος. Τὸ χέρι τῆς γῆρας τρέμει λίγο, ἔπειτ ατὴν κατεβάζει τσάφ! στὸ κεφάλι τοῦ Μετῆρη σά χᾶδι.

« Ἀφερῖμ νινέ ἀφερῖμ... Μπῆρντά... »

(Μπράβὸ γιὰ γιὰ ἄλλη μιά.)

Τὸ χούφταλο ἱκανοποιήθηκε, δέ δίνῃ ἄλλη.

Ἄπ' ὅπου μᾶς περνοῦσαν ἡ ὑποδοχὴ ἦταν ἀνάλογη μὲ τὴν κοινωνικὴ τάξη τῆς γειτονιᾶς.

Ἡ Τουρκικὴ ἀριστοκρατία φτύνει καὶ μουτζώνει, ὁ ὄχλος οὐρλιάζει καὶ χτυπᾷ. Μὰ ὄλοι μοιάζαν μὲ λυσσασμένα σκυλλιά. Ἄφρους βγάξαν τὰ στόματά τους κι' ἀστραπὲς τὰ μάτια τους. Στὸ ντροπιασμένον πέρασμά μας βρῖκαν τὴν δεκαίρῖα νὰ σβύσουν τὸ παλιὸ τους μῖσος καὶ τὴ δίψα τῆς μαύρης ἐκδίκης πού τοὺς ἔκαιγε τὰ σπλάχνα.

Ἐπεφτε πιά τὸ σκοτάδι σάν μᾶς κλείνανε στὴν αὐλὴ τῶν στρατῶνων. Βουτηγμένοι στὸν ἰδρώτα στὸ αἷμα καὶ στὴ σκόνῃ, σώριασθήκαμε πάνω, στὸ χῶμα ἀναίσθητοι. Σπαράζαμε καὶ βογγούσαμε ὄλοι σάν τὰ ζᾷα.

Ἦταν μιὰ ὑπαίθρια αὐλὴ, ἀπέραντη ὡς διακόσια μέτρα. Ἀπὸ τὶς τρεῖς πλευρὲς τὴν κλείναν τὰ διόροφα χτίρια τῶν στρατῶνων· σχηματίζαν ἓνα τερέσιο Π. Καὶ τὴν ἄλλη πλευρᾶ· πρὸς τὴν ἀκρογιαλιά, ἓνα ὑπόστεγο ὄσος ἦταν ὁ τοίχος.

Ἐκεῖ βρῆκαμε κι' ἄλλους συντρόφους πού πιάστηκαν τὸ πρωί, ὅταν μπῆκαν οἱ πρῶτοὶ Κεμαλικοὶ στὴ Σμύρνη. Γυμνοὶ κι' αὐτοὶ καὶ ξυπόλιτοὶ μὲ πόδια πρισμένα ἀπ' τὶς πορεῖες, ἄλλοι κοιμοῦνταν κι' ἄλλοι βογγούσανε.

Ἀξέριστοι, ἄπλυτοι, βρωμεροί, φαντάζαμε ὄλοι σάν σκιάχτρα, σάν βρηκόλακές κάτω ἀπ' τὰ ἠλεκτρικὰ φῶτα τοῦ ὑποστέγου. Μάτια ἀγριεμένα, θολὰ ἀπ' τὴν τρομάρα. Στόματα πού χάσκουν.

Τὸ σάλιο μὲ τὴ σκόνῃ ἔχει πύξει γύρω ἀπ' τὰ μαραμμένα χεῖλια κι' οἱ ἀνάσες βγαίνουν καφτέξ

ἀπ' τὴ δίψα πού μᾶς ἔκαιγε τὰ σπλάχνα.

Ποῦ, σὰς πιάσανε συνάδελφε; Μὲ ρωτᾷ κάποιος ἀπ' τοὺς πρωῖνοὺς,

Στὸ Τουρμπαλί.

Πολλοί;...

Πόσοι εἶμαστε, δὲν ἔχει σημασίᾳ συνάδελφε. Πιᾶσθήκαμε ὀγδόντα. Πόσοι φθάσαμε δῶ νὰ ρωτᾶς!...

Σωπάσαμε.. Βάλθηκα νὰ μετρήσω πόσοι μείναμε. Μὰ εἶναι καὶ οἱ πρωῖνοί.

Ἔσεῖς πόσοι εἴσαστε συνάδελφε;... Τὸν ρώτησα.

Μὲ κύτταξε σάν χαμμένος. Πολεμοῦσε νὰ μαζέψῃ τὴ σκέψη του.

Τώρα—λέει εἶμαστε δεκαοχτῶ....

Ἄ, ἔτσι; Ὡστὲ ἀπὸ μᾶς λείπουν τριάντα δύο. Πιάσανε ἄλλους;

Ποιὸς ξαίρει!

Δυὸ σειρὲς βρῦσες τρέχουν ἀδιάκοπα στὴ μέση τῆς πλατείας· δέκα ἀπ' τὴ μιὰ, δέκα ἀπ' τὴν ἄλλη.

Τὸ νερὸ κάνει ἓναν ὑγρὸ θόρυβο σάν καταρράχτης καὶ χύνεται στὸν ὑπόνομο.

Ὅλα τὰ κεφάλια γέρνουν πρὸς τὰ κεῖ σὰ δίψασμένα φυντάνια. Τὰ μάτια φλογισμένα ἀπ' τὸν πυρετὸ τῆς δίψας βλέπουν λαιμαργὰ τὸ δράμα τοῦ νεροῦ πού χάνεται ἄδικα κι' οἱ γλώσσες κολλοῦν στὸν οὐρανίσκο.

Τὶ κρίμα τόσο πρᾶμμα!..

Νὰ ἦταν τάχα νερὸ αὐτὸ πού βλέπαμε, ἢ ἓνα ψεύτικο ὄραμα τῆς ἀπέραντης σαχάρας;...

Νερὸ... νεράκι... Λίγο νεράκι... «Μερχαμέτ!»

Αἴγες δρασκελιᾶς τόπος μᾶς χωρίζουν, μὰ στέκε

ανάμεσα δράκος άκοίμητος ό φρουρός με τη λόγχη.
Ναι, ναι... δέ μπορεί θά είναι δράμα τής δίψας,
δραμα....

Μεσάνυχτα: 'Η Σμύρνη μοιάζει σάν έρημη. Τυ-
λιγμένη στο μαυρο σκοτάδι και στη συμφορά, λου-
φάζει κάτω από μιá πυχτή σιωπή χωρίς άτιμόσφαι-
ρα. Μά πέρα στις άπόμακρες 'Ελληνικές συνοικίες
γίνεται κακό μεγάλο. Οι όρδες των Κεμαλικών
γλεντούν και θυσιάζουν στο βωμό τής νίκης των.

Τουφεκές μακρυνές φτάνουν σ' α'α'τιά μας. Στα-
ματούν λίγο και πάλι ξαναρχίζουν πιο πυκνές. Κι'
άπ' τó μέρος του λιμανιού φωτεινές λουρίδες άργώ-
νουν τον κατάμαυρο ούρανό. Είναι οι προβολείς
των συμμάχων μας παλεμικών πού μέσ' άπ' τó λι-
μάνι παρακολουθούν άτάραχοι τή συμφορά μας. Χα-
μηλώνουν, φωτίζουν τά μαρμάρια κτίρια τής προ-
κυμαϊας κι' ύστερα ψηλώνουν και χάνονται στο βά-
θος. Τους στέλνουν οι σύμμαχοι νά φωτίσουν τó μα-
κάβριο γλέντι των άπογόνων του Ταμερλάνου...

Κι' οι Τούρκοι πού τους θαυμάζουμε μ' άνοιχτό
στόμα, θά λένε... «Βάϊ, βάϊ, βάϊ!...

Μπράβο συμμάχους πώχουν οι γκιαούρηδες!!;

Άκουμπισμένους στο στόλο του ύποστέγου παρα-
κολουθούσα άθελα τó σ'ορε κι' έλα τού στρατιώτη
πού έκανε τή βάρδια του πιο πέρα μά ή σκέψη μου
έτρεχε άλλου. Πετουσε άσκλάβωτη πότε δώ πότε
κει, σά σφήκα, σάν πισματάρα βρωμόμυγα. άπ' τις
βρύσες, στις συνοικίες π' άκούγονταν οι τουφεκές.

Άπ' τόν κρεμμασμένο παπά, στα λασπόνερα του

κάμπου και πάλι γυρνοσε στις βρύσες, έχωνε τήν
προβοσκίδα τής και ρουφουσε, ρουφουσε άχόρταγα.
Κάποτε τά βογγητά κι' οι κλάψες των συντρό-
φων τήν τρμάζουν και φεύγει.

Μέρικοί ζητούσαν νερό. Τό λέγαν, τó ξαναλέγα-
νε κλαψιάρικα σάν κακομαθημένα παιδιά:

Νερό... νερό... «σου... σου» Τό λέγαν και Τούρ-
κικα. Τόση έπιμονή σου δίνει στα νεθρα

Ά! Μά αυτό πιά είναι άναισθησία!.. Άπό ποι-
όν ζητούν τó νερό;.. Ποιόν θέλουν νά συγκινήσουν
με τις κλάψες τους..!

Ό στρατιώτης θύμωσε, έβαλε τις φωνές: Σκά-
σετέ Γκιαούρηδες!..

Έτσι μούρχεται νά ξεφωνήσω κι' εγώ: Σκάσετε
πιά, τομάρια... Παλιοτόμαρα!

Ναι. Όλοι τομάρια είμαστε!.. Όλοι νικητές και
νικημένοι, σκλάβοι κι' άφέντες.

Τομάρια πού ή άξία του καθενός είναι ένα πη-
λινο άγγειό.

Ό Μείμάρης καθισμένος πλαϊ μου δέ μιλά.

Σάν ν'άχει χάση πιά κι' αυτός τó θάρρος του.

Μέ τó κεφάλι σκυμένο έχει πέσει σέ μεγάλη σ'υλ-
λογή. Κάπου, κάπου σηκώνεται για σωματική του
νάγκη λές και πάσχει από συχνουρία.

Ή μοναδική έλευθερία πού μας έχουν άφίσει, εί-
ναι πού βγαίνουμε όποια στιγμή θέμε στην άκρο-
γιαλιά, από τήν μικρή πορτούλα του ύποστέγου.

Θυμήθηκα τί μου ειχε πη στο δρόμο: Όταν
μπούμε στη Σμύρνη, κάποιον θά βρώ νά ειδοποιή-
σω τή μάνα μου;...

"Ε, τί λές Γιάννη—του είπα πειραχτικά—βρήκες κανένα να ειδοποιήσης τη μάνα σου;..

Μέ κύτταξε με τὰ μεγάλα του μάτια και γαμογέλασε αινιγματικά.

"Οχι λέει! Δεν είναι ανάγκη, άφου μπορούμε να πάμε και μόνοι μας;..

"Απόμεινα να τον κυττάζω... Μπας κι' έπαθε τὸ μυαλό του τοῦ φουκαρά!;.

Τι με κυττάς λέει! Μιλῶ σοβαρά, και μάλιστα απόψε!...

Μά πῶς μπορεί να γίνη τέτοιο πράμμα καημένε Γιάννη;...

"Ελα να δης. "Από κει είναι πολύ εύκολο, εἶπε δείχνοντάς μου τὴν πορτούλα. Κι' ὅπως εἶνοι οἱ δόδοι ἔρημοι τέτοια ὦρα.... σὲ δέκα λεπτά θά εἶμαστε σπιτί μου.

Κι' αν μᾶς πιάσουν καημένε Γιάννη....

Μη φοβάσαι δὲ μᾶς πιάγουν... Μά να σου πῶ;

"Ετσι κι' ἔτσι πιασμένοι δὲν εἵμαστε;.. "Ελα σήκω!... Τὸν ἀκολούθησα σαν ὑπνωτισμένος ὡς τὴν ἀκρογιαλιά. Τὸ σκοτάδι ἦταν πυχτό. "Ησυχία. Νέκρα. Μόνου τὸ κῆμα ρημόπαιζε ἀνάλαφρα με τὰ ξάσπρουλιάρικα χαλίκια τῆς ἀκρογιαλιᾶς και τὰ φῶτα τῶν ξένων πολεμικῶν καθρεφτίζοντάν πάνω στὰ ἴστυχα νερά.

Στάθηκα ν' ἀναπνεύσω τὴν ἀλμύρα τῆς θάλασσας και τὸ αἶσθημα τῆς λευτεριᾶς πλημμύρισε τὴν ψυχή μου. Στὴν προκυμαῖα δὲν ὑπῆρχε ψυχή, μά γιὸ να φτάσουμε ὡς ἐκεῖ ἔπρεπε να βουτήξουμε στὴ θάλασσα.

"Ε, λοιπὸν τί λές Γιώργο;...

Φαντάζομαι—λέω—πῶς αν βαδίσουμε τοῖχο, τοῖγο τὰ νερά να εἶναι ρυχά... Πάμε λοιπὸν και στ' ὄνομα τοῦ Θεοῦ.

Μὲ τὸ δεύτερο βῆμα τὸ νερὸ ἀνέβηκε ὡς τὰ γόνατα. Κι' ὅσο προχωρούσαμε ψήλωνε ἔφθασε στὴν κοιλιά, στὸ στήθος. Μερικά βῆματα ἀκόμα κι' ἄρχισε πάλι να χαμηλώνει ὡς ποῦ φτάσαμε στὴν προκυμαῖα, μά πρὶν σκαρφαλώσουμε, σταθήκαμε μιά στιγμή ἀφικραστοῦμε. "Ο μέγας κίνδυνος ἄρχισε τῶρα. "Αφτί τεντώθηκε, μεγάλωσε θαρρεῖς σαν χωνι γραμμοφῶνου, να πιάση κάποιον ἦχο, κάποιον ψῆθυρο ἀνεπαίσθητο.

Τίποτα... Τίποτ' ἄλλο ἀπὸ τὶς λαχανιασμένες ἀνάσες μας. "Ησυχία! νέκρα παντοῦ.

Πέρα στὴ μεγάλη βυζαντινὴ πόρτα τοῦ Διοικητηρίου, ὁ σκοπὸς ἔστεκε ἀκίνητος σαν ἄγαλμα! μὴν μπορεί να κοιμῶταν ὄρθιος.

Σιγά, σιγά, με μύριες προφυλάξεις περάσαμε τὴν πλατεῖα τοῦ Διοικητηρίου και μπήκαμε στὴν πιὸ σκοτεινὴ παράλληλο τῆς πρακυμαῖας. Βαδίζαμε, βουβοί με τ' ἀφτί τεντωμένο. "Η σιγὴ λές και ἀκίνητὴ τὴν ἀτμόσφαιρα! μὴν μπορείς ν' ἀκούσης και τὸν πιὸ μικρὸ ἦχο.

Τὸ μάτι ψάχνει τὸ σκοτάδι, τὸ διαπερνᾷ, τὸ σκαλίζει, τ' ἀνακατεύει σὰ μάζα. Τὰ νεύρα τεζάρουν σὰ χορδές! λίγο να τὰ παρασφύξης θά σπάσουν.

"Αυτὶ και μάτι συνεργάζονται, δουλεύουν εντατικά! Τὰ μηλίγκια σφυροκοποῦν τὸ κρανίον και στὸ μυαλό στριφογυρνοῦν χίλιες δυὸ σκέψεις ἀνόμοιες, κά-

ποιες λέξεις ασυνάρτητες, χωρίς νόημα φτάνουν. Στά χείλη Πιάνω μιά στην τύχη την απομονώνω στο στόμα και την πιπιλίζω σαν καραμέλα. Στο τέλος γίνεται ένας κόμπος δλόπικρος κι' δλο ξεφοκατάπινω. Ύστερα έπιασα να δαγκώνω τὰ χείλια μου, έτσι άσυναίστητα. Λίγο πιό δυνατά. Μὲ τὸν πόνο ξεκαθαρίζω τὸ μυαλό μου. μὰ γιὰ λίγο. Ὁ πίκρος κόμπος μπερδεύτηκε πάλι στὴ γλώσσα μου.

Φτου... φτύνω νὰ τὸ πετάξω, μὰ πὸυ νὰ βρεθῶ σάλιο, μόνου ὁ ἦχος ἀκούστηκε σαν ἀγανάκτηση. Τὰ πόδια κινιόυνταν μηχανικά, αὐτόματα. Βάλθηκα νὰ μετρῶ τὰ βήματα.

"Ετσι θὰ ἦταν καλλίτερα.... δέκατριὰ.... δεκατέσσερα... δέκα ἔξη... Κοντεύουμε Γιάννη;

Κοντεύουμε... λίγο ἀκόμα...

Φτάσαμε στὶς μεγάλες ταβέρνες χωρίς νὰ συναντήσουμε ψυχὴ. Τὰ σπίτια μοιάζαν ἔρημα κλειστά καὶ θεοσκότεινα.

Κουράγιο .. δύο λεφτὰ ἀκρῶμα.... Κάτι μπερδεύτηκε στὰ πόδια του καὶ κύλησε μὲ θόρυβο σιδηρικοῦ

Σκόβει καὶ τὸ πιάνη. Ἦταν ἓνα σιδηρένιο κάγκελο παραθύρου. Τὸ σφυγγεὶ στὸ χερί του σαν δπλο καὶ μου τὸ δείχνη βουβά. Τὰ μάτια του γιάλυσαν ἄγρια στὸ σκοτάδι, ἀπὸ φόβο ἢ ἀπὸ χαρὰ γιὰ τὸ εὔρημα;...

Τὴν ἴδια στιγμή μιά τουφεκιά ἔσκισε τὴν ἡσυχιὰ σὰ χαρτί κι' ἀμέσως ἄλλη κι' ἄλλη.

Οἱ σφαῖρες περνοῦσαν μ' ἀνατριχιαστικὰ σφυρηλάματα, τρυποῦσαν τὸ σκοτάδι κι' οἱ κρότοι ἀντιλλοῦσαν στὰ στενοσόκακα.

Βρισκόμαστε μπρὸς στὴν ἀρμενοκλησιὰ, τὸν Ἅγιο Στέφανο. Ποῦ νὰ κρυφτῆς; Ποιὰ πόρτα νὰ χτυπήσης;... Ὅλα τὰ σπίτια ἐκεῖ γύρω ἦταν χριστιανικά.

"Ελληνικά κι' Ἀρμένικα, μὰ ποιὸς ἀνοίγη τέτοιες πόρτες τὴν πόρτα του;... Τι ζητᾶ χριστιανὸς ἔξω περασμένα μεσάνυχτα!.. Πάνω σ' αὐτὲς τίς σκέψεις, ἀκούστηκε καλπασμὸς ἀλόγων.

Χαθῆκαμε!. Ἄν ἔρχοντε κατὰ ἔω, θὰ μᾶς κόψουν στὰ πεταχθὰ οἱ καβαλάρηδες μὲ τίς σπάθες τους.

Τι νὰ σοῦ κάνει ἓνα παληοκάγκελο!..

"Ἀπ' τίς χαραμάδες μιᾶς πόρτας ὑπογείου ἔξφευε λίγο φῶς· δυὸ ἀχτῖνες χλωμὲς ἀνεπαίσθητες· χωρίς νὰ πολὺ σκεφθῶ κατέβηκα τὰ σκαλιὰ κι' ἔκανα νὰ χτυπήσω μὰ μόλις ἄγγισα τὸ χερί μου στὴν πόρτα, ἀνοίξε μόνη της.

Οἱ καβαλάρηδες μπαῖναν στὸ στενὸ. Μπήκαμε στὸ ὑπόγειο καὶ κλείσαμε πίσω μας τὴν πόρτα. Μόλις προφθάσαμε. Κόλλησα τὰ μάτια μου στὶς χαραμάδες νὰ δῶ. Πέρασαν σαν ἀστραπή. Τὰ πέτάλα τὸν ἀλόγων πετοῦσαν ὑπίθες πάνω στὶς πέτρες τοῦ δρόμου.

Πέρασαν καὶ χαθῆκαν στὴ στροφή. Φύγανε, λέω σιγά. Ναι μὰ δὲν μποροῦμε νὰ βγοῦμε ἀμέσως λέει Γιάννης. Δὲν ἀκοῦς τί γίνεται. Οἱ τουφεκιὲς ἔξακολουθοῦσαν.

Μιά λαμπίτσα πετρελαίου τρεμοσβυνε πάνω στὸ τραπέζι σαν φαινὸ στίγμα στὸ σκοτάδι τοῦ ὕπου. Μιά ἰδέα φωτὸς σὲ πολὺ μικρὴ ἀχτίνα γύρω ἀπ' τὴ λάμπα, κι' ἓνας ἀδύνατος χτύπος ρολογιῶ τοῦ ξεψυχοῦσε πάνω σὲ κάποιο ἀκαθόριστο ἐπιπλο.

Τίποτ' άλλο.

Έρημιά... Ρίχνω μιά ματιά τρυγύρω Τίποτα.

Μιά ή λάμπα;.. Ποιος την άναψε; Ποιος χσμήλωσε το φως της;...

Σιγά, σιγά τὰ μάτια συνηθίζουν στο λιγοστό φως.

Φτωχικό το περιβάλλον πολύ Ένα παληό διπλό κρεβάτι και λίγα παληοέπιπλα Κινήθηκα με πρόθεση ν' ανεβάσω λίγο το φως της λάμπας και το πόδι μου πάτησε μαλακά, κάποιο όγκο, γλυστό, ύποπτο σαν κορμί. Μιά κακή προαίσθηση κι' ένα ρίγος φόβου με σταμάτᾳ, μὰ κάνω κουράγιο, προχωρώ κι' ανεβάζω το φως.

Ό όγκος που πάτησα ήταν το κορμί μιάς γρηᾳς σφαγμένης. Δέν πρόλαβα νά καλοκιττάξω το πτώμα της γρηᾳς, ό Γιάννης μούδειχνε άλλο.

Κοντά στα πόδια του κρεβατιού, ένα άλλο κορμί. Μιά κοπέλλα ως είκοσι χρονώ πέσμένη ανάσκελα στο πάτωμα σχεδόν γυμνή με μιά μαχαιριά πέρα ως πέρα στο λαιμό.

Της είχαν ανεβάσει το νυχτικό στο στήθος, επίτηδες για νά γυμνώσουν το κορμί παρακάτω.

Ό ένας μαστός της έμειν' έξω, στητός σαν άγουρο φρούτο. Τα πόδια άπομείναν άνοιχτά τ'όνα δώ τ' άλλο κεί. Άπ' τή στάση του κορμιού μάντευσε ότι έπαθε το θύμα πριν σφαγῆ.

Πόσοι νά ήταν... τρεις, τέσσερης; Ποιος ξείρει!

Ό τελευταίος θά της έκοψε το λαιμό.

Το κορμί της γρηᾳς ήταν σωριασμένο μιά κουβάρα χέρια, πόδια, κοιτίδες άπλωμένα όλόγυρα
(συνεχίζεται)

σαν πλοκάμια μαύρου τεράστιου χταποδιού και στη μέση, δυό όρθάνοιχτα ξασπρουλιάρικα μάτια άπομείναν στηλωμένα στο ιαβάνι, ή σε κάποιο σημείο που κιττοδσαν με δέος πριν σβύσουν.

Τὰ συρτάρια του μπουφέ μείναν άνοιχτά μετά τη λεηλασία: Γεμάτα κουρελαρία Φτώχεια, κακομοιριά... Τι θάβρισκαν μέσα σ' αυτή την τρώγλη οι καννίβαλοι!..

Ένα παληό εηπνητήρι μετρούσε άκόμα το χρόνο τίκ... τίκ... τίκι... Ήταν το μόνο πράμμα που ζούσε άκόμα κεί μέσα.

Όταν πάψαν οι τουφεκιές, χαμηλώσαμε πάλι το φως και βγήκαμε. Η ίδια νέκρα και βαθύ σκοτάδι βασίλευε παντού. Ένα έλαφρό άεράκι στροβιλιζότανε και ρημόπαιζε με τὰ παλίσχαιτα και τή σκόνη του δρόμου.

Σάν άνοιξα τὰ μάτια μου ήταν πιά μεσημέρι Το μυαλό σκοτισμένο άκόμα άπ' τον ύμνο δέ μπορούσα νά θυμηθώ που βρισκόμυνα.

Είμουν ξαπλωμένος πάνω σ' ένα κρεβατάκι όλοκάθαρο και πλάϊμου, σ' ένα άλλο κοιμότανε άκόμα ό Γιάννης. Οι πόνοι του κορμιού μου, άπ' την κούραση και το ξύλο, ξεκαθάρισαν το μυαλό, σαν δοκίμασα νά γυρίσω στο πλάϊ και μου ξανάφεραν τή θύμηση. Μά ξήπνησε μαζί κι' ή βρωμόμυγα κι' άρχισε πάλι νά πετᾳ πότε δώ πότε κεί και νά παρασύρη μαζί της και τή σκέψη μου. Άπ' τους στρατώνες στο ύπόγειο με τὰ πτώματα: Άπ' τή γρηᾳ, στην κοπέλλα... Κλείνω τὰ μάτια μήπως φύ-

γει τίποτα... στο ύπογειο, στα πηγμένα αίματα, στους κομμένους λαιμούς που χάσκουν... Πόσοι ήταν; τρεις... τεσσερης; Θα πάλαιψε, θα κλώτσειε ή κόρη... Και τα ξασπρουλιάρικα μάτια της γρήας θ' απόμειναν έτσι στειλωμένα στα μάτια του χτήνου που έσκυψε πάνω της να την αποτελειώσει.

«Η πόρτα έτριξε κι' άνοιξε σιγά» μπήκε ή μάνα του Γιάννη. Πατουσε στα νύχια μη μας ξυπνήση.

Στάθηκε πάλι απ' το προσκέφαλο του παιδιού της, τούριξε μιὰ ματιά γεμάτη στοργή κι' άναστέναξε πονεμένα Αύτος κοίμότανε βαθειά.

Μου φάνηκε σαν άδιακρισία να έχω τα μάτια μου άνοιχτά κεινη τη στιγμή. Τα έκλεισα, μα άνάμεσα από τα ματόφυλλα παρακολουθώ την κάθε της κίνηση.

Γονάτισε, σαν βεβαιώθηκε πως κοιμάμαι κι' εγώ κι' ακούμπισε έλαφρά, χαϊδευτικά την παλάμη της στο κεφάλι του: «Ιερές στιγμές.... Το βασανισμένο πρόσωπό της σαλεύει σκυμμένο πάνω του και τα χείλη της τρεμουλιάζουν σαν να ψηθυρίζη κάποιο νανούρισμα.

Τι καλά που είναι έτσι... Πόσο ήμερα κάτω απ' το άγαπημένο χέρι της μάνας.

Τότε θυμήθηκα κι' εγώ τη μάνα μου... άν την είχα κοντά μου... κάτι τέτοιο θάκανε και κεινη για μένα.

Το δωμάτιό μας ήταν στην ταρατσα. Ήταν το ιδιαίτερο καμαράκι του Γιάννη απ' τα μαθητικά του χρόνια. Απομονωμένο από τ' άλλο σπήτι με μιὰ καταπακτή, ήταν το πιό σίγουρο καταφύγιο. Έξ' άλ-

λου, από την ταρατσα βλέπαμε και παρακολουθούσαμε όλη την κίνηση του δρόμου.

Οι τούρκοι απ' το πρωί τριγυρίζουν στους δρόμους μπουλούκια, στρατιωτικοί και πολίτες άρματωμένοι, άγριοι σπάζαν τις πόρτες και ληστεύαν τὰ μαγαζιά, πυροβολούσαν στις πόρτες και στο παράθυρα των σπιτιών.

Στις απόκεντρές γειτονιές κάναν χειρότερα. Μιτσίνιν στα σπίτια, ληστεύαν και άτιμάζανε γυναίκες και κορίτσια. Κι' όλα αυτά μαθεύονταν γρήγορα: από σπίτι σε σπίτι κι' από στόμα σε στόμα, με τις πιό μικρές λεπτομέριες. Κι' όσο πιά τα μάθαινε ή μάνα του Γιάννη έχανε το νοῦ της. Κάθε λίγο ανέβαινε στο καμαράκι μας σαν τρελλή, κλαμένη και ξεμαλλιασμένη. Σάν την άκούγαμε ν' ανεβαίνει τη σκάλα περιμένανε να μάθουμε κι' ένα νέο.

Τι είναι πάλι μητέρα;...

Τι νάναι παιδί μου... τί νάναι!.... «Αχ! τα σκυλιά, αχ, τα τέρατα...

Λέγε λοιπόν...

Στο νταραγάτσι—λένε—έγεινε θρήνος... σφάξανε κόσμο και κοσμάκι οί κακοῦργοι.

Τέτοιες ειδήσεις κι' άλλες παρόμοιες μας έφερε κάθε λίγο που τις μάθαινε κι' αυτή απ' τη γειτονιά, κι' ήταν όλες άληθινές γιατί άργότερα επιβεβαιώθηκαν από κάποιον λεβαντίνο γείτονα που ο κκλοφορούσε ελεύθερα στους δρόμους.

Τό απόγευμα άναστατώθηκε ο κόσμος:

« Σφάξανε το Δεσπότη μας στον Τουρκομαχαλά.»

Από παράθυρο σε παράθυρο μαθεύτηκε ή είδη-

ση, βούτιξε ή γειτονιά. Τό βράδυ τό μάθαμε πιά σι-
γούρα κι' από κάποιον γείτονα σιδηροδρομικό, τόν
κύρ Σιάθη, πού γύριζε λεύτερα με ίδιική άδεια και
με μία κόκκινη, τεννία στο χέρι για να ξεχωρίζη ά-
πό τά... σφάγεια.

Κάθησε ύπομονειικά και με πόνο και μάς έξιστό-
ρησε τή σφαγή τοῦ Χρυσοστόμου και τῶν δημογε-
ρόντων όπως τήν άκουσε από κάποιον Τουρκοκρητι-
κό συνάδελφό του:

Τό πρωί—λέει— ό Νουρεντιν πασάς σαν φρού-
ραρχος τής Σμύρνης κάλεσε τόν Μητροπολίτη μας
και τούς δημογέροντες στο «κανάκι» τάχα να τούς
μιλήση, μα μόλις παρυσιαστήκαν, κάλεσε ό ίδιος
άπ' τό μπαλκόνι τοῦ γραφείου του, τόν όχλο τοῦ.
Τουρκομαχαλά και τούς παρέδωσε να τούς έκτελέ-
σουν.

Σέρναν λοιπόν τό Δεσπότη άπ' τά ράσα· Τόν
φτόναν και τόν χτυποῦσαν άπ' όπου τούς περνοῦ-
σαν κι'ώς πού να τοςουν στο «Ίκί—Τσεομελικ»οῦ
έγινε ή έκτέλεση, τούς κάναν φριχτά βασανιστήρια.

Τόν Δεσπότη τόν χτυποῦσαν πάνω στο κεφάλι
με μία σανίδα γεμάτη πρέκες κι' όταν πιά απόκαμε,
ένας Τουρκοκρητικός μπομπέρης τοῦκοψε τό λαιμό
μ' ένα ξυράφι. "Υστερα τόν κομματίασανε και σέρ-
ναν τά κομμάτια του στοῦς δρόμους.

• • • • •
"Η μαύρη εϊδηση τής σφαγής τοῦ Χρυσοστόμου
και τῶν δημογερόντων, ως τό βράδυ κυκλοφόρησε
σ' όλη τή Χριστιανική Σμύρνη κι' έσβυσε κάθε έλπι-
δα κατευναομῶς τοῦ μίσους τῶν Τούρκων, γιατί κα-

νεις δέν πιστευε πως θα έπερνε τέτοια έκταση τό
κακό ώστε να σφάξουν και τόν Δεσπότη και μά-
λιστα κάτω άπ' τή μύτη τῶν μεγάλων συμμάχων μας
πού οι στόλοι και τά προξενεία τους θεωροῦντο έγ-
γύσεις για τούς χριστιανικούς πληθισμούς τής
Σμύρνης.

"Η μάνα κλαίει και δέρνεται, κάνει σαν τρελλή
κι' όλο προσεύχεται και ζητά προστασία από τήν
Εὐαγγελίστρια πού είναι ή έκκλησία τής γειτονιάς:

«Σώσε Βαγγελίστρα μου τόν κόσμο σου ..

Τι θα γίνουμε τώρα!...

Κι' όσο κάνει έτοι, τόσο ό Γιάννης φουρκίζεται
και ξεφωνίζει: "Ε, και τώρα;.. Τι κάνεις έτοι μετέρα...

"Οτι είναι να γίνη θα γίνη.

Στήν πόρτα τής καμαρούλας μας πρόβαλε κι' ή
γιαγιά: ένα δεμάτι κόκκαλα άπ' τά χρόνια.

Περπατά και τρεμουλιάζει σαν ευαίσθητος ζυ-
γός φαρμακείου: Αὐτά παιδιά μου είναι τά «γιου-
ρούσια» πού λένε... "Εσεϊς είσαστε μικροί και δέν
τάχειτε άκουσμένα, τά γιουρούσια.

Ρώτησα: Δηλαδή γιαγιά;

Νά, έτοι λέγανε τότε παιδί μου τις σφαγές και
τούς διωγμούς, πού κάνανε τῶν χριστιανῶν οι Τούρ-
κοι, στα χρόνια τής επανάστασης...

Και τότε από τόν Πατριάρχη μας άρχισανε...

Τραβήχτηκε στην κώχη τοῦ δωματίου και σταύρω-
σε τά χέρια κάτω από μερικά παμπάλαια εικονίσμα-
τα μαυρισμένα, κι' ένα δεματάκι ξερά άγιολούλουδα.

Τά σαγώνια της παιζαν γρήγρρα, γρήγορα, πῶ,
πά, πά, πά, και τό μοναχικό της δόντι γάζωνε ά-

ράδα σά βελόνα ραφτομηχανής. Προσεύχετο. "Έλεγε, έλεγε, ώρα. Τι νά τούς ζητούσε τάχα!....

"Έπειτα πήρε ένα κλωναράκι άγιολουλουδο κι' έπιασε νά μάς σταυρώνη, μιά τόν έγγονό της μιά έμένα: « Σους Χριστός νικά κι' ούλα τά κακά σκορπά...»

«Αυτά πού γίνονται σήμερα παιδιά μου, είναι συνεργείες του Σατανά...»

Μάλιστα' ό σατανάς σουφταιξε πάλι. Μουρμούρισε ό Γιάννης.

Τραβήχτηκα πρός τά εικονίσματα, για νά απόφυγω τή φλυαρία της γιαγιάς.

Παλιές εικόνες, χρονώ: Γενιές άμέτρες θαχουν γνωρίση. Μαυρες καπνισμένες άπο τόννους λιβάνι και λάδι πώχει καιί στα πόδια τους, δέν ξεχωρίζουν οι μορφές τών άγίων πάνω στα ξύλα. Μιά διατηρείτο κάπως καλλίτερα άπο τις άλλες. Βυζαντινή τέχνη. Ήταν ένας άγιος μπιρμπιλομάτης μέ σουβλερο πρόσωπο. Προσπαθούσα νά διαβάσω τ' όνομά του στα μισοσβυσμένα γράμματα, μά δέν το κατάφερνα. Τά σαγόνια της γιαγιάς παίζανε: Αυτός γιέ μου, είναι ό άγιος Ειρηναίος --μεγάλ' ή χάρη του-- πού μαρτύρησε πάνω στον τροχό για τήν πίστη μας.... Μάτια μου...

"Εκείνα ήταν μαρτύρια παιδί μου... "Αμέ!

"Όχι αυτά πού τρσβούμε μείς τώρα... Τι είναι!

"Ό Γιάννης χαμογέλασε. Τιποτα!

Παραδεχτήκαμε πώς δέν είναι τίποτα τά δικά μας και δέν έχουμε τήν άξίωση νά μάς κάνουν βυζαντινούς άγίους.

Τή νύχτα ή γειτονιά άναστατώθηκε: Σαματάς, μεγάλος σηκώθηκε στο στενό μας.

Φωνές, βλαστήμιες, ποδοβολητό. Οι Τουρκοί ζώσαν τή γειτονιά. Σκύβω άπ' τήν ταράτσα νά κυττάξω. Δέν ξεχωρίζω τίποτα. Σκοτάδι στο δρόμο, πίσσα.

Και όμως κάτι κακό γινότανε.

Νά ήταν για μάς, όλη αυτή ή κίνηση; Είπα τή σκέψη μου στο Γιάννη. Ναι λέει κι' εγώ αυτό σκεύτηκα, μά... δέν πιστεύω μπορεί νά μην είναι για μάς... Μήπως μάς ήξαιραν ποιοι είμαστε... τά όνομάτα μας!...

Οι γυναίκες άνεβήκαν στο καμαράκι μας πανιασμένες άπ' τήν τρομάρα τους. Ή γιαγιά τράβηξε γραμμή για τά εικονίσματα κι' ή μάνα άπόμεινε σά χαμένη και τραβούσε τά μάγουλά της: Συμφορά μου... Τι νά κάνω ή έρημη;... Ποι νά σάς κρύψω παιδάκια μου!..

Πάνω στην ώρα άκούστηκε κάποιος χτύπος άπ' έξω.

Νάτα... ήρθανε... Παναγιά μου!..

Σοσο... έκανε ό Γιάννης. Πάψτε ντέ, ν' ακούσω με, τι γίνεται!..

"Έγινε ήσυχία. "Ό χτύπος ξανακούστηκε, πιό δυνατός. "Απότομος' χτυπούσαν μέ κοντάκι κάποια πόρτα γειτονική.

Τής Περάκαινας είνα, έκαν' ή μάνα. Σώσε Βαγγελίστρα μου.... "Αχ, ή έρημη μέ τρία κορίτσια!..

"Ό Γιάννης πετάχτηκε σάν νά τόν τοίμησε σφήκα. Στάθηκε σά χαμένος, μά ξανάπεσε στο κρεβί-

σμά του. Οί χτύποι διπλασιάστηκαν μαζί και φωνές Τούρκικες άγριες. "Επειτ' άκούστηκε ή πόρτα ν' άνοιγη κ' οί φωνές έπαψαν με μιὰς.

Τους άνοιξαν, είπα.

Τι νά κάνη ή έρημη χωρίς άντρα;... είναι ίκανοί νά σπάσουν την πόρτα τά σκυλλιά.

Ο Γιάννης στριφόγυρνοσε στο κάθισμά του, έσφιγγε, τίς γροθιές κι' έτριζε τά δόντια του: "Αχ-μωρέ, έπρεπε νάχουμε τά όπλα μας τώρα!..

"Επρεπε λέω κι' έγώ σ' ένα ξαφνικό σκίρτημα της καρδιάς.

Τι θά τά κάναμε κι' άν τά είχαμε;.. "Επειτα τό σκεύηκα τίποτα! "Ετσι τό είπαμε πάνω σ' ένα ξαφνικό σκίρτημα της καρδιάς που δέν ήθελε ακόμα νά ύποταχθί.

Άπ' την αύλή της Περάκαινας άκούστηκαν φωνές γυναικείες, κλαψιάρικες και παρακάλια. Στριγγλιές και ξεφώνητά πνιγμήνα από βρυσιές Τούρκικες και πατημασιές που άπομακρόνονταν όλοένα.

"Υστερα έγεινε ήσυχία, όλα τάπνιξε τό σκοτάδι όξ' άπόνα κλάμα μουντό, επίμονο σά μοιρολόι που κράτησε ως τό πρωτό. "Ηταν μιὰ ήσυχία που πιέζει τό στήθος και δυσκολεύει την άναπνοή σά βραχνάς.

Τι γίνεται έξω;... Τι θά γίνη;... "Ολες οί αισθήσεις είναι κεί στραμμένες. Στο δρόμο... Τώρα θά χτυπήσουν στην πόρτα μας.. .

Σάν κάτι νά σάλεψε. Κάποιος θόρυβος άσήμαντος, ένα τίποτα. Σσσσ..

Μπá. Τίποτα. Ποντικός θά ήτανε....

Αάάάχ... Σιγά, σιγά τά στήθεια ξεφουσκώνουν

άπό την καθυστερημένη άνάσα με άνακούφιση. Το κλάμα συνεχίζεται τό ίδιο, σιγαλό, παραπονάρικο. Πένθιμο κουμπανιαμένο, άπρημνάρι του σάλου της καταστροφής που πέρασε.

Φύγανε, λέω.

Ναι φύγανε είπε κι' ή μάνα. Μά οί Περράκαινες;...

Τι νά πάθανε. χριστέ μου;...

Ο Γιάννης κυττούσε στα πόδια του σά χαμένος:

Ποιός ξαίρει, λέει. Κι' άμέσως σά νά ξύπνησε, ρωτά: Δέ μοθλές μητέρα, ήταν κι' ή Τασσούλα έδώ;

Ναι παιδί μου, έδω είναι!

Η Τασσούλα;.. Γύρισέ άπ' τό χωριό;..

Ναι είπα!

Οί ματιές μας συναντήθηκαν. Με κυττούσε άνήσυχα. Μάντεψα τή σκέψη του.

Λές. . . . νά. . . .

Μπá-του λέω γιάνά τον ήσυχάσω-Δέν πιστεύω, ό νούς μου πήγε στο ύπόγειο—μέ τά πτώματα των γυναικών κι' ανατρίχιασα.

Πολλές φορές μου είχε μιλήσει για κάποια Τασσούλα, γειτονοπούλα του, για κάποιο τρυφερό του αισθηματάκι, κεί πάνω στα φυλάκεια. Σε ώρες άνισρές μουντές, που ήσαν άτέλειωτες κι' ή μοναξιά καταθλιπτική.

Σέ λίγο, τό κλάμα άκούστηκε πάλι πιο όπια-ραχτικό. Πιό δυνατό. Πρέπει νά μάθουμε λέει τί έγείνε, και πετάχτηκε πάνω.

Τι θες νά κάνης του λέω, που θά πäs τέτοια ώρα;

Πρέπει νά δοῦμε τί ἔγινε ἀπέναντι.

Κρεμμάστηκε ἡ μάνα στοῦ λαιμοῦ του. Τρελλάθη-
κες παιδάκι μου ἢ ἐμένα θές νά τρελλάνης!.

Μπᾶ χριστός καί Παναγιᾶ!...

Σύρθηκε κι' ἡ γιαγιά κοντά του —Μὴ γυέ μου
νᾶχης τὴν εὐχή μου. Κάθησε.

Κάθησε τοῦ λέω πάλι κι' ἐγώ, τὸ πρωὶ θὰ μά-
θουμε· Τί θὰ κάνης κι' ἂν πᾶς τέτοια ὥρα;

Ἔχωσε τὸ κεφάλι στίς φοδχτες του καί λούφα-
ξε στὴν ἄκρη τοῦ κρεββατιοῦ. Κανείς δὲ μίλησε πιά.
Ἡ γιαγιά σωριάστηκε πάλι μιὰ κούβαρα στὰ πό-
δια τῶν ἁγίων κι' ἡ μάνα στοῦ ντιβάνι λαγοκοιμά-
ται. Ἦουχία.

Ἄπ' τ' ἀνοιχτὸ παράθυρο φαίνεται ἓνα κομμάτι
οὐρανός μὲ λίγα φωτεινὰ ἄστρα. Ὅσο τὰ κυττά-
ζω, μοιάζουν μὲ λωμπερές πούλιες γαλοζοπράσινες
πάνω σ' ἓνα κομμάτι μαύρου καντηφέ. Τὰ μετρῶ,
τὰ ξαναμετρῶ, εἶνα ὀχτῶ καί σπιθοβολοῦν σά
ρουμπίνια. Σὲ λίγο τὸ ἓνα ξεκόλλησε ἀπ' τὴ θέση
του, ἔσυρε μιὰ ἄσπρη γραμμὴ πάνω στοῦ μαυρο
φῶντο του κι' ἀμέσως ἔσβυσε. Ἀνάμεσα σ' αὐτὰ
ποῦ μείναν ἦταν κι' ἓνα μεγάλο, πολὺ μεγάλο ἀστέ-
ρι φωτεινὸ, ἓνα πελώριο διαμάντι μέσα σὲ μαύρη
βελουδένια κασσετίνα ποῦ φεγγοβολᾷ καί σκορπᾷ
πολύχρωμες ἀναλαμπές· Πράσινες, κίτρινες, ρου-
μπινίες κρασάτες κι' ὅσο τὸ κυτῶ μοῦ θαμπώνει τὰ
μάτια κι' ἄθελα τὰ κλείνω.

Κάθησα μὲ τὸ κεφάλι ἀκουμπισμένον στοῦ χέρι κι'
ἀναρωτιέμαι, πῶς μπορεῖ νά φεγγοβολᾷ ἀκόμα, ἓνα

ἄστρο τοῦ Θεοῦ, πᾶν ἀπὸ μιὰ τόσο ὀργισμένη πλά-
ση μὲ τόση ξενοιασιά;...

Ἦρθ' ὁ ὕπνος σά λιγοθυμιά.

Οἱ φεγγοβόλες ἀχτίνες τοῦ ἄστρου πῆραν νά
σβύνουν σιγά, σιγά ὡς που στὴ θέση του ἔμεινε μιὰ
θρακιά κοκκινόμαυρη. Ἔγειν' ἓνας ὄγκος, ἓνα πράμ-
μα ποῦ ἀναδεύεται, ὀλοζόντανο καί κατεβαίνει ἄρ-
γά, ἄργα, κι' ὅσο χαμηλώνει ἡ γῆ οἰέται συθέμελα.

Οἱ κοκκινόμαυρες ἀχτίνες του, μακραίνουν στὸ
κενὸ, ἀναδεύονται, στριφογυρνοῦν καί κούλουριά-
ζονται σὰν πλοκάμια τεράστιου χταποδιοῦ. Ἀπλώ-
νουν κι' ἀγκαλιάζουν τὸν τόπο σφυχτά.

Εἶν' ἓνας δρόμος ἀτέρμονας, γεμάτος λάσπη
καί βουλιδία Προσπαθῶ νά τρέξω, ν' ἀποφύγω τὸ
θανατερὸ ἀγκάλιασμα κάποιου πλοκαμιοῦ ποῦ μὲ
τριγυρνᾷ, μὰ τὸ κορμί μου εἶναι βαρὺ καί τὰ πόδια
μου χώνονται στὴ λάσπη βαθειᾷ.

Τὸ πλοκάμι πάντα ἀναδεύεται γύρω μου κι' ὄλο
μὲ ζυγώνει ἀπίσιο καί καταχθόνιο, ἔτοιμο νά μ' ἄρ-
πάξη, νά κούλουριαστῇ στοῦ κορμί μου, νά μὲ συν-
τρίψη.

Ἔτρεμα ἀπὸ τὴ φρίκη, ἀγωνιζόμενον νά φωνάξω.
Ἄνοιγα τὸ στόμα μου ὅσο μποροῦσα μὰ φωνὴ δὲν
ἔβγαινε, ἢ σά νάβγαινε πολὺ ἀδύναμη, βραχνή.

Σὰν ἄνοιξα τὰ μάτια μου, ἡ ἀγωνία ἔακολου-
θοῦσε καί τὸ λαχάνιασμα, σά νά εἶχα κλάψη πολὺ.
Τ' ἀστέρια εἶχαν σβύσει ὅλα καί τὸ μαυρο τετρά-
γωνο τοῦ παραθυριοῦ εἶχε πιά ξεθωριάσει Ὁ Γιάν-
νης κοιμόταν ἀκόμα στὴν ἄκρη τοῦ κρεββατιοῦ.

Πάνω στὴν ὥρα ἀνέβηκε ἡ μάνα ποῦ εἶχε βγῆ

στή γειτονιά να μάθη τί έγινε τη νύχτα και γύρισε σαν ζεματισμένη.

‘Ο Γιάννης ξύπνησε κι’ ανακάθισε στο κρεβάτι του : Τι τρέχει μητέρα ;

... Την Τασσούλα παιδί μου, της Περάκαινας.

... Κόμπιασε, λύθηκαν τὰ γόνατά της και ρίχτηκε στο ντιβάνι.

‘Ο Γιάννης πετάχθηκε ὄρθιος : Λέγε λοιπόν μητέρα. Τι έγινε . . . Τι έπαθε η Τασσούλα ;

Την άφησαν παιδί μου, τώρα . . . και ήρθε στο σπίτι . . .

Οί Τούρκοι έ;

Ναί, την κράτησαν ὄλη τη νύχτα μαζί τους..

... "Αχ τὸ πούλακι μου... Είναι άπαρηγόρητο.... Κλέει και δέρνεται.

‘Ο Γιάννης ξμεινε μ’ άνοιχτό στόμα. Κάτι ήθελε να πη μα τὰ λόγια σταμάτησαν στο λαιμό του και ξεροκαταπίνη. "Επειτα ρίχτηκε στην άκρη του κρεβατιού κι’ έπεσε σε συλλογή. Τὸ μέτωμό του σκοτείνιασε και γέμησε ρυτίδες.

"Όταν μείναμε μόνοι, ξέσπασε σ’ ένα κλάμα βουβό, επίμονο. Μόνου οί ὄμοι του άνεβοκατεβαίναν ὄλοένα.

Πήγα κοντά και του χάιδεψα τὰ μαλλιά, να τον παρηγορήσω: Κλάψε του είπα, κλάψε θα σου κάνη καλό, θα σ’ άνακουφίση. Κλάψε.

Αὐτὸ ήτανε! Ξέσπασε σαν παιδί μ’ άνοφυλλητά και φώναζε: Τι φταίχανε τὰ κορίτσια, έ. . . τί φταίχανε; Κάναμε μεις τέτοιες άτιμιες;.. Πές μου... κάναμε;

"Όλοι οί στρατοί ίδιοι είναι Γιάννη.... "Όλοι παλιάσκερα είμαστε. Ποιός λίγο, ποιός πολύ, τὰ ίδια κάνουμε ὄλοι σαν πολεμοῦμε τάχα για την τιμή της πατρίδας και για τη λευτεριά. Και τὰ μεγάλυτερα εγκλήματα είναι συγχωρημένα Γιάννη, σαν γίνονται για αὐτὰ τὰ δυό. Είναι πολλά τὰ κοσμητικά μπιχλιμπίδια που σκεπάζουν τὸ αίσχος που λέγετα πόλεμος. Που να βρης άκρη!...

Τώρα πιά τὸ κακό έγινε. Αὐτὸ δέ λογίζεται φταιξιμο δικότης... Δεν έγινε με θέλημά της..

"Αργά πιά μέρεψε, μα κουβέντα δεν τούπερνες άπ’ τὸ στόμα.

Γ’.

"Όσο οί μέρες περνουν ή κατάσταση χειροτρεύει.

Τὸ μίσος κι’ ή αίμοβορία των Τούρκων θεριεύει.

Τὸ αίμα τους μεθα κι’ ή άναρχία τους άποθρασύνει. Στὸν άπάνω μαχαλά, στην άρμενιά, στο νταραγάτσι, στο Τσαί, στὸν "Αγιο Τρύφωνα και στις άλλες άπόμερες συνοικείες, μπαίνουν στα σπίτια μέρα μεσημέρι. "Ατιμάζουν γυναίκες μπροστὲ στους άντρες των, που δεμμένοι στα σίδερα του κρεβατιού παρακολουθοῦν την άτίμωση

Βιάζουν τὰ κορίτσια, κόβουν ρόγιες βυζιών, ξεκοιλιάζουν έγκυες, κόβουν δάχτυλα για να παρουν τὰ δαχτυλίδια. Σφάζουν και ληστεύουν χωρίς διάκριση. Τι να πρωτοϊστορήσης ; . .

Τους "Αρμεναίους πιά βαλθηκαν να τους ξεκλη

ρήσουν κατά κράτος, γιατί τούς πολέμησαν κι' αυτοί στα χρόνια της κατοχής.

Οι αντιπρόσωποι των... πολιτισμένων κρατών που βρίσκονταν εκεί, τὰ βλέπαν ὄλα με τὴν μεγαλύτερη ἀπάθεια. Τὰ πληρώματα τῶν καραβιῶν τους περιπολοῦσαν μέρα, νύχτα ἀπὸ τὴν προκουμαῖα ὡς τὴν πούντα, στίς συνοικίες τῶν λεβαντίνων. Πέρναν καὶ φωτογραφίες τῆς συμφορᾶς μας, μὰ ἂν κανεῖς τὴ στιγμή πού βρισκόταν κάτω ἀπὸ τὸ μαχαίρι τοῦ Τούρκου ζητοῦσε τὴν προστασία τους, σηκῶναν τούς ὤμους καὶ φεύγαν. Εἶναι—λεγαν—ξένη ὑπόθεση αὐτή!..

Τὰ προξενεῖα εἶχαν προμηθεύσει τούς ὑπηκόους των με πιστοποιητικά καὶ κονκάρδες με τὰ ἔθνικά τους χρώματα γιὰ νὰ ξεχωρίζουν ἀπὸ τὰ σφάγια καὶ κυκλοφοροῦν στοὺς δρόμους ἐλεύθερα.

Πολλοὶ γυρίζουν στοὺς δρόμους γιὰ πλιάτσικο προσφέροντες στοὺς Τούρκους κάθε λογῆς ὑπηρεσία γιὰ νὰ χουν τὸ μερίδιό τους στὴ μοιρασιά.

Τὴ νύχτα φανῆκαν φλόγες πᾶν' ἀπ' τὴν Ἀρμενιά κι' ὅσο ἡ νύχτα προχωροῦσε ἡ φωτιά δυνάμωνε, ἀπλωνότανε καὶ τριζοβολοῦσε κι' οἱ θεόρατες πύρινες γλώσσες τῆς φωτίζαν τὴν πόλι, ρήμαζε γειτονίες καὶ σώριαζε ἐρείπια. Τὸ πρῶτ' μαθεύτηκε, πὼς τὴ φωτιά τὴν βάλαν οἱ Τούρκοι τὴ νύχτα στὴν Ἀρμενιά γιὰ νὰ βγάλουν τούς ἀρμεναίους ἀπ' τὸν Ἅγιο Στέφανο τὴν ἐκκλησιά τους, πού εἶχαν ταμπουρωθῆ κι' ἀντιστέκονταν, μὰ με τὸν μπάτη πού φυσοῦσε ξαπλώθηκε καὶ σ' ἄλλες συνοικίες: Ὅλοι

πιστεύανε πὼς κάπου θὰ περιοριστῆ καὶ θὰ σβύσει, μὰ ἀργότερα κι' ἀπὸ ἄλλες μακρινές συνοικίες πετάχτηκαν νέες φλόγες.

Ἄπὸ τὴ συνοικία τοῦ χατζηφράγκου, ἀπ' τὸν Ἅγιο Τρύφωνα κι' ἀπ' τὸν Ἅγιο Γιάννη τῆς Λυγαρίας. Περίπουλα γυρίζαν με τενεκέδες πετρελαίου καὶ βάζαν καινούργιες φωτιές.

Ἔτσι, ὡς τ' ἀπόγεμα ἐκτὸς ἀπ' τὸν Τουρκομαχλά καὶ τὴ συνοικία τῶν Λεβαντίνων ὄλη ἡ ἄλλη Σμύρνη καιγότανε σὰν τεράστιο πυροτέχνημα ἀπὸ πολλὰ μέρη.

Σφαγή—Φωτιά—Ληστεία. Ἦταν πιά φανερό πὼς ὄλα τὰ εἶχαν προσχεδιάσει με καταχθόνιο τρόπο γιὰ νὰ ἐξοντώσουν τὸν Ἑλληνισμό τῆς Μικρασίας.

Τεράστιες φλόγες καὶ πικνά σύννεφα καπνοῦ σκεπάζαν τὸν οὐρανὸ καὶ κρύβαν τὸν ἥλιο. Ὅλοι μετροῦν ἀνήσυχτοι τὴν ἀπόσταση πού τούς χωρίζει ἀπ' τὴ φωτιά καὶ ὑπελογίζουσαν πότε πρέπει νὰ ἐγκαταλείψουν τὰ σπίτια τους καὶ νὰ ζητήσουν ἄσυλο. Ἡ ἔξοδος ἄρχισε ἀπ' τὸ «Τσαί» καὶ τίς πλησιέστερες συνοικίες πρὸς τὴν Ἀρμενιά.

Μπουλούκια ἀπὸ ἐσοπιτωμένες οἰκογένειες γεμήσαν οἱ δρόμοι.

Δυὸ—τρεις κουβέρτες, ἓνα καλάθακι με φάγωσιμα κι' ἓνα κανάτι γιὰ νερὸ. Τὰ πιὸ ἀπαραίτητα καὶ τὴν «ψυχὴ στὰ δόντια.» Φτωχοί, πλούσιοι, ὄλοι γύφτοι τῆς ἴδιας γενιάς.

Ποῦ πηγαίνει τόσος κόσμος; Ποῦ θὰ στεγαστῆ;...

Ἄπὸ μέρες πρὶν, ἔχει μαζευτῆ κι' ὁ Ἑλληνισμὸς

της ανατολής. Έκκλησιές, σχόλεια, οικόπεδα νεκροταφεία είχαν γεμίση όλα. "Ως και τὰ πεζοδρόμια της προκουαίας, οί βάρκες κι' οί μάουνες. Κι' οί ξεσπιτωμένοι πολλαπλασιάζονται διαρκώς από τή φωτιά που άπλώνεται και προχωρεί.

Τά προξενεία άνοιξαν τις πόρτες τους για μερικούς που είχαν πολλά μέσα και ψηλές γνωριμιές, μά αυτοί οί τυχεροί είναι λίγοι.

"Άλλοι πάλι, που διαθέταν πολύ χρήμα, βρήκαν τὸ μέσον νά γίνουν «Protegees» κάποιου προξενείου. "Ένα χαρτί ύπόπτου προελεύσεως και γνησιότητος, με κάποια φήμα πλουμιστή. Με σφραγίδες και Τζίφρες κι' άμέσως γίνεσαι προστατευόμενος μιας κραταις νατσιόνας, που σου έξασφαλίζει τή ζωή και μιá κονκάρδα (τρικολόρε — πάντα) στο πέτο και είσαι έντάξει.

"Ο λαός που δέν έχει τὰ μέσα, περιμένει τήν έξ'ύψους βοήθεια. Νά γίνη κάποιος θαύμα. Τάζει κεριά στους 'Αγίους, λαμπάδες σαν κατάρτια κι' ένα σωρό άλλα Τζοβαϊρικά. Μά οί άγιοί δέν κάνουν πίστωση!

"Η Σμύρνη μοιάζει με ήφαίστειο σε δράση. Φλόγες και καπνός έχουν πύξει στον ούρανό, έχοόν γινη ένα στερεό παραπέτασμα νά κρύψουν τον δλεθρο και τή συμφορά άπ' τὸ μάτι του θεοῦ.

"Η φωτιά κοντοζυγώνει όλοένα και στή γειτονιά μας. "Ο κόσμος τὸ πήρε άπόφαση κι' άρχισε άπ' τὸ πρώτ νά βεύγη για νά βρη με τήν ώρα του σιγουρο καταφύγιο.

(Συνεχίζεται)

"Από τήν ταρατσα παρακολουθῶ τή φωτιά που πλησιάζει άγρια, άδυσώπητη σαν όργή και τους γειτόνους που σφίνουν τὰ σπίτια τους και φεύγουν Δέν έχουν μείη πιό παρά τέσσερες, πέντε οίκογένειες, μαζί με μῆς και τις Περάκαινες.

"Η μάνα του Γιάννη βγήκε νά συνεννοηθῆ μαζί τους για νά φύγουμε όλοι μαζί. "Απόγευμα κι' όταν γύρισε κάθησε και μῆς κόντινε δυό παντελόνια για τὸ δρόμο. "Ετσι λέει με τὰ κοντά θά φαινούσατε πολύ μικροί, όπως είσατε σπανοί κι' άμουστακοί άκόμα.

"Ο Γιάννης με κανένα τρόπο δέν ήθελε νά φορέση κοντὸ παντελόνι: "Ακούς—λέει—κοτζάμ μαντραχαλάδες κοντὸ παντελόνια!..

Βρέ παιδάκι μου—έκαν' ή μάνατου—βρέ γιέμου, νάχης τήν εύχή μου, μέχρι πέρισυ δέν τὰ φόραγες κοντά!...

Τίποτα αυτός, πείσμα.

Τὰ φόρεσα πρώτος έγώ, ήθελε δέν ήθελε, τὰ φόρεσε κι' αυτός, μά όχι χωρίς γκρίνιες. "Ετοιμάσαμε τους μπόγους, δέσαμε τις κουβέρτες. "Οτι χρυσαφικά και χρήματα βρέθηκαν στο σπίτι, τὰ έχωσε ή μάνα στον κόρφο της. "Η γιαγιά πήρε και τὰ εικονίσματα για ν' άποσώση τήν κουβέντα της με τους άγίους όπου σταλιάζαμε, κι' όταν βγήκαμε στο δρόμο στράφηκε νά φιλήση τὸ σκαλοπάτι της πόρτας και γύρισε κλαμμένη.

"Εκλαψε κι' ή μάνα τὸ πατρικότης σπιτάκι που έπειτ' από λίγο θά γινότανε ένας σωρός πέτρες καπνισμένες και χώματα.

Οι γειτόνοι μας περιμένανε στο δρόμο, έτοιμοι κι' αυτοί με τους μπόγους και τις κουρελλαρίες τους στον δμο.

Ήταν κι' η Περάκαινα με τις τρεις κόρες της.

Ή Τασσούλα ήταν χλωμή, σαν νάχε σηκωθεί από μεγάλη άρρώστεια. Μά με δλη τή χλωμάδα και τή λύπη που ήταν ζωγραφισμένη στο ώρατο προσωπάκι της, ξεχώριζε άπ' τις άλλες άδελφές της, στην έμμορφιά και στη χάρη του κορμιού. Σ' όλο τó δρόμο δέ σήκωσε μάτια νά κυτιάζη κανένα, ούτε κι' άφησε τó μπράτσο τής μάνας της.

Ό Γιάννης πίσω περπατούσε σκυφτός κάτ' άπ' τó δέμα που σήκωνε στον δμοτου. Δέν τούπερνε λέξι. Κάνα δυό φορές τόν έπιασα νά τήν κρυφοκυτάζη, πονεμμένα και νά κρυφαστενάζη, μά σαν άντικρίστηκαν οι μοτιές μας, χαμήλωσε τά μάτια του και κοκκίνισε σαν νά ντράπηκε γιατί δέ μούχε ξαναμιλήση πιά γι' αυτήν από κείνη τή νύχτα που έπαθε τó κακό.

Στόν "Άγιο Τρύφωνα συναντήσαμε κι' άλλη παρέα ξεσπιτωμένων. Πολλές γυναίκες και παιδιά. Δυό άντρες σукώναν πάνω σέ μιá πόρτα έναν άρρωστο.

Τους πλησιάσαμε και ένωθήκαμε όλοι μιá παρέα.

« Κοινή γάρ ή τύχη. . . » Αυτοί πηγαίναν γιά τή μάντρα του γηροκομείου στην Πούντα. Έκει εΐναι καλά μας εΐπαν, πέρνει πολύ κόσμο. Κι' έμεΐς λοιπόν γιά κεί εΐπαμε και τους άκλουθήσαμε.

Οί δρόμοι ήσαν έρημοι. Ψυχή δέν συναντήσαμε δε' άπ' ένα δυό κονκάρδες πολύχρωμες, φανταχτερα

ρες Περάσαν πλάϊμας κορδωμένοι περήφανοι, ούτε νά μας κυτιάζουν δέ γύρισαν.

Άπό τήν Τερψιθέα και πέρα, ως τó γηροκομείο, οί δρόμοι ήσαν άδιάβατοι. Άπ' έδω πέρασε ή φωτιά νωρίτερα και τά ρήμαξε όλα. Τά έρείπια καπνίζαν ακόμα πένθιμα. Έρείπια που θυμίζαν Πομπητα. Σωροί πέτρες και χώματα σκεπάζαν τους δρόμους, υπόγεια που χάσκουν σαν στόματα άνοιχτά και συντρίμια ψυλά ψυλά από γιαλικά και πιάτα και κουρέλλια καπνίζοντα ήταν ότι άπόμεινε από τις πανέμορφες και άρχονηγές Έλληνικές συνοικίες.

Τό γηροκομείο, δέν ήταν παρά ένα άπέραντο οικόπεδο περιτέλιτισμένο από χρόνια με ψηλούς τείχους και σιδερένιες πόρτες. Κάποτε θά γινότανε στη θέση του τó χτίριο, μά πρόλαβε ό πανευρωπαϊκός πόλεμος κι' έμεινε άχτιστο.

Τώρα ήταν γεμάτο τó οικόπεδο από οικογένειες ξεσπιτωμένες από τή φωτιά που στεγάζονται κάτω από πρόχειρες τέντες πολύχρωμες, με σεντόνια και κουβέρτες σαν σέ πανηγύρι... Που νά χωρέση τόσος κόσμος!... Μόλις προβάλαμε στην πόρτα, ξεσηκώθηκαν όλοι. Φωνές... κακό... « Δέν έχει τόπο. Δέν χωροδν άλλοι... Πηγαίνετε άλλοι. . . »

Πιάσαμε νά τους παρακαλούμε, νά μας άφίσουν νά μπούμε : Που νά πάμε βρέ παιδιά, χριστιανοί εΐμαστε κι' έμεΐς ;... Όπως, όπως θά χωρέσουμε όλοι αυτήν τήν κακιά περίσταση.

Πάνω σ' αυτά κάποιος γνώρισε τις Περάκαινες, συγγενής.

Τις πήρε στην τέντα του νά τις φιλοξενήση, άς

πούμε. Μείναμε κι'έμεις έκει, ή οίκογένεια του Γιάν-
-νη κι'εγώ σε μιά άκρη ώς που να βουλευτοίμε κά-
-που. Οί άλλοι με τον άρρωστο τραβήξαν για τό νε-
-κροταφείο.

Ήφισαμε λοιπόν τις γυναίκες κοντά στους μπό-
-γους και γυρίζαμε γώ κι' ό Γιάννης να βρούμε μιά
-σταλιά τόπο να τσαντιρώσουμε. Στόν ανατολικό τει-
-χο βρήκαμε μέρος μα ήταν γεμάτο άκαθαρσίες και
-σκουπίδια. Θές γι' αυτό, θές γιατί πίσω άπ' τον τει-
-χο, ήσαν σταματημένα πάνω σε μιά έφεδρική γραμ-
-μή του σιδηροδρόμου, δυό φορτηγά βαγόνια, κι' από
-φόβο, μήπως σκαφαλώσουν σ' αυτά οί Τουρκοί και
-μπούν στόν καταυλισμό τή νύχτα, έμεινε ό χώρος έ-
-κεϊνος έλεύθερος; Ποιός ξαίρει.

Μιά και δέν βρήκαμε άλλο καλλίτερο μέρος, κα-
-ταπιαστήκαμε να καθαρίσουμε δυό μέτρα τόπο. με
-κάτι παληοντενεκέδες που βρέθηκαν έκει, και στήσα-
-με τήν τέντα μας κοντά στόν τείχα. Τι να κάνουμε;. Στό
-νεκροταφείο δέν θέλαν οί γυναίκες να πάμε;..

Ήπέναντι στό γηροκομείο, στέκαν ακόμα μερικά
-σπίτια. Ή φωτιά δέν είχε φράσει ώς έδώ. Ήσως λέ-
-γαμε και να μη φθάση, γιατί λίγο πιό πέρα, ήταν
-τό άγγλικό νοσοκομείο, οί φάμπρικες τής Ρεζή και
-τά χτήρια των σιδηροδρόμων Ήϊδινίου. Ήπ' έκει
-άρχιζε και ή συνοικία των Λεβαντινων. Ή'αυτά όλα
-ένδιαφέρονται τά προξενεία και οί στόλοι.

Πάνω που βολέψαμε τό νοικοκυριό μας και κα-
-θίσαμε να ξεκουραστοίμε λίγο, άκούστηκε τό πιό
-κακό μαντάτο. Κι' αυτό πιά ήταν τό τελειωτικό χτύ-

πημα. Τό έφερε κάποιος άπ' έξω:

« Τά μάθατε;...

Τόν βάλαν στη μέση μικροί και μεγάλοι να μά-
-θουν τό νέο με τό νι και με τό σίγμα.

« Στην πούντα—λέει—έχουν τειχοκολλήσει τό δι-
-άγγελμο του Κεμάλ. Τό λοιπόν. Οί άνδρες από 18
-έως 45 χρονών, θεωροούνται αιχμάλωτοι πολέμου
-και θα κρατηθούν ώς τήν ήμέρα που θα ύπογραφη
-ή Ειρήνη. Τά γυναικόπαιδα και οί γέροι μέσα σε 15
-μέρες από σήμερα, να μπαρκάρουν για τήν Έλ-
-λάδα».

Και τι θα μας κάνουν έμας τους άντρες ως τότε ;
-Ρώτησε κάποιος νεϊόγαμπρος.

Ή άλλος γέλασε : Χά ! Θα μας κάνουν «Ήμε-
-λε Ταμπούρ» να σπαμε πέτρα. Δέν τό κατάλαβες !

Ή είδηση έπесе σα μπόμπα μέσα στόν καταυ-
-λισμό κι'έφερε άναστάτωση. Οί γυναίκες πιάσαν τις
-κλάψες και τά μαλλιοξάσματα κι' οί άνδρες πέσαν
-σε βαρεία συλλογή; Τά εργατικά τάγματα των ρα-
-γιάδων, τό σπάσιμο τής πέτρας, στόν μεγάλο πόλε-
-μο, έγινε θρόλος. Χιλιάδες είναι οί Έλληνες κι' οί
-Ήρμεναίοι που άφήκαν τά κόκκαλά τους στην Πο-
-ζάντα, στο Ήκόνια και στα Ήδανα, να φτιάχνουν
-δρόμοας. Ήκόμα οί χήρες και τά όρφανά τους δέν
-ζεπένθησαν.

Πολλοί ακόμα δε θέλαν να τό πιστέψουν:

Μπα δέν γίνεται τέτοιο πράμμα!... Βρέ μήπως
-στό είπε κανείς λεβαντινος;...

ΉΟχι μα τό σταυρό... Με τά μάτια μου τό είδα'
-τό διάβασα! Να, κάτι χαρτάρες.... τόσε!

Γυρίσαν ὄλοι ζεματισμένοι στίς τέντες τους κι' ἄλλο πιά δέν ἄκουγες παρά τῆ συζήτηση τῶν « ἄμε λέ ταμπούρ » καί τὸ σπάσιμο τῆς πέτρας ποῦ κράτησε ὡς τὸ βράδυ.

Κάποιος πλάϊμας ποῦ εἶχε περάσει τὰ πενήντα κι' ἦταν τώρα κι' αὐτὸς γιὰ μπάγκο, μὲ τὸ ἄχριστο ὕλικό γιὰ τὴν Ἑλλάδα, τὸν εἶχε πιάσει μιὰ ἀκατάσχετη λογοδιάρροια. Θυμήθηκε τὰ περασμένα βάζα σανα τῆς πέτρας κι' ἄρχισε: Πού λέτε..., Τὸ ἄμελέ Ταμπούρι....

Ἔχ!.. Τι τράβηξα δυὸ χρόνια στὴν ἐρημη Ποζάντα....

Τι ξόλο, καί τι ψείρα.... Νά, κουκί. Ἔχ! Δόξα σοι ὁ Θεός...

Τῆ νύχτα πῆραν φωτιά καί τ' ἀντηκρινὰ σπίτια κι' ἄρχισαν νὰ τριζοβολοῦν καί νὰ καίγονται σάν τεράστια πυροτεχνήματα.

Ἡ συζήτηση τῆς πέτρας κόπηκε μὲ μιὰς κι' ὄλοι κυττάζαμε τὴ φωτιά ποῦ ὀλοένα δυνάμωνε καί φωτιζε τὸν καταυλισμὸ σὰ μέρα, μὰ σιγὰ σιγὰ ὁ καπνὸς ποῦ γέμισε τὴ μάντρα ἄρχιζε νὰ μᾶς πνίγη. Τὰ μάτια μας γεμήσαν δάκρυα καί βήχαμε.

Ἀγωνιζόμαστε, στριφογυρνοῦσαμε, πνιγόμαστε σάν κολασμένοι, καί πάνω σ' αὐτὸ τὸ μαρτύριο, ἕνα τρομερὸ τίναγμα ἔσισε τὴ γῆ συθέμελα: Ἐνας κρότος δαιμωνισμένος ξέσπασε λές κι' ἐρχόταν ἀπ' τὰ ἔγκατα τῆς γῆς καί ξωπίσω ἄλλος κι' ἄλλος Ἄστρα-πές πολύχρωμες ἀκλουθοῦσαν τὸν κάθε κρότο καί ζύλα ἀναμμένα, κοκκινισμένα σίδερα καί πέτρες τοῦ ἠλοντροτεῖχου πέφταν βροχὴ στὴ μέση τοῦ καταυλι-

σμοῦ κι' ἄλλα περνοῦσαν ψηλά μ' ἀπαίσια σφυρίγματα, σέρνοντας πίσω τους πύρινες οὐρές.

Ἡ γῆ σπάραζε, βογγοῦσε ἄγρια, ἔτοιμη ν' ἀνοίξη, νὰ ξεχυθῆ καί νὰ πλημμυρίση παντοῦ κόκκινη λάβα, λυωμένο σίδερο καί μολύβι.

Κάπως ἔτσι θὰ γίνεται καί μὲ τὰ ἠφαίστεια: Σιγούρα.

Καί ἀνάμεσ' ἀπ' τοὺς κρότους τῶν ἐκρήξεων, ἀνάμεσα σ' αὐτὸ τὸ κακὸ καί τὴν ἀλλοφρωσύνη, ξεχωρίζαν οἱ σπαρμαχτηκὲς φωνές τῶν πληγωμένων, οἱ στριγγλιές καί τὰ κλάματα τῶν γυναικῶν καί τῶν παιδιῶν.

Πόσο κράτησε αὐτὸ;... Δὲ ξαίρω! Ἐνα λεπτὸ, μιὰ ὥρα... Δὲ μπορῶ νὰ πῶ. Τὰ βαγόνια, τὰ σταματημένα πιὸ ἀπ' τὸν τεῖχο τοῦ γηροκομείου, εἶχαν πυρομαχικά, κι' ὅταν τινάχτηκαν στὸν ἀέρα, ὅταν ἔσκασε καί τὸ τελευταῖο βλήμα, τὸ κακὸ σταμάτησε. Ἐγείνε πάλι ἡσυχία, μὰ ἀπομείναν τὰ βογγητὰ τῶν πληγωμένων, ὁ θρῆνος καί τὸ κλάμα τῶν γυναικοπαίδων, πένθυμη ὑπόκρουση στὴν ἀνείποτη συμφορὰ.

Τὸ πρῶτ' γυρίζαν Τοῦρκοι, ντελλάληδες, χιηποῦσαν νταούλια καί διαλλαλοῦσαν τὸ διάγγελμα τοῦ Κεμάλ:

Τὰ γυναικόπαιδα καί οἱ γέροι, νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ Τουρκικὸ ἔδαφος, μέσα σὲ δεκαπέντε μέρες. Οἱ ἄντρες ἀπὸ 18 ὡς 45 θὰ μείνουν αἰχμάλωτοι κ. τ. λ

Τέσσερες νύχτες καί τρεῖς μέρες κράτησε ἡ φωτιά. Τέσσερες νύχτες καί τρεῖς μέρες φτάσανε γιὰ

νά μεταβληθῆ σέ ἐρείπια καί χαλάσματα, σέ σωρούς ἄμορφους ἀπό πέτρες καί χώματα ἢ ξακουσμένη καί πανέμορφη Σμύρνη.

Μέρες πολλές τὰ βαρειά μαύρα σύννεφα τοῦ καπνοῦ ποῦ σώριασε ἡ φωτιά στόν οὐρανό, κρύβαν τόν ἥλιο. Μά κι' ὅταν ἀκόμα ἡ φωτιά ἔσβυσε κι' οἱ καπνοὶ διάλύθηκαν, κι' ὅταν ὁ οὐρανός ἔαστέρωσε, ὁ ἥλιος δὲ φώτιζε πιά, παρά βουλιδία καί καπνισμένα ἐρείπια. Μά ποιὸς νοιάζεται τώρα!.. Ποιὸς θὰ μείνῃ νά θρηγῆ τὸ χαμό της!

Ἄς ἔρθουν οἱ κουκουβάγιες νά κατοικήσουν στὰ ἔρημα βουλιδία της.

Τὸ λιμάνι γέμησε βαπόρια. Ἑλληνικά ὀνόματα, ξενικές σημαίες. Οἱ περισσότερες Ἀμερικάνικες. Τὰ γυναικόπαιδα ἄρχισαν ἀπὸ χτὲς νά μπαρκάρουν γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Λένε, πὼς μαζὺ μὲ τὰ γυναικόπαιδα μπαρκάρουν κρυφὰ καί πολλοὶ νέοι. Ἄλλοι πληρώνουν τοὺς Τούρκους κι' ἄλλοι μὲ πλαστὰ ξενικά χαρτιά. Μερικοὶ ντίνονται γυναικὲς καί ξεγελοῦνε τὸ κοντρόλ.

Μετὰ τὸ μεσημέρι ἀποφασίσαμε δυὸ—τρεῖς ἀπ' τὸν καταυλισμὸ νά πάμε ὡς τὴν προκουμαῖα, νά δοῦμε τί γίνεται καί ἂν εἶναι τόσο εὐκολο—ὅπως λένε νά μπαρκάρῃ κανεὶς. Οἱ δρόμοι δὲ ξεχωρίζαν πιά.

Περνούσαμε πάνω ἀπὸ σωρούς χώματα καί πέτρες.

Ἐδῶ κι' ἐκεῖ συναντούσαμε κι' ἀπὸ μιά παρέα Τουρκόγυφτους' ἦταν σκυμμένοι καί σκαλίζαν στοὺς σωρούς' ξεχῶναν ξύλα κι' ἄλλα μικροπράγματα, μὰ οὔτε μάς πρόσεχαν.

Στὴν προκουμαῖα χιλιάδες γυναικόπαιδα. Κουβάρες, κουβάρες σπρώχνονταν, ἀνεβαῖναν καί κατεβαῖναν ἄλλοι πάνω κι' ἄλλοι κάτω, πρὸς τὴν πούντα.

Μπουλούκια, μπουλούκια κινουνταν ἀδιάκοπα, ἰδρωμένοι, ἀπλιτοὶ κι' ἀχτένιστοι. Ποῦ πήγαιναν; Γιατί εἶχαν μαζευτῆ ἐκεῖ τόσες χιλιάδες ψυχές;...

Ἴσως ἐλπίζανε πὼς κάποτε τέλος πάντων θὰ συγκινηθοῦν οἱ σύμμαχοι. Ἴσως τὰ ἀγῆματα τῶν πολεμικῶν ποῦ σουλατσάριζαν ἀδιάφορα στὴν προκουμαῖα, μπορούσε ν' ἀποτελοῦσαν τουλάχιστον κάποια ἀσφάλεια γιὰ τὰ τρομοκρατημένα κι' ἀνυπεράσπιστα γυναικόπαιδα. Μὰ οὔτε τὸ ἓνα οὔτε τὸ ἄλλο ἔγινε ποτέ. Ὡς τὴν τελευταῖα μέρα, ποῦ καί τὰ τελευταῖα γυναικόπαιδα πάτησαν τὸ πόδι τους στὰ βαπόρια τῆς ἐξορίας, οἱ Τούρκοι σφάζαν καί ληστεύαν ἀνενόχλητοι. Μέσα στὸ λιμάνι, ἑκατοντάδες πτώματα, φουσκωμένα καί μαυρισμένα πλέαν καί λικνίζονταν ἀνάλογα μὲ τὸ ρέμμα τῶν κυμάτων.

Πολὺς κόσμος πηγαίνει πρὸς τὴν πούντα. Στὴν ἐγγλέζικη σκάλα. Ἐκεῖ εἶχαν πλευρίσῃ τὰ βαπόρια ποῦ πέρναν τὰ γυναικόπαιδα. Ἐκεῖ μπροστὰ γινότανε καί τὸ κοντρόλ τοῦ ὑλικοῦ. Τὸ χρῆσιμο κρατιέται. Κλείνεται σ' ἓνα καγκελόφραχτο χῶρο, κι' ὅταν μαζεῦονται πολλοί, τοὺς στέλνουν στὸν « Κισλά ».

Στοὺς στρατώνες κι' ἀπὸ κεῖ φεύγουν μ' ἀποστολὲς γιὰ τὸν ἀγύριστο.

Τὸ κοντρόλ τὸ κάνουν μερικοὶ Τούρκοι ἀξιωματικοὶ καί πολῖτες. Μαζὺ τους εἶναι καί μερικές ἄσπρες κάσκες. Ξένοι παρατηρητὲς γιὰ τὸ κανο-

νικό άνθρωπομάζεμα. Τὰ τοιμπούκια τους συναγωνίζονται τὰ φουγάρα τῶν βαποριῶν.

“Οσες οικογένειες ἔχουν μαζὺ τους ἄντρες ἀπ’ τὰ 18 κι’ ἀπάνω δὲ ζυγώνουν στὴ σκάλα. Ἡ προθεσμία τελειῶνῃ στὶς 15 τοῦ Σεπτεμβρη. Ὡς τότε;”

Κανείς δὲ ξαίρει, Κάτι μπορεῖ νὰ γίνη.

“Ὅσο νᾶνε τὸ κακὸ ξεθυμαίνει.

Στὸν καταυλισμὸ εἶχαν ξεσηκωθῆ μερικὲς φαμίλιες ποὺ δὲν εἶχαν ἄντρες θέλαν νὰ φύγουν καὶ μαζεύαν τίς κουρελλαρίες τους. Ἐτοιμάζονταν κι’ οἱ Περάκαινες

“Ὁ Γιάννης κατ’ ἀπ’ τὴν τέντα μας καθότανε σάν χαμένος καὶ παρακολουθοῦσε τὴν κίνηση.

Τι νὰ σκευτότανε ὁ φουκαρῆς τάχα!...

Ἡ μάνα ἔτοιμαζε τὸ βραδυνὸ φαγητὸ πιδὸ πέρα κι’ ἡ γιαγιά λούφαζε μιὰ κουβάρα, πάνω στὶς διπλωμένες κουβέρτες. Κάθησα πλάιτου μὰ οὔτε μὲ πρόσεξε. Ἡ μάνα παράτησε τὸ μαγεῖρεμα καὶ ἦρθε κοντὰ μας.

Λοιπὸν, τί νέα;...

Σύρθηκε κι’ ἡ γιαγιά κοντὰ ν’ ἀκούσῃ τὰ σαγῶνια της τρέμανε σάν νὰ τὴν τίναζε θέρμη.

Τίποτα—λέω—Δύσκολα ... Πολὺ δύσκολα. “Ἐλεγχος αὐστηρός, δὲν περνᾶ μύγα.

Ἡ μάνα τραβοῦσε τὰ μάγουλάτης· Τὴ λυπήθηκα:

Ἐκτὸς λέω ἂν τοὺς στραβῶσῃ ὁ θεὸς καὶ τοὺς φανοῦμε πολὺ μικροί.

Ναί, ναί παιδίμου—ἔκανε ἡ γιαγιά—ἡ χάρη τοῦ Σταυροῦ ποὺ ἔρχεται θὰ βοηθήσῃ.

“Ὁ Γιάννης γέλασε: Θὰ βοηθήσῃ νὰ τὸν φορτωθοῦμε στὸν ὄμο, εἶπε.....

Κανείς δὲν εἶχε ὄρεξη γιὰ φαγητό. Τὰ πιάτα μείναν ἀνέγκιχτα ὡς ποὺ τὰ σήκωσαν νὰ στρώσουν τίς κουβέρτες. Μὰ οὔτε κι’ ὁ ὕπνος μᾶς ἔπερνε κεινῆ, τὴ νύχτα, ὁ Γιάννης στριφογυρνοῦσε μὲ ἀποδομι’ ἀποκεῖ κι’ ὄλο στέναζε ἀπ’ τὰ κατάβαθα τῆς ψυχῆς του.

Κανένα χαλίκι—λέω—θᾶναι κατ’ ἀπ’ τὴν κουβέρτα σου Γιάννη.

Μπα--λέει—κάτι θυμήθηκα!.... Κοιμᾶσαι;...

“Ὅχι—λέω—λέγε.... περιμένω.

Νᾶ, θυμήθηκα, ξέρης... τὴν κοπέλλα, στὸ ὑπόγειο τῆ σφαγμένη!...

Ἄν τὴν ἀφίναν νὰ ζήσῃ ἔπειτ’ ἀπ’ τὸ ρεζηλικὶ ποὺ τῆς κάναν, δὲν θᾶταν χειρότερο γι’ αὐτήν;..

Πιδὸ καλὰ λοιπὸν ποὺ τὴν σφάεανε, στὸ τέλος’ ἔ, τιλές;...

Κατάλαβα: Ἄφορμὴ τοῦ συλλογισμοῦ του ἦταν τὸ πάθημα τῆς Τασσοῦλας, ἢ ὁ ξαφνικὸς ἀποχωρισμὸς τους ποὺ δὲν τὸν περίμενε· Γιατί ὅσο κι’ ἂν ἔδειχνε πὼς δὲν ἐνδιαφερόταν πιά γι’ αὐτή, μετὲ τὸ πάθημά της, ἐν τοῦτοις δὲν ἔπαυε καὶ νὰ τὴν σκεύεται. Αὐτὸ μοῦ δώθηκε πολλὲς φορές ἡ εὐκαιρία νὰ τὸ διαπιστώσω, ἀπὸ κάτι κρυφὲς ματιές ποὺ τῆς ἔρριχνε, κάτι κρυφαναστενάγματα καὶ τὰ ρέστα. Μὰ μιὰ καὶ δὲ μοῦ μιλοῦσε ποτὲ γι’ αὐτὴν ἀπέφευγα, κι’ ἐγὼ νὸ τοῦ μιλήσω.

Τώρα ὅμως ἦταν σάν νὰ μὲ προκαλοῦσε: Γιατί τὸ λὲς αὐτὸ Γιάννη!.. “Ὅλα περνοῦν καὶ

ξεχνιούνται στον κόσμο με μιὰ καλή θέληση, μὰ ἡ ζωὴ δὲν ξαναγυρίζει.... Μήπως ἔγινε μεθ' ἑλπίμας της.

Ἡ μάνα σάλεψε λίγο καὶ ξερόβηξε: Δὲν κοιμηθήκατε ἀκόμα παιδιά;...

Θὰ κοιμηθοῦμε! Σωπάσαμε· Κανείς δὲ ξαναμίλησε πιά. Ἐδῶ κι' ἐκεῖ καμμιὰ ἀναλαμπὴ τσιγάρου φαινότανε, κανείς στεναγμὸς ξεχώριζε, κάνα βόγγητό... Τίποτ' ἄλλο· Ὅλοι ἡσυχάζανε.

Περασμένα μεσάνυχτα, πάνω που μ' ἔπερν' ὁ ὕπνος, ἀκούστηκαν χτυπήματα δυνατὰ στὶς πόρτες τοῦ καταυλισμοῦ.

Ὅσοι ἀγρυπνοῦσαν ἀναστατώθηκαν. Ὁ ἕνας ξηπνοῦσε τὸν ἄλλο βιαστικά καὶ φοβισμένα. Κάποια κρυφομιλήματα... ψί, ψί, ψί....

Τὶ τρέχει βρὲ παιδιά;

Δὲν ἀκοῦτε;... Τοῦρκοι!

Τὰ χτυπήματα ξανακούστηκαν ἀπ' ἔξω πιὸ δυνατὰ μαζὺ με βρυσιὲς πρόστυχες.

Τὶ θὰ γίνῃ βρὲ παιδιά, θ' ἀνοίξουμε; ρωτοῦν κάνα δυό.

Μπα, οἱ πόρτες εἶναι σιδερένιες, ἀντέχουν! Λέει ἄλλος.

Ὅχι γιὰ τὸ θεό, ξεφωνίζουν οἱ γυναῖκες καὶ πεῦτουν στὰ γόνατα. Μερικοὶ ἔχουν ἀντίθετη γνώμη: Βρὲ παιδιά ἄς τοὺς ἀνοίξουμε μετ' ὁ καλὸ, ἂν πηδῆσουν τὰ ντουβάρια, τί θὰ γίνῃ τότε δῶ μέσα;..

Τὰ κορίτσια τρελλαμένα ἀπ' τὸ φόβο τοὺς τυλίγονταν στὶς κουβέρτες καὶ κλαίγαν ἀπαρηγόρητα.

Κάπως ἔτσι θὰ γίνονταν καὶ τότε, δῶ κι' ἕκα-

τὸ χρόνια, στὰ «γιουρούσια»... Τότε οἱ χριστιανοὶ λέγαν: «Κόψεμε ἀγὰ ν' ἀγιάσω.»

Μὰ τώρα!... Ἀσιχτήρ γιὰ ζωὴ. Ὡς πότε;... Ἐνα ψηλὸ γεροδεμμένο παλληκάρι, τράβηξ' ἕνα λοστάρι, δυὸ τρεῖς ὀκάδες σ' ἑρκετικὸ πού κρατοῦσε τεντωμένη τὴν τέντα του στὴ γῆ καὶ πήδησε στὴ μέση: Ἐλάτε κοντὰ οἱ ἄντρες! Ἡ φωνὴ του τράνταξε τὸν καταυλισμό.

Τρομάξαν οἱ γυναῖκες, πέσανε στὸ λαιμό του με κλάματα: Μὴ γιὰ τὸ Θεὸ Δημήτρη, Τὶ πᾶ νὰ κάνης ..

Θὰ πάρης τόσες ψυχὲς στὸ λαιμό σου!

Καλμάρισε. Τὸν σύραν πάλι στὴν τέντα του, κι' ὄλο ἀπὸ κοντὰ τὸν εἶχαν, σύχασε, μὰ πού ν' ἀφίση τὸ λοστάρι ἀπὸ τὰ χέρια του: Τὴν πίστη σας, παληόσκυλλα!...

Στ' ἀναμεταξύ, οἱ πόρτες ἀνοίχθηκαν ἀπὸ μέσα καὶ χύθηκαν οἱ ἀγριεμμένες φάτσες τῶν τούρκων· καμμιὰ δεκαριά τσογλάνια 20—25 χρονῶν, σπρώξα-νε, χτυπήσανε ὄσους βρέθηκαν ἐκεῖ κοντὰ κι' ἀμέσως στὸ σκοπὸ τοὺς: Τσικάρ. Παράδες, χρυσαφικά. ρολόγια. Θέλανε καὶ κορίτσια.

Ὁ Δημήτρης ὄσο τοὺς ἄκουγε, ἔκανε σὰν μα-νιακός. Ἄντρες καὶ γυναῖκες πέσαν πάνω του νὰ τὸν συγκρατήσουν :

Ἀφήστε με μωρέ, τοὺς κερατάδες!

Κρατάτετον καλὰ φώναξε κάποιος ἄλλος, θὰ τὰ κανονίσω ἐγὼ μετ' ὁ καλὸ τρόπο. Ἦταν ἕνας μεσόκοπος γίγαντας μετ' ὁ φαρδιὲς πλάτες, ψαρομάλλης.

Μιλοῦσε τὰ Τούρκικα φαρσί.

Πήγε και στάθηκε μπρός τους³ παλληκαρίσικα και ταύς μ'λησε κοφτά: "Ακοῦστε Ἐφέδες. Τὰ χρυσαφικά και οι παράδες για μᾶς, δὲν ἔχουν πιά καμμιά ἀξία.

Τὰ μάτια χάσαμε, τὰ φρύδια θά κυττάζουμε!... Σταθῆτε λοιπὸν στὴν ἄκρη κι' ἐγὼ θά γυρίσω νὰ σὰς μαζέψω ὅτι μᾶς ἀπόμεινε, νὰ τὰ πάρετε και νὰ φύγετε. Μὰ για κορίτσια οὔτε κουβέντα ν' ἀκούσω... Αὐτὸ δὲ θά γίνῃ ὅσο ἐμεῖς οι ἄντρες εἴμαστε ζωντανοὶ δῶ μέσα. Τὸ μάτι μας εἶναι μαῦρο. Τὸ καταλάβετε;.....

"Ὅσο μιλοῦσε λὲς κι' ἔπερνε θάρρος ἀπ' τὴν ἴδια του τὴ φωνή. Σιγά, σιγά ξεθαρρέψανε και μερικοὶ ἄλλοι και στάθηκαν πίσω του. Ἔτοιμοι για κάθε ἐνδεχόμενο.

«Ὁλοσούν» ἔκανε ὁ μεγαλύτερος τῆς παρέας (ἀς γίνῃ ἔτσι) περιμένουμε.

Τραβηχτήκαν πίσω, στὴν πόρτα μαζὺ μὲ μερικοὺς δικούς μας νὰ περιμένουν. Ὁ μεσόκοπος μὲ ἄλλους δυὸ πῆραν βόλτα τις τέντες και μαζεύαν· σ' ἓνα μαντύλι τὸ «χαράτσι»: «Κάντε γρήγορα ρὲ παιδιὰ νὰ πᾶνε στ' ἀνάθεμα τὰ κοπρόσκυλλα!...

"Ὅταν πήγε και στὴν τέντα τοῦ Δημήτρη, τοῦ χτύπησε φιλικὰ τὸν ὄμο: Τί νὰ κάνῃς παλληκάρι μου... Πιὸ πολὺ ψωμί τρώγεται μὲ τὸ μέλι παρά μὲ τὸ ξύδι.

"Ἀχ κύρ Μάνθο μου... ὡς πότε...

Μῶρ ἄκουμε μένα τί σοῦ λέω.. Νά.. κύττα δῶ— ἔδειξε μὲ τὸ χέρι. τις γυναῖκες ποῦχαν ζαρώση γύρω του— "Ἄν εἴμαστε μόνοι, ἤξαιρα κι' ἐγὼ τί θέλανε!

Οἱ Τοῦρκοι φύγανε, μάποῦ νὰ κλείσῃ πιά κανεῖς μάτι! Εἶναι κι' ὁ φόβος, ἂν ξανάρθουν περισσότεροι;... Ἄν στείλουν ἄλλους;

Κανεῖς πιά δὲν ἤθελε νὰ μείνῃ κεῖ μέσα.

Μιά κι' ἔκαναν τὴν ἀρχή, θά ξανάρχουνταν.

Πρέπει νὰ φύγουμε, φωνάζαν ὄλοι.

Νὰ φύγουμε ἦταν ἓνας λόγος· Ποῦ θά πηγαίναμε; Ποῦ θά βρῖσκαμε ἀσφάλεια και ἀνάπαυση πάνω σὲ κείνη τὴ γῆ;..

Παντοῦ μαχαίρι, ἀτίμωση και ληστεία μᾶς τριγυροῦσε.

Και ποῦ λέτε γὰ πᾶμε βρὲ παιδιὰ; Ρώτησε ὁ Μάνθος. ποῦ ὄλοι μας πιά τὸν ἀκούγαμε και τὸν λογαριάζαμε σὰν ἀρχηγὸ τοῦ καταυλισμοῦ.

Στὸ νεκροταφεῖο εἶπε κάποιος. Ναι, ναι στὸ νεκροταφεῖο νὰ πᾶμε φωνάζουν ὄλοι:

"Ἄς γίνῃ ἔτσι. "Ἄς πᾶμε στὸ νεκροταφεῖο, ἂν τὸ νομίζετε ἀσφαλέστερο μέρος.

Ὁ Μάνθος ἦταν ἐμποροχασάπης στις μεγάλες ταβέρνες χρόνια· Ἄκουσμένος παλληκαρῆς τῆς ἐποχῆς του. Ἄψυ αἶμα, ἀράθυμος και καυγατζῆς. « Ὁ Μάνθος ἦ κακιὰ ὥρα » Ἔτσι τὸν ἔλεγαν ὄλοι στὴν ἀγορὰ και τοῦ μιλοῦσαν μὲ σεβασμὸ

Εἶχε ὅμως καλὴ καρδιά, ἦταν πονόψυχος και καλὸς πατριώτης. "Ὅσοι τὸν γνωρίζαν καλά, λέγανε πὼς εἶχε κάνει κάποιον φόνο στὰ 12· σκότώσε κάποιον Τουρκοκρητικὸ φημισμένο χριστιανομάχο. γιατί πάνω σὲ φιλονικία, τοῦβρισε τὴν Ἑλλάδα, κι' ἀπὸ τότε μπαρκάρισε κρυφὰ για τὴ Σάμο και πήγε ἐθελοντῆς στὸ στρατό. Στὴ Σμύρνη γύρισε στὰ 19

μέ την κατοχή κι' άνοιξε πάλι τὸ μαγαζύ του στίς μεγάλες ταβέρνες.

Στὸν καταυλισμὸ ἦταν μαζύ με τὴ γυναίκα του, μιὰ μικρόσωμη γυναικούλα φιλάσθενη καὶ δυὸ μικρὰ παιδάκια. Ἡ γυναίκα του κύτονταν στὸ στρώμμα μαζύ με τὰ μικρὰ κι' αὐτὸς τοὺς φρόντιζε καὶ τοὺς τρεῖς σὰν μάνα.

Τὰ ξημερώματε ξεκινήσαμε τσουρμὸ γιὰ τὸ νεκροταφεῖο ἢ φωτιά εἶχε πιά σβύσει ὀλότελα κι' ὁ οὐρανὸς πῆρε κάπου, κάπου νὰ καθαρίζη ἀπ' τὰ σύννεφα τοῦ καπνοῦ. Ὁ βορρῆς ποὺ φυσοῦσε ἀνάλαφρα τ'ἀσπρωχνε πρὸς τὴν ἀνατολή.

Στὴν πούντα χιλιάδες γυναικόπαιδα σπρόχνουνταν καὶ περιμέναν σειρὰ γιὰ νὰ φτάσουν στὴ σκάλα ποὺ πλευρίζαν τὰ βαπόρια. Ἐκεῖ μάθαμε καὶ τὴν πιὸ τρομερὴ εἶδηση ποὺ τὴν συζητοῦσαν δειλὰ καὶ φοβισμένα μεταξύτους: Οἱ ἀποστολὲς τῶν ἀνδρῶν γιὰ τὴν ἀνατολὴ σφάζονται στὸ δρόμο τῆς Μαγνησιᾶς καὶ τὰ κορμιά τους γεμίζουν τίς ρεμματιές.

Πῶς τὸ μάθανε, ποιὸς γύρισε καὶ τοὺς τὰ εἶπε:.. αὐτὸ δὲν τὸ μάθαμε.

Ἡ εἶδηση ἔφτασε πρωτῆτερα στὸ νεκροταφεῖο καὶ σὰν πήγαμε μεῖς, γινότανε θρῆνος κεῖ μέσα.

Πολλοὶ εἶχαν δικούς των ποὺ εἶχαν πιαστὴ νωρίτερα καὶ δὲ ξοίραν ποὺ βρίσκονται.

Τὴν εἶδηση τὴν ἔφερε στὸ νεκροταφεῖο τὴν αὐγὴ κάποιος ποὺ περίμενε στὴ σκάλα νὰ μπαρκάρη ἡ φαμελιά του κι' ἄκουσε δυὸ Τούρκους νὰ τὰ σιγοκουβεντιάσουν.

(συνεχίζεται)

Ἡ συζήτηση πάνω σ'αὐτὸ τὸ θέμα κράτησε ὡς τὸ βράδυ. Ὁ καθένας ἔλεγε τὴ γνώμη του: Ἦσαν Ἀρμεναῖοι αὐτοὶ ποὺ σφάχτηκαν στὸ δρόμο τῆς Μαγνησιᾶς. ...

Μπα, δικοὶ μας ἦσαν—ἔλεγε ἄλλος—καὶ δὲ γλύτωσε κανεὶς. Ἐνας ὑποστήριζε τὴ μιὰ κι' ἄλλος τὴν ἄλλη γνώμη. Ἦταν κι' ἕνας φωνακλᾶς ποὺ δὲν πίστευε τίποτ' ἀπ' ὅλα αὐτὰ :

Εἶναι ὅλα ψεμματα—ἔλεγε.—δὲν μπορεῖ νὰ γίνη τέτοιο πράμμα βρὲ παιδιά. Ἀδύνατο!

Γιατί δὲ μπορεῖ νὰ γίνη;

Μὰ ἀφοῦ σὲ κάθε ἀποστολὴ ποὺ φεύγει ἀπὸ τὸν «κισλά» ἀκλουθοῦν πίσω καὶ φορεῖα, μήπως ἀρρωστήση κανεὶς στὸ δρόμο καὶ πέση; Τὰ εἶδα μετὰ τὰ μάτια μου σὰς λέω. Πῶς γίνεται λοιπὸν τέτοιο πράμμα:.....

Ὅσο ἀκούω κι' αὐτὸν τὸν ἠλήθιο νὰ λέει πῶς δὲν πιστεύει, κι' ὅσο θυμᾶμαι ἐκεῖνα ποὺ εἶδαν τὰ μάτια μου, μοῦρχόταν νὰ τὸν βρῶ καὶ νὰ φωνάξω σὲ ὅλους: Ἀλήθεια εἶναι. Ὅλα ἀλήθεια. Μὴν ἀκοῦτε αὐτὸν τὸ βλάκα γιατί δὲν εἶδε τίποτα. Μὰ πάλι σκεύτηκα: Ἴσως τὰ λέει ἔτσι, γιὰ τίς γυναῖκες.

Ὁ θρῆνος καλμάριζε λίγο, μὰ δὲν περνοῦσε πολλὴ ὥρα καὶ πάλι ἄρχιζε γιὰτὶ ἡ κουβέντα ὅλο καὶ στρεφότανε.

Ἔτσι πέρασε ὅλη ἐκείνη ἡ μέρα με κλάματα καὶ μοιρολόγια, χορτάσαν οἱ νεκροὶ δάκρυα.

Στὸ νεκροταφεῖο εἴμαστε κάπου 40—45 οἰκογένειες καὶ ὁμῶς φαινότανε ἄδειο. Τίς πρώτες μέρες

της φωτιάς ήταν γεμάτο, έπειτα άρχισαν σιγά, σιγά να φεύγουν για τη σκάλα, γιατί τις νύχτες οί Τούρκοι τούς κάναν συχνές επίσιπέσεις. Πηδοσαν τούς τοίχους κι' άρπάζαν κορίτσια. Αυτό έγεινε μιá δυό, φορές στην άρχή, ύστερα σφίστηκαν κι' οί δικοί μας έναν τρόπο να προφιλάγουν τά κορίτσια τους, μακάβριο λίγο, αλλά σίγουρο.

Πιάσαν και ξεκολλήσανε τις ταφόπετρες από πολλούς άρχοντικούς Τάφους που δέν είχαν μέσα λείψανα, τούς καθάρισανε όπως, όπως και μόλις άκούγανε τόν παραμικρό θόρυβο, κλείνανε τά κορίτσια μέσα, δυό δυό κι' από πάνω βάζανε πάλι τις πλάκες.

Πιάσαμε μιá θέση μαζί με τη φαμίλια του Μάνθου, πλάι σ'έναν μαρμάρινο άρχοντικό τάφο που ήταν κάτω από δυό ψηλά κυπαρίσσια.

Όρες καθόμουν και θαύμαζα κείνο τó μνημείο που ήταν ένα άριστούργημα τέχνης. Κάτι παρόμοιο με την «κοιμωμένη» του νεκροταφείου των Αθηνών.

Ήταν ένα πρλληκάρι ως 20 χρονώ σέ φυσικό μέγεθος, καθισμένος σέ μιá πολυθρόνα, διπλοπόδι και μελετούσε κάποιο βιβλίο— Θάταν φοιτητής ó μακαρίτης—και πίσω του έστεκε ένας άγγελος κυρίου, ήρθε να τόν πάρη. Μόλις τόν άγγιξε στόν ώμο, ξαφνιάστηκε τó παλληκάρι· γυρίζει και βλέπει τόν άγγελο πίσω του να τού δείχνη με τó δάχτυλο τόν ούρανό, τάχα τó Θεό και να τού λέει: έχω διαταγή από πάνω.....

Ετοιμάσου να πάμε...

Κάπως έτσι θα γίνεται πάντα σαν πεθαίνει κα-

νείς.... Δέ μπορεί! Ο Θεός θα στέλνει τόν Άγγελό του νά τούς ειδοποιεί... Μα τώρα που να προλάβη ένας άγγελος να ειδοποιεί τούς που καλεί ó κύριος κάθε μέρα;... Έκτός πιά άν έχουν αναλάβη οί Τούρκοι κι' αύτή τη δουλειά!...

Τό βράδυ είχαμ ε βεγγέρα! Μαζευτήκαν πεντέξη άνδρες στα σκαλοπάτια του «Τάφου μας» και σιγοκουβεντιάζαμε. Μιλούσε αύτός που έφερε τó πρωτίν η είδηση της σφαγής των αίχμαλώτων:

»... Πιάσανε που λέτε και κάποιον που είχε ντυθή γυναίκα για να καταφέρη να μπαρκάρη...

Τό τι έγεινε δέ λέγεται! Τι ξύλο έφαγε και τι ρεζιλίκι έπαθε ó φουκαρής! Οί στρατιώτες του κουρελλιάσανε τά φουστάνια να τόν τραβούνε κι' άλλοι τού βγάξαν τά ψεύτικα στήθεια άπ' τούς κόρφους του και τόν κοροϊδεύανε.

Κι' ύστερα, τι άπέγεινε; Ρώτησε ó Μάνθος.

Τι να γίνη; Έφαγε της χρονιάς του και τόν κλείσανε στο σύρμα.

Όλοι σωπάσανε.

Άχ, μωρέ ξύπνησαν πιά οί Τούρκοι, ξύπνησαν... δέν είναι όπως τούς ξαίραμε.

Η Σμύρνη όλοένα άδειαζε. Τά βαπόρια σφυρίζανε άδιάκοπα. Πηγαίναν κι' έρχονταν και κουβαλούσαν τά γυναικόπαιδα στα νησιά.

Στό νεκροταείο μείναμε καμμιὰ δεκαριά οἰκογένειες. Κάθε μέρα φεύγαν κι' ἓνα δυό. Μοναξιά μεγάλη κει μέσα, κι' ὁ δρόμος ἔξω πού εἶχε πρώτα τὴ μεγαλύτερη κίνηση, τάρτα ἦτην ἔρημος. Οἱ νύχτες ἦσαν πολύ ἄγριες. Μαζευόμαστε ὅλοι κοντὰ καί, σιγοκουβεντιάσαμε ὡς τὸ πρωτὶ. Πού νὰ κοιμηθῆς! Στὰ κλεφτὰ νὰ τὸν πάρης μισὴ ὥρα μιὰ. Πότ' ἓνα νεκροποῦλι ἔσκουζε, πότ' ἓνας σκύλλος γαύγιζε... "Ἐνα ποραμικρό, ἓνα ἀνεπαίσθητο τρίξυμο, τὰ μάτια γαριδά. Καί πάλι. Αὐτὸ γινότανε ὡς τὸ πρωτὶ,

Μιὰ νευρικότης, μιὰ ἀγωνία... Τὰ νεύρα ξεκουρδίστηκαν πιὰ ἀπ' τὴν ἀγρύπνια καί τὶς τρομάρες.

Τώρα δέν εἶναι τίποτα — μὰς ἔλεγε μιὰ νύχτα κάποιος ἡλικωμένος πού ἦταν στό νεκροταεῖο μὲ τὴ γυναῖκα του ἀπὸ τὶς πρώτες μέρες τῆς φωτιάς— Τώρα ἔχουμε ἡσυχία.... Ἔσεῖς τί εἶδατε; .... Εἶδαμε μεῖς λαχτάρες! ....

Κάθε βράδυ σκαρφαλώναν ἀπ' τὰ ντουβάρια τσουρμὸ σάν διαόλοι, καί γινότανε δῶ μέσα θρήνος...

Βρὲ παιδιά τὸ εἶχ' ἀκούση ἀπ' τὴ γιαγιά μου τὴ μακαρίτισσα: Θάρθη ἔλεγε ἓνας καιρὸς, πού θὰ πάθουμε τέτοιες συμφορές, ὥστε νὰ φωνάζουμε πάνω ἀπ' τὰ μνήματα: Βγῆτε σεῖς οἱ πεθαμένοι νὰ μποῦμε μεῖς οἱ ζωντανοί..... Νάτος λοιπὸν ὁ καιρὸς πού ἦρθε, κι' ἔλαχε στὰ χρόνια μας, τῶν γρουσουζήδων.

Μιὰ νύχτα, πού λέτε, τὶς πρώτες μέρες τῆς φωτιάς—εἶμαστε λίγοι δῶ μέσα, καλὴ ὥρα σάν ἀπόψε καί πιὸ λίγοι. Πεντέξη φαμίλιες—πηδήξανε ἀπὸ κεινον κει τὸν τεῖχο. Ἦτανε καμμιὰδεκαριά κοπρόσ-

κυλλα, μὰ γιὰ καλὴ μας τύχη, τοὺς πήραμε χαμπάρι γρήγορα. Προλάβουμε τὸ λοιπὸν καί κρηφτήκαμε στό κοιμητήρι. Τρυπώσαμε πού λέτε μέσα καί λουφάσαμε ἀντάμα μὲ τὶς νεκροκεφαλές καί τὰ κόκκαλα

Οὔτε ἀνάσα! ... Πού νὰ φαντασθοῦν τὰ σκυλλιά πὼς θὰ κρύβονταν κει μέσα ζωντανοὶ ἄνθρωποι. Μὰ ἔλαχε νὰ τρυπώση μαζύ μας καί μιὰ παστρικά μὲ τὸ μικρὸ της. Ἐνα βυζανιάρικο, μούλικο πού τῶξε κάνει μ' ἓναν χωροφύλακα.

Μόλις λοιπὸν κλείσαμε τὴν πόρτα, λέτε καί τὸ δάγκασε ὀχιά. Μιὰ φωνὴ τρυπάνι.

Πάει, εἶπαμε μὰς ἔκαψε τὸ ἀναθεματισμένο. Τὸ βάζε στό βυζί, τίποτα. Πού νὰ πιάση τὸ μούλικο, τσίριζε χειροτέρα

Μῶρε κλείστου τὸ στόμα χριστιανὴ μου, τῆς φωνάζαμε, θὰ μὰς πάρης στό λαιμό σου τόσες ψυχές.

Μπᾶ! Τὶ νᾶκανε κι' αὐτὴ ἡ ἔρημη;

Εἶπαμε νὰ τὸ πνίξουμε νὰ ἡσυχάση. Διαφορετικὰ δὲ μποροῦσε νὰ γίνῃ. Θὰ χάναμε τὴ ζωὴ μας τόσοι ἄνθρωποι γιὰ ἓνα κουτσούβελο, μιὰ ὀκὰ πράμμα;

Οἱ Τοῦρκοι ψάχνοντας ἀνάμεσα στοὺς τάφους, κοντοζυγώνανε καί στό κοιμητήρι.

Δῶστο μου μένα κυρά μου νὰ στό μερώσω—πετάχτηκε μιὰ γρηά μαμὴ πού φοβότανε πιὸ πολὺ γιὰ τί ἦταν κι' ἡ μοναχοκόρητης κει μέσα. Δῶστο, δῶστο εἶπαμε ἄγρια ὅλοι.

Τῆς τὸ πήρε ἡ μαμὴ ἀπ' τὴν ἀγκαλιά καί γύρισε στὴ γωνιάτης. Ἡ φωνὴ τοῦ μικροῦ κόπηκε μὲ μὰς. Κάπου, κάπου ἀκουγότανε σιγανή, σάν νᾶταν

τὸ στοματάκι του μπουκωμένο, ὕστερα ἔπαψε δλότελα.

Ἡ μάνα ἀνησύχησε: Τὸ παιδάκι μου!...

Σκασμός! ἔκανε κάποιος.

Σὲ λίγο οἱ Τοῦρκοι ἐτάθηκάν ἔξ' ἀπ' τὸ κοιμητήρι. Τοὺς βλέπαμε ἀπ' τὰ μικρὰ καγκελωτὰ παραθυράκια· βλέπαμε τίς σκιές τους, τοὺς ἀκούγαμε νὰ κουβεντιάξουν καὶ νὰ βλαστημοῦν πού πῆγε ὁ κόπος τους χαμμένος. Ἡ καρδιά μας χτυποῦσε μὴν ἀρχίσῃ πάλι τὸ μωρό, τὸ κλάμα καὶ μᾶς προδῶση, μὰ δὲ ξανάκλαψε πιὰ. Ἡ μαμὴ φαίνεται στὴν τρομάρα της τοῦ εἶχε παρασφύξῃ τὸ στόμα καὶ τὴ μύτη.

Σὰν φύγαν οἱ Τοῦρκοι, ἦταν καὶ μὲς καρδιάς νὰ βλέπῃς τὴ μάνα νὰ κλαίει καὶ νὰ δέρνεται μὲ τὸ νεκρὸ παιδί στὴν ἀγκαλιά.

Σὰν ξιμέρωσε ἔφυγε· Δέν τὴν εἰσάδαμε.

Ὁ Μάνθος σουλατσάριζε ὅλη τὴ νύχτα καὶ κάπνιζε ἀράδα. Κάθε λίγο σταματοῦσε τὸ σουλάτσο κι' ἔσκυβε τάχα νὰ σκεπᾶσῃ τὰ παιδιά καὶ τὴ γυναῖκα του κι' ἀναστέναζε:

Ποῖς νὰ τᾶξαιρε παιδάκια μου,.. Ποῖς νὰ τᾶξαιρε!

Ἔτσι περνοῦσαν οἱ τελευταῖες μέρες. Ξημέρωνε βράδυαζε, ζούσαμε σ' ἓναν κύκλο πού τὰ ὄριά του στενεύαν ὀλοένα.

Τι περιμέναμε; Τίποτα... Τὴν τελευταία μέρα νὰ κλείσῃ τὸ περιθώριο. Γιατί; Τι θὰ γινότανε ὡς τότε;

Τίποτα. Ὅτι ἔγεινε ὡς τὴ μέρα ἐκείνη. Τὸ εἶπαν καθαρὰ: Ὡς τίς 15 ὅσοι δὲ φύγουν, θὰ τραβηχτοῦν

στὸ ἐσωτερικὸ σκλάβο.

Νὰ φύγουν τὰ γυναικόπαιδα μόνα τους, πρὶν τελειώσῃ ἡ προθεσμία;...

Αὐτὸ δὲν τὸ ἀποφασίζουν πάλι. Εἶναι σὰν νὰ παρατοῦν τοὺς ἄντρες τους· Κρῦο πρᾶμμα.

Γι' αὐτὸ περιμένουν. Ὅχι πὼς ἐλπίζουν τίποτα.

Ἔτσι θὲν νὰ μείνουν ὡς τὴν τελευταία στιγμὴ κοντὰ τους.

Τὸ ξαίρει, πὼς τὸ λείψανο θὰ στὸ πάρουν τὴν ὥρα του γιὰ νὰ τὸ θάψουν, μὰ τὸ θὲς ὡς τὴν τελευταία στιγμὴ κοντὰ σου, νὰ τὸ κλάψῃς, νὰ τὸ μοιρολογήσῃς, νὰ τὸ χορτάσῃς.

Στὶς 14 τὸ πρωί, τοῦ Σταυροῦ, τρεῖς οἰκογένειες ξεσηκώθηκαν νὰ φύγουν γιὰ τὴ σκάλα.

Πέσαμε ὅλοι οἱ ἄλλοι καὶ τοὺς παρακαλοῦσαμε νὰ μείνουν: Καθίστε καὶ σήμερα τελευταία μέρα Αὔριο φεύγουμε ὅλοι μαζὺ καὶ στ' ὄνομα τοῦ Θεοῦ.

Μπήκε στὴ μέση ὁ Μάνθος:

Καθίστε ὡς αὔριο τέλος πάντων, δὲ ξαίρουμε τί γίνεται ἀπὸ ὥρα σ' ὥρα. Μείνανε.

Ὅσο ζύγωνε ἡ ὥρα, ἡ μάνα τοῦ Γιάννη ἔκανε σὰν τρελλή. ἔτοιμαζε ἓνα δεματάκι μὲ ἀσπρόρουχα τοῦ Γιάννη κι' ἔκλαιγε.

Βελόνες καὶ κλωστὲς μὴ ξεχάσῃς τῆς ἔκαν' ἡ γιαγιά.

Τι εἶν' αὐτὰ μητέρα; Ρώτησ' ὁ Γιάννης. Τίποτα παιδί μου.... Ἄς εἶναι ἔτοιμα γιὰ καλὸ καὶ γιὰ κακό!....

Μοῦ ἔκανε νόημα νὰ πλησιάσω:

Και για τους δυό σας τὰ έτοιμάζω παιδί μου....
Νά τᾶχετε μαζί σαν καλοί φίλοι που εἴσαστε... Νά
μην τὸν ἀφίνεις μόνο του γιέ μου, νᾶχης τὴν εὐχή
μου και νά δῆς κι' ἐσὺ τὴ μανούλα σου με τὸ καλό.

Τῆς τὸ ὑποσχέθηκα και τὰ μάτια μου βούρκω-
σαν. Τὴν πήραν κι' αὐτὴ τὰ κλάματα. "Εκλαιγε κι'
ἡ γιαγιά.

"Ὁ Γιάννης ἔστεκε παράμερα και τις ἔβλεπε σὰ
χαμένος νά κλαίνε:

Τι θὰ γίνουν τῶρά δυὸ γυναίκες μόνες;

Ποῦ θὰ πᾶνε στὴν ξενιτιά χωρὶς ἄντρα;

.... Καλλύτερα νά μέναμε τότε,.. Τῶρα θᾶχαν τε-
λειώσει ὅλα, κι' αὐτές θᾶχαν φύγει.

"Ὅταν μέρεψε ἡ μάννα, ἔβγαλε ἀπ' τὴν τσάντα
της μερικὲς πανκανότες κι' ἔπιασε νά τις ράψῃ στὰ
γυρίσματα τῶν παντελονιῶν μας μὰ τὰ δάκρυα ποῦ
πλημύριζαν τὰ μάτια της δὲν τὴν ἀφίναν νά δῆ.
Αὐτές οἱ ἔτοιμασιές ἐρεθίζαν τὸ Γιάννη. Τοῦ δίναν
στὰ νεῦρα. "Ἦρθε κοντά μου και κάθισε στὴ ρίζα
τοῦ κυπαρισσιοῦ:

"Ακοῦς ἐκεῖ! Μῶρ αὐτές καλέ μάτια μου τῶχουν
για σίγουρο.... Μὰ δὲ μοῦ λὲς στὸ Θεόσου. Φαινό-
μαστε μεγαλύτεροι ἀπὸ δεκαοχτώ;

Γέλασα. Δὲ ξαίρω λέω, νά δοῦμε για πόσο θὰ
μᾶς ὑπολογίσουν αὐτοί!

Τόσα ζευγάρια ἔχτρικὰ μάτια πάνω στὴ σκάλα.

Δὲν τοῦ ἄρεσε και σηκώθηκε:

"Ἔτσι εἶσαι σύ, πάντα ἀπαισιόδοξος και γκρινιά-
ρης. Ποτέ δὲ βάζεις τὸ καλὸ στὸ νοῦσου.

Δὲ μίλησα. "Ἐφυγε και Χάθηκε ἀνάμεσα στὰ

μνήματα νευριάσμενος, μὰ σὲ λίγο ξαναγύρισε κι'
ἦρθε κοντά μου. Περίμενε κάτι νά πῶ με κυττοσε.

"Ἐγὼ δὲ μιλοῦσα. "Ἐχασε τὴν ὑπομονή του:

Σοῦ κακοφάνηκε μοῦ λέει Γιῶργο; Ποιὸ Γιάννη;
Νά ἔτσι ποῦ σοῦ μίλησα πρὶν.

Μπᾶ λέω. Σκεύτωμαι τι θὰ γίνῃ... ποῦ θὰ εἴ-
μαστε αὔριο τέτια ὥρα,...

Αὐτὴ ἡ σκέψη μου τὸν ἐνοχλοῦσε. Τὸ κατάλαβα.
Κάτι ἔτοιμάστηκε νά πῆ μὰ ἄλλαξε γνώμη.

Ξαίρεις μοῦ λέει, ἐκεῖ πίσω, σὲ κάποιο σταυρὸ
διάβασα τ' ὀνομάτης.... Τασσοῦλα.... ἔχασα τὸ ἑ-
πώνυμο.

Εἶπα.... Νᾶταν ἐκεῖνη κεῖ μέσα....

Πιὸ καλὰ δὲ θᾶτανε, ἔ; Τι λὲς;

Τὰ μάτια του βούρκωσαν.

Πᾶψε τοῦ εἶπα. "Ἄν τὴν ἀγαπᾶς ἀκόμα δὲν πρέ-
πει νά σκευτεσῶι ἔτσι.

Νά δῆς ἂν γλυτώσουμε, και ξανασυναντηθῆτε
καμμιά φορὰ, θὰ τὰ ξεχάσης ὅλα και θὰ τὰ συγ-
χωρήσης.

Μὲ κυττοσε σκευτηκὸς ὅσο τοῦ μιλοῦσα. ἔπειτα
κούνησε τὸ κεφάλι του ἀπελπισμένα:

"Ἄν γλυτώσουμε.... Μὴν τὸ πιστεύεις καῦμένε
Γιῶργο. Πόσοι θὰ γυρίσουν ἀπ' ἐκεῖ ποῦ θὰ μᾶς
στειλουν....

"Ἀρχισε ν' ἀπελπίζεται κι' αὐτὸς.

Ἐημέρωσε κι' ἡ μοιραία μέρα, ἡ:15η.

Πρωτ. πρωτὶ ἔτοιμάστηκαν ὅλα και ξεκινήσαμε,
ἔνα τσοῦμο. σωστὲς ἔντεκα οἰκονέειες. "Ἐμεῖς βᾶ-

λαμε τή γιαγιά στη μέση και την κρατούσαμε άγ-
γαζέ, ο Γιάννης άπ' τή μια, έγώ άπ' τήν άλλη. Ή
μάννα πίσω έκλεινε τή συνωδεία.

Ή γρηά ήταν άσήκωτη. Τά πόδια της δέν τήν
βοηθούσαν πιά κι' όλο τό βάρος τοῦ κορμιού της
έπεφτε στά μπράτσα μας, μά λέγαμε, έτσι ύπως
θά τήν σέρναμε μέχρι τή σκάλα, ίσως από σεβασμό
στά γηρατειά, αὐτοί που κάνουν τό κοντόλ νά μάς
άφιναν κι' έμās για χατήρι της νά περάσουμε.

Στήν πούντα ήταν άκόμα μαζεμμένος πολὺς κό-
σμος· δύομισι, τρεῖς χιλιάδες ψυχές. Ἀπό μακρὰ
φάνταζαν μιὰ μάζα άσάλευτη, παρδαλή από τά κά-
θε λογιῆς χρώματα. Ντόπιοι, κι' άνατολίτες με τίς
παράξενες φορεσιές, ιδρωμένοι, σκονισμένοι, άπλυ-
τοι, άχτένιστοι κάτω άπ' τό λιοπύρι, με τήν ψυχῆ
στά δόντια περιμέναν τή σειρά τους νά πατήσουν
στή σκάλα. Μά ἡ μάζα έμεν' άσάλευτη, λές κι' εἶ-
χε πύξει κατ' άπ' τόν λαυρο ἥλιο.

Οἱ Τουρκοὶ πηγαῖναν κι' έρχουνραν σά λυσσα-
σμένοι. Σπρώχναν, βρίζαν, τσολαπατοῦσαν, ν' ά-
νοιξουν δρόμο άνάμεσα στόν συνωστισμό. Ψάχναν
νά βροῦν γνωστούς «κσμπαιτληδες» (φταιχτες) κι'
άρμένηδες. Οἱ ματιές τους τρυποῦσαν, πετοῦσαν
σπίθες. Ἐνα Τουρκί καμμιά εἰκοσιπενταριά χρονῶ
Ἐνας βλογοικομμένος, κιτρινάρης, όλο κεί κοντά
μας νριγυρνοῦσε Ἐφευγε λίγο, πήγαινε πιδό πέρα
μά πάλι ξαναγύριζε. Τά ξασπρουλιάρικα μάτια του
πέζαν σάν χάντρες. Κάποιον ζητοῦσε. Τέλος, στά-
θηκε και τά κάρφωσε πάνω στόν Μάνθο που προσ-
παθοῦσε ν' άποφύγη τή ματιά του. Ζύγωσε κοντά

τό μούτρο του κι' άσφρένεται σάν τό ζό.

Τόν γνώρισε. Ὁ Μάνθος έγεινε κάτασπρος. Τό
Τουρκί τραβήχτηκε πίσω κι' άρχισε κάτι νά γαυλι-
ζη. Τρέξαν άλλοι δυο στίς φωνές του.

Νάτος!

Στάθηκαν κι' αὐτοί από πάνω του και τόν κυτ-
τοῦσαν.

Τόν γνώρισαν.

«Καλῶς σε βρήκαμε Μάνθο έφέ...»

Τοῦ λέει ο ένας: Ἐλα, έσένα ζητοῦμε.

Τι με θελετε λέει ο Μάνθος: Ἐχω τή γυναῖκα
ἄρρωστη, δε βλέπετε ...

Κάναν νά τόν τραβήξουν, έβαλε τίς φωνές ἡ
γυναῖκα του, πέφτει στά πόδια τους και τούς παρα-
καλεῖ, τά μικρά άρχισαν τά κλάματα. Αὐτοί τόν
σπρώχναν νά τόν ξεκολλήσουν άπ' τή μάζα, παρά-
τησε ἡ γυναῖκα τά παρακάλια κι' άγγάλιασε τόν
άντρα της, σφίχτηκε πάνω του και τσίριζε. Τό Τουρ-
κί, ο βλογοικομμένος θύμωσε, τήν κλωτσά μέσ' τήν
κοιλιά:

Ἄσιχτιρ γκαχπέ... (πόρνη.)

Γκαχπέ;!... Αὐτό ήτανε. Ἄναψε ο Μάνθος, έ-
γεινε θηρίο. Ποιός τόν κρατᾶ πιά. Σπρώνει τους
άλλους δυο πέρα και βουτᾶ τό Τουρκί άπ' τό καρύ-
δι, τά μάτια του πετάχτηκαν έξω σάν βρασμένα
αὐγά. Με τό ένα χέρι τοῦ σφίγγει τό λαιμό και με
τ' άλλο τοῦ κατεβάζει άράδα γροθιές στή μούρη.

Πολεμοῦν οἱ άλλοι νά τοῦ τόν πάρουν, τίποτα.

Εἶχε κολλήσει πάνω του σά βδέλλα και βαροῦσε,
ός που τοῦ καρφῶσαν τά μαχαίρια στήν πλάτη, μιὰ,

δυό φορές, λύγισαν τὰ γόνατά του κι' ἔπεσε, μὰ ἔπεσε καὶ τὸ Τουρκί μαζὺ του ἄψυχο σὰν κουρέλλι.

Βλέποντας οἱ ἄλλοι δυὸ τὸ σύντροφό τους κατάχαμα νεκρὸ ἀφίνιασαν· Ρίχτηκαν στὸν κόσμο, στὸ σωρό. Πατήσαν τίς στριγγλιές οἱ γυναῖκες, ὁ ἕνας πατοῦσε τὸν ἄλλον νὰ φεύγουν. "Ἐγεινε σαματᾶς μεγάλος· Φωνές κακὸ ... Πάνω στὴν ὥρα πρόφτασε μιὰ περίπουλο ἀπὸ πεζοναῦτες Ἀμερικάνους διώξαν τοὺς Τούρκους μὲ κοντακιές καὶ τὸ κακὸ σταμάτησε

Κάποιος ποὺ ἤξαιρε τὴ γλώσσα, τοὺς ἐξήγησε τί ἔτρεξε.

Τὶ μποροῦσαν νὰ κάνουν ;!... Πῆρὰν στὰ χέρια τὴ γυναῖκα τοῦ Μάνθου λυπόθυμη καὶ τὰ παιδιὰ του καὶ τοὺς πῆγαν στὸ βατόρι, "Ὅταν σηκώσαν καὶ τοὺς δυὸ σκοτωμένους μείναν κατάχαμα οἱ μπόγοι τοῦ Μάνθου, ἕνα καλαθάκι μὲ λίγα σταφίλια καὶ μισὸ ψωμὶ ραντισμένα ὅλα μὲ τὸ αἷμα του.

Κατὰ τὸ μεσημέρι ἄρχισε πιά ἡ μάζα ν' ἀργοκινῆται πρὸς τὴ σκάλα· μὰ πολὺ σιγά, ἀνεπαίσθητα. Τὶ κάναν ἐκεῖ πάνω; Γιατί ἀργοῦσαν τόσο ;

Καθυστεροῦσαν λέει στὸ κοντρόλ· Τὸ ξάφρισμα· Οἱ ὄρες περνοῦσαν, τὸ λιοτύρη μᾶς ξερόψηνε ὄρθιους·κι' ἡ δίψα μᾶς ἔκαιγε τὰ σπλάχνα. Τὸ κανατάκι μὲ τὸ νερὸ ποὺ εἶχαμε φέρει τὸ πρωὶ ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο, μᾶς τὸ σπάσανε πάνω στὸν πανικό.

Ἡλιοβασίλεμα περάσαμε τὸ καγγελόφραγμα τῆς σκάλας καὶ διαβαίναμε ἀνάμεσα ἀπὸ δυὸ στοίχους στρατιωτῶν ποὺ εἶχαν παρατάξη ἐφ' ὄπλου λόγχη.

Πιὸ πέρα μέσα σ' ἕνα χῶρο ποὺ τὸν εἶχαν τριγύριση μὲ συρματοπλεγμα κλείναν τοὺς ἄντρες ποὺ ξεχώριζαν στὸ κοντρόλ. "Α' ἔξω εἶχαν στήση κι' ἕνα πολυβόλο γιὰ φοβέρα.

"Ὅσο κοντοζυγώναμε ἐνοιωθα πὼς χάνω τὸ χρώμα μου. Ρίχνω μιὰ ματιὰ στὸ Γιάννη· Αὐτὸς ἦταν χειρότερος Προσπαθοῦσε νὰ φαίνεται ψύχραιμος καὶ στὴν προσπάθειά του αὐτὴ ἔπερνε ἕνα ὕφος μισοκακόμοιρο, βλακῶδες. Κυττοῦσε ψηλά κατὰ τὰ ἄλμπουρα τῶν βαποριῶν καὶ περπατοῦσε κορδωμένος σὰν νὰ βρισκότανε σὲ παρέλαση. Πίσω ἡ μάνα μουρμούριζε προσευχές καὶ ξόρκια κι' ὄλο ξεροκατάπινε.

Φτάσαμε στὸ κοντρόλ:

Δυὸ Τούρκοι, ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ ἕνας μπέης μὲ κόκκινο χτυπητὸ φέσι καὶ δυὸ ξένοι, μὲ ἄσπρες κάσκιες καὶ τσιμπούκια, κάναν τὸν ἔλεγχο.

Δυὸ μέτρα μπρὸς ἀπ' τὸ κοντρόλ στέκαν δυὸ στρατιῶτες, ὁ ἕνας ἀντίκρη στὸν ἄλλο. Σὰν περνοῦσαν ἄντρες, σταυρώναν τίς λόγχες καὶ κλείναν τὸ διάβα νὰ γίνῃ ὁ ἔλεγχος. Πιστοποιητικὰ δὲν χρειάζονταν, ἡ ἐκτίμησις τῆς ἡλικίας γινόταν μὲ τὸ μάτι· πάνω—κάτω... Πέντε πάνω, πέντε κάτω δὲν ἔχει σημασία.

Ἡ μάνα κάθε λίγο σταματᾶ τίς προσευχές γιὰ νὰ μᾶς συμβουλευε: Σκῶψτε τὰ κεφάλια παιδιὰ... κάτω τὰ μάτια ...

Οἱ συμβουλές ἦσαν περιτιές· σκύβαμε θέλοντας καὶ μὴ ἀπ' τὸ βάρος τῆς γιαγιάς.

Δυὸ, τρία βήματα ἀκόμα καὶ θὰ κρινότανε ἡ

τύχη μας: 'Ελλάδα ή 'Ανανολή.

Λευτεριά ή σκλαβιά.

Οί ξυφολόγχεσ σταυρώθηκαν. ΣΤΟΠ!

Σταμάτησαν όλα' 'Ανόσσα, πόδια, μυαλό. Μόνον ή καρδιά δουλεύει πιό γρήγορα και άταχτα. 'Ολη ή ζωή μαζεύτηκε στα γόνατα που άγωνίζονται να κρατήσουν τό βάρος του κορμιού.

Δυό γαλαζοπράσινε χάντρες καρφώθηκαν πάνω μου. Παίξαν λίγο πάνω κάτω, κι' άρχισαν να στριφογυρίζουν σαν σε μιá άόρατη ρολίνα. Ποθ θα σταματήσουν; Στο ναι ή στο όχι.

'Η άνάσα του βρωμά ρακί και σκόρδο. 'Η γιαγιά πλάϊμου ξεροκαταπίνη'

Κλούκ .. κλούκ. Νοιώθω τό χέρι της πάνω μου να τρέμει: Μικρά είναι μπέη μου...

μικρά... δεκάξη.. δεκάξη χρονώ...

Οί χάντρες σταμάτησαν στο όχι. "Εχασα.

« Τσικ σέν » (έβγα έσύ)

'Η ξιφολόγχη με σπρώχνει στο πλάϊ, μά ή γιαγιά με κρατά άκόμα' δέν κατάλαβε, μου σφίγγει τό μπράτσο.

'Αφήστε με της λέω και τραβώ τό χέρι μου

Κάνω τον ψύχραιμο.

« Σέντα τσικ.» (κι' έσύ έβγα. 'Η ξιφολόγχη φέρνει πλάϊμου τό Γιάννη.

'Η μάνα μόλις βλέπη και τους δυό μας έξω; πέφτει στα γόνατα' Κλαίει και σκούζει: 'Αμάν άφέντη μου, τά παιδάκια μου, μικρά είναι...

Στρέφετε στις κάσκες: Μουσιού λυπηθήτε με....

Οί κάσκες κοιτουν κατά τή θάλασσα.

'Αίντε, αίντε φωνάζουν οί στρατιώτες και σπρώχνουν τις γυναίκες. "Άρχισε κι' ή γιαγιά τά παρακάλια: Πά... πά... πά... πά...

'Ο άξιωματικός έβαλε τις φωνές. 'Η δουλειά μενει πίσω. Φώναξ' ένα στρατιώτη και τον πρόσταξε άγρια: Πάρτους!

Μας έσυραν κατά την κλούβα.

Οί φωνές της μάνας άκουγόνταν άκόμα σα θρηνοσ' Σπαραχτικές.

'Υστερα έπαψε: Μέρωσε; λυποθύμησε;... ποιός ξαίρει. 'Απ' την κλούβα δέν φαίνεται ή σκάλα.

'Ο στρατιώτης που μας συνάδευε κυττούσε τά παπούτσια μου. Τους έκανε τά γλυκά μάτια. Μόλις φτάσαμε στο σύρμα μου γνέφη; Τσικάρ. ό Γιάννης δέν τό πρόσεξε.

'Ακουσ, λέω' Τά παπούτσια θα μου πάρη

Δέ βαρύνεσαι καυμένη, τι τώρα, τι ύστερα. 'Ας τά πάρη να συχάση.

Καιρό είχα ν' άκούσω τό τσικάρ. Κάθισα κάτω να τά βγάλω. Πάνω στην ώρα περνούσε ένας Τσαούσης. Εΐδε τή ληστεία και στάθηκε να χαζέψη.

Καλά είναι; τον ρωτά ό στρατιώτης.

'Ο Τσαούσης δέ μιλά, πιάνει τό ένα παπούτσι, τό κυττά από πάνω, από κάτω, κυττά ύστερα και τό πόδι του' Σαν να τούρχεται καλά στο πόδι: Φέρε και τ' άλλο μου λέει. Τά πέρνει και φεύγει. "Εμεινε ό στρατιώτης μ' άνοιχτό στόμα. "Ηταν τό « δίκαιο του ίσχυροτέρου...» Μά δέν τά χάνει για πολύ, θυμήθηκε τον σύντροφό μου' στρέφεται στο Γιάννη, σκύβει, πέρνει και τό δέμα με τά έσώρουχα που είχ

άφιση όταν κάθησα να βγάλω τα παπούτσιά μου.

Μέσα στο σύρμα είμασθε καμιά διακοσαριά άντρες. Όλο νειάτα, από 18 κι' άπάνω μ' είναι και πολλοί περασμένοι στα χρόνια πενηντάρηδες κι' εξηντάρηδες και παιδιά κάτω άπ' τ' 18. Πώς έγινε αυτό;... Ίσως οι κάσκες κυττούσαν κατό τη θάλασσα κεινή την ώρα.

Φέραν μι' παρτίδα ακόμα πεντέξη, και το ξάφρισμα τέλειωσε. Δεν περιμέναν πια άλλους, Είχε νυχτώσει.

Μας βγάλαν έξω να κάνουμε τετράδες.

Ή νύχτα ήταν ήσυχη, σαν να μην υπήρχε ούτε μι' πνοή κατ' άπ' το μαύρο ουρανό.

Το τελευταίο βαπόρι σαλπάριζε άνοιχτά άπ' την Έγγλέζικια σκάλα. Πολλά σφυρίγματα βραχνά, μακάβρια: Τελευταίοι άποχαιρετισμοί στη χιλιοβασανισμένη Σμύρνη, εκείνων που φεύγουν, σε κείνους που μένουν πίσω, μελλοθάνατοι και νεκροί. Τα φώτα του βαποριού τρεμοσβύναν όσο ξεμάκρινε άπ' το λιμάνι, σαν την έλιπίδα που σβύνει και χάνεται στο σκοτάδι της μαύρης άπελπισίας.

Άνάμεσα σε δυο στοιχους στρατιωτών, βαδίζαμε κατ' άπ' το πυκνό σκοτάδι, σιωπηλοί στο δρόμο των άγνωστων πεπρομένων μας.

Ό Γιάννης πλάι μου κυττάζει αδιάκοπα το φωτεινό στίγμα στο μαύρο πέλαγο που από στιγμή σε στιγμή θα σβύσει.

Στη στροφή της προκουαίας, φάνηκε στο λιμάνι
(συνεχίζεται)

Ένα φωτάκι σαν μάτι νυσταγμένο. Μιά άνοιγε, μι' έκλεινε. Σαν μας είδε, ξαφνιασθηκε' ζωήρεψε με μι'ς, γούρλωσε σαν το μάτι του Πολύφημου.

Άνοιξε διάπλατα και μας άγκάλιασε όλους μαζί. Έπειτα το μισόκλεισε, περιόρισε την όπτική του άχτίνα κι' έπεισε από την άρχή να μας περιεργάζεται λίγους, λίγους και να προχωρή προς τα πίσω σαν να μετρούσε τετράδες. Έφτανε στο τέλος και ξαναγύριζε στους πρώτους. Τους συνάδευε λίγο, τους παρατούσε κι' έπιανε άλλους. Έτρεχε μπρός, πίσω σαν παιχνιδιάρικο σκυλλάκι. Κάπου, κάπου άνοιγε το μάτι από θαυμασμό. Τότε μας άγγάλιαζε πάλι όλους, μας γέμιζε φως και αίγλη σαν σε δειρο.

Οί σκιές μας φαντάζαν πάνω στ' άντικρυνά μέγαλα, Τιτάνες παραμυθένιοι. Λεγεώνα πελωρίων γιγάντων.

Οί Τούρκοι ζηλέσαν την Αίγλη μας κι' άρχισαν τις κοντακιές. Μας βρίζαν και μας ανάγκάζαν να τρέχουμε, να βγοιμε άπ' το φως. Μά όσο τρέχαμε μείς έτρεχε και το φως. Ό προβολέας μας άκλουθούσε πισματικά. Κόλλησε το φως του πάνω μας σαν έμπλαστρο, που να μας άφιση!... Άπ' την άλλη οί Τούρκοι χτυπούσαν αλύπιτα και φωνάζαν να τρέχουμε.

Κάποιος σύντροφος πλάι μου που είχε φουσκώσει άπ' την τρεχάλα, έβριζε: Το θεό σας... κερατάδες... την ώρα βοήκατε!...

Τους Τούρκους, τάχα, ή τους συμμάχους μας έβριζε;... Ποιός εαίρει.

Τέλος, κάποτε βαρέθηκαν από κεί μέσα οι «Τζωνηδες» τὰ παιχνίδια και κλείσανε τὸν προβολέα τους. Οἱ τρεχάλες και τὸ ξύλο σταμάτησαν.

Γίναμε πάλι ἓνα σκοτεινὸ μπουλουὶκι σκλάβων ποὺ ἀργοκινήται στὸ δρόμο τοῦ μοιραίου πεπρωμένου του.

Ἡ αὐλὴ τῶν στρατώνων ἦταν γεμάτη σκλάβους. Φρέσκο πρᾶμμα ἴης ἡμέρας. Ἀπ' τὸ ξάφρισμα τοῦ κοντρόλ ὄλοι. Πάνω—κάτω χίλιες ψυχίες. Περισσότεροι ναί, λιγώτεροι ὄχι.

Τίποτα δὲν εἶχ' ἀλλάξει κεί μέσα ἀπὸ τότε. Οἱ βρῦσες ὅπως τότε τρέχαν ἀδιάκοπα και δροσίζαν τὴν ἀκοή, κι' ἡ πορτούλα τῆς ἀκρογιαλιάς ἀνοιχτὴ πάλι. Τὸ κῆμα και τώρα παίζει ἀνάλαφρα μὲ τὰ ξασπρουλιάρικα χαλίκια και τὰ νερά τῆς θάλασσας πάντα ριχὰ στὴν πλευρὰ τοῦ τείχους. Μὰ τί ὠφελεῖ κι' ἀν τὴν διαβεῖς;...

Δὲν ὀδηγεῖ πιά, παρὰ σὲ βουλιδία καπνισμένα κι' ἐρείπια ἀκατοίκητα. Δὲν θὰ βρῆς πουθενὰ ἄσιλο παρὰ λύκους ἔτοιμους νὰ σὲ σπαράξουν.

Δείχνω τὴν πορτούλα τοῦ Γιάννη: Θυμᾶσαι;... Κούνησε τὸ κεφάλι ἀνόρεχτα: Τώρα πιά... Τί νὰ τὴν κάνης!

Ἔνας ἡλικιωμένος σύντροφος ρωτᾷ: Τί νέα ἀπ' ἔξω βρὲ παιδιά; Τί γίνεται;

Ὅπως τὰ ξαίρατε!

Φύγαν ὄλα τὰ γυναικόπαιδα, ὄλα;

Ἀπ' τὴν πούντα φύγαν ὄλοι... Ἄν μείναν στίς συνοικίες δὲν ξαίρω.

Ἔγεινε ἡσυχία. Τίποτα δὲν σαλεύει πάνω σ' αὐτὴν ἀνθρωποθάλασσα. Μιά σιωπὴ πιχτὴ ἀπλώθηκε πάνω στὰ τσακισμένα κορμιά, τὰ σκέπασε κι' ἔγειναν ὄλα μιὰ μάζα. Μήτ' ἀνάσσα μιὰ.

Οἱ ἦχοι κάποιοι κλαρίνου ἀκούστηκαν στ' ἀντυκρινὰ παράθηρα τῶν στρατώνων: Ἔνας γνώριμος σκοπὸς κλαψιάρικος, ἦταν ἓνα τραγουδάκι τῆς ἐποχῆς παθιάρικο πάνω σὲ θλιβερὸ μοτίβο, παραπονιαρικό, Τώρα ταίριαζε μιὰ χαρὰ.

Τὸ πρωτάκουσα κάποια βραδυὰ ἀνοιξιὰτικη, γεμάτη ἄστρα και ἄρωμα ἀκακιᾶς...

Βρεθήκαμ' οἱ δυὸ μας τότε γιὰ πρώτη φορὰ σ' ἓνα δρομάκι ἐξοχικό. Μαγεία. Τὰ μάτια τῆς λαμποκοποῦσαν ἀπὸ ἀγάπη και πόθους κι' ὁ ἦχος τοῦ τραγουδιοῦ π' ἐρχόταν ἀπὸ μακρὰ μᾶς μεθοῦσε και τοὺς δυὸ και...

Μιὰ πατησιὰ στὸ πόδι και μιὰ κλωτσιὰ στὰ πινὰ μου διώξαν τὸ ὄραμα.

Στράφηκα ἦταν πάλι γιὰ... «Τσικάρ.»

Τὸ γδύσιμο τώρα ἦταν γενικό Σακάκια, παντελόνια. παπούτσια, ὡς και κάλτσες σάν ἦσαν γερές.

Ἐρθάν πολλοὶ νὰ βοδώνουν γρήγορα, γιατί κι' ἡ δουλειὰ ἦταν πολλή. Τοῦ Γιάννη κι' ἐμένα μᾶς ἀφήσανε τὰ κοντὰ παντελόνια. Δὲν τοὺς γουστάρισαν.

Μιάμισι—δυὸ ὄρες κράτησε τὸ γδύσιμο, ὅσο κι' ὁ θρῆνος τοῦ κλαρίνου. Ἡ ληστεία γινότανε μὲ μουσικὴ ὑπόκρουση.

Κακὸ σημάδι αὐτὸ παιδιά μου, κακὸ. Μουρμούρι-πάλι ὁ μεσόκοπος πλάϊμου.

Γιὰ ποιὸ λέτε;

Γιὰ τὸ γδύσιμο... "Ἐτσι κάνουν σέ ὄλους ἄραγε;

"Ἐτσι φαίνεται... Τὶ τὰ θέλουμε τὰ ροῦχα πιά ἀφοῦ....

"Ὅσο ἡ νύχτα προχωροῦσε, ἡ ψύχρα δυνάμωνε. Ἴσως ἔτσι μᾶς φαινότανε μετὰ τὸ γδύσιμο.

Καὶ σὰν χειμωνιάση, τί θὰ γίνουμε;....

Τὶ βλακεῖτε!. . Ποιὸς θὰ ζῆ ὡς τότε;!...

"Ἀξημέρωτα ἀκόμα ἦρθαν νὰ μᾶς σηκώσουν, κι' ὅπως μᾶς βρῆκαν κουρνιασμένους, τὸν ἕνα πάνω στὸν ἄλλο καὶ νὰ τρέμουμέ ἀπὸ τὴν νυχτερινὴ ὕγρασια, μᾶς ἀρχίσαν στίς κοντακιές καὶ στίς κλωτσιές νὰ συκαθοῦμε. Σηκωθήκαμε καὶ τρέχαμε σὰν τὰ τραγιά γύρω στὴν αὐλὴ κι' ὄλο μᾶς χτυποῦσαν καὶ φωνάζανε. Μὲ τὰ πολλὰ, πέτυχαν νὰ μᾶς συγκεντρώσουν καὶ νὰ μᾶς παρατάξουν κατὰ τετράδες μὲ μέτωπο πρὸς τὰ κουβούσια τῶν Στρατῶνων.

"Ἀρχισε τὸ μέτρημα. "Ἡσὰν καμμιά δεκαριά, ὑπαξιωματικοὶ καὶ στρατιῶτες. "Ὅλοι κρατοῦσαν ραβδιὰ καὶ μετροῦσαν κεφάλια.

"Ἐνας μπρὸς ἄλλος πίσω, ἀπ' τὸν ἐπιλοχία ὡς τὸν τελευταῖο στρατιῶτη.

Μετροῦν. Ξαναμετροῦν τέσσερης, πέντε φορές, ποτὲ δὲ συμφωνοῦν στὸ ἄθροισμα, δέκα πάνω, πέντε κάτω διαφορά ὁ ἕνας ἀπ' τὸν ἄλλο.

Θύμωσε ὁ μπᾶς—Τσαούσης, γιατί δὲ βγαίνουμε σωστοὶ στὸ μέτρημα, σηκώνει τὸ ραβδί καὶ βαρὰ στὸ σῶρό: «Ντομουσλάρ!» (γουρούνια)

Πιάνουν ἀπ' τὴν ἀρχή. Μὲ τὸ μέτρημα πέφτουν

καὶ ραβδιές σέ κάθε τετράδα, χτυποῦν τὰ νοῦμερα πές, μὲ χρώματιστὸ μολύβι.

Τὰ ἴδια... Ἴσως, γιατί μᾶς εἶχαν παρατάξῃ ὄρθιους. "Ἄν εἴμαστε γονατιστοί....

Προστάξαν νὰ γονατίσουμε. "Ἐτσι ἀφ' ὕψηλοῦ δὲν θὰ γίνῃ λάθος. Μὲ τὸ σαματᾶ ὅμως ξόπνισαν οἱ στρατιῶτες στὰ κουβούσια καὶ μαζευτήκαν στὰ παράθυρα νὰ γουστάρουν. Μὲ τὴν εὐκαιρία ἀρχινοῦν καὶ τὸ πιλάτεμα.

Στὴν ἀρχὴ μὲ παντομίμα: Δαγκάνουν τὰ δάχτυλα, κουνοῦν τὰ κεφάλια. Μᾶς φοβερίζουν: "Ἀχ... Γκιαούρηδες. Μᾶς δείχνουν τίς ξιφολόγχες τους... Νὰ, ἔτσι θὰ σᾶς σουβλίσουμε

Σὰν τελειώσε τὸ μέτρημα ξεσπασαν: Μᾶς φτίναν καὶ μᾶς βρέχαν πᾶν' ἀπ' τὰ παράθυρα καὶ μᾶς πετόῦσαν ὅτι ἄχριστο καὶ βρωμερὸ βρῖσκαν στὰ κουβούσια τους. "Ὅσοι βρεθῆκαν γονατισμένοι κοντὰ στὰ παράθυρά τους πληρώσαν ὄλες τίς ἀμαρτίες τῆς φιλῆς μας.

"Ὁ ἥλιος εἶχε ψηλώσει δυὸ μπόγια κι' ἡ γονυκλησία ἐξακολουθοῦσε. Τὸ μέτρημα εἶχε τελειώση, τί περιμέναμε; Ἴσως δὲν εἶχε τελειώση ἡ ψυχαγωγία τῶν στρατιωτῶν.

"Ἡ πλατεία ἦταν στρωμμένη μὲ χοντρή ἄμμο καὶ τρυποῦσε τὰ γόνατα. Μὰ ὁποῖος δοκίμαζε νὰ καθῆσθαι ἢ κάπως ν' ἀλλάξῃ στάση, δεχότανε κοντακιές στὴ ράχη.

Μὲ τὰ μάτια ἀναζητοῦσα τὸν Γιάννη. Τέλος τὸν βρῆκα. Ἦταν στίς πρῶτες γραμμές κοντὰ στὰ πα-

ράθυρα τῶν κουβουσιῶν. Εἶχε τὸ κεφάλι γυρμένο στὸ στήθος, ἴσως γιὰ ν' ἀποφεύγη τὰ φτυσιμάτα στὸ πρόσωπο. "Ἐτσι λοιπὸν ὅπως ἦτανε, μοῦ θύμησε εἰκόνα τοῦ «Ἐσταυρωμένου».... «Πάτερ εἰς χεῖρας σου παραθήσομαι τὸ πνεῦμα.....»

Καὶ τὸ καταπέτασμα ἐσχίσθη... ἀπὸ μιὰ ἀγριοφω-
νάρα, κάτι σάν παράγγελμα! Μὲ μιᾶς σταματήσαν
ὅλα. Οἱ σκοποὶ γύρ μας κοκκαλώσανε μὲ τὰ του
φέκια στὸ πλευρό.

Οἱ στρατιῶτες τῶνκουβουσιῶν τσακίστηκαν
φύγουν ἀπ' τὰ παράθυρα, ἔγεινε ἡσυχία.

Σέ καλὴ ὥρα ἦρθανε! Τρεῖς γαλονάδες καὶ μιὰ
άσκα, μπῆσαν στὴν ἀλλή καὶ πλησιάζουν ἀργὰ καὶ
μεγαλόπρεπα στὸ σκλαβοπάζαρο. Τὰ σπιρούνια
κρατοῦσαν τὸν ρυθμὸ τῆς περπατησιᾶς: Γκλῖν, κλῖν,
Γκλῖν, κλῖν.

Ἄνατριχίλα... δέος!

"Ἄλλο παράγγελμα: Ἡ φρουρὰ παρουσιάζει ὀπ-
λα: Κρρράκ... κράκ.

Νέκρα. Οἱ γαλονάδες πέρνουν ἀναφορὰ: Τόσα
εφάλια πάνω κάτω! Πέντε πάνω, πέντε κάτω δὲν
ἔχει σημασία, μικρὴ ἢ διαφορὰ.

Ὁ ἕνας εἶναι συνταγματάρχης, πλάκα τ' ἀστέ-
ρια στὸ γιακά του· ψηλός, λιοκαμένος, ἄγριος.

"Υφος ρωμαίου Αὐτοκράτορα, προπορεύεται μὲ
τὸ μαστύγιο στὸ χέρι. Πλάιτου ἢ κάσκα, ἕνας ξαν-
θοκόκκινος πῖθηκος μὲ τὸ τοιμποδκι στὰ δόντια, κα-
θῶς περνᾷ πλάιμου, ἢ μυρουδιά τοῦ τοιμπουκιῶ
μοῦ γαργαλᾷ τὴ μύτη. Πίσω ἀκλουθοῦν οἱ ἄλλοι
δύο, πῖδ παρακατιανοί, ἔτοιμοι νὰ τσακίσουν τὴ μέ-

ση τοὺς σὲ μιὰ ματιὰ τοῦ μεγάλου. Πῆγαν καὶ στά-
θηκαν στὴν πρώτη σειρά. Ὁ Συνταγματάρχης σή-
κωσε τὸ μαστίγιο πᾶν' ἀπ' τὰ κεφάλια τῶν γονα-
τισμένων σκλάβων καὶ προχωρεῖ ἀργὰ, ἀργὰ ψάχ-
νοντας. Στὴ μέση τῆς σειρᾶς στάθηκε! Τὸ μαστίγιο
κατέβηκε, σινὰ, ἀπαλά σάν χάδι κάθησε πάνω σ' ἕνα
ἀσπρομάλληκο κεφάλι.

Εὐλογία κυρίου. Ἦταν ἕνας ἐξηντάρης μὲ μαθ-
ρες βράκες! Τσομελῆς, βουρλιώτης.. κάτι τέτοιο.

Κάτι τοῦ εἶπανε! Σηκώνεται πρόθυμα καὶ βγαίνει
στὴν ἄκρη, τὸ μοῦτρο του φαίνεται χαρούμενο! Τὸ
μαστίγιο σηκώθηκε πάλι κι' ἄρχισε νὰ τριγυρνᾷ πᾶν'
ἀπ' τὰ κεφάλια. Πετᾷ σὰ μέλισσα πού διαλλέγη τὸ
ἄνθος πού θὰ καθίση. Τὸ παρακολουθοῦν ἑκατοντά-
δες μάτια μὲ λαχτάρια, μὲ ἀγωνία.

Νὰ καθώτανε... Τί καλὰ!... λαχταροῦν νὰ τὸ
νοιώσουν στὴν κεφαλὴ τοὺς.

Προτιμᾷ τὰ λευκά. Κι' ὁ δεῦτερος εἶναι γέρος.
Σηκώνεται νὰ πάη κοντὰ στὸν πρῶτο καὶ σταυρο-
κοπιέται. Κι' ἄλλοι τρεῖς ἀσπρομάλληδες, ἔπειτα ἕ-
να παιδί, καμμιά δεκαπενταριά χρονῶ ἀρρωστιάρι-
κο, καχεκτικό. Γι' αὐτὸν ἐνδιαφέρθηκε ἡ κάσκα! Ἐτσι
γιὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν παρουσία του κι' αὐτὸς
σάν μέλλος στὴν ἐπιτροπὴ προστασίας τοῦ ἀμάχου
πληθισμοῦ.

Ὁ τελευταῖος ἦταν νέος, τριαντάρης· μ' αὐτὸς
εἶχε κάποιο προσόν... ἕνα ξόλινο πόδι.

Ὅταν φθάσαν κοντὰ του ἀπλώνει τὸ κούτσουρο
κι' ἀνεβάζει τὸ σῶβρακο ἐπιδεχτικά:

Νάτο.... κυττάχτε!....

Στὸν πόλεμο; ρωτᾷ ὁ συνταγματάρχης μὲ γνεφίματα.

“Ὅχι. Ὁ σιδηρόδρομος, ἀπαντᾷ ὁ σακάτης.

Βγαίνει κι' αὐτός. Ὅσο περπατᾷ, σέρνει τὸ ξυλοπόδαρο καὶ τὸ καμαρώνει, δοξάζοντας τὸν μεγαλοδύναμο καὶ τὴ μέρα ποῦ κουτσάθηκε.

Τέλειωσε: Τὸ μαστίγιο κατέβηκε, χτύπησε κἀνα, δυὸ φορές πάνω στὴν κόκκινη μπότα, τσάφ, τσάφ κι' ὕστερα χώθηκε μέσα ὡς τὴ λαβή.

Δυὸ στρατιῶτες πήραν τοὺς γέρους καὶ τοὺς σακάτηδες νὰ τοὺς συνοδεύσουν στὸ βαπόρι. Ὁ συνταγματάρχης κι' ἡ κάσκα τοὺς δὶναν ὁδηγίες. Ἔτσι, κι' ἔτσι θὰ κάνετε.

Ἦσαν ὅλοι χαρούμενοι, γελαστοί. Φεύγοντας μᾶς ἀποχαιρετοῦσαν: Γειάσας παιδιά... Καλὴ τύχη... καλὴ ἀντάμωση στὴν πατρίδα.

Πόσο εὐκόλα μοιράζει κανεὶς εὐχές σὰν εἶναι χαρούμενος!

Τοὺς παρακολουθοῦσαμε μὲ τὰ μάτια ὡς τὴν πόρτα. Πόσοι ἀπὸ μᾶς πού μέναμε, δέ ζηλέψαν τὰ ἄσπρα μαλλιά ἢ τὴν ἀναπηρία τοῦ κουτσοῦ!... Πόσοι δὲν θᾶδιναν ἓνα χέρι ἢ ἓνα πόδι γιὰ νὰ βρεθοῦν μέσα σ' αὐτοὺς ποῦ φεύγουν!..

Κυτᾶτε βρὲ παιδιά λέει κάποιος. Τοῦ κουτσοῦ δὲν τοῦ πήραν τὸ παποῦτσι!..

Τὶ νὰ τὸ κάνουν μωρὲ ἓνα παποῦτσι!..

Λίγα πιὸ πέρα, ὁ συνταγματάρχης εἶχε σύσκεψη μὲ τοὺς ἀξιωματικούς του, ἔδινε ὁδηγίες γιὰ μᾶς πού μέναμε. Σὰν τέλειωσαν, ἀποσύρθηκε μὲ τὸν

ἔξο καὶ τὴν ἀκολουθία του πρὸς τὴν ἔξοδο κι' οἱ προετοιμασίες ἄρχισαν βιαστικὰ καὶ γρήγορα. Μᾶς χωρίσαν σὲ δυὸ ἀποστολές, μισοὺς στὴ μιά, μισοὺς στὴν ἄλλη. ἔτοιμάστηκαν τ' ἀποσπάσματα τῆς συνοδείας, καὶ τὰ ἀπαραίτητα... φορεῖα. Ἐνα στὴν καθὲ ἀποστολή, ἔτσι γιὰ νὰ τηρηθοῦν τὰ προσήματα. Μποροῦσε νὰ τοὺς κατηγορήσει κανεὶς, αὔριο στὴν ἐνεύη. Νὰ τοὺς πῆ ἀπολίτιστους, βάρβαρους... Καλὲ τί λέτε;... δὲ ρωτᾶτε τοὺς ἀντιπροσώπους σας, τίς κάσκες ποῦ μᾶς στείλατε τότε, νὰ σας ποῦν γιὰ τὸν πολιτισμὸ μας, τὴν φιλανθρωπία μας, τὴν ἀβρότητά μας.

Σὰν ξεκινήσαμε πλησίαζε πιά μεσημέρι. Καθὼς περνούσαμε τὴ μεγάλη πόρτα τῶν στρατώνων, τὸ μάτι μου πήρε τὸν συνταγματάρχη, ἀνάμεσα στὴν ἀκολουθία του, κροδωμένο, ἀγέρωχο, σὰν ἄλλος Νέραντας, μὲ τὰ χέρια σταυρωμένα στὸ στήθος, νὰ παρακολουθῆ τὴν παρέλαση τῶν μελλοθανάτων.

«χαῖρε Καίσαρ! Οἱ μελλοθάνατοι σὲ ναίρετοῦν.»

Ε

Νυχτωθήκαμε στὸ «Κοκλουτζᾶ» ἓνα ὠραῖο προάστειο τῆς Σμύρνης καταπράσινο καὶ μὲ πολλὰ κρύα νερά. Στὰ καλὰ χρόνια ἦταν τόπος παραθερισμοῦ, φημισμένο γιὰ τίς φυσικὲς καὶ ζωντανὲς καλλονές του. Ἡ λαϊκὴ μούσα ποῦ ἐξυμνοῦσε τίς ὁμορφιές τῶν γύρω χωριῶν μιλοῦσε καὶ γιὰ τίς ὁμορφεὶς κοπέλλες τοῦ Κοκλουτζᾶ:

«Μπουρνόβα μὲ κρύα νερά Μπουτζᾶ
μὲ πρασιναδες

κι' ἐσὺ καημένο Κοκλουτζᾶ μὲ τσ' ὁμορφες
Κυράδες...»

Τώρα τὸ χωριὸ ἦταν ἔρημο, κι' οἱ ὁμορφες κυ-
ράδες του θὰ θρηνοῦν στὰ ξένα, τὸ χαμὸ τοῦ γρα-
φικοῦ χωριοῦ τους.

Διακόσα μέτρα ἔξω ἀπ' τὸ χωριὸ μᾶς σταματή-
σανε, πάνω σὲ καποιο πλάτωμα τριγυρισμένο μὲ
συρματόπλεγμα. Ἐκεῖ κουρνιασαμε νὰ περάσουμε
τὴ νύχτα. Μικρὸς ὁ χώρος κορμιὰ πολλὰ. Μερικοὶ
θὰ τὴν περνοῦσαν στὸ πόδι.

Ἐὐρανόσ ἦταν φορτωμένος σύννεφα. Σὲ λίγο
ἔπεσε καὶ τὸ σκοτάδι κι' ἡ ψύχρα δυνάμωσε.

Τὰ πόδια μου ἦσαν πρισμένα ἀπ' τὴν ξυπολυ-
σιὰ καὶ τὴν πεζοπορία, τώρα μὲ τὴν ἀκίνησιὰ ἄρ-
χισαν καὶ νὰ μὲ πονοῦν. Κοντὸ σ' ὄλ' αὐτὰ εἶχαμε
καὶ τὸ μαρτύριο τῆς δίψας... Τί νὰ πρωτοσκευτῆς!...

Ἀκούμπησα τὸ κεφάλι στὰ γόνατα καὶ κλείνω
τὰ μάτια. Ἡ ψύχρα μοῦ περουνιάζει τίς πλάτες.

Θεέ μου, πὼς θὰ περάση ὀλόκερη νύχτα!

Ἐνώνουμε τίς πλάτες μας μὲ τὸν Γιάννη... ἔτσι
ἦταν καλλύτερα μὰ πόσο μπορεῖ κανεὶς νὰ μείνη ἔ-
τσι. Ἦταν κι' ἄλλοι ποὺ στέκαν ὄρθιοι καὶ γκρινιά-
ζανε.... Περιμέναν σειρὰ νὰ καθήσουν.

Ἐπρεπε νὰ καθώμαστε μὲ βάρδιες.

Πάνω ποὺ κλείναν τὰ βλέφαρα σηκώθηκε ἕνα
βουητό, ἕνας σαματᾶς, ἀπ' τὸ μέρος τοῦ χωριοῦ,
κάτι σὰν ποδοβολητό, σὰν τρεχάλες μαζὺ μὲ φωνές
ἄγριες κι' ὀλοένα ζυγώνανε. Κάτι σκιές παράξενες
ἄσουλούπτες, τρομερές, ρίχτηκαν μέσα στὸ σύρμα
ὄλες μαζὺ μὲ κουβάρα. Σάρκες μαλλιά, ράσα ἄ-

γιουσὺνη. Ἄπ' τὸ σκοτάδι καὶ τὴ βιάση τους, πέσαν
πάνω μας, μᾶς τσαλαπατήσανε, ἀναστατώσανε τὸν
κόσμο. Στὴν ἀρχὴ τὰ χρειαστήκαμε... Ποῦ νὰ φαν-
ταστήη! Ἐπειτα σὰν κατακάθησαν τοὺς ξεχωρήσα-
με: Παπάδες!

Ἦσαν καμμιά δεκαριά παπάδες. Σύρθηκαν καὶ
λουφάζανε κοντὰ μας σὰν κινηγημένα τραγιά ποῦ
ξαναβρίσκουν τὸ κοπάδι τους.

Ἀπὸ ποῦ τοὺς φέρανε τόσοσ παπάδες; ποῦ
τοὺς εἶχαν ὡς τώρα: .... Κανεὶς δὲ ρωτᾶ:

Γιὰ τὴν τύχη μας τοὺς ἔφεραν κι' αὐτοὺς τοὺς εὐ-
λοημένους τέτοια ὦρα! Κι' ἦσαν ὄλοι καλοθρεμμένοι...
Ποῦ νὰ βολευτοῦν τόσοσ κοιλιές καὶ πισινοὶ ἐκεῖ
μέσα!

Ἐνας εἶχε πέση πάνω στὰ πόδια μου. Φαίνεται
πὼς χουζούρεψε καὶ δὲν ἤθελε νὰ μετατοπιστῆ.

Κι' ἦταν ὁ εὐλογημένος ἀσήκωτος. Ποῦ ν' ἀντέ-
ξουν τὰ πρισμένα πόδια μου τόσο βάρος!

Ἀπὸ σεβασμὸ στὰ γερατιὰ καὶ στὴν ἀγιοσῶνη
του, τραβῶ μὲ τρόπο τὰ πόδια μου καὶ σηκώνομαι
ὄρθιος: Καθῆστε—λέω—παπά μου καλύτερα.

Δὲ μίλησε, μὰ μόλις τραβήχτηκα τουμπάρησε πά-
νω σὲ κάποιον ἄλλο, κι' αὐτὸς ποῦ δὲν ἦταν τόσο
ἄβρος ἔβαλε τίς φωνές.

Εἶναι μερικοὶ τέτοιο, ποῦ μπροστὰ στὴν ἡουχία
τους, δὲ λογαριάζουν οὔτε γερατιὰ οὔτε ράσα.

«Τραβήξου πιὸ πέρα βρὲ...»

Τίποτα.

Ἐσένα λέω βρὲ κέρατο.

Τὸν ἀντίθεό σου τράγο... Νὰ! Τὸν κλωτσῶ.

Τίποτα!

Ἐνασηκώθηκε γιὰ καυγά. Σκύβει κοντὰ τὸν κυττὰ στὸ μούτρο, τὸν ψηλάφᾳ... Νέτα!... Τὰ τίναξε ὁ παπᾶς λέει, καὶ ξανακάθεται.

Κανείς δὲ μίλησε. Καμμιά ἀίσθηση.

Κάποιος συνάδελφος τοῦ μακαρίτη προσεύχεται σιγὰ, σιγὰ, μὰ ὄχι «ὕπὲρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς τοῦ μεταστάντος». Μουρμουρίζει τὸ «Σῶσον κύριε τὸν λαόν σου...»

Χωρὶς νὰ θέλω, τὸ λέω κι' ἐγὼ μέσα μου: Σῶσον κύριε τὸν λαόν σου καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου....

Τὰ ἴδια θὰ λέγανε κι' οἱ Τοδοκοὶ στὸν Ἀλαχτρία ὑλάκερα χρόνια, ὡς πού βαρέθηκε νὰ τοὺς ἀκούη, καὶ ἔσωσε... τὸν λαό του. Τώρα ἡ σειρὰ μας. Νὰ δοῦμε τί θὰ κάνη ὁ δικός μας, πότε θὰ γίνη τὸ κέφι του νὰ μᾶς σώση.

Νὰ τὸν βγάλουμε ἀπ' ἐξω—λέει πάλι ὁ ἴδιος—πιάνει τόσον τόπο δῶ μέσα.. Για πιάστὲ καναδυὸ ἀπ' τὰ πόδια ρε παιδιά.

Πιάσαν τὸν πεθαμένο δυὸ—τρεις, παραμέρισαν οἱ ἄλλοι καὶ τὸν σύραν ἐξ' ἀπ' τὸ σύρμα. Μὰ, μὲ τὴ φασσαρία ξαφνιαστικὴ ὁ σκοπὸς καὶ σηκώθηκε ἀγριεμμένος πάνω: Τί τρέχει οὐλάν; Νὰ πέθανε τοῦ λένε. Τί νὰ τὸν κάνουμε μέσα;

Τί νὰ τὸν κάνετε, Γκιαούρηδες;... Γυρίζει τὸ δπλο κι' ἀρχινᾷ τίς κοντακιές: Νὰ κι' αὐτὴ, νὰ κι' ἐτούτῃ. Τίς κατέβαζε στὰ στραβᾶ δπου λάχει.

Μαζέψαν ἀρκετὲς οἱ φίλοι. Παρατοῦν λοιπὸν τὸν παπὰ στὴν εἴσοδο καὶ γυρίσαν στίς θέσεις τοὺς δαρ-

μένοι.

Τοὺς ἔπρεπε, γιὰτι, πῆγαν χωρὶς λιβρέα νὰ παραστήσουν τὰ «κοράκια.»

Πάνω πού ἡσυχάσαμε λίγο, νᾶσου μιά παρέα ἀπὸ πεντέξη χωριάτες. Στάθηκαν ἔξω καὶ πιάσανε κουβέντα μὲ τὸ σκοπὸ. Κάτι τοῦ ζητούσανε, κι' αὐτὸς τοὺς δείχνει τὸ κουφάρι τοῦ παπᾶ.

Ἀνάψανε μερικὰ σπέρτα, κυττοῦν τὸ μούτρο τοῦ νεκροῦ... Δὲν ἦταν αὐτός.

Μπῆκαν οἱ δυὸ μέσα, σκύψαν καὶ κυττάζαν ἐναντὶ ἓνα Σκοιάδι πού νὰ ξεχωρίσουν.

Παπάπροκόπ!.. Φώναξε ὁ ἓνας.. Πού εἶναι Παπαπροκόπ;

Κονεὶς δὲ μιλά. Φώναξε, ξαναφώναξε:

Παπαπροκόπ.

Τίποτα... Λυσσάξανε. Βρίζαν καὶ φοβερίζουν πῶς θὰ πάρουν δέκα ἀπ' τὸ σωρό.

Τίποτα.

Τώρα θὰ δεῖτε κερατάδες. Ὁ ἓνας, ἔστειλε κάποιον ἀπ' τὴν παρέα τοὺς, νὰ φέρη φανάρι ἀπ' τὸ χωριό, κι' ὁ ἄλλος ἔπιασε νὰ σηκώνη τοὺς πρώτους πού βρέθηκαν κοντὰ του. Τότες βάλαν τίς φωνές κι' οἱ δικοὶ μας. Τὰ χρειαστήκανε:

Μωρὲ παπάδες δὲ μιλάτε... Τί περιμένετε μωρὲ;...

Ποιὸς εἶν' αὐτὸς ὁ Παπαπροκόπης;...

Ἐδῶ εἶμαι, ἐδῶ. Ἀκουστικὴ μιά γέρικη, τρεμουλιαστὴ φωνή. Ἦταν ὁ παπᾶς πού μουρμούριζε πρὶν τὸν «Σῶσον κύριε.»

Πέσανε πάνω του κι' οἱ δυὸ χωριάτες καὶ τὸν

δέρναν αλύπητα. Τὸν κλωτσούσαν στὰ πλευρὰ στὸ κεφάλι:

Γιατί βρέ κερατᾶ, ἔ; γιατί;...

Δὲν ἄκουσα ἐφέντη μου, κοιμώμouνα, γκρίνιαξε ὁ παπᾶς. "Ὁ σκοπὸς ἀπ' ἔξω γελοῦσε: Δώστε του φώναζε, δώστε του.

Τὸν σύραν ἔξω δέρνοντας καὶ χάθηκαν στὸ σκοτάδι. Ἀκούγαμε τίς φωνές, τὰ παρακάλια τοῦ παπᾶ πού σβύναν σιγὰ, σιγὰ, ὡς πού σταματήσαν.

"Ἀχ... ἄχ, Γκιαουρλάρ—ξεφώνησε ὁ σκοπὸς—ἔτσι νὰ πάτε ὅλοι σαν' Ἴνο'ἀλλάχ. . Ἴνο'ἀλλάχ.

Σουλατσάριζε πάνω, κάτω κι' ὅλο μουρμούριζε: Ἴνο'ἀλλάχ... Ἴνο'ἀλλάχ.

Σὰν πέρασε καὶ τοῦ σκοποῦ τὸ μεράκι, ἔγεινε ἡσυχία. Οὔτε ψήθυρος' ὡς καὶ τὰ βογνητὰ τῶν σκλάβων σταμάτησαν. Λουφάξαν ὅλοι μιὰ μάζα χωρὶς ἀνάσαμιὰ. Πέρα, κατὰ τὸ χωριό, λίγα κυτρινιάρικα φωτάκια τρεμοσβύναν σὰν πολὺ μακρυνὰ ἀστέρια· Σὲ ἀποστάσεις ἀστρονομικές.

«Τόσα ἑκατομμύρια ἔτη φωτὸς...»

Ἀσυναίσθητα βάλθηκα νὰ μετρῶ, νὰ ξαναμετρῶ.

Κάθε φορά τᾶβρισκα λιγότερα "Ἐνα, ἕνα σβύναν.

Μ' ἔβγαλ' ἀπ' τὸ ρεμβασμὸ ἢ φωνή τοῦ Γιάννη πλάϊ μου:

Λὲς νᾶχη τελειώση πιά; . .

Τι πράμμα Γιάννη;

Νὰ, λέω γιὰ τὸν παπᾶ, πού πήραν οἱ χωριάτες...

Ποιὸς ξαίρει.... Ἴσως.

Σώπασε. Τὰ φωτάκια σβύσανε ὅλα. Στὴ θέση τοῦ χωριοῦ ἀπόμειν' ἕνας μαῦρος ὄγκος, βαρὺς ἀ-

σάλευτος σὰν βραχνᾶς.

Πέρασαν ἀκόμα δυὸ ὄρες, τρεῖς; Ποιὸς ξαίρει.

Τὸ σκοῦρο φάντο τοῦ χωριοῦ πήρε νὰ ξεθωριάζη μιὰ ἰδέα. "Ἐνα μουντὸ φῶς ξασπρουλιάρικο πού ὀλοένα δυναμώνει καὶ δειώχνει τοὺς ἴσκιους τῆς νύχτας. Τὰ βαρεῖα σύνεφα κινήγημένα ἀπ' τὸν ἀέρα, τρέχαν σπρώχνονταν καὶ κατρακιλοῦσαν πέρα στὸν ὀρίζοντα. Ξημέρωνε.

Πρὶν βγῆ ὁ ἥλιος μᾶς σηκώσανε γιὰ δρόμο. Ἡ φρουρά μας ἐνισχεθηκε ἀπὸ καμιὰ δεκαριά καβαλάρηδες καὶ μερικοὺς τσέτες. Ἀρματωμένοι ὅλοι σὰν ἀστακοί. Ἄγριες καὶ βρωμερές φάτες πού παρίσταναν τοὺς ἀντάρτες, πού σκοπὸ ἄλλον δὲν εἶχαν παρὰ τὸ πλιάτσικο καὶ τὴ σφαγὴ τῶν ἄοπλων σκλάβων.

Μόλις ξεκινήσαμε σύραν τίς μακροῦς τους σπάθες οἱ καβαλάρηδες καὶ μᾶς βάλαν στὴ μέση. Δεξιά μου εἶχα τὸν Γιάννη κι' ἀριστερὰ ἕναν σεβάσιμο ἠλικιωμένο παπᾶ μὰ καλοστεκούμενο. Τὰ χεῖλια του τρεμόπαιζαν διαρκῶς. Ἀπὸ νευρικό ἢ κάποια προσευχὴ μουρμούριζε μέσα του. Ποιὸς ξαίρει.

Στὴν ἀρχὴ, τὰ πόδια μου τονοῦσαν τόσο, ἔλεγα πῶς δὲν θ' ἀντέξω στὴν πορεία, μὰ σιγὰ, σιγὰ στρώναν μὲ τὴν περπατησιὰ' συνηθίζαν πάλι.

Γιὰ ποῦ ἄραγε; Μὲ ρώτησ' ὁ Γιάννης σιγὰ.

Στὸ δρόμο τῆς Μαγνησιᾶς εἴμαστε παιδί μου, πετάχτηκε ὁ παπᾶς.

Τῆς Μαγνησιᾶς;!... Στράφηκα στὸν Γιάννη· Ὁ ματιὲς μᾶς συναντήθηκαν ἀνήσυχες. Εἶχε ἀκουστῆ

πώς στο δρόμο της Μαγνησίας σφάζουνε τις άποστολές των αιχμαλώτων, και μεις τώρα πέραμε τον ίδιο. Ίσως είχαμε και την ίδια τύχη.

Γι' αυτό τάχα ενισχύσανε το άπόσπασμα... Γι' αυτό μας έστειλαν και τους τσέτες:

Οι καρβαάρηδες καλπάζανε άπ' τη μιά άκρη της φάλαγγας στην άλλη με τις σπάθες πάν' άπ' τ' ά κεφάλια μας και φωνάζαν να τρέχουμε. Βάζανε στόχο τους ψηλούς, τους γεροδεμένους και τους χτυπούσαν.

Πίσω οι στρατιώτες κι' οι τσέτες κεντρίζαν με λόγχες και μαχαίρια όσους μέναν πίσω.

Τρέχαμε, λαχανιάζαμε, φουσκώναμε, παραπατούσαμε κι' αυτοί δώστου μας κινυγούσαν και μας σουβλίζανε. Όλοι βγογούσαν και φωνάζαν πως θα πέσουν, μά πάλι τρέχαν σαν παλαβοί.

Τρέχαμε όλοι από μιά άδυσώπητη άνάγκη, από φόβο να μη μείνουμε τελευταίοι. Κι' αυτή η ξέφρενη τρεχάλα που κράτησε καμιά ώρα περίπου ηταν μιά σκληρή δοκιμασία για τους ηλικιωμένους και αδύνατους οργανισμούς. Τους κούρασε γρήγορα και τους έξάντλησε και το τελευταίο άπόθεμα δυνάμεων.

Ένας, ένας άρχισανε να πέφτουν σαν παραγινόμενα σόκα. Αρχή έκανε ένας παπάς από τη μέση της φάλαγγας. Τον κρατούσαν οι πλαίνοι του από τις μασχάλες και τον σέρναν κάμποσο δρόμο ύστερα κουράστηκαν κι' αυτοί τον παρατήσανε και σωριάστηκε.

(συνεχίζεται)

Περάσαν όλοι από πάνω του και τον τσαλαπατήσανε, έπειτα τον παραλάβανε οι Τσέτες και τον άποτελειώσανε με τ' ά μαχαίρια.

Ένας άλλος νεαρός, 20-22 χρονώ, θάταν πολύ ρωμαντικός νέος, διάλλεξε και την τοποθεσία που ήθελε να πεθάνη. Πετάχτηκε λοιπόν άπ' την τετράδα του κι' έτρεξε στην άκρη του δρόμου, κάτω από ένα δέντρο.

Ός που να τον καλοπάρουν χαμπάρι, ξάπλωσε και τεντώθηκε στη σκιά του και σταύρωσε τ' ά χέρια πάνω στο στήθος σαν καλός χριστιανός.

Σάν τέλειωσε τ' ά χριστιανικά του καθήκοντα, πήρε και την άρμόζουσα στάση του νεκρού. Περίμενε το χάρο. Τι τώρα, τι ύστερα! Έτσι θα πέθαινε και με κάποια άξιοπρέπεια. Ήταν μιά ήρωική άπόφαση, άν δεν είχε παλαβωθεί άπ' τη δίψα και τη ζέση.

Ποιός ξαίρει! .. Πάντως άυτονοο του σεβαστήκανε την άξιοπρέπεια και τον ρωμαντισμό. Τον σκοτώσανε έπίσημα με τουφέκι. Ένας στρατιώτης τούριξε πάνω στο κεφάλι από κοντά. Το κορμί του άναδεύτηκε λίγο σαν να τον ξάφνιασε ό κρότος, μά τ' ά χέρια του μέναν σταυρωμένα πάνω στο στήθος.

Σιγά, σιγά μιά παράξενη βρώμα άρχισε ν' άπλώνεται στον κάμπο, κι' όσο προχωρούσαμε, τόσο δυνάμωνε και γέμιζε τ' ά πνεμόνια μας, λές κι' ήταν σκορπισμένα τριγύρω άμέτρητα ψοφίμια.

Ένα πελώριο κανόνι παρατημένο σε μιά στροφή του δρόμου μας έκλεινε το διάβα. Το είχαν άφιση οι δικοί μας στην όπισθοχώρηση. Έμειν' εκεί χωρι

κλειστρο, άχρηστο παληροσίδερο, μὰ στοιχισε πολλές ζωές σκλάβων. Γύρω, γύρω κι' άνάμεσα στις ρόδες του ήσαν πεσμένα άμέτρητα κορμιά από προηγούμενες άποστολές· Φουσκωμένα και μισοφαγωμένα άπ' τὰ τσακάλια και τὰ κοράκια, βρωμοϋσαν άπαίσια.

Το πέρασμα ήταν στενό· στρημοχνώμαστε νά περάσουμε κι' οί κοντάκιές κατεβαίναν άράδα. Εύλογία κυρίου.

Πιο πέρα, ή πορεία βρήκε πάλι τόν ρυθμό της, μὰ όσο προχωρούσ' ή μέρα κι' ό ήλιος ψήλωνε, δυνάμωνε κι' ή ζέστη. Ο ήλιος μᾶς έψηνε κορφές και πλάτες κι' ή δίψα, μᾶς φλόγιζε τὰ σπλάχνα.

Νερό... νερό φωνάζαμε όλοι· Μερικοί τόν λέγαν και τούρκικα: Σου... σου! Οί στρατιώτες σηκώναν τὰ παγούρια έπιδεχτικά και πίναν.

Σου.. σου γκρινιάζαν οί σκλάβοι, όσο μπορούσαν πιό κλασιάρικα. Τότε οί Τουρκοί θυμώναν, άγριεύαν και βρίζανε:

Σκάσετε Γκιαούρηδες.

Βλέβω μερικούς πού πιάναν χαλίκια από χάμω· Τά χώναν στο στόμα τους και τὰ πιπιλούσαν· Άναρωτιέμαι, γιατί τάχα τόν κάναν αυτό;...

Ο παπᾶς πλάϊμου άρχισε τὰ παραπατήματα και κοντανασαινει άπ' τή δίψα σά σκιλλί.

Σκεθτηκα — Ίσως τόν χαλίκι τόν βάζουν στο στόμα για δροσιά· Θα φέρνη σάλιο. Δέ μπορεί.

Σκύβω, πιάνω δυό χαλικάκια και δίνω τόν ένα στον παπα: Κουράγιο παπα μου—τρού λέω—κουράγιο. Δέ μίλησε· Πήρε τόν χαλίκι, τῶβαλε στο στό-

μα του και με κύτταξε σά χαμένος. Τά μάτια του είχαν θολώσει.

Τόν χαλίκι, στην άρχή κάτι έκανε· "Οχι και μεγάλα πράγματα, έπειτα ζεστάθηκε κι' αυτό άπ' τήν καφή άνάσα· Τῶφτυσα.

"Όσο προχωρούσαμε συναντούσαμε πτώματα κι' ή βρώμα γέμηζε τήν άτμόσφαιρα. Ο δρόμος κι' οί ρεμματιές ήσαν γεμάτες κι' όλο πέφταν καινούργια κορμιά. Σε κάποιο πλάτωμα ήσαν άμέτρητα. Μαυρισμένα, φουσκωμένα από τήν άπόσύνθεση και σε κάθε λογιής στάση. Τά κοράκια πέσαν· και τσιμπολογοϋσαν άχόρταγα. Μόλις ζυγώσαμε, σηκωθηκαν σύννεφο και κάναν κύκλους από πάνω τους περιμένοντας νά περάσουμε για νά ξανακαθίσουν.

Ο παπᾶς δέν άντέχει πιά. Τόν προσωπό του είχε μελανιάσει, τὰ γόνατά του λύγισαν:

Πιάσαμε, παιδί μου, θά πέσω μου λέει.

Τόν πιάσαμε άπ' τίς μασχάλες, άπ' τή μιá έγώ ό· Γιάννης άπ' τήν άλλη. Ήταν άσήκωτος· χαμένος κόπος. Τά πόδια του σέρνονταν πάνω στο δρόμο σαν παράλυτα.

«Άστερον ούλάν!...» Φώναξε ένας στρατιώτης πίσω μας.

Κάναμε πώς δέν άκούσαμε.

Ήρθε κοντά και σήκωσε τόν τουφέκι νά μᾶς χτυπήση: Γκιαουρλάρ!...

Τόν παρατήσαμε και σωριάστηκε χάμω σαν άδειο σακί.

Ή τετράδα μας συμπληρώθηκε εϋθύς από άλλον. Δέν είχα τόν κουράγιο νά στραφώ, νά κυττάξω

πίσω, τι άπόγεινε ο παπας; Σε λίγο άκούστηκε ή πουφεκιά.

Το μεσημέρη σταθήκαμε κοντά σε μιá πηγή να κοιτασίουν οι στρατιώτες. Έμας μäs κρατήσανε μακρυά καμμιά τριανταριά μέτρα. Έπίτηδες, ώστε να βλέπουμε το νερό και να μη μπορούμε να πλησιάσουμε.

Μερικοί στρατιώτες πουλούσαν το νερό που είχε μείνη στα παγούρια τους. Όσοι μπορούσαν να κρύψουν χρήματα ή δαχτυλidia, τά διναν τώρα για να βρέξουν τά χείλια τους με τ' άποπήματα των παγουριών.

Ο Γιάννης θυμήθηκε τις πανκανότες που είχαμε στις ραφές των παντελονιών μας και πολεμούσε να τις ξηλώση. Έτοιμάστηκα να κάνω κι' εγώ το ίδιο μα δέ, μ' άφησε: Μη λείει. Άφησε τις δικές σου, μπορεί να μäs χρειαστούν άργότερα να ξαναπιούμε.

Τις άφησα και μοιραστήκαμε τις δικές του.

Ο στρατιώτης έρριξε μιá ματιά στα χρήματα που κρατούσαμε στα χέρια μας κούνησε και το παγούρι να ύπολογιση την άξια των άποπημάτων του.

Έπειτα τ' άρπάζει άπ' τά χέρια μας και μäs ρίχνη άπό μιá γουλιá στο στόμα.

Τόση ήταν ή άξια των ξεη λιρών που δώσαμε!

Ήταν ένα ύγρό ζεστό και άνοστο, μα ως τόσο δέν το κατάπια άμέσως. Έκλεισα το στόμα μου να κρατήσω την ύγρη άπόλαυση περισσότερη ώρα. Ένας οκλάβος πιό περα, με κυττούσε παραξένα όσο γουργούριζα το νερό στο στόμα μου.

Τά μάτια του είχαν μιá φθονερή έκφραση, ίσως το γουργούρισμα του νερού στο στόμα μου ήταν μιá άδιάντροπη πρόκληση σ' αυτόν που δέν είχε να πιη. Σηκώθηκε και πλησίασε το στρατιώτη με το παγούρι, κάτι του σφύριξε σιγά, κι' αυτός γύρισε και με κύτταξε. Έπειτα τούδωσε το παγούρι να πιη κι' έρχεται κατ' εϋθείαν κοντά μου.

Σκύβει κι' άπλώνει το χέρι του γραμμή στο γύρισμα του παντελονιού μου: «Τσικάρ παρά γκιαουρί!»

Κατάλαβα! βγάζω και του δίνω τά χρήματα μα του δειχνω και το παγούρι: Λίγο ακόμα του λέω...

«Γιόκ οϋλάν.» (δέν έχει) γυρίζει το παγούρι άνάποδα και φεύγει. Ο σύντροφος που μου τόν έστειλε έκανε τόν άδιάφορο; κυττούσε χάμω.

Κάποιος σε πρόδωσε, μου λέει ο Γιάννης.

Ναι λέω, τόν είδα... ξαίρω πποιός είναι, μα τι να του πης;... δίψα είν' αυτή! Ίσως δέν είχε χρήματα.

Ο άλλος σάν να κατάλαβε, πώς μιλούμε γι' αυτόν κατέβασε το κεφάλι ντροπιασμένος.

Σάν άποφάγαν οι στρατιώτες, πέσαμε πάλι στο δρόμο. Οι τσέτες μείναν στην πηγή. Τόριξαν στον ύπνο· ή περπατησιά ήταν άβίαστη πιá έβαδίσαμε καμμιά ώρα, έπειτα ο δρόμος έπεφτε σε μιá λαγκαδιά, ανάμεσα σε άμπέλια. Άσπρα χώματα. Όσο βαδίζαμε βρήσκαμε πτώματα, ή λαγκαδιά ήταν γεματή, σωροί δέκα, δεκαπέντε; κουβάρες, κάθε λογής πραμμα, άντρες, παιδιά, γυναίκες, στρατιώτες με χακί παπάδες. Η βρώμα ήταν άνυπόφορη. Έδω έγεινε μεγάλη σφαγή! ποί' άπ' τή λαγκαδιά ήταν έ-

να Τούρκοχωρι τὸ Μποσνάκιοι. Οἱ μποσνάκηδες εἶναι οἱ πιὸ ἄγριοι Τούρκοι.

Ξαφνικά, σάν νά τοὺς ξέρασ' ἡ γῆ, πετάχτηκαν ἀπὸ κάποιο ἀμπέλι καὶ πήδησαν πάνω στὸ δρόμο, δυὸ χωριάτες ἄγριοι σάν πεινασμένοι λύκοι. Κρατοῦσαν κι' οἱ δυὸ στὰ χέρια, χοντρά ροζιάρικα ραβδιά καὶ κάμες στὰ ζωνάρια. Πέσανε πλάι σ' ἓναν τσαούση καὶ τοῦ ζητοῦσαν γκιαούρηδες γιὰ « κουρμπάνι.» (Θυσία.) Μὲ τὴν κουβέντα, τοῦ προσφέρανε καὶ τὶς καπνοσακουὺλες τοὺς γιὰ τσιγάρο. Ὁ Τσαούσης, στὴν ἀρχὴ ἔκανε τὰ νάζια τοῦ ἢ ἤθελε νά τοὺς ξεκολλήσῃ κάτι: «Ὀλμάς—τοὺς λέει—γιασάκ.» (δὲν κάνει, ἀπαγορεύεται.)

Μὲ τὰ πολλὰ τοῦ βάλλαν κάτι στὸ χέρι, «μπαχ-τοῖς.» Ἔτσι μάλιστα! Ἀπλώνει τὸ χέρι του στὸ σῶρό, ἀρπάζει ἓναν στὴν τύχη καὶ τὸν σέρνει ἔξω ἀπ' τὸ κοπάδι: Νά πάρτε, τοὺς λέει!

Ἦταν ἓνας τριανταπεντάρης λιοκαμμένος, μὲ μαυροὺς βράκες· Βουρλιώτης, Τεσμελῆς, κάτι τέτοιο.

Ξαφνιάστηκε ὁ φουκαρῆς μὲ τὸ λαχεῖο... Τραβιέται, ἀντιστέκεται, παρακαλᾷ... Ἐχῶ παιδιὰ ἐφέντη μου. Τίποτα. Στρέφεται σὲ μᾶς πάνω στὴν ἀπελπισία του, ζητοῦσε βοήθεια. Ἐνας τρελλὸς φόβος ἔλαμπε στὰ μάτια του: Βρὲ παιδιά, δὲ μὲ βρε; .... Πῶς μ' ἀφίνετε;

Ποῖος νά μιλήσῃ.

« Ἀσιχτὴρ γκιαοῦρ.» Τὸν σπρώχνει ὁ Τσαούσης, τὸν τραβοῦν οἱ χωριάτες, τὸν βάλλαν μπρὸς καὶ τὸν σπρώχνανε γιὰ τ' ἀμπέλι· ὅσο πήγαινε ἔσιταζε καὶ τὶς βράκες του Ἔκανε κάτι κινήσεις ἀσυναίστητες,

νευρικές.

Τὸν σπρώξανε νά καθήσῃ ἀνάμεσά στὰ κλίματα καὶ σταθῆκαν ἀπὸ πάνω του, κοιτάζαν, ἀν τοὺς βλέπουμε· Σηκῶσαν τὰ ραβδιά καὶ τὰ κατεβάσαν μὲ φόρα στὸ κεφάλι του, γκόπ... γκόπ... δυὸ τρεῖς φορές ὁ καθένας ὡς πού ἔγειρε κι' ἔπεσε μὲ τὴ μούρη στὸ χῶμα, ὕστερα σταθῆκαν καὶ παρακολουθοῦσαν μὲ ἄγρια χαρὰ τὸ σπαραγμὸ του.

« Τὸ κουρμπάνι» στὸν Ἀλλάχ ἔγεινε, ἡ σοδειὰ τοῦ χρόνου θὰ εἶναι καλύτερη.

Τὸ ἡλιοβασιλεμμα φάνηκε ἡ Μαγνησιὰ στὸ βάθος τοῦ κάμπου καὶ πίσω τῆς, ψηλός, ἐπιβλητικὸς ὠρθώνονταν ὁ σκοτεινὸς ὄγκος τοῦ Σίπυλου ἀγκαλιασμένος ἀπὸ μαῦρα σύννεφα. Σὲ μιὰ κορφή του ἡ Νιόβη θὰ θρηνοῦσε ἀκόμα τὸ χαμὸ τῶν παιδιῶν τῆς.

Ὅσο πλησιάζαμε ξεχωρίζαν οἱ ψηλοὶ μιναρέδες τῶν τζαμιῶν καὶ τὰ πρῶτα σπίτια, μὰ κι' ἡ βρῶμα τῶν πτωμάτων δυνάμωνε γιὰ τὸ δρόμος κι' ὁ κάμπος τρυγῶν ἦταν σπαρμένος ἀπὸ κορμιὰ πού σαπίζαν ἄταφα.

Λίγο ἀκόμα καὶ θὰ μπαίναμε στὴν πόλι, σάν ξεφύτρωσε ὁ πειρασμὸς στὴν ἄκρη τοῦ δρόμου:

Μιὰ βρῦση χτισμένη στὴν εἴσοδο. Τ' αὐτιά μας πῆραν ἀπὸ μακρὰ τὸ γουργουριτὸ τοῦ νεροῦ τῆς πού ἔτρεχε ἀδιάκοπα καὶ χυνότανε μέσα σὲ μιὰ πέτρινη στέρνα ἀπὸ κάτω.

Ὅλα τὰ μάτια στηλώθηκαν ἐκεῖ μὲ λαχτᾶρα.

Τὸ θέαμα τοῦ τρεχάμενου νεροῦ μᾶς τραβοῦσε μὲ μιὰ δύναμη ἀκαταγώνιστη, μᾶς τραβοῦσε ὅπως

ὁ μαγνήτης τὰ ρινίσματα τοῦ σιδήρου.

Ὅλο καὶ ζυγώναμε. Θὰ μᾶς ἀφήσουν;....

Στὰ μάτια λάμπη ἕνας τρελλὸς πῆθος:

« Θὰ τρέξω νὰ πῶ κι' ὅτι θέλει ἄς γίνη. » Αὐτὴ τὴ σκέψη κάναμε ὅλοι.

Ὅσο ζυγώναμε ἡ γραμμὴ φουσκώνει πρὸς τὸ μέρος τῆς βρύσης· κάνει κοιλιὰ ἐπικύνδυνη. Λίγο ἀκόμα.... Τσάφ! ἔσκασε:

Πεταχτήκαν οἱ πρῶτοι. ἕνα δυὸ βήματα ὁμοῦν καὶ χώνουν τὰ κεφάλια στὴ στέρνα καὶ ρουφθοῦν σάν παλαβοί, σάν τὰ ζὰ μὲ στόμα καὶ μύτη. Τρέξαν κι' ἄλλοι, γίναν μιὰ κουβάρρα κορμιὰ.

Σπρώχνουνταν, χτυποῦνταν, νὰ ζυγώσουν στὸ νερό. Οἱ Τοῦρκοι σκυλλιάσανε γι' αὐτὸ ποῦ ἔγεινε χωρὶς τὴν ἀδειὰ τους, γύρισαν τὰ ὄπλα καὶ ρίχναν πάνω στὴ μάζα· μιὰ δυὸ φορὲς, πέσαν μερικοί, σωριαστήκανε μπρὸς στὴ βρύση, ὁ ἕνας πάνω στὸν ἄλλο. Τὸ νερὸ τῆς στέρνας βάφτηκε κόκκινο σάν πατζαρόζουμο, οἱ ἄλλοι στράφηκαν πίσω, διψασμένοι.

Μὲ τίς τουφεκὲς πῆραν χαμπάρι οἱ πολῖτες ἀπ' τὰ καφενεῖα καὶ τὰ μαγαζιά, βγῆκαν ἔξω. ἄρματωμένοι μὲ ξύλα καὶ καρέκλες καὶ μᾶς περιμέναν νὰ ζυγώσουμε.

Ἀνεβῆκαν στὰ πεζούλια τοῦ δρόμου γιὰ νὰ χτυποῦν καλύτερα, κι' ὡς ποῦ νὰ φθάσουμε ὅλο καὶ μαζεῦουνταν. Κοκκίνησ' ὁ δρόμος ἀπὸ φέσι. Ὁ ἀξιωματικὸς τοῦ ἀποσπάσματος πρόσταξε τροχάδην καὶ νὰ φωνάζουμε « Γιασασίν Μουσταφᾶ Κεμάλ. »

Γιατί τὸκανε αὐτὸ; Γιὰ νὰ προλάβη τάχα τὴ σφαγὴ ἢ γιὰ νὰ ρεζιλέψῃ περισσότερο τὸ πέρασμά μας;

Δὲν μπορῶ νὰ πῶ!

Τρέχαμε καὶ φωνάζαμε σάν παλαβοί: « Γιασασίν Μουσταφᾶ Κυμάάάλ.... »

Οἱ φωνές μας μοιάζαν περισσότερο μὲ θρῆνο παρὰ μὲ ζητωκραυγές. Οἱ καρέκλες κι' οἱ μαγκουριές κατεβαῖναν βροχὴ στὰ κεφάλια καὶ στίς πλάτες μας κι' ὅσο ἔμετε ζητωκραυγάσαμε τὸν Κεμάλ τους τόσο αὐτοὶ χτυποῦσαν, σάν τὸν βρίζαμε.

Ὁ δρόμος ἦταν στενὸς· Τὰ κορμιὰ πέφταν ἀμέτρητα, σκονιάφταμε πάνω τους, τὰ τσαλαπατούσαμε καὶ τρέχαμε. Ἀπὸ κάθε πόρτα, ἀπὸ κάθε παράθυρο, μᾶς ρίχναν ὅτι βρισκόνταν πρόχειρο κι' ἀπὸ κάθε στενὸ μᾶς ρίχνουνταν κι' ἄλλοι.

Γέμησ' ὁ δρόμος κορμιὰ καὶ τὸ κακὸ ἐξακολουθεῦσε μὲ τὴν ἴδια λύσσα. Ὁ ἀξιωματικὸς ξεφώνιζε, ἔβριζε, νὰ σταματήσουν πιά. Φωνάζαν κι' οἱ στρατιῶτες, μὰ ποῦ ν' ἀκουστοῦν. Οἱ φωνές τους σκεπάζουνταν ἀπὸ τίς ἔξαλλες ζητωκραυγές μας, τὰ οὐρλιαχτὰ τοῦ μανιασμένου ὄχλου καὶ τὰ βογγητὰ τῶν πληγωμένων.

Τρέχαν ξαπίσωμας καὶ χτυποῦσαν ἀράδα· εἶχαν σκοπο νὰ μᾶς ξεκάνουν ὅλους, καὶ θὰ μᾶς ξέκαναν ἂν κατὰ καλὴ μᾶς τύχη, οἱ φωνές τοῦ μουεζίνου πάν' ἀπὸ κάποιο μιναρὲ δὲν τοὺς θύμιζε πὼς εἶναι ὥρα προσευχῆς κι' εὐχαριστίας στὸν Ἀλλάχ γιὰ τὸ πλοῦσιο κουρμπάνι ποῦ τοὺς ἔστειλε

Ἡ φυλακὴ μας ἦταν μιὰ στενόμακρη ἀποθήκη στὴν αὐλὴ κάποιου ἐργοστασίου. Μόλις χωροῦσαμε νὰ στεκόμαστε ὄρθιοι τόσο ἄνθρωποι. Τὸ ἐπάνω

πάτωμα, πιάστηκε απ' τους στρατιώτες της συνοδείας μας.

Στριμοχτήκαμε για να κλείσουν τις πόρτες κι' άμέσως έγεινε σκοτάδι.

"Ενοιωθα να σβύνω σιγά, σιγά. Μιά νάρκη σαν λυποθυμιά με κυρίεψε, τ'ά γόνατά μου λυγισαν- και σωριάστηκα άναίσθητος πάνω στις πλάκες. Πόση ώρα ξμεινα έτσι δε ξαίρω· ένα βάρος άσήκωτο ένοιωθα σ' όλο μου τ'ό κορμί και π'ό πολύ στ'ό στήθος να με πιέζει σ'ά βραχνάς, να μου κόβη τήν άναπνοή. Με μεγάλο κόπο κατώρθωσα να ξεμπλέξω και να σηκωθ'ω άνάμεσ' απ' τ'ό δάσος τ'ων ποδιών που με περιστοιχίζανε και με πατοδσαν και να σταθ'ω όρθιος. Η νύχτα πιά ήταν προχωρημένη.

Μιά μάζα παστωμένα κορμιά άναδεύονταν γύρω μου, στριφογυρνοδσαν, βογγοδσαν, κλαίγανε σαν κολασμένοι μεσ' τ'ό σκοτάδι.

Κάτι σουβλιές δυνατές ένοιωθα στ'ό κεφάλι κι' ένα τσούξιμο παράξενο σαν να είχα χτυπήση.

Σήκωσα τ'ό χέρι μου και τ'όφερα στ'ό κεφάλι,

Τ'ά δάχτυλά μου ψηλαφοδσαν ένα καρούμπαλο στ'ήν κορφή σαν καρύδι και αίματα ποϋχαν πύξη με τ'ά μαλλιά. Προσπαθοδσα να θυμηθ'ω, να ξαναφέρω στ'ό νοϋ μου τίς σικηνές τ'ου δρόμου... Τίποτα!

Κάτι σκοτεινές συγκεχυμένες εικόνες σαν κακ'ό όνειρο κι' οί ξεαλλες ζητωκραυγές μας βουίζαν άκόμα στ' αυτιά μου μακρόσυρτες, πένθυμες σαν θρήνος.

Οί δρες περνοδσαν όργ'ά γεμάτες άγωνία. Τ'ά χνώτα και τ'ά ιδρωμένα κορμιά μυρίζαν άσκημα. Τ'ά

πόδια όλοένα βαρέναν.

Τρυφογυρνοδσαν να μεταποπίσουν τ'ό βάρος τ'ου κορμιού που άγωνίζονταν να κρατηθ'η όρθι'ό, μ'ά κάποτε τ'ά γόνατα λυγίζανε, λασκάραν τ'ά νεύρα κι' ένας, ένας έπεφτε και σωριάζονταν τ'ά κορμιά. Οί πρώτοι που δέχονταν τ'ό βάρος τ'ων άλλων ζεφωνίζανε, βλαστημοδσαν, κι' ή μάζα ξαναστήνονταν όρθια. Αυτό γινότανε κάθε λίγο. Οί φωνές και τ'ά βογγητά μας ένοχλοδσαν επάνω τ'ους στρατιώτες, τ'ους χαλοδσαν τ'όν ύπνο.

Στήν άρχή βρίζανε και μ'ας φοβερίζανε π'ώς θ'ά κατεβούν να μ'ας σφάξουν, ύστερα πιάσαν να μ'ας κατουροδν απ'ό πάνω και γελοδσανε.

"Εσκυβα τ'ό κεφάλι όσο μπορούσα ν' αποφύγω τ'ά κάτουρα στ'ό πρόσωπο που στάζαν, απ'ό πάνω' έκανε τ'ό ίδιο. Πέφταν στ'ό λαιμό.

Τέτοιο κατάντημα!... Άς πάη στ'ό διάβολο για ζωή!... Καλύτερη ώρα για τ'ό.., «Ν'ον άπολύεις τ'όν δοϋλον σου κύριε» δέν μπορούσε να βρεθ'η... Τί παραπάνω τράβηξε ό άγιος ΉΙερηναίος που άγιασε γιαγιά ;!

Ός και κατούρημα απ' ύψηλοϋ γιαγιά

Πάνω στ'ήν ώρα άκούστηκαν βήματα έξω στ'ήν αϋλή. Προκαδοϋρα άρβύλας που πλησίαζε στ'ή φυλακή μας, μαζύ με σιγοκουβεντιάσματα. Τ'ά βήματα σ'άθηκαν στ'ήν πόρτα μας. Θ'ά ήταν περασμένα μασάνυχτα.

Η μάζα άναδεύτηκε άνήσυχ'α. Τ'ά βογγητά κόηκαν με μ'ας, τ'άφτια τεντώθηκαν.

Τί τρέχει πάλι τέτοια ώρα ;... "Ολοι κινήθηκαν

ἀπὸ μιᾶ κακῆ προαίσθησι. Πρὸσπαθοῦσαν νὰ μεταποπιστοῦν, νὰ φύγουν ἀπ' τὴν πόρτα, σπρώχνονταν. Κανεὶς δὲν ἤθελε νὰ βρεθῆ κοντὰ σὰν ἄνοιγε ἡ πόρτα, γιὰτὶ κῆτι τέτοιες νυχτερινὲς ἐπισκέψεις τῶν τούρκων, δὲ μᾶς βγαίνουν ποτὲ σὲ καλὸ.

Ἡ κλειδαριὰ ἔτριξε μ' ἓνα ζωηρὸ κρόιο, κράκ!... Κι' ἡ πόρτα ἄνοιξε. Μπουκάρισε ὁ καθαρὸς ἀέρας καὶ καμμιά δεκαριά Τούρκοι ὀπλισμένοι προβάλλαν στὸ μισοσκόταδο τῆς αὐλῆς. Ὁ ἓνας κουβαλοῦσε στὸν ὄμο του ἓνα τρινωνικὸ σῆμα μακρὺ, κῆτι σὰν τρίποδο, σὰν πολυβόλο. Ἡ ἀποθήκη ἀναστατώθηκε στὴν ἐμφάνησίν τους· ἄρχισε μιὰ ἀπεγνωσμένη πάλῃ· ὄλοι σπρωχναν πρὸς τὰ μέσα· προσπαθοῦσαν οἱ πρῶτοι νὰ περάσουν πάνω ἀπ' τοὺς ἄλλους, νὰ χωθοῦν ἀνάμεσα ἀπ' τὰ σκέλια τους νὰ φτάσουν στὸ βάθος, μὰ οἱ Τούρκοι κινήθηκαν γρήγορα, πέσανε πάνω στὴ μάζα.

Τὴν ἀνακάτευαν τὴν ταράζανε, μιὰ μπρὸς, μιὰ πίσω, χτυποῦσαν, βλαστημοῦσαν, ἀφρίζανε.

Πολεμοῦσαν νὰ ξεκολλήσουν μερικοὺς νὰ τοὺς σύρουν ἔξω. Αὐτοὶ φωνάζανε κι' ἀγωνίζονταν νὰ κρατηθοῦν πάνω στοὺς ἄλλους. Ὁ σαματῆς δυνάμωνε καὶ δὲν ἄρρεσε στοὺς Τούρκους· ἔπρεπε νὰ τελειώνουν γρήγορα.

Ὅσους βγάζαν ἔξω τοὺς χτυποῦσαν νὰ μὴ φωνάζουν καὶ τοὺς δένανε τὰ χέρια, ὕστερα τοὺς τραβοῦσαν στὴν αὐλὴ καὶ τοὺς βάζαν νὰ γονατίσουνε.

Σὰν βγάλλαν καμμιά εἰκοσαριά κλείσανε πάλι τὴν πόρτα καὶ τὴν κλειδώσανε.

Οἱ φωνὲς τους ἀκούγονταν ἔξω κλαψιάρικες ὅσο

πολεμοῦσαν νὰ τοὺς δέσουν. Ἐπειτα τοὺς πήραν καὶ φύγανε, ἄκούγαμε τὰ βήματά τους ὀλόενα νὰ σβύνουν.

Τὸ ξάφρισμα μᾶς ἔδωσε κάποια ἀπλοχωριά.

Ὅχι καὶ μεγάλα πράγματα.

Στεκόμαστε πιὸ ἄνετα. Ὁ σάλος ἔπεσε· Συχάσαμε πάλι, σὰν νὰ μὴν ἔγινε τίποτα.

Ἐ, τώρα κῆτι γίνεται μουρμούρισε κάποιος πλάι μου— Τώρα μπορεῖς νὰ μετατοπίσης τὸ πόδι σου... Βρὲ παιδιὰ ἂν ἔχουμε τὸ πρωτὶ. πορεῖες, σίγουρα οἱ μισοὶ θὰ μίνουμε στὸ δρόμο, μὲ τέτοια κούραση.

Πιὸ πέρα, μερικοὶ γκρινιάζαν γιὰ κάποιον ποὺ ξαπλώθηκε καὶ δὲν ἤθελε νὰ σηκωθῆ:

Σῆκω βρὲ τράγυ... Τὶ ξαπλώθηκες φαρδὺς πλατὺς!...

Βλέπεις; Τὸ κορόϊδο κάνει!...

Τὸν σπρώχναν νὰ σηκωθῆ, τὸν κλωτσούσαν, τίποτα.

Βρὲ γιὰ σταθῆκε—ἔκανε ἄλλος—αὐτὸς πέθανε, δὲ βλέπετε... Αὐτὸ μᾶς ἔλειπε! Καὶ πιάνει τόπο γιὰ τρεῖς.. Δὲν εἶταν νὰφευγε μαζί μὲ τοὺς ἄλλους.

Μιὰ, δυὸ ριπὲς πολυβόλου μακρυνές, κόψαν τὴν κουβέντα. Ἄφικραζοῦμαστε, περιμέναμε νὰ ξανακουστῆ. Δὲν ἀκούστηκε ἄλλη. Ἀκούστε παιδιὰ!.. Πολυβόλο... Τώρα τελειώσανε.

Ἐχ... αὐτοὶ συχάσανε πιά. Ἄλλοι σὲ μᾶς.

Ἐγινε ἡσυχία, κανεὶς δὲ μίλησε πιά ὄξ' ἀπ' τὰ βόγγητά τῶν πληγωμένων συντρόφων ποὺ κράτησαν ὡς τὸ πρωτὶ. Ἐτσι πέρασε ἡ ὑπόλοιπη νύχτα,

που οι δῶρες της ἦσαν ἀτέλειωτες καὶ μαρτυρικές.

Πρωί, πρωί ἄκουσα τὴ φωνὴ τοῦ Γιάννη νὰ μὲ φωνάζει ἀπ' τὴν ἄλλη ἄκρη τῆς Ἀποθήκης· εἶχαμε χωριστὴ ἀπὸ βραδύς, στὴν ἐπίθεση ποὺ μᾶς κᾶναν σὰν μπαίναμε στὴ Μαγνησιὰ κι' ἔχασ' ὁ ἕνας τὸν ἄλλο.

Σηκώθηκα λοιπὸν νὰ πάω κοντὰ του· δοκίμασα στὸ λιγοστὸ φῶς νὰ περάσω, μὰ κάποιον πάτησα· ἔβαλε τὶς φωνές, μ' ἀρχίσαν κι' ἄλλοι: Ποῦ θὰ πᾶς μωρὲ; ἀπὸ ποῦ θὰ περάσης;

Λούφαξα στὴ θέση μου.

Σὰν ξημέρωσε πιὸ καλὰ, ἀνοίξαν εἰς πόρτες τῆς ἀποθήκης, υποκάρισε ὁ καθαρὸς ἀέρας καὶ τὸ φῶς· βάλαν σκοποὺς στὴν πόρτα καὶ στὴν αὐλή. Στὴ μέση ἦταν μιὰ μεγάλη στέρνα γιὰ τὴ λάτρη τοῦ ἐργοστασίου· εἶχε, δὲν εἶχε νερὸ, δὲ φαινότανε ἕπο μακρὰ· ἦταν ψηλὴ.

Ἔτσι οἱ κυττούσαμε κατὰ κεῖ νὰ μαντέψουμε ἔχει, δὲν ἔχει; Ἐνας Τσαούσης καὶ δυὸ στρατιῶτες βγήκαν ἀπ' ἕνα πλαῖνὸ καμαράκι ποὺ εἶχε στὴν πόρτα μιὰ σιενόμακρη ἐπιγραφή μὲ Ἑλληνικὰ γράμματα· «Γραφεῖον.» Μόλις ζυγώσαμε στὴν ἀποθήκη, τοὺς χτύπησε ἡ μπόχα· τὴ νύχτα πολλοὶ εἶχαν κατορήση μέσα καὶ βρωμοῦσε. Ὁ Τσαούσης ἔπιασε τὴ μύτη του καὶ βλαστήμησε: «Φτοῦ... Πῆς μιλᾷ!» (βρώμικο ἔθνος.) Ἐπειτα ἔβγαλαν δέκα καὶ τοὺς πήγαν γραμμὴ στὴ στέρνα.

Οἱ σκλάβοι τρέξανε μὲ λαχτάρια, μὰ σὰν σκύψαν ἀπὸ πάνω, στάθηκαν γιὰ λίγο δισταζαν, νὰ πιῶν νὰ μὴ πιῶν. Οἱ στρατιῶτες βάλλαν τὶς φωνές: Ἄ-

ἴντε — ἄιντε πίνετε!

Ἐνας, ἕνας ἔσκυβε κι' ἔπερνε τὸ νερὸ μὲ τὶς φοῦχτες.

Κάποιος βρῆκε πιὸ πέρα ἕναν κουβά σκουριασμένο, ἀπὸ μαγκανοπήγαδο· τὸν γέμησε κι' ἔπινε ἀνόρεχτα· Βλέπαμε τὰ νερὰ ποὺ ξεφεύγαν ἀπ' τὸ στόμα του καὶ χύνουνταν, ἦταν κίτρινα.

Σὰν ἦπιανε νερὸ τοὺς πήγαν στὸ γραφεῖο.

Τὶ θὰ τοὺς κάνουν ἐκεῖ ἄραγε; ρώτησε κάποιος.

Μπορεῖ νὰ τοὺς δώσουν ψωμί· λέει ἄλλος, Μπα.

Θὰ τοὺς καταγράφουνε ξαίρετε... Ἔτσι εἶναι, θὰ τὸ δῆτε, συμπεραίνει τρίτος.

Περάσαν δυὸ, τρία λεπτά, ἀκουστήκαν κάτι φωνές, σὰν γυναικεῖες στριγγλιές. Ἐπειτα ἕνας ἕνας βγαίνουν ἀπὸ ἄλλη πόρτα καὶ κάθουνταν στὴ μέση τῆς αὐλῆς, κοντὰ στὸν σκοπὸ.

Μᾶς βγάζαν δέκα, δέκα καὶ γινότανε ἡ ἴδια δουλειά: Πότισμα στὴ στέρνα, στὸ γραφεῖο κι' ἔπειτα στὴν αὐλή.

Τὸ νερὸ τῆς στέρνας ἦταν σάπιο. Στεκούμενο ἀπὸ καιρὸ. Στὴν ἐπιφάνεια πλέαν βρώμικα λάδια ἀπὸ τὶς μηχανές τοῦ ἐργοστασίου.

Τὶ λές, νὰ πιῶμε; μὲ ρώτησ' ὁ Γιάννης.

Θὰ πιῶμε λέω, τί νὰ κάνουμε... ὁ ὀργανισμὸς μᾶς ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ νερὸ. Νὰ πιῶμε λοιπὸν καὶ οὐτ' ὄνομα τοῦ Θεοῦ.

Κατέβασα μιὰ, δυὸ γουλιές, βρωμοῦσε λάδια ἀνηδίασα. Τὸ στομάχι μου δὲν τὸ δέχτηκε, τῶβγαλα ἀμέσως· Ὁ Γιάννης μόλις ἔβρεξε τὰ χεῖλια του.

Στὸ γραφεῖο, μπρὸς σ' ἕνα τραπέζι καθόταν ἕ-

νας άνθυπολοχαγός άνάμεσα σέ δυό ύπαξιωματικδύς και κατάχαμα στό πόδια του τραπεζιοδ ήταν ξαπλωμένο τό πτώμα κάποιου σκλάβου.

"Ένας νεαρός σύντροφος μέ στρατιωτικό χιτώνιο.

Στό στήθος του ήταν καρφωμένη μιá λόγχη.

Πάνω στό τραπέζι, ήταν μερικές πανκανότες, δυό βέρρες, μερικά άσημένα νομίσματα και μιá ματέλλα μέ χρυσά δόντια.

Πάλι ψείρισμα έχουμε, σκεύτηκα. Τσικάρ !

Τι νά δώσω πιá; Τι άλλο μ' άπόμεινε, άπό μιá ψυχή. Στάθηκα στη μέση του γραφείου, σά χαμένος και κυττοσα μιá τό σκοτωμένο μιá τους Τούρκους:

Δέν έχω τίποτα λέω και σήκωσα τά χέρια μου.

Κυττάξαν τά δόντια μου, πάνω, κάτω· δέν είχα χρυσά, ψάξαν στίς τσέπες του παντελονιοδ μου, τό ίδιο. Ός και τ' άχτένιστα μαλλιά μου κάναν άνω, κάτω, τά σκαλίζαν μ' έναν κοντιλοφόρο· γιατί είχαν κολλήση μέ τά αίματα.

Τράβα : Προστάζει, ό άνθυπολοχαγός δείχνοντάς μου την πόρτα. "Ο τσαούσης που κυττοσε άπ' την άρχή την φανέλλα μου μέ σταματά—Γιά κακή μου τύχη έτυχε νά είναι καινούργια — Τσικάρ !

Τί νά έκανα,... την βγάζω και του την δίνω. "Εμεινα άπ'τή μέση κι'άπάνω γυμνός.

Ό άξιωματικός κάτι ψηθύρισε, δέν τούρθε καλά νά μ' άφίσουν τελείως γυμνό, μου δείχνη τό χιτώνιο του σκοτωμένου: Πάρτο !

"Έρριξα μιá ματιá στό χιτώνιο, ήταν γεμάτο αίματα, φρέσκα άκόμα και δίστασα.

(συνεχίζεται)

Πάρτο ούλάν !. Άγρίεψε ό Τσαούσης. Δισταγμούς δέν σήκωνε. Γονάτισα λοιπόν μέ τρεμάμενα χέρια και τό ξεκούμπωσα, τράβηξα την ξιφολόγη σιγά κι' άδέξια και την άκούμπησα στό πάτωμα, νά σάν πήρα τό χιτώνιο και σηκώθηκα νά φύγω, ό Τσαούσης μέ σταματά πάλι και μέ προστάζει νά αναχώσω τή λόγχη στό στήθος του νεκροδ.

Γελοοσαν κι' οι τρεις, τάχα μέ την άτζαρωσύνη μου στό κάρφωμα του μαχαιριοδ.

Στρατιώτης δέν είσαι ούλάν; Μά ρώτησε ό άξιωματικός. "Οχι λέω, είμαι μικρός άκόμα.

Κούνησε τό κεφάλι του δύσπιστα: "Αιχιήρ,...

Σάν βγήκα στην αυλή κυττοσα τό χιτώνιο άψησμένος στό χέρια βρεκα του Γιάννη και κάθηρα πλάι του. Γιατί δέν τό φορός μου λέει :

Του δείχνω τά πυχτά αίματα εις άπάντησιν.

Τι νά κάνης μου λέει, άργά ή γρήγορα θά τό φορέσης· Δέν μπορείς νά είσαι γυμνός. "Όόρατο !

Βάλτο βρέ παιδάκι μου, του είπαν κι οι άλλοι... γαμάνας έρχεται. Τό φόρεσα.

Μετά τό μεσημέρι, μας μοιράσνε από 50 δραχμια φορνί και μιá σουπιά σταφίδες και πέσαμε πάλι στό δρόμο. "Η Μαγνησιά ήταν σχεδόν καταστρεφμένη άπ' τή φωτιά κι' έδω έρείκια και βουίδια έρβάνονταν πένθερα και καπνισμένα· Κι' έδω ό βουβός έρηνος του χαλαροδ, ζεπειείται άπ' παντοδ έδω π' άσπρα μας. Οι Τούρκοι κολίτες λυσοοδν στην έφάνημά μας, γιατί έδω τή φωτιά την βάλαν οι Τούρκοι στρατιώτες φεύγοντες και ρήμαξαν τον τόπο

Ὁ οὐρανὸς ἦταν φορτωμένος ἀπὸ βαριά μαύρα σύννεφα κι' ἡ βροχὴ δὲν θ' ἀργοῦσε νὰ ξεσπάσῃ.

Τὸ λίγο ψωμί κι' οἱ σταφίδες ποὺ φάγαμε, μᾶς στηλώσανε λίγο τὰ πόδια μὰ ἡ δίψα δυνάμωσε πάλι, καὶ μᾶς καίει τὰ σπλάχνα. Περιμέναμε τὴ βροχὴ μὲ λαχτάρα νὰ μᾶς δροσίση, ὅπως οἱ ἔβραῖοι περιμέναν τὸ μάννα.

Ὅσο προχωροῦσαμε τὰ σύννεφα χαμηλώναν κι' οἱ πρῶτες σταγόνες ἄρχισαν νὰ πέφτουν. Τὶς δεχώμαστε μ' εὐχαρίστηση στὰ ξαναμμένα πρόσωπα, ἀνοίγαμε τὰ στόματα νὰ πέφτουν μέσα, μὰ δὲν κράτησε πολὺ, ἀέρας δυνατὸς σηκώθηκε καὶ τὴν ἐμπόδισε νὰ ξεσπάσῃ. Βαδίσαμε μιά, δυὸ ὄρες στὸν κάμπο τῆς Τσομπανισιάς, μέσα σὲ μιά καταχνιά μὰ μαυρίλα καταθλιπτική. Παντοῦ συναντοῦσαμε πτώματα φουσκωμένα καὶ μαυρισμένα ἀπ' τὴν ἀποσύνθεση. Νοιώθαμε τὴ βρωμὰ ἀπὸ μακρὰ. Ὁ κάμπος ἦταν ἀπέραντος, ὅσο ἔπερνε τὸ μάτι. Μιά ἀτέρμονη στέππα.

Ἄργα τ' ἀπόγευμα ὁ ἀέρας κόπηκε κι' ἡ βροχὴ ξέσπασε ἄγρια κατακλυσμὸς μ' ἀστραπόβροντα καὶ κεραυνούς. Μιά καταχνιά πυχτὴ ἀδιαπέραστη, ἓνα λευκὸ σκότάδι ἀπλώθηκε στὸν κάμπο καὶ μᾶς τύλιξε ὄλους, σκλάβους κι' ἀφέντες, δὲν ξεχωρίζαμε μιά δρασκειλιά τόπο, δὲν βλέπαμε παρὰ τοὺς μπροστινοὺς μᾶς συντρόφους.

Ἦταν ἓνα μπουρίνι ποὺ κράτησε πάνω—κάτω μιά ὥρα. Μᾶδ ἔκανε μούσκεμμα κι' ὅταν καλμάρισε καὶ καθάρισε ὁ ὀρίζοντας, φανήκαν μερικὲς στέγες στὴν πλαγιὰ κάποιου λόφου κι' ἓνας ἀνεμόμυλος.

Ἦταν ἓνα χωριό. Λίγα σπίτια σκόρπια στὴν πλαγιὰ τοῦ λόφου κι' ἄλλα τόσα στὸν κάμπο.

Μόλις ζυγώσαμε, μᾶς ὑποδέχτηκαν μερικὰ μαντρόσκυλλα μὲ ναυγίσματα καὶ δυὸ χωριάτες βγήκαν ἀπὸ κάποιο σπίτι πλησιάζανε ἀργὰ, ἀργὰ κα ἤσυχα σὰν νὰ τοὺς ξάφνιασε ὁ ἐρχομὸς μᾶς, μᾶς κυττοῦσαν περίεργα σὰν νὰ μὴν εἶχαν περάση ἄλλοι αἰχμάλωτοι ἀπ' τὸ χωριὸ τους. Ὁ ἀξιωματικὸς τοὺς ζήτησε μέρος γιὰ νὰ περάσουμε τὴ νύχτα κι' αὐτοὶ εἰδοποίησαν τὸν μουχτάρη τοῦ χωριοῦ. Ὁ μουχτάρης ἦταν ἓνας γέρος σαρικοφόρος, ἴσως ἀντιπρόσωπος τοῦ Ἀλλάχ στὸ χωριό. φάτσα μογγόλου καὶ μικρὰ πιθηκίσια πονηρὰ μάτια, ποὺ παίζαν ἀνήσυχτα μιά σὲ μᾶς, μιά στὸν ἀξιωματικό.

Ρωτᾷ τὸν ἀξιωματικό: Γιὰ τοὺς Γκιαούρηδες; Γιὰ τοὺς γκιαούρηδες.

Μᾶς ἔρριξε μιά ματιὰ γεμάτη μῖσος:

Τι τοὺς θέλετε μπέη μου;... Σᾶς περισεύει τὸ τζαμί;... Κόψτε τοὺς τὰ σκυλλιά... χί, χί, χί. Γελοῦσε μὲ κλειστὰ μάτια.

Μὴ σὲ νοιάζει «Ἐχτιάρ μπαμπᾶ» (γεροπατέρα) αὐτοὶ θὰ ψοφήσουν ὄλοι τώρα τὸ χειμῶνα. "Ε, ἴνσ' ἀλλάχ... "Ἐκαν' ὁ γέρος.

Μᾶς κλείσανε σὲ μιὰ στάνη ποὺ τῆς ἔλλειπε ἡμισὴ στέγη. Τοὺς στρατιῶτες τοὺς πῆραν στὰ χεῖρα νὰ στεγνώσουν τὰ ροῦχα τους καὶ νὰ τοὺς περιποιηθοῦν. Στριμοχτήκαμε ὅπως ὅπως στὸ στεγασμένο μέρος τῆς στάνης, πάνω στὴν κορυφὰ καὶ σὲ ξερὸ χόρτο, βρεμμένοι ὡς τὸ κόκκαλο, λασπωμένοι καὶ τσακισμένοι ἀπ' τὴν κούραση καὶ τὴν ἀγρυπνιά, πέ-

σαμε σαν ψόφιδοι.

Ἐπιασε πάλι νά σιγοβρέξη Ἄκούγαμε τή βροχή πάνω στη στέγη νά πέφῃ ρυθμικά. Ὅλων μας ἡ προσοχή στρέφεται κεῖ. Κανείς δέ μιλά. Καπου, κάπου ἕνα κορμί μετατοπίζεται πάνω στο χόρτο, σιριφογουρίζει σαν φεῖδι, σέ πολλά μέρη στάζει. Ποῖος νοιάζεται!...

Τό βρευμένο χιτώνιο κολλᾷ στο κορμί μου· τᾶ μου φέρνει ἀνστριχίλες, Ὁ Γιάννης τὸ πρόσεξε:

Κρυώνεις Γιῶργο; Μὲ ρωτᾷ.

Κρυώνω... Ἐσὺ Γιάννη;

Κι' ἐγὼ Πλησιάσαμε τὰ κορμιά μας νά ζεσταθοῦμε. Τὸ χέρι μου ἄγγιξε ἄθελα στο μέτωπό του. Ἐκαίγε. Τὸ ἴδιο κι' ἀγαπνοῦ τοῦ. Δέν τοῦ τὸ εἶπα γιατί νά ἀνησυχῆσῃ. Δέ ξαναμιλήσαμε· ὡς πού μᾶς πῆρ' ὁ ὕπνος καὶ τοὺς δυό.

Πόσες ὄρες περάσανε δέ ξαίρω, ἔνοιωσα ἕνα χέρι νά μὲ σκουντᾷ. Ἄνοιξα τὰ μάτια μου... Κάτι γινότανε κεῖ μέσα Ὅλοι σαλεύαν ἀνήσυχα:

Τι τρέχει Γιάννη;

Δέ βλέπετε — μού λέει σιγᾶ — πάλι τὰ ἴδια....

Ἐπισκέψεις ἔχουμε

Πεντέξῃ Τοῦρκοι μῆταν στη στάνη ὠπλισμένοι.

Ἐνας κρατοῦσε οἰὸ χέρι φανάρι. Οἱ δυὸ ἦσαν στρατιῶτες τῆς συνοδείας μας. Ἡ ἐμφάνησή τους τέτοια ὥρσ μᾶς ἀνασ ἄτασε πάλι:

Τὸ Θεόσας κεραταδε... θὰ μᾶς τρελλάνετε... Μουρμουρίζει κάποιος σύντροφος πλάι μου.

«Τσαμπούκ... κάλκινε!» (γρήγορα σηκώθητε.) Μᾶς.

σηκῶσανε καὶ μᾶς στείλαν στήν ἄλλη ἄκρη τῆς μάντρης νά περιμένουμε. Ἡ βροχή εἶγε σταματήση ὀλότελα Ὁ οὐρανὸς ἐαστέρωσε.

Πῆραν πέντε συντρόφους κατ' ἀπ' τὸ ὑπόστεγο καὶ τοὺς βάλαν νά γδυθοῦν τσιτσιδοῖ. Πιάσαν τὰ ρούχα τους καὶ τὰ ψάχναν ὦρα. δέν ἀφήσανε ραφή καὶ μπάλωμα πού τοὺς φάνηκε ὑποπτε χωρὶς νά τὸ ξυλώσουν κι' οἱ ἄλλοι στο διάστημα αὐτὸ περιμέναν γυμνοὶ νά τελειώσῃ τὸ «ψεῖρισμα.»

Ἐπειτα τοὺς σπρώχναν στήν ἄκρη καὶ φέρναν ἄλλους. Ἡ δουλειὰ αὐτὴ κράτησε κάνα δυὸ ὄρες.

Κι' ὅμως, τὸ ψεῖρισμα αὐτὸ δέν εἶχε μεγάλη ἀπόδωση. Οἱ φίλοι δέ μείνανε εὐχαριστημένοι. Μὰ ὀτονόζονε τοὶ μείνειε πόλι μένει, πολλοὶ δικοίμας σηκαθῆκανε καὶ τρέξανε στο μέρος πού μᾶς εἶχαν συγιεντράστ. Γέρον κί σκολίζαν τὰ χῶματα μὲ βιασίνη, κάτι ξεχῶναν καὶ γυρίζανε στίς θέσεις τους

ΣΤ'

Ἀυγὴ, αὐγὴ ἦρθαν καὶ μᾶς σηκῶσανε. Οἱ χωράτες τοὺς δείξανε γιὰ συντομότερο δρόμο τὰ χωράφια.

Αὐτὴ τῇ μέρα φάνηκε πὼς εἶχαμε νά διατρέξουμε μεγάλη ἀπόσταση, γιατί μᾶς βιάζανε νά βαδίζουμε γρήγορα, μὰ τὰ χωράφια ἦσαν γεμάτα λάσπη καὶ τὰ πόδια μας, σὲ κάθε βῆμα «χώνουνταν ὡς τοὺς ἀστραγάλους. Ἐτσι ἡ πορεία καθυστεροῦσε γι' αὐτὸ, τὸ ξύλο κι' ὁ παιδεμὸς δέν ἄργησαν νά πάρουν πάλι τὸ λόγο. Οἱ στρατιῶτες δείχνουνταν

πιο άγριοι όταν συναντούσαμε χωρικούς στα χωράφια ή σε μποστάνια. Κάναν τό κομμάτι τους.

Μας υποχρέωναν να φωνάζουμε τό... «Γιασασίν Κεμάλ» μας χτυποδσαν και μας βρίζανε.

Ξαφνικά μαθεύτηκε, άπ' τις τελευταίες τετράδες. Οί Τοδρκοί ζητούσαν ανάμεσά μας κάποιον άξιωματικό, και προσπαθοδσαν να τόν ανακαλύψουν. Κάναν σαν λυσσασμένοι Τρέχαν άπ' τή μιá άκρη τής φάλαγγας στην άλλη. Ρωτούσαν, βρίζανε, φοβερίζανε: «Νέρντε ούλάν Γκιριτλή ζαμπέτ.» Ζητούσαν τόν άξιωματικό άπ' τήν Κρήτη. Ήταν φαίνεται τό μόνο πρᾶμμα που ξαίρανε. Κάποιος τόν πρόδωσε χωρίς να τόν γνωρίζη, ή μετάνιωσε οτό τέλος και δέν ήθελε να τούς τόν δείξη, ποιός ξαίρει! Τέτοια τομάρια είχαμε άρκετά ανάμεσά σας.

Αυτή ή δουλειά κράτησε ως που φτάσαμε οτό «Κίρκ—άγάτς.» ό επικεφαλής πρόσταξε τροχάδην και τό άπαραίτητο «Γιασασίν Κεμάλ» κι' έτσι ξεχάστηκε ό Γκιριτλή ζαμπέτ.

Περάσαμε τρεχάτοι ανάμεσα άπ' τήν πολιτεία χωρίς θύματα ευτυχώς. Λίγες πετριές, μερικές πεπονόφλουδες, φισίματα και τὰ ρέστα. Μικροπράγματα, ως που πέσαμε πάλι στόν κάμπο.

Τή μεγάλη συμφορά τήν πάθαμε οτό «'Αξάρι.»

Ήκεϊ πέσαν κορμιά άμέτρητα. Τόσα, οσα δέν πέσανε σ' όλο τό δρόμο τής πορείας μας. Οί 'Αξάρια νοί ήσαν πιό άγριοι άπ' τούς Μαγνησαλιδες, άν και τό 'Αξάρι δέν είχε πάθη τίποτα στην υποχώρηση τοδ στρατοδ μας.

Ήνα χιλιόμετρο πριν μποδμε στην πολιτεία, συ-

ναντούσαμε πτώματα πάνω οτό δρόμο και γύρω στα χωράφια.

Ήταν πιό ήλιοβασίλεμα σαν φάσαμε. Οί 'Αξαριάνοι είχαν μαζευτή κάτω άπ' τὰ δέντρα στην είσοδο και μας περιμένανε. "Όσο ζυγώναμε άρχισαν να κινοδνται με τέχνη, να πέρνουν θέσεις και να έτοιμάζονται για έπίθεση. Μερικοί συντρόφοι γύρω μου, κάναν τό σταυρό τους. Τους μιμήθηκα άσυναίσθητα. Τό χέρι μου έκινείτο μηχανικά μά ή προσοχή μου ήταν εκεί στραμμένη στα δέντρα. Τό μυαλό δούλευε να βρη τόν τρόπο, μόνου ό Γιάννης ήταν ψύχραιμος, βάδιζε πλάι μου σαν αυτόματο.

Μόλις άρχισαμε τις τρεχάλες και τις ξεαλλες ζητωκραυγές, μας κλείσανε τό δρόμο και μας ριχτήκανε σαν λυσσασμένοι. χτυποδσαν με κάθε λογής όπλο και ούρλιάζανε σαν πειναημένοι λύκοι.

Ήταν τόσο όρμιντική ή έπίθεση, που ή φάλλαγγα έσπάσε κι' οί τετράδες μας διαλύθηκαν. Τὰ κορμιά των σκοτωμένων σωριάζουνταν και μπερδεοδνταν στα πόδια μας. Ήπεσε πανικός. "Ό καθένας έτρεπε να γλυτώση άπ' τὰ χτηπήματα που πέφταν βροχή. Έπερνε ένα δρόμο στην τύχη.

Πολλοί θεύγανε προς τόν κάμπο και τρέχαν σαν παλαβοί. Τους πέφταν στα κοντά, οί πολίτες άπ' τή μιá, οί στρατιώτες άπ' τήν άλλη τούς βάζαν στη μέση και τούς κλείναν τό δρόμο. Γυρίζαν πίσω πάλι και τρέχανε. Λακοδσαν σαν τραγιά. "Άλλους σκοτώναν οί στρατιώτες με τὰ τουφέκια, σ' άλλους προφταίναν οί πολίτες και τούς καρφώναν τὰ μαχαίρια από πίσω.

Μέσα σέ λίγα λεπτά γέιησ' ὁ κίππος κορμιά.

Μέ τὰ πολλά καταφέραν ν' ἀπομακρύνουν τοὺς χωριᾶτες καὶ νὰ μᾶς μαντρίσουν σ' ἓνα οἰκόπεδο περιτειχισμένο πού βρέθηκε πλαίϊ στὸν ἀμοσητό.....

Τὰ κορμιά σπαράζαν πάνω στὸ ὑγρὸ χῶμα καὶ βογγοῦσαν. Μοιάζομε ἓνα κοπάδι ζᾶ πού σέρνουνται ἀπὸ ἀγορὰ σὲ ἀγορὰ. Σφαχτάρια πού ὀλοένα λιγοστεύουν. Οἱ ντόπιοι μαζεύτηκαν πάλι ἀπ' ἔξω, μᾶς βρίζαν, μᾶς φτίνανε καὶ κᾶναν γουστο. Συζητοῦσαν μεταξὺ τους, λέγανε πόσους σκότωσε ὁ καθέννας τους. Μερικοὶ τριγουρίζαν ἔξω ἀπ' τὸν χαμηλὸ τεῖχο καὶ ψάχναν νὰ ἀνακαλύψουν συντοπίτες τους κί' ἄλλους πού ὑπηρετήσανε στὸ Ἀξάρι, σιὰ χρόνια ἤης κατοχῆς. Κυττάζαν ἕναν, ἓνα σιὴ φάτσα, πολεμοῦσαν νὰ θυμῆθουν, νὰ σούσουριάσουνε κανένα μὲ κείνους πού γνωρίσανε κί' οἱ ματιές τους τρυποῦσαν σάν πυρωμένο σίδηρο.

Ἀπέναντι στὸ οἰκόπεδο, λίγα μέτρα πρὶν πέρα ἦταν μιὰ ἐκκλησιά, φαινόταν ὁ τροθλὸς τῆς μὲ τὸ μαρμάρينو σταυρὸ σιὴν κορυφή. Οἱ τελευταῖες ἀχτίνες τοῦ ἡλίου, χτυποῦσαν σιὰ χρωματιστὰ τζάμια τοῦ ἱεροῦ καὶ πέφταν σιὸν ἐσωτερικὸ τεῖχο πολύχρωμες, φανταχτερές σάν οὐράνιο τόξο μετὰ τὴν καταιγίδα. Θέαμα ἐπιβλητικὸ, οὐράνιο. Τὰ μάτια στυλώθηκαν πάνω στὸ σταυρὸ εὐλαβικά καὶ τὰ χεῖλη ἀσγασαλευδαν σάν νὰ προσεύχονταν: Γιὰ λυτρωμό;... δὲν μποροῦσε νὰ γίνη τέτοια σκέψη. Μὰ μήπως κί' ὁ θάνατος δὲ θάτον λυτρωμός; Αὐτὸν ζητοῦσαν: Ἀχ! ἔλα... ἔλα πιά νὰ συχάσουμε! Ζητοῦσαν ἀπ' τὸ σταυρὸ νὰ γίνη μεσολαβητῆς στὸ θάνα-

το, νᾶρθῆ πρὶν γρήγορα νὰ συχάσουν. Μὰ ὄλοι πρωτῆτερα τρέχαμε στὸν κάμπο καὶ κάναμε σάν παλαβοὶ νὰ τὸν ἀποφύγουμε.

Ἴσως δὲν τὸν θέλαμε τέτοιας λογιῆς, χυδαῖο, πεζό, χωρὶς σταλιά ρωμαντισμό.

Ἐ, ὄχι πάλι κί' ἔτσι!... Κί' ὁ θάνατος ἔχει τὴν ἀξιοπρέπειά του. Ἄλλοιῶς εἶναι πάνω σ' ἓνα καθαρὸ κρεβάτι, μὲ φροντίδες, λουλούδια, δάκρυα καὶ τελευταίους ἀσπασμοὺς συγγενῶν καὶ φίλων. Ἔτσι μάλιστα! Ἴσως γι' αὐτὸ καὶ τὸ ἱερὸ σύμβολο τοῦ σταυροῦ ἔστεκε τόσο ψυχρὸ κί' ἀδιάφορο σιὰ τόσα μάτια πού τὸν ἰκέτευαν νὰ τὸν στείλῃ.

Ἐπὶ τέλος τὸν βρήκανε... Ἦταν, δὲν ἦταν αὐτός, δὲν ἔχει σημασία. Μιά φορά, ἦταν ἓνας γκιαοῦρ.

Μαζευτήκαν ἀπὸ πάνω του ὄλοι, ὁ ἓνας τοῦ φώναζε νὰ σηκώσῃ τὸ κεφάλι νὰ τὸν δοῦν καλλίτερα, ἄλλος τοῦ ἔλεγε νὰ γυρίσῃ πλαίϊ· ξαφνικά τοῦ κατεβάζαν κί' ἀπὸ καμμιὰ ξυλιά σιὸ κεφάλι. Τὸν βασανίζανε ὥρα. Ὁ νεαρὸς δὲν καταλάβανε τὴ γλώσσα τους, τοὺς κυττοῦσε ὄλους σάν ἀφηρημένος καὶ ρωτοῦσε: Τί λένε; Ἦταν ἓνας νέος κατσαρομάλλης, παιδί πρᾶμμα μὲ κορμὶ γεροδεμμένο, Ἠπειρώτης, Θεσσαλός, κάτι τέτοιο. Κληρωτάκι τοῦ 22.

Αὐτὸς εἶναι φώναξε κάποιο Τουρκί: «Βαλαί, μπούντουρ!» (Μὰ τὸ θεὸ αὐτὸς εἶναι!) Αὐτὸς εἶναι φωνάζαν κί' ἄλλοι. Ἐνας ἡλικιωμένος μὲ ἀγαθὴ φάτσα ἤρθε καὶ στάθηκε μπρὸς του. Φαίνεται πῶς ἔξασκοῦσε κάποια ἐπιρροή πάνω στοὺς συγκεντρωμένους συμπολίτες του, γιὰτὶ περίμεναν τὴ γνώμη τοῦ μὲ ὑπομονὴ καὶ σεβασμό.

Στάθηκε λοιπόν μπρός στο παιδί και το κυτόυσε ώρα, σούφρωνε τὸ στόμα του, κουνούσε τὸ κεφάλι του με ἀμφιβολία. Τέλος ἀποφάνθηκε:

Δὲν εἶναι αὐτός... Μπορεῖ νὰ τοῦ μοιάζει λίγο μὰ δὲν εἶναι.

Αὐτὸς εἶναι, ἐφέντημ! ἐπέμενε τὸ Τουρκί. Μὰ τὸν Ἄλλαχ αὐτὸς εἶναι!.. Συμφωνήσανε κι' οἱ ἄλλοι πὼς πρέπει νὰ εἶναι αὐτός, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει ἄλλος νὰ τοῦ μοιάζει περισσότερο.

«Ὁλοσὺν.» Ἔκανε τέλος κι' ὁ ἡλικιωμένος (ἀς εἶνε κι' ἔτσι.) Μειναν δυὸ νὰ τὸν ἐπιβλέπουν, ἰσῶς γιὰ νὰ μὴν ἀλλάξη θέση και κρυφτῆ κι' οἱ ἄλλοι πήγανε στὸ σκοπὸ πού φρουρούσε στὴν εἴσοδο.

Γαυγίζανε ὄλοι μαζί, χειροναμούσανε, δείχναν τὸ παιδί, τοῦ ζητοῦσαν νὰ τοὺς τὸν παραδώσῃ.

«Ὁλμάς» ἔκανε ὁ σκοπὸς και σήκωνε τὸ κεφάλι του ἀρνητικά, (δὲν γίνεται.) Πάνω στὴ λογομαχία γίμεται, δὲ γίνεται, ἔφυγε κάποιος και ξαναγύρισε σὲ λίγο μαζί μ' ἕναν χότζα. Κάναν τόπο οἱ ἄλλοι με σεβασμὸ και πήρε τὸ λόγο ὁ χότζας. Πῆρε χαμπάρι κι' ὁ Τσαούσης τῆς φρουρᾶς και πήγε κοντὰ νὰ λύσῃ τὴ διαφορά.

Ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Ἄλλαχ οὖρλιαζε σάν τσακάλι, ἄφριζε, διψοῦσε αἷμα: Θὰ μᾶς τὸν δώσης ἢ θὰ τὸν πάρουμε. Μπουκάρισαν μέσα ὄλοι μᾶς ποδοπάτήσανε και σηκῶσανε τὸ παιδί. Στὸ ἀναμεταξὺ τοῦ εἶχαν ἐξηγήσῃ οἱ ἄλλοι σὺντροφοι γιατί τὸν ζητοῦσαν και ἀπόρισε. Ἔκλαιγε και ὀρκιζότανε πὼς δὲν εἶχε περάσῃ ποτὲ ἀπ' αὐτὰ τὰ μέρη.

Πέσανε πάνω του καμμιά δεκαριά χέρια, τὸν

τραβοῦσαν ἀπ' τὰ μαλλιά, τὸν σπρώχνανε και τὸν οὐραν ἔξω σάν τράγι πού τὸ πᾶνε στὸν μακελλάρη.

Ἄντιστεκότανε, ἔκλαιγε, τσίριζε, ζητοῦσε βοήθεια. Ἔκανε σάν τρελλὸς ὅσο ἀπομακρυνόταν ἀπ' τὸ κοπάδι. Οἱ φωνές τους σπαράζαν τὴν καρδιά κ' αὐτοὶ ὄλο τὸν σπρώχναν και τὸν χτυποῦσαν νὰ τοὺς ἀκολουθήσῃ.

Σὲ λίγο δὲν τοὺς βλέπαμε πιά, μόνου τίς φωνές τοῦ παιδιοῦ ἀκούγαμε πού σβύναν κι' αὐτὲς σιγά, σιγά στὰ στενοσόκκακα τοῦ Ἄξαριοῦ.

Μακρόσυρτη, μελοδικὴ ἀκούστεκε ἡ φωνὴ κάποιου χότζα πᾶν ἀπὸ κάποιον μιναρὲ τζαμιοῦ:

«Λὰ ἰλλάχ, ἰλλ' ἄλλά ἀχ... Μωχαμὲτ ρεσοῦλ ἀλλά ἀχ.» Καλοῦσε τοὺς πιστοὺς σὲ προσευχὴ θυμίζοντάς τους πὼς, ἕνας εἶναι ὁ θεὸς και ὁ Μωάμεθ πρόφήτης του. Οἱ χωριάτες φεύγαν στὴ φωνὴ τοῦ χότζα βιαστικοὶ νὰ προφθάσουν τὴν βραδινὴ προσευχὴ. Τὸ σκοτάδι ἔπεφτε κι' ἀπλωνόταν σιγά, σιγά πᾶν ἀπ' τὴν ὀργισμένη πλάση. μικρὴ ἀνάπαυλα στοὺς ἀνθρώπινους πόνους και στὰ μίσῃ.

Ὁ Τροῦλλος τῆς ἐκκλησιᾶς ξεχώριζε ἀκόμα στὸ σκοτεινὸ ὄριζοντα, μουντὸς βαρὺς, πένθιμο ἀπομινάρι τῆς χριστιανωσύνης πού ξεριζώθηκε γιὰ πάντα κι' ἔσβυσε ἀπ' τὰ μέρη αὐτὰ.

Τὸ πρωῖ σάν φεύγαμε, ἀντικρύσαμε κατω ἀπ' ἕνα πλατάνι τῆς πλατείας κρεμμασμένο τὸ κορμ τοῦ παιδιοῦ. Ἦταν τὸ τελευταῖο «κουρμπάνι» τοῦ Ἄξαριοῦ.

Ἡ πείνα κι' πορεῖα ἔτρωγε σιγά, σιγά και τίς τε-

λευταίες μας δυνάμεις. Πέντε μέρες βαδίζαμε αδιάκοπα νηστικοί διψασμένοι και δεν έχουμε βάλει στο στόμα μας, άλλο από 50 δράμια ψωμί και μία φουχτιά σταφίδες που μας δώσανε προχτές στη Μαγνησιά. Τα πόδια τρέμουν, σέρνονται αδύναμα πάνω στο δρόμο σαν κουρέλλια, αγωνίζονται να κρατήσουν το βάρος του κορμιού.

Νοιώθω κάτι σουβλιές στο στομάχι φριχτές, σαν να το τρυπούν με βελόνες και μία πικράδα στο στόμα, φαρμάκι. Κι' η πορεία συνεχίζεται' από χωριό σε χωριό, από πολιτεία σε πολιτεία. Πρέπει να γίνει επίδειξη' το κάθε χωριό να πάρη το μερίδιό του σε αίμα, ως που να πέσουμε ύλοι. Μά' δσους δεν σκοτώσουν οι Τούρκοι, θά' τους σκοτώσει ή πείνα.'

Λέω πώς, σήμερα, αύριο θά' πέσω κι' εγώ' δεν άντέχω πιά. Ο Γιάννης μου δίνει κουράγιο όσο μπορεί, μα κι' αυτός δεν στέκει καλλίτερα από μένα. Το καλό είναι που δεν μας βιάζουν τόσο, όσο πρώτα, έχουν κι' αυτοί κουραστή.

Βάζουν κάπου, κάπου από καμμιά φωνή, έτσι, από καθήκον.

«'Αϊντε ούλάν!» Μα κι' αυτή ανόρεχτα.

Τ' άπομεσημερο πέσαμε σ' ένα δάσος από βελανιδιές, έτρεχ' ανάμεσα κι' ένα νεράκι ολοκάθαρο.

Κάναμε στάση να ξεκουραστούμε, να κολατσίσουν κι' οι στρατιώτες. Οι δικοί μας ρίχτηκαν στο νερό. "Επειτ' από τόσες μέρες πρώτη φορά πίναμε νερό καθαρό και όσο θέλαμε.

"Εβλεπα μερικούς που μαζεύαν από χάρη τα βελανιδία, τα ξεφλουδίζαν και τα τρώγανε. Πολλοί

χώναν και στους κόρφους των.

Δοκίμασα ένα, δυό, στην αρχή είχαν μία γεύση γλυκειά σαν κάστανο, ύστερα στιφίζανε άσχημα. "Η πεινά μ' έκανε να φάω μερικά, έτσι νιά να βρίσκειται κάτι στο στομάχι μου, ήπια και λίγο δροσερό νεράκι πάψαν οι λιγοδρες. "Εβαλα και μερικά στις τσέπες μου για το δρόμο. "Ολοι κάναν προμήθειες.

Βαδίσαμε κάνα δυό ώρες ακόμα ήσυχα, κοντεύαμε σε μία πολιτεία, φανήκαν μερικά σπίτια και πολλά έρείπια. Κάποιος είπε πως είναι το «Σόμα»: Λίγο πριν μπορούμε μέσα είδαμε ένα μπουλουκι κουρελλήδες, σαν σκιάχτρα που δουλεύαν πάνω σε μια χαλασμένη γέφυρα. Μόλις άντικρυστήκαμε παρατήσανε τα έργαλεία τους και στάθηκαν να μας κυττούν. Τους γνωρίσαμε απ' το χακί' μερικοί φορούσαν ακόμα και τα δίκωχα:

Βρέ παιδιά, φαντάροι είναι! Φώναξε κάποιος.

"Ήσαν φαντάροι αιχμάλωτοι κι' αυτοί σε κακά χάλια. Νοιώσαμε μιάν ανακούφιση που δεν είμαστε μόνοι μέσ' στην Τουρκιά, μας γεννουσε κάποια έλπιδα.

Οι φύλακές τους βάλαν τις φωνές σαν τους είδαν να παρατούν τη δουλειά: "Αϊντε, αϊντε γιαουρλάρ... δουλεύετε. Σκύσανε πάλι στη δουλειά μα κάπου, κάπου στρέφονταν και μας κυττούσαν. Κουράγιο βρέ παιδιά!... Μας φώναξε κάποιος κι' έχωσε το φτιάρι του στη λάσπη. "Ακους λέει κουράγιο!... Ποι' να βρεθή καμμένε συνάδελφε το κουράγιο πιά;..

Ούτε ο 'Ιώβ, δεν θάχε τόσο απόθεμα.

Μόλις κατηφορίσαμε το λόφο μας βάλαν στη

μέση ένα τσοῦρμιο μυξιάρικα Τουρκάκια από 8—12 χρονῶ. Μιλοῦσαν ὄλα μαζὺ καὶ μᾶς κυττοῦσαν πε-
ρίεργα. Ἴσως λέγαν: Τι λογιῆς «ἀσκέρια» εἶν' αὐτοὶ
μὲ τὰ σῶβρακα. Μᾶς πῆραν τὸ κατόπι μέσα στὴν
πολιτεία, τραβοῦσαν τὰ κουρέλλια μας καὶ γελοῦσαν.

Οἱ μεγάλοι μέναν ἀδιάφοροι στὴν ἐμφάνησή μας.

Περίεργο πρᾶμμα! Τι λογιῆς Τοῦρκοι—λέγαμε—
εἶν' αὐτοὶ. Οὔτε χτυποῦν οὔτε σκοτώνουν ἀν καὶ τὰ
σπίτια τους ἦσαν κάμμένα χειρότερα ἀπὸ τῆς Μαγ-
νησιᾶς.

Μᾶς κλείσανε σ' ἕνα ὑπόστεγο τοῦ σιδηροδρόμου.

Κάτω τσιμέντο, γύρω, γύρω ξύλινα κάγκελα κι'
ἀπὸ πάνω σκεπασμένο μὲ τσιγγους. Οἱ στρατιῶτες
στήσαν γύρω τὰ τσαντίρια τους. Ὅπως δείχναν τὰ
πράγματα ἐδῶ θὰ μέναμε περισσότερο.

Σὲ λίγο μᾶς μοιράσανε ἀπὸ μιὰ φέτα ψωμί στα-
ρένιο. Πολὺ λίγο, τὸ κάναμε δυὸ μπουκιές. Μερικοὶ
κάναν προσφάι τὰ βελανίδια ποῦ μοζέψαν ἀπ' τὸ
δάσος.

Τὰ κορμιά τεντωθῆκαν στὸ τσιμέντο καὶ τὰ μά-
τια κλείναν ἄθελα ἀπ' τὴν κούραση, μὰ ὅσο βράδευα-
ζε δυνάμωνε κι' ἡ ψύχρα, ἀπὸ πάνω τὸ ἀγιάζι, ἀπὸ
κάτω τὸ σκληρὸ καὶ κρύο τσιμέντο, μᾶς τρυποῦσε τὰ
κόκκαλα.

Ἐνας, ἕνας ξυπνοῦσε καὶ καθότανε· ὄλοι τρέμα-
με σάν τὰ σκυλιά. Οἱ πληγωμένοι βογγοῦσαν, ὑπο-
φέρανε περισσότερο· οἱ πλήγες τους ἀπεριποίητες
εἶχαν κακοφορμῆση. Ὁ Γιάννης δὲν ἔκλεισε μάτι, ἔ-
βηγε ἀδιάκοπα:

Κρουλόγησε Γιάννη, τοῦ λέω.

Ναὶ — λέει — δὲν εἶμαι καλά· ἔχω πάλι πυρετό·

Ἐπειάσα τὸ μέτωπό του, ἔκαιγε. Γῶρε πάνω στὰ
πόδια μου τοῦ λέω— Ἴσως κοιμηθῆς λίγο.

Ἐβγυρε κι' ἔπιασε νὰ βογγᾷ. Ἄν πεινᾶς ἀκόμα
μοῦ λέει, φάγε τὸ ψωμί μου· ἐγὼ δὲν ἔχω ὄρεξι.

Ἐγαλε τὸ ψωμί ἀπ' τὸν κόρφο του νὰ μοῦ τὸ
δώση. Δὲν τὸ πῆρα. Ὅχι Γιάννη ἄστο, θὰ τὸ φᾶς
ἀργότερα ὅταν συνέλῃς.

Ὅλοι πιάσαν νὰ σιγοκουβεντιάσουν: Πῶς θὰ
περάση ἡ νύχτα στὸ ὑπαιθρο....

Καὶ νᾶτανε μόνου αὐτὴ τάχα! Ὅπως δείχναν
τὰ πράγματα θὰ μέναμε στὸ Σόμα. Τώρα ποῦ τέ-
λειωνε τὸ μαρτύριο τῆς πορείας, πιάσαμε νὰ σκευ-
τόμαστε τὸ χειμῶνα· ὄλοι γιὰ τὸ ἴδιο πρᾶμμα μι-
λούσαμε. Θυμήθηκα τὴν προχτεσινὴ κουβέντα τοῦ
ἀξιωματικοῦ μας μὲ τὸν μουχτάρη στὸ χωριὸ μὲ
τὸν ἀνερόμυλο:

« Μὴ σὲ νοιάζῃ ἐχτιάρ μπαμπᾶ... Αὐτοὶ θὰ φο-
φίσουν ὄλοι τὸ χειμῶνα.»

Πρῶτ', πρῶτ' μῆχαν στὸ ὑπόστεγο δυὸ στρατιῶ-
τες μὲ ραβδιὰ στὰ χέρια καὶ μᾶς σηκῶσαν. Τὸ ἐ-
γερτήριο σήμανε μὲ ραβδιές καὶ κλωτσιές. Ἐπρεπε
νὰ μποῦμε ἀμέσως στὴ γραμμὴ Μήπως εἶχαμε κου-
βέρτες νὰ σηκῶσουμε ἢ ἔπρεπε νὰ ντυθοῦμε!

Βγαίναμε ἔξω καὶ σχηματίζαμε ἀμέσως γραμμὴ·
δὲν ἦταν ὅμως τόσο εὔκολο νὰ γίνῃ στὰ γρήγορα
αὐτὸς ὁ σχηματισμὸς, γιατί ἦσαν πολλοὶ μεταξύ μας,
ποῦ δὲν εἶχαν ὑπηρετήση στὸ στρατό καὶ δὲ σκαμ-
πάζαν ἀπὸ τέτοια τσαλίμια γι' αὐτὸ μαζεῦαν τίς

περισσότερες ξυλιές αὐτοί. Κάποιοι, μ' ὄλες τίς ξυλιές πού ἔφαγε δέ σάλεψε ἀπ' τὸ τσιμέντο. Ὁ στρατιώτης πού τὸν χτυποῦσε, σάν βαρέθηκε νὰ χτυπή-
 ἔσκυψε νὰ τὸν κυττάξῃ: «Κεμπερμὶς» φώναξε γε-
 λώντας. (ψόφισε.)³ Βάλαν δυὸ σκλάβους νὰ τὸν σύ-
 ρουν καὶ νὰ τὸν χῶσουν πιὸ πέρα κι' ἄρχισε τὸ μέτ-
 ρημα. Ὑπαξιωματικοὶ καὶ στρατιῶτες μ' ἓνα ραβδί
 στὸ χέρι ὁ καθένας, μετροῦσαν τετράδες ὁ ἓνας κα-
 τόπιν τοῦ ἄλλου, μὰ στὸ τέλος δὲν συμφωνοῦσαν
 στὸ ἄθροισμα. Τόσα κεφάλια διαφορά, ὁ ἓνας ἀπ,
 τὸν ἄλλο. Θυμῶναν καὶ ξεσποῦσαν πάνω μας. Πιά-
 ναν πάλι ἀπ' τὴν ἀρχή, καὶ γιὰ νὰ εἶναι σίγουροι
 κατεβάζαν κι' ἀπὸ μιὰ ραβδιά ὁ καθένας τους σὲ
 κάθε τετράδα· χτυποῦσαν πὲς τὰ νοῦμερα μὲ κόκκι-
 νο μολύβι.

Ἐπὶ τέλους, καμμιά φορά συμφωνήσανε :

«Ταμάμ;» Ταμάμ. (σωστά .. τὰ κεφάλια.)

Ἐπειτ' ἀπὸ μιου ὥρα ἦρθε ἓνας Γιούζμπσης(λο-
 χαγός) νὰ πάρῃ ἀναφορά καὶ νὰ μᾶς παραλάβῃ.

Ζύγωνε ἀργά, ἀργά κορδωμένος, βαρὺς μὲ τὸ
 μαστίγιο στὸ γέρι· Τὰ σπυροῦνια τοῦ κρατοῦσαν
 τὸ ρυθμὸ τῆς περπατησιδῶς του.

Ὁ ἀνθυπολοχαγός μας στάθηκε κλαρίνο μὲ τὸ
 χέρι στὸ «καλιτάκι του» Τοῦ δίνει τὸ ἔγγραφο τῆς
 ἀποστολῆς μας καὶ τοῦ ἀναφέρει:

ΠΑΡΟΝΤΕΣ 312.

Ὁ Γιούζμσης καττὰ τὸ νοῦμερο στὸ ἔγγραφο
 καὶ χαμογελᾷ : Βάι, βάι, βάι. Σὰ μεγάλο βρῖσκει
 τὸ ἔλλειμα.

(συνεχίζεται)

Κυττᾷ πάλι τὸν ἀνθυπολοχαγὸ καὶ τοῦ κλείνη
 ἐρωτηματικὰ τὸ μάτι: Οἱ ἄλλοι :

Οἱ ἄλλοι μείνανε στὸ δρόμο μπῆθ μου....

Μείνανε ;... Γελάσανε κι' οἱ δυὸ : Μείνανε !

Ὁ Γιάννης ψυθηρίζει πλάι μου : "Ἀκουσε
 Ἰωργό ; 312 ἀπὸ 525 πού ξεκινήσαμε ἀπ' τὴ Σμύρνη !
 Ἄμ' οἱ δέκα παπάδες τοῦ «Κοκλουτζᾶ ;...» πάνω
 κάτω οἱ μισοὶ ἦρθαμε.

Τὸ νοῦμερο πέρασε ἀπὸ στόμα σὲ στόμα καὶ
 σχολιαζότανε ὅλη μέρα : Ἄκουτε ;... 312 !

Ζ'

Τὸ ἀπόγευμα μᾶς κλείσανε σ' ἓνα παλιὸ χάνι
 κοντὰ στὸ σταθμὸ. Ἐκεῖ μέγαν πρῶτα οἱ αἰχμά-
 λωτοι στρατιῶτες, ἓνας λόχος πού δούλευαν στὴ
 γέφυρα. Τοὺς βγάλαν καὶ βάλαν ἑμᾶς. Τὸ χάνι
 αὐτό, εἶχε ἔξη μεγάλα δωμάτια, μιὰ ἀποθήκη κι'
 ἓνα σταῦλο. Στὴ μέση μιὰ αὐλὴ ἀνοιχτὴ ἀπὸ πάνω,
 βλέπαμε τὸν οὐρανὸ μέσα τὰ δωμάτια ἦταν στρω-
 μένα μὲ ξερὸ χόρτο γιὰ ζεστασιά. Τὸ πρῶτο, κοντὰ
 στὴ πόρτα τὸ πιάσαν οἱ «μαφαζάδες» (φύλακες).
 Μᾶς βάλαν στὰ ἄλλα μὲ τὴ σειρά, οἱ τελευταῖοι
 θά μπαῖναν στὸ σταῦλο καὶ στὴν ἀποθήκη, γι' αὐτὸ
 εἶπαμε, νὰ προτιμηθοῦν οἱ ἄρρωστοι συνάδελφοι
 κι' οἱ τραυματίες, ὥστε νὰ πιάσουν τίς γωνιές κα
 νὰ βολευτοῦν κοντὰ στοὺς τείχους γιὰ νὰ μὴ τοὺς
 ἐνοχλοῦμε οἱ ἄλλοι μὲ τὰ ἔμπα κι' ἔβγα. Οἱ πλη-
 γὲς τῶν τραυματισμένων εἶχαν βρωμῆση καὶ τοὺς ἔ-
 ψηνε ὁ πυρετός· ὅλη τὴ νύχτα βογγοῦσαν καὶ δὲν

άφηκαν κανένα να κοιμηθῆ, ζητούσαν βοήθεια, κλαίγανε. Τι να τους κάναμε; Βρέθηκε κι' ένας γιατρός ανάμεσά μας, ένας μεσόκοπος απ'τὸ Τουρμπαλι μὰ τί μπορούσε κι' αὐτὸς νὰ κάνῃ, χωρὶς φάρμακα; "Αν μπορούσαμε -λέει- νὰ ζεστέναμε λίγο νερό, κι' ἂν βρήκαμε καὶ λίγο ἄλατι, κάτι θὰ μπορούσε νὰ γ.νῆ. Θὰ τοὺς καθάριζε τὶς πληγές.

Μέσα στὸ σταυλο βρέθηκε μιὰ στρατιωτικὴ παληὰ καραβάνα· μὲ λίγα ἄχυρα καὶ φρύγανο ζεστάθηκε τὸ νερό μὰ ποῦ νὰ βρεθῆ τὸ ἄλατι; "Ἐνα κομμάτι πανὶ ἀπὸ σάβρακο ἀντικατέστησε τὸ μπαμπάκι κι' ὁ γιατρός ἀνάλαβε τὸν καθαρισμὸ τῶν πληγῶν τους.

Συμφωνήσαμε, τὸ πρωὶ νὰ μὴ σηκωθοῦν οἱ τραυματίες καὶ νὰ μιλήσουμε μεις οἱ ἄλλοι στὸ λοχαγό, νὰ τὸν παρακαλέσουμε νὰ τοὺς ἀφίση νὰ συχάσουν κάνα δυὸ μέρες. Μπορεῖ εἶπαμε νὰ τοὺς σπλαχνιστῆ κι' ὄλας καὶ νὰ τοὺς στείλῃ καὶ φάρμακα, ποιὸς ξαίρει.

"Ἐτσι ἔγινε: Τὸ πρωὶ σὰν μᾶς βγάλαν ἔξω, στὴ γραμμὴ, οἱ πληγωμένοι δὲν σηκώθηκαν· ὁ ἕνας μάλιστα βρέθηκε πεθαμένος. Εἶχε μιὰ μαχαιριά στὸ σβέρο πολύ βαθιὰ, ἀπ' τὴν ἐπίθεση τοῦ Ἀξαρίου ἴσως. Οἱ μαφαζάδες ἄρχισαν νὰ τοὺς χτυποῦν νὰ σηκωθοῦν κι' αὐτοί. Μπήκαν στὴ μέση τρεῖς, τέσσερης δικοί μας ποῦ ξαίραν τὰ Τούρκικα καὶ τοὺς παρακαλοῦσαν νὰ τοὺς ἀφίσουν: Κρίμα εἶναι.... ἔχουν πυρετὸ ἔφεντημ, δὲν τοὺς βλέπετε.... Οἱ μαφαζάδες ἀφίσανε:

Κρίμα εἶναι....; Ἐμεῖς δὲν εἴμαστε κρίμα, τρία

χρόνια στὰ χέρια σας Γκιαουρῆδες!... Παρατοῦν τοὺς πληγωμένους κι' ἀρχινοῦν αὐτονοοὺς στὸ ξύλο. Νὰ κι' αὐτὴ, νὰ κι' ἐτούτη.

Πάνω στὴν ὥρα νὰ σου κι' ὁ γιούζμπασης στὴν πόρτα, σὰν τοῦ εἶπαν οἱ μαφαζάδες τί ἔτρεξε, ἄλλαξε χρῶμα ἀπ' τὸ κακό του, λύσσαξε. Τὸ θεώρησε φαίνεται σίαση. Διατάζει νὰ μποῦμε ὅλοι στὴ γραμμὴ· μαζὺ κι' ἄρρωστοι, κι' ὡς ποῦ νὰ γίνῃ αὐτό, βηματίζει πάνω, κάτω μέσα στὴν αὐλή, σὰν παλαβός, ἄλλάζε χρώματα, ἔσφιγγε τὶς γροθιές του, ἔτριζε τὰ δόντια του, ἔφτινε κι' ἔβριζε φόβος, τρόμος.

Μόλις παραταχθήκαμε, ἦρθε καὶ στάθηκε στὴ μέση. Στέλνει ἕνα μαφαζά νὰ φέρῃ βέργες καὶ προσταίνει νὰ βγοῦν οἱ τέσσερης.... ἐπαναστάτες τρία βήματα μπρός.

"Ἐνας, ἕνας βγήκαν καὶ στάθηκαν ὁ ἕνας πλάι στὸν ἄλλο. Οἱ τρεῖς ἦταν μεσόκοποι, σαρανταπεντάριδες· ὁ ἄλλος νέος, γερός ἄντρας μὲ τραχειὰ χαρακτηριστικά. Πὲς ἀπ' τὸ φόβο, πὲς ἀπ' τὴν πείνα καὶ τὴν ἐξάντληση, τὰ πόδια τους τρέμαν σὰν καλάμια, λὲς καὶ θὰ σαριάζονταν ἀπὸ στιγμὴ σὲ στιγμὴ τὰ κορμιά τους σὰν ἄδεια σακιά πάνω στὸ χῶμα.

Ζύγωσε κοντὰ τους καὶ τοὺς κυτῶ ἄγρια ἀπὸ πάνω ὡς κάτω, ἕνα δυὸ λεφτά. Ἐπειτα στράφηκε στὴν παράταξη καὶ ρωτῶ ποιὸς ξαίρει Τούρκικα.

Βγήκε κάποιος καὶ στάθηκε παράμερα· ὁ λοχαγὸς φώναζε ἄγρια, βλαστημοῦσε. Τὰ μάτια του βγάζαν ἀστραπὲς κι' ἄφροὶ τρέχαν ἀπ' τὸ στόμα του. Πάνω στὴν ὥρα φέραν τὶς βέργες· μιὰ ἄγ-

γαλιά.

Στράφηκε στὸν διερμηνέα: «Νὰ πῆς στὸ βρωμομελέτι σου, πῶς ἐμεῖς εἴμαστε οἱ ἀφέντες, οἱ νικητὲς καὶ σεῖς οἱ σκλάβοι, κι' ὅποιος σηκῶσει κεφάλι, θὰ τοῦ τὸ κόψουμε.» Ἰστέ...! Σοῦ καντάρ! (Μόνου τόσο). Θὰ τοὺς κρεμμύσει λέει καὶ τοὺς τέσσερης αὐτῆ τῆ στιγμῆ γιὰ παραδειγματισμό, μὰ γιὰ πρώτη φορά τοὺς χαρίζει τῆ ζωῆ. Μὰ ἄλλη φορά, ὅποιος ἀντιμῆση σὲ μαφαζά θὰ σκοτώνεται ἐπὶ τόπου.... «Ἄγναντίν;» (κατάλαβες;)

Ὅταν μὰς ἐξήγησε ὁ διερμηνέας καὶ τέλειωσε, πρόσταξε νὰ πλησιάσουν οἱ τέσσερης σκλάβοι καὶ πήρε στὸ χέρι μιὰ βέργα. Ἐνας μαφαζὰς ἔπιασε τὸν πρῶτο ἀπ' τὰ μαλλιά καὶ τὸν ἀνάγκασε νὰ γονατίση, τοῦ πίεζε τὸ κεφάλι ν' ἀκουμπῆσθαι ἐπὶ τὴ γῆ, ὥστε νὰ σηκωθοῦν τὰ πεινὰ πὶδὸ πάνω νὰ βρισκῆ ἡ βέργα ψαχνά. Οἱ Τούρκοι εἶναι ἐρασιτέχνες στὸ μαστίγωμα· εἶναι ἕνας τρόπος τιμωρίας ἐπὶ στρατὸ τους.

Τὸ πανηγυρικὸ μαστίγωμα εἶναι σωστὴ ἱεροτελεστία. Ἐπὶ τοὺς ἄλλους ποὺ παρακολουθοῦν τὸ ξύλισμα εἶναι ψυχαγωγία καὶ στὸ τέλος ὁ δαρμένος, εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ πάρῃ τῆ στάση τῆς προσοχῆς νὰ χαιρετίση κανονικὰ καὶ νὰ γυρίσῃ ἐπὶ τῆ θέσῃ του. Κάτω ἀπὸ τοὺς ἴδιους κανονισμοὺς εἶχαμε ὑποταχθῆ τῶρα κι' ἐμεῖς οἱ σκλάβοι.

Ἡ βέργα λοιπὸν κατέβαινε γρήγορα καὶ μὲ φέρα στὸ πεινὰ καὶ ἐπὶ τῆ ράχη τοῦ σκλάβου κι' αὐτὸς οὐρλιαζε ἀπ' τὸν πόνο: ἄχ, ἄχ... Τὸ κορμὶ τοῦ ἀναδευόταν, ξεσπιούνταν κάθε φορά, σπάραζε, μὰ

δὲν μποροῦσε νὰ ξεφύγῃ ὁ μαφαζὰς τοῦ κρατοῦσε τὰ μαλλιά καὶ πίεζε τὸ μοῦτρο του ἐπὶ τῆ γῆ. Ἡ πρώτη βέργα ἔσπασε, τοῦ δώσαν εὐθύς ἄλλη· κι' αὐτὸς χτυποῦσε ἀράδα ὡς ποὺ τὸ κορμὶ τοῦ σκλάβου σωριάστηκε χάμω σάν κουρέλλι.

Τὸν παρατήσανε γιὰ νὰ πιάσουν ἄλλον. Οἱ ἄρρωστοὶ σύντροφοι μὲ κόπο στηρίζονταν ἐπὶ τὰ πόδια τοὺς ἀπ' τὸν πυρετὸ, μὰ ἔπρεπε νὰ παρακολουθήσουν τὸ μαστίγωμα ὡς τὸ τέλος, ἀφοῦ μάλιστα γινότανε πρὸς παραδειγματισμό.

Πιάσαν τὸν δεύτερο στασιαστὴ... ἡ ἴδια προετοιμασία, τὸ ἴδιο σκηνικόν. Ἡ ἐκτέλεση ἦταν πὶδὸ σύντομη καὶ πὶδὸ τεχνικὴ. Ὁ τρίτος ὅμως τὰ θαλάσσωσε... μὲ τίς πρῶτες βεργιές, πάτησε τίς φωνές, στρίγγιζε σάν δεσποινίδα ποὺ τὴν γαργαλοῦνε. Ἄχου... ἄχου... Παναγίτσα μου...

Τελευταῖος ἦταν ὁ νέος. Αὐτὸς στάθηκε ἀξιοπρεπῆς ὡς τὸ τέλος. Τίς ἔτρωγε χωρὶς νὰ μιλά. Σὲ κάθε ξυλιά ταραζότανε λίγο τὸ κορμὶ του, μὰ οὔτε στεναγμὸς δὲν ἔβγαινε ἀπ' τὰ χεῖλη του. παρ' ὅλο ποὺ ἔχει μεγάλα πεινὰ σὰ γυναῖκα κι' οἱ ξυλιές κολλοῦσαν μὲ πάταγο. Ὅσο ὁ σκλάβος δὲν φωνάζει, τόσο συλλιάζει καὶ τὸν χτυπᾷ ὁ λοχαγὸς ὡς ποὺ κουράστηκε πιά. Τὸν παρατᾷ καὶ προστάζει νὰ τὸν σηκώσουν. ὄρθιο· ζυγώνει κοντὰ καὶ τὸν κυττᾷ παράξενα· οἱ ματιές τοῦ Τούρκου, ἐκφράζουσι τὴν ἀπορία του γιὰ τὴν ἀντοχὴ τοῦ σκλάβου. Τὸ στηθὸς του ἀνεβοκατεβαίνει ἀπ' τὴν λαχανιασμένη ἀνάσα, σηκώνει τὸ πόδι του ξαφνικὰ καὶ τοῦ καταφέρνει μιὰ κλωταῖα ἐπὶ τὴν κοιλιά μὲ τὴν μπότα. Τὸ

κορμί τοῦ σκλάβου λύγιοε λίγο μὰ πάλι τεντώθηκε καὶ στάθηκε ἴσιο. Στὸ τέλος βαρέθηκε πιά κι' αὐτὸς νὰ χτυπᾷ καὶ τὸν φτύνει. "Ασιχτὸρ ἐσὲκ... (γάϊδα-ρε.) Γύρισε στὴ θέση τοῦ ἀτάραχος, σὰν νὰ μὴν ἔ-γυινε τίποτα.

Οἱ σύντροφοι τοῦ ρίχναν ματιὰς κρυφὰς γεμάτες θαυμασμὸ : Μπράβο κουράγιο σύντροφε!... μπράβο τομάρι..... Στὰ κρυφὰ κάπου, κάπου ἔτριβε τὰ πισι-νά του.

Πιο πέρα ὁ Γιούζμπασης ταχτοποιοῦσε τὴν ἐ-ξάρτησή του καὶ σκουπιζέ τὸν ἰδρώτα του βρίζοντας.

Σὰν τέλειωσε ἡ... ψυχαγωγεία. μᾶς χωρίσενε σὲ ομάδες ἀπὸ δέκα ὡς δεκαπέντε γιὰ διάφορες ἀγ-γαριές. Οἱ τραυματίες γυρίσαν στὰ δωμάτια μαζὺ μὲ τὸν γιατρὸ νὰ περιποιηθῆ τίς πληγές τους.

"Ὅταν τὸ βράδυ γυρίσαμε ὄλοι ἀπ' τίς ἀγγαριές, μᾶς μοιράσανε ἀπὸ μουσι κουραμὰνα πάνω—κάτω 100 δράμια ψωμί. χαρὰ !. σὰν τὸ πήραμε στὰ χέ-ρια, τὸ φάγαν πρῶτα τὰ μάτια.

Κάνεις δὲν περίμενε τέτοιο πρᾶμμα, ὕστερα ἀπὸ τὸ πρωτὶνὸ φέροισο. Μονομιὰς λύθηκαν οἱ γλώσσες μερικῶν : Μωρὲ γιὰ σωπάτε... γιὰ νὰ μᾶς δώσουν ψωμί, εἶναι καλὸ σημάδι.

Ἐ. Τὸ εἶπ' ἐκεῖνος ποῦ ἔσκουζε σὰν δεσποινίδα τὸ πρωτὶ ποῦ τὸν δέρνανε.

Ναί, σοῦ δώσανε τὸ ψωμί συνάδελφε γιὰ νὰ ἴς ἀντέχης καὶ νὰ μὴ σκουζῆς ἄλλη φορὰ σὰν κου-τάβι.

Τοῦ φώναξε κάποιος ἀπ' τὴν ἄκρη τοῦ θαλάμου.

Τοῦ κακοφάνηκε : "Ὅταν τίς δοκιμάζεις τοῦ λό-γουςου θὰ σὲ δοῦμε πὼς θὰ κάνης !

Κάποιος ἔβαλε τὸ ψωμί κατάχσμα καὶ τὸ με-τροῦσε μὲ τὰ δάχτυλα σὰν νὰ πρόκειτο νὰ τὸ χω-ρίση σὲ κομμάτια : Πρέπει νὰ τὸ πᾶμε μὲ ρέγουλα—λέει στὸν πλαῖνό του ποῦ τὸν κυττοῦσε μὲ περιέρ-γεια—ξέρει κανεὶς πότε θὰ μᾶς ξαναδώσουν ; Ὁ ἄλ-λος τὸ εἶγε μισοφαγωμένο κι' ὄλας. Μῶρ' ἄσεμε χριστιανέ μου, ἀντίδωρα θὰ κόψω!...

Τὸ ἴδιο ἔκανε κι' ὁ γιατρός καθισμένος κοντὰ σ' ἕναν ἄρρωστο μὲ τὸ ἕνα χέρι κρατοῦσε τὸ ψωμί καὶ τὸ δάγκωνε καὶ μὲ τᾶλλο ἄλλαζε τίς κομπρέσες ἀπ' τὸ φλογισμένο μέτωπο τοῦ ἀρρώστου.

"Ἐνας, ἕνας μαζευόμαστε κοντὰ στοὺς πληγω-μένους ὅσοι εἶχαν πορετὸ, τὰ ψωμιά τους ἦσαν ἀ-νέγγιχτα στὸ προσκεφάλι τους.

Σιγοκουβεντιάσαμε : Ἐλπίζω λέει ὁ γιατρός νὰ πᾶνε καλὰ ὄλοι. Ἐκτός... δείχνη μὲ τὰ μάτια τὸ σύντροφο ποῦ ἦταν βυθισμένος στὸν πορετὸ καὶ βογ-γοῦσε.

«Ἡ πληγὴ του ἔχει γαγγραινίαση, ξαναλέει σιγά, ὡς τὸ πρωτὶ....

Κανεὶς δὲ μιλᾷ ἀφυκραζόμεστε τὸ ἀγκομαχητὸ τοῦ ἐτοιμοθάνατου π' ἀργοπεθαίνει.

Δυὸ σύντροφοι ποῦ εἶχαν πάη ἀγγαρία στὸ σταθ-μό, βγάλαν ἀπ' τὸν κόρφο τους ἕνα σωρὸ ἀπὸ τσι-γάρα καὶ τ' ἀνοίγαν πάνω σ' ἕνα χαρτί. Ὅλα τὰ μάτια σταθῆκαν πάνω στὸν καπνὸ λαίμαργα.

Μωρὲ καπνός!... ἔκανε κάποιος : Ἐχει μαυρίση ἰὸ μάτι του γιὰ μιὰ ρουφηξιὰ ρὲ παιδιὰ.

Ήταν ό «έσέκ» ό σύντροφος μέ τό γαϊδουρινό τομάρι. "Έννοια σου συνάδελφε θά καπνίσης' καλά μδς έβγαλες τό πρωί άσπροπρόσωπους.

Χαμογέλασε μέ ύπερηφάνεια. έκοψε ένα κομμάτι χαρτί και στρίβει ένα τσιγάρο, σαν κολοκιθάκι ά-νυδρο.

Ό γιατρός τόν κυττά μέ θαυμασμό. Βρέ παιδί πώς άντεξεις, βρέέέ...

Ό άλλος φυσά ένα συννεφάκι καπνό άπ' τό στόμα του κι' άναστενάζει, έπειτα ρύχνει μιá ματιά έρευνητική στην πόρτα κι' έρχεται κοντήτερα: Βρέ παιδιά άν μούρχότανε βοληκά νά τόν πιάσω άπ' τό λαιμό τόν κερατά, τήν ώρα πού μέ χτυποήσε.... Στο παιδί μου σάς όρκίζουμαι, τό καρύδι του θά έμεινε στό χέρι μου.

Σσσ... έκαν ό γιατρός, πάψτε τίς συζητήσεις αυτές, κι' οι τείχοι άφτιά έχουν.

Σωπάσαμε. Τό σκοτάδι έπεφτε άργά, άργα.

Τό ροχαλητό του έτοιμοθάνατου άκούγότανε πιό ζωηρό.

Πιό πέρα άλλη παρέα σιγοκουβέντιαζε άνόρεχτα.

«Έχ. ποιός νά τάξαιρε, ποιός νά πιστεψε.... ρη-μαχτήκαμε, και νά τά χειρότερα.. .»

Μικρέ νά παρακαλείτε νά ζήσουμε και νά βρού-μυ τίς φαμίλιες καλά. Τά άλλα θά ξαναγίνουν πάλι.... ύγεια νά ύπάρχη....

«Άλήθεια, δέ ξαίρουμε τι νά γίνεται κι' έκει κάτω.... Λέω για τά γυναικόπαιδα δηλαδή,.... βο-λευτήκανε τάχα, ποιός ξαίρει!...

"Αθελα παρακολουθώμε τή συζήτηση. Ό «Έσέκ»

πασπατεύει τά πεινά του και μурμουριζεί βρυσιές τσβ γιούζμπαση.

"Ένα άγριο ροχαλητό βγήκ' άπ' τό στήθος του έτοιμοθάνατου, χρρ.... χρρ.... Μέ μιáς σωπάσαν όλοι. Περιμέναμε νά ξανακουστή.... Τίποτα. Τέλειωσε! έκαν' ό γιατρός έπίσημα.

Μιά κρύα άνατριχίλλα άπλώθηκε στην κάμαρα κι' έσμιξε μέ τό σκοτάδι. Τά κεφάλια σκούσαν βα-ρειά, τά χείλια σφίξανε, κανείς δέ μίλησε πιά. Κά που, κάπου ένα κορμί μετατοπίζεται πάνω στό ξερό χόρτο. "Ένα βογγητό, ένας στεναγμός ή ένα βή-μο και πάλι σιγή. Ξενυχτούσαμε τό νεκρό.

Τό πρωί άργησε νάρθη ό λοχαγός, μās κράτη-σαν στη γραμμή μιá, μιáμιση ώρα. Τόν περιμένανε. Ήρθε μαζύ μέ δυό πολίτες. Μπέηδες. "Έτσι έδειχνε τό ντύσιμό τους. Σάν τέλειωσε ή άναφορά, πρόστα-ξε νά βνούν. οι τεχνίτες, χτίστες, σουβατζήδες, μα-ραγγοί. Δυό βήματα μπρός.

Κι' έδω ό τόπος ήταν ρημαγμένος άπ' τή φωτιά κι' είχαν άνάγκη άπό τεχνίτες νά φτιάξουν τίς ζη-μιές.

Στην άρχή διστάζανε. βγήκαν δυό, τρεις δειλά, δειλά, έπειτα πήραν θάρρος. "Ένας, ένας πετιότα-νε άπ' τή γραμμή; βγήκαν καμμιá σαρανταριά.

Τους πήραν πιό πέρα ό ένας πολίτης και τσαου-σάδες και τους χωρίζαν σε ειδικότητες και συνεργεία.

Ό γιούζμπασης κάλεσε τόν άλλο πολίτη νά δι-αλλάξη: «Μπουγιουρούν μπέημ» Πόσα κεφάλια θέ-λετε;

‘Ο Μπέης ήταν ένα βώδι μέχρι κεῖ πάνω’ φοροῦσε ποδήματα ψηλά με σπειρούνια καὶ στὸ χέρι βούρδουλα. Ζύγωσε ἀργά, ἀργγὰ καὶ μετρὰ ζευγάρια μετὰ τὸ βούρδαυλα.

Στὰ δεκαπέντε σταματᾶ, κατεβάζει τὸ βούρδουλα στὴν μπότα του· Φτάνουν.

Διαταγή: Τρία βήματα πρὸς τὰ 15 ζευγάρια.

Μᾶς κυτᾶ ἕναν, ἕνα’ διαλλέγη τὸ πρᾶμμα ποῦ θὰ πάρη. Στὸν γιατρό σταματᾶ, τὸν βρίσκει λίγο μεγάλο καὶ πολὺ «ζαῖφ» (ἀδύνατο) δὲν τοῦ κάνει, τὸν σπρώχνει μετὰ τὸ βούρδουλα· «Τσέκ» καὶ τραβᾶ τὸν ἀμέσως ἐπόμενο. Ἦταν ὁ «έσέκ» ἔλα σύ.

‘Ο Γιούζμπασης γελᾶ: Καλὸς γάϊδαρος εἶν’ αὐτὸς μπέη μου.... ἀντέχει. Κουνᾶ τὸ μαστίγιο—κῦτταξε νὰ μοῦ τὸν περιποιῆσαι καλά.

Μᾶς βάλαν πὶδὲ πέρα νὰ καθήσουμε κι’ οἱ ἄλλοι ποῦ μέγαν χωρίστηκαν πάλι σὲ ομάδες καὶ τοὺς πήραν γιὰ διάφορες ἀγγαριές.

Ποῦ θὰ μᾶς πήγαιναν ἐμᾶς τάχα; Ὁ ἕνας ρωτοῦσε τὸν ἄλλον κι’ ὁ κοθένας ἔλεγε τὴ γνώμη του.

Σίγουρα γιὰ κάποια βαριά ἀγγαρία μᾶς προορίζουν μοῦ λέει ὁ Γιάννης, γιὰ νὰ διαλλέξη αὐτὸς νέους καὶ γερούς, κάτι τέτοιο μοῦ μυρίζεται.

Ποιὸς ξαίρει, λέω, θὰ τὸ δοῦμε.

‘Ο «έσέκ» ἦταν Τσεσμελής· Τὸν λέγανε Μανώλη·

Μανώλη Φωκιανό. Τὸ φυσσοῦσε καὶ δὲν κρῶνε μετὰ τὸν Γιούζμπαση: Τί ἔχει βρῆ παιδιὰ αὐτὸ τό κέρατο μαζύ μου:...

Εἶναι ποῦ δὲ δειλίσιες σύντροφε ὅταν σὲ χτυποῦσε, τοῖς λέει ὁ Γιάννης· δὲν φώναξες, δὲν ἔκλα-

ψες ὅπως κάναν οἱ ἄλλοι.

Λές νὰ εἶναι αὐτὸ ρε παιδί;

Ἄκουσε ποῦ σοῦ λέω· αὐτὸ εἶναι.

Χμ!... αὐτὸ δὲ θὰ τὸ δῆ ποτὲ ὁ Τράγος, κομμάτια νὰ με κάνη.

Πάνω στὴν ὥρα μᾶς σηκώσανε νὰ φύγουμε. Ὁ λοχαγὸς πρόσταξε τοὺς μαφαζάδες ποῦ θὰ μᾶς συνόδευαν, νὰ γυρίσουν γρήγορα, καὶ στράφηκε στὸν πολίτη: Οἱ στρατιῶτες δὲν σοῦ χρειάζονται ὕστερα μπέη μου, ἔχεις ἀπάνω τοὺς ἐργάτες.

Στὸ δρόμο μαζεύτηκαν πάλι τουρκάκια καὶ μᾶς βάλαν στὴ μέση. Ἕνα μυξάρικο καμμιὰ δεκαριά χρονῶ, μᾶς κέντριζε μετὰ μιὰ πρόκα καὶ γελοῦσε. Οἱ μαφαζάδες κάναν γοῖστο. Τοῦ δῖναν θάρρος: «Βούρδουλοῦμ, βούρ...»

‘Ο Μπέης πήγαινε μπρᾶτα, καβάλλα, δὲν πρόσεχε τί γινόταν πίσω. Μᾶς φτύνανε, μᾶς ρίχναν πέτρες· στὴν ἀρχὴ κάναμε πῶς δὲν τὰ προσέχαμε, ὕστερα τὰ πιάναμε μετὰ τὸ καλὸ. Τίποτα.

Σὰν ξεμακρύνουμε ἀπ’ τὴν πολιτεία, ἕνα, ἕνα μέναν πίσω.

Ἀπὸ μακριὰ φάνηκαν τὰ βαγονάκια τοῦ ἐναέριου· κρεμασμένα ἀπὸ χοντρὸ σύρμα, τρέχαν στὸν ἀέρα, σὲ παράταξη, τὸ ἕνα πισ’ ἀπ’ τ’ ἄλλο. Κουβαλοῦσαν τὸ κάρβουνο στὸ σταθμὸ.

Βρῆ παιδιὰ, μᾶς πᾶνε γιὰ τὰ λιγνιτωρυχεῖα.... χαθήκαμε... ἐδῶ εἶναι ποῦ θὰ πεθάνουμε σίγουρα, φώναξε κάποιος. Τὰ πόδια κόπηκαν μονομιᾶς. Μωρε γιὰ σωπάτε ἔκαν’ ἄλλος—μὴν--φέρνετε τὸν κα-

τακλυσμό...

Στην πλαγιά κάποιου λόφου, χάσκαν μεγάλες όκοτεινές, τρύπες, σαν τὰ τίς είχαν άνοιξη ύπερφυσικά μυσμίκια και, μπινοβγαίναν στις φωλές τους.

Ήσαν οι έργάτες. Μόλις φτάσαμε, μσζεύτηκαν γύρω μας, μάς κυττούσαν περιεργά, μάς κοροϊδύαν και γελούσανε. Φοροούσαν όλοι ψηλά ποδήματα, μαντύλια χρωματιστά στα κεφάλια και στο λαιμό.

Μουντζουρωμένοι, άγριοι, άξύριστρι μου θυμίζον πειρατές που κάποτε είχα δη στον κινηματογράφο.

Ήσκημα θα τὰ περάσουμε μαζί τους είπαμε.

Πιο πέρα ήταν μιά σειρά σπιτάκια, κλειστά, για τίς νυχτερινές βάρδιες.

Σε τρία τέτοια σπιτάκια μάς βάλαν από δέκα χωρέσαμε όπως, όπως κι' έπητα μάς χωρίσανε σε δυό «πόστες» από 15 σε κάθε μιά.

Θά δουλέψετε με βάρδιες μάς είπε ο Μπέης.

Τη μισή μέρα ή μιά, την άλλη μισή ή άλλη.

Κάποιος σκλάβος του το είπε δειλά, δειλά :

Μπέη μου είμαστε νηστικοί 24 ώρες.

Χαμογέλασε : έδω «λουκάντα» δέν είναι... Έκείνα τὰ βλέπετε ;... έδειξε τὰ βαγονάκια του ένα-έριου. Αύτὰ θα σας φέρνουν το ψωμί κάθε βράδυ από τὸ «Ταμπούρ» (τάγμα).

Οί ώρες περνούσαν βράδυαζε. Τὰ μάτια στρέφονταν κάθε λίγο στον ήριζοντα, παρακολουθούσαμε άνυπόμονα τὰ βαγονάκια που πηγαίναν κι' έρχονταν όλοένα. Φεύγαν γεμάτα, γυρίζαν άδεια. Μάς ενδιαφέρανε εκείνα που γυρίζαν σ' εκείνα θα ήσαν τὰ ψωμιά. Τὰ μετρούσαμε ένα, ένα σταμα-

τούσαν γεμίζαν κάρβουνο και ξαναφεύγαν. Τίποτα !

Λέγαμε μπορεί να είναι σ' αύτὰ που θα γυρίσουν έπειτα. Βάζουμε και στοιχήματα :

«Έγώ λέω στο δεύτερο».

«Μπα, στο πέμπτο θα είναι θα το δείτε».

Δέν ήσαν σε κανένα... Ούτε στο δεύτερο ούτε στο πέμπτο... Στο άλλο ταξειδι όμως, σίγουρα.

Νύχτωσε και το ψωμί δέν ήρθε από το Ταμπούρ. Η κικλοφορία κόπηκε απότομα. Με μιάς τὰ βαγονάκια στάθηκαν εκεί που βρέθηκε το καθένα μετέωρα.

Ήσκημα και γκρίνια : Πώς θα δουλέψουμε το πρωί νηστικοί βρέ παιδιά ;...

Πέσαμε να κοιμηθούμε. Τὰ άδεια στομάχια γουργουρίζανε σαν ναργιλέδες διώχναν τον ύπνο.

Ήργα τη νύχτα ήρθαν οι έργάτες μεθυσμένοι με τὰ λυχνάρια στα χέρια να μάς σηκώσουν, σώνει καλά, να δουλέψουμε στη βάρδια τους.

Βρέ άμάν, είμαστε νηστικοί... θεονήστικοί...

Τίποτα ! Θα δουλέψετε !

Πήρε το λόγο ο Μανώλης ο Φωκιανός :

« Έμεις είμαστε πόστες της μέρας... μάς το είπε ο μπέης...» Τραβὰ μιά κάμα ένας έργάτης κι' έκανε να τον χτυπήσει... Την ίσθη σου γκιαούρ...

Πέσαμε οι άλλοι στη μέση : Καλά θα δουλέψουμε έφέ, θα δουλέψουμε.

Μάς δώσανε άξιζνες και φτυάρια και μπήκαμε στις γαλαρίες. Μαζύ μας ήρθαν δυό, τρεις, έργάτες να μάς δείξουν τη δουλειά και να έπιστατήσουνε.

Οί άλλοι, οι πιο μεθυσμένοι πηγαν στα καμαρά.

κια τους να κοιμηθούνε.

Οι γαλαριές μοιάζαν με κάτεργα· ψύχρα και ύγρασία επικρατούσε παντού. Από πάνω στάζαν νερά και κάτω το έδαφος ήταν στρωμένο με ψιλά ψιλά κάρβουνα που χώνονταν σαν γυαλιά στα γυμνά πόδια μας και τα ματώναν.

Λυχνάρια πετρελαίου σκαλωμένα στους τείχους φώτιζαν άμύδρα και κάπνιζαν και στη μέση, πάνω σε μια στενή γραμμή ήσαν άραδιασμένα πολλά βαγονάκια που περίμεναν να γεμίσουν κάρβουνο.

Η δουλειά μοιράστηκε γρήγορα. "Άλλοι δουλεύαν με άξιτες, άλλοι με φτυάρια κι' άλλοι σπρώχναν τα βαγονάκια έξω απ' τις γαλαριές κι' άδειάζαν το κάρβουνο σε σωρούς.

Δουλειές βαριές που θέλαν δύναμι και μπράτσα γερά.

Σε κάθε βαγονάκι δουλεύαν δυο φτυάρια. Δουλεύαμε με τον Φωκιανό στην ίδια πόστα.

Το φτυάρι του σηκωνότανε πάντα γεμάτο, ένω το δικό μου, πάντα σκόνταφτε πάνω σε εμπόδια, εύρισκε αντίσταση. Μια φτυαριά του Μανώλη, δέκα δικές μου. "Ο έργατης που στεκόταν από πάνω μας, γαύγιζε. Με φοβερριζε πως θα μου σπάση το κεφάλι με το φτυάρι. "Αγωνίζομαι σπρώχνω, τίποτα. Το φτυάρι μου δέ σήκωνε ποτέ παραπάνω από 50 δράμια λιγνίτη.

Παρατώ λοιπόν το φτυάρι και πέφτω με τα χέρια· χούφτιαζα τους βάλτους και τους έρριχνα στο βαγονάκι όσο μπορούσα πιο σβέλτα. "Έτσι κάτι γινότανε. "Ο Γιάννης πιο πέρα βολόδέρνη άπελπιστι-

κά με την άξινα· σκοτώνεται άγκομαχά· ή άξινα δλο του ξεφεύγει και γτυπά με το πλάι κούφια. "Ο Τορκος τον βρίζει άσκημα και τον δέρνει.

"Ο Μανώλης τον λυπήθηκε, του πέρνει την άξυνα και του δίνει το φτυάρι του· μά και στο φτυάρι, δέν φάνηκε πιο τεχνίτης.

"Ο έργατης όλοένα μας βρίζει και μας χτυπά.

Παιδιά είναι του λείει ο Μανώλης, νηστικά άπνια κι' άμάθητα σε τέτοιες δουλειές, τι να κάνουνε.... παράβλεπε κι' έσύ.

"Εκείνη τη νύχτα μαρτυρήσαμε κι' οι δυο μας. τραβήξαμε του λιναριού τα βάσανα.

Το πρωί πια σαν σχολάσαμε, κατατσακισμένοι απ' την κούραση και την άπνια, τον πήρε το παράπονο κι' έκλαψε: Δέν θ' άντέξω Γιώργο, δέ θ' άντέξω.... Θά πεθάνω.

Τα δάκρυα τρέχαν απ' τα μάτια του βρύση.

"Εκλαιγα κι' έγω μαζί του, δέν είχα πια το κουράγιο να τον παρηγορήσω.

"Ο Μανώλης ο φουκαρής πολεμούσε να μας δώση θάρρος: Για σωπάτε βρέ παιδιά, κάτι θα γίνη... δέ μπορεί. "Ο Γιάννης σηκώνει τα βουρκωμένα μάτια του και τον κυτά μ' εύγνωμοσύνη: "Σ' εύχαριστώ Μανώλη του λείει και του πιάνη το χέρι.

Γιατί πράμμα παιδί μου;

Νά, που μουδωσες το φτυάρι σου.

Μωρέ σπουδαίο πράμμα θυμήθηκες... "Αίντε τώρα, πάμε να συχάσουμε να ξεχαστή ή πείνα μας.

"Η δουλειά στο κάρβουνο συνεχιζότανε σκληρή σαν σε κάτεργο. Ζούσαμε σ' ένα σκοτάδι άδιάκοπο.

σέ μιὰ νύχτα πολικὴ χωρὶς ὄρια—Οἱ μέρες περνοῦσαν χωρὶς τὴ διάκριση τοῦ χτέος καὶ τοῦ αὔριου.

Ἄπ' τὸ σκοτάδι τῆς γαλαρίας στὸ σκοτάδι τοῦ κουβουσιοῦ καὶ πάλι τὸ ἴδιο. Τὸ φῶς τῆς μέρας δὲν τὸ βλέπαμε ποτέ.

Οἱ Τοῦρκοι ἐργάτες μᾶς κακομεταχειρίζονταν· μᾶς βρίζαν καὶ μᾶς χτυποῦσαν χωρὶς ἀφορμὴ, ἐπειδὴ κάναμε παράπονα στὸ μπέη γιὰ τὴν πρώτη νύχτα ποὺ μᾶς σηκώσανε νὰ δουλέψουμε. στὴ βάρδια τους. Τὶς πιὸ βαρὶς δουλειὲς πάντα σέ μᾶς τίς δίδαν.

Ὅλη τὴ μέρα δουλεύαμε σκυλλίσια καὶ τὸ βράδυ μαζευόμαστε στὰ κουβούσια νὰ φάμε τὸ λίγο πικρὸ ψωμί τῆς σκλαβιάς καὶ νὰ κοιμηθοῦμε πάνω στὸ ξερὸ χόρτο.

Τὸ ψωμί, τελευταῖα μᾶς ἐρχότανε τακτικὰ κάθε βράδυ, μὲ τὰ βαγονάκια τοῦ ἐναέριου ἀπ' τὸ τάγμα, μὰ ἦταν γεμάτο χῶμα καὶ τόσο λύγο ποὺ τὸ τρώγαμε σὲ μιὰ καθισιὰ κι' ὅλη τὴ μέρα δουλεύαμε νηστικοί.

Ἄπ' τὴν πείνα καὶ τὴν κούραση γίναμε σκελετοί. Τρεῖς σύντροφοι εἶχαν πυρετό. Τοὺς ἔφηνε μέρα νύχτα. Τὸ πρωὶ τοὺς ἀφήναμε κατάκοιτους νὰ βολοδέρνουν μὲ τὴν ἀρρώστεια τους κι' οἱ ἄλλοι πηγαίναμε στὴ δουλειά.

Ποῖος νὰ τοὺς νοιαστῆ; ὅλη μέρα μέναν κλεισμένοι στὸ κουβούσι, ὡς τὸ βράδυ ποὺ γυρνοῦσαμε νὰ τοὺς δροσίσουμε μὲ λίγο νερὸ τὰ φλογισμένα μέτωπα καὶ νὰ τοὺς ποῦμε δυὸ λόγια παρηγοριᾶς (συνεχίζεται)

καὶ συμπόνιας.

Ἐνα βράδυ, μπῆκε στὸ κουβούσι ὁ Φωκιανὸς τελευταῖος· στὸ ἓνα χέρι κρατοῦσε ἓνα δεματάκι ἀπὸ χορταρικά καὶ στ' ἄλλο ἓναν τενεκὲ τῆς κονσέρβας.

Τι εἶν' αὐτὰ Μανώλη; Τὸν ρώτησε κάποιος συνάδελφος ποὺ ἦταν δάσκαλος στὴ Σμόρνη, ὁ κύριος Δίγκας.

Νὰ—λέει—λίγο φασκόμηλο μάζεψα δάσκαλε, γιὰ τοὺς ἀρρώστους μᾶς.

Φασκόμηλο; ... Μωρὲ μπράβο σύντροφε!...

Ἐσὺ ἀξιζεις ἔκαν' ὁ δάσκαλος.

Μάζεψαμε φρύγανο καὶ τοὺς βράσαμε τὸ φασκόμηλο. Ὁ δάσκαλος βάλθηκε νὰ ἐγκωμιάζη «τὸ ἀριστον ἀφέψημα»

Ἄρχισε μάθημα βοτανικῆς: Ἐπιστημονικὴ ὀνομασία, ἰδιότητες, ὠφελιμότης καὶ τὰ ρέστα. Ὁ Μανώλης βαρέθηκε νὰ τὸν ἀκούη:

Μωρὲ πάψε δάσκελε τὴ λίμα νὰ χαρῆς..., Μᾶς ξελίγωσες μὲ αὐτὸ τὸ βρωμόχορτο, σὰ νὰ μιλάς γιὰ χαβιάρὸ γλωσσες!

Τὸ βουνὸ ἦταν γεμάτο ἀπὸ τέτοιο πρᾶμμα.

Ζάχαρη ὅμως δὲν εἶχαμε κι' ἦταν πικρὸ καὶ ἀνοστο, μὰ οἱ ἀρρώστοι σύντροφοι τὸ πίνανε γιὰ φάρμακο, ὕστερα ἀπὸ τίς τόσο θερμὲς συστάσεις τοῦ δασκάλου.

Σιγὰ, σιγὰ τὸ συνηθίσαμε ὅλοι, βουτούσαμε τὸ ψωμί μᾶς στὸ ... Ἄριστον ἀφέψημα καὶ δὲν τὸ τρώγαμε σκέτο.

Ἄρχισαν οἱ βροχές κι' οἱ ψύχρες· ὁ χειμῶνας ἐρχόταν σάν ἐφιάλτης· τίς νύχτες τρέμαμε σάν τὰ σκυλιά ἀπ' τὸ κρυθ, μαζεύομαστε κοντὰ νὰ ζεσταθοῦμε καὶ κλαίγαμε τὴ μοίρα μας : Τί θὰ γίνουμε, τί θὰ γίνουμε γυμνοὶ καὶ χωρὶς σκέπασμα. Τελευταῖα, μᾶς βρῆκαν καὶ νέα βάσανα· Τὰ κοιλιακά καὶ οἱ ψεῖρες. Εὐλογία κυρίου. Δὲ μᾶς ἀφίναν' νὰ κλείσουμε μάτι ἀπ' τὴν ξύση,

« Ἐνός κακοῦ δοθέντος μύρια ἔπονται » ἔκαν' ὁ δάσκαλος ξύνοντας τὴν ράχη του.

Τὴ μέρα μᾶς βασανίζαν οἱ ἐργάτες, τὴ νύχτα οἱ ψεῖρες· Κύρι' ἔλεησον !

Κάθε μέρα πέφταν, κι' ἕνα δυὸ νέοι ἄρρωστοι, ἄλλοι μὲ πυρετούς, ἄλλοι μὲ κοιλιακά. Μὰ καὶ ὄσοι στεκόμαστε ἀκόμα στὰ πόδια, εἴμαστε γιὰ κλάματα. Μέσα σὲ εἴκοσι μέρες, τὸ κάρβουνο μᾶς ἔκανε ἀγνώριστους.

Ὁ Μπέης γκρινιάζει πού μένει πίσω ἢ δουλειά, μᾶς φοβερίζει πῶς θὰ μᾶς στείλῃ πίσω στὸ τάγμα νὰ τρῶμε ζύλο. Κι' ἐμεῖς ἄλλο πού δὲ θέλαμε νὰ μᾶς στείλῃ πίσω νὰ γλυτώσουμε ἀπ' τὸ κάρβουνο· Κάναμε τὸ σταυρὸ μας νὰ τὸν φώτιζε ὁ θεὸς νὰ τὸ κἀνῃ. Ὅσο νάτανε, οἱ ἄγγαριες τοῦ τάγματος ἦταν παιχνίδια μπρὸς στὸ κἀτεργο πού δουλεύαμε τώρα. Οὔτε οἱ μαφαζάδες μᾶς βασανίζαν τόσο, ὅσο οἱ ἐργάτες. Μωρὲ σάν δὲ βρῆς τὰ χειρότερα δὲ θυμᾶσαι τὰ καλλίτερα, εἶπε κάποιος σύντροφος...

Ἔχει γουστονά θέλῃ ὁ ἀγὰς νὰ τοῦ χρωσοῦδῃ κι' εὐγνωμοσύνηδῶ πού μᾶς ἔφερε.

Η'.

Ἦρθαν νέοι σύντροφοι νὰ μᾶς ἀντικαταστήσουν στὸ κάρβουνο. Μᾶς φέρανε κι' εὐχάριστα νέα:

Σ' ἕνα μῆνα φεύγομε γιὰ τὴν πατρίδα. Τὸ εἶχε ὕφος τηλεσιγραφικό. συζήτηση δὲν ἔπερνε.

Μῶρ' τί μᾶς λέτε... μιλάτε καλά.

Εἶπαμε, Τὸ πολὺ σ' ἕνα μῆνα.... Τὸ λένε ὄλοι κει κάτω, σ' ἕνα μῆνα φεύγομε.

Χαρὰ πιά ἐμεῖς, γελοῦσαμε, κλαίγαμε, φιλιούμαστε... δώστου καὶ ρωτοῦσαμε :

Βρέ παιδιά στὸ Θεό σας... Πῶς τὸ μάθατε ;

Μᾶς τὸ εἶπε κάποιος μπέης, πασᾶς· μεγάλος μιὰ φορά.... Τὸ τάγμα σηκώθηκε ἀπ' τὸ χάνι. Τοὺς πήγαν σ' ἕνα παληὸ Ἑλληνικὸ σχολεῖο. Τοὺς ἔκαναν λείι ὡς καὶ ἀναρρωτήριο καὶ βάλαν τὸ σκλάβο γιὰ τὸ νὰ περιποιεῖται πρὸς ἀρρώστους

"Ἀμ' ἂν εἶν' ἔτσι ἀδερφέ μου, τότε εἶναι βέβαιον πῶς θὰ φύγομε γρήγορα, ἔκαν' ὁ δάσκαλος ὁ κυρ. Δίγκας.

"Ὅταν λείπαμε μὲ λείι, πέρασε ἀπ' τὸ Σῶμα ἕνας Τοῦρκος ἀρχίατρος κι' ἐπιθεώρησε τὸ τάγμα μας. Ὅταν εἶδε λοιπὸν τὰ χάλια τῶν ἀρρώστων, πρόσταξε νὰ τοὺς κἀνουν ἀναρρωτήριο.... Ὅταν πᾶτε θὰ τὸ δεῖτε.

"Ὅταν πήγαμε εἶδαμε καὶ θαυμάσαμε...

Τὸ παληὸ σχολεῖο ἦταν ἐρείπιο χειρότερο ἀπ' τὸ χάνι. Τοῦ λείπαν τὰ πορτοπαράθυρα κι' ἀπ' το εἰσόγειο τὸ πάτωμα. Τὰ πήραν οἱ πολῖτες νὰ φτιάξουν τὰ σπίτια τους.

"Ὅταν κατεβήκαμε, τὸ τάγμα ἔλειπε στὶς ἄγγα-

ρίες. Βρήκαμε τούς άρρώστους μόνους, καμιά τριανταριά κατάκοιτοι, κανείς δέν είχε τó κουράγιο νά μάς μιλήση.

Τούς ρωτήσαμε : Βρέ παιδιά άρρωστοι κι' έσείς ;
"Άρρωστοι.

Και τó άναρρωτήριο ;... Ποϋ είναι ;

"Ένα γλύτσικο κοκκαλιάρικο χέρι άπλώθηκε άπρόθυμα πρός τó άνοιχτό παράθυρο νά μάς δείξη τó άναρρωτήριο.

"Ήταν έναν σπιτάκι μικροσκοπικό ανεξάρτητο στην αϋλή τού σχολείου, κάποτε θά ήταν θυρωρείο και κατοικία τού έπιστάτη.

Και γιατί δέν σάς στέλναν εκεί ;ρώτησ' ό Γιάννης κάποιον άρρωστο.

Ποϋ στό νεκροθαλαμο ;... άκόμα δέν ήρθε ή σειρά μας σύντροφε... Είναι μερικοί εφτάψυχοι κεί μέσα τόσες μέρες και δέν νά πεθάνουν, νά πάρουμε σειρά.

"Άπελπισία και άπογοήτευση μάς πλάκωσε, ζαρώσαμε σέ μιá γωνιά και σφίξαμε τά χείλη. Οι πρῶνές χαρές και τά όνειρα τού λυτρωμοϋ ήσαν χίμαιρες.

"Απ' τήν πόρτα τού άναρρωτηρίου, βγήκε ένα σχέδιο παράξενο, κωμικό. Θάταν όμοιός μας άν δέν φορούσε μιá άσπρη ποδιά ως κάτω. Γκαρσόνι καφενειού, μπαρμπέρης, μάγερας;... Πάλι μποροϋσε νά ήταν κάτι τέτοιο, άν δέν ήταν ξυπόλυτος, ανεμαλλιασμένος και άξύριστος.

Βρέ παιδιέ ό γιατρός ! φώναξε ό Μανώλης.

"Αλήθεια, εκείνο τó σχέδιο ήταν ό γιατρός μας
Τι χάλια ήταν εκείνα θεέ μου !... Γελάσαμε.

"Μόνον ή άσπρη ποδιά σουλειπε καημένε ντόκτορ. Πρόβαλε μιá ματιá στην πόρτα, και σαν νά ντράπηκε τά χάλια του, γύρισε μπρός πίσω.

Τά κοιλιακά κι' έδω θερίζαν άράδα, κάθε μέρα πεθαίναν δυό τρεις. Τούς χώναν όλους μαζί στόν ίδιο λάκκο· Οικονομία χώρου.

Πρωί, πρωί μάς τó θύμησε ό δάσκαλος, μόλις άνοιξε τά μάτια : Βρέ παιδιά, σήμερα είναι τού 'Αγίου Δημητρίου τó ξαίρετε ;

Μωρ' καλά λές δάσκαλε, έκανε κάποιος.

Σήμερα έχουμε 26. . . βρέ καλά πού τó θυμήθηκες. . . κι' άρχισε νά σταυροκοπιέται. "Ο δάσκαλος πήρε τó τροπάρι με τή μύτη :

"Μέγαν εδρατο εντοίς κινδύνοις, σέ ύπέρμαχον ή οικουμένη, άθλοφόρε τά έθνη τροπούμενον.....»

"Ακούστε βρέ παιδιά τί είδα άπόψε στόν ύπνο μου, πετάχτηκε κάποιος άλλος. Σσσ... κάναν μερικοί. Πάψτε ντε ν' ακούσουμε.

"Έγινε ήσυχία ν' ακούσουμε τó όνειρο κι' ό συνάδελφος άρχισε με θρησκευτική έκσταση : Είδα πού λέτε— άν βαήτε παιόν !;... Τόν κασίδη τó μαφαζά !

Σάν νάταν λέει καβάλλα, πάνω σ' ένα βαρβάτο άλογο, κι' ήτανε λέει ντυμένος σαν άρχαίος ίππότης, μ' ένα λαμπερο σπαθί στό χέρι κι' άνέβαινε τήν άνηφοριά και μείς όλοι, άκλουθούσαμε πίσω του, μά σαν νά πετούσαμε λέει· Κι' είχε μιá λιακάδα, χαρά θεοϋ.....

"Α ! κάναν όλοι χαρούμενοι· Σπουδαίο όνειρο....
Σιγούρα βρέ παιδιά θά φύγουμε.

Τι χρώμα είχε το άλογο σύντροφε ;... μήπως θυμάσαι ;... Μήπως ήταν μαυρο ; ρώτησε ο δάσκαλος.

Μά... ναι... βέβαια, μαυρο ήταν, βεβαίωσε ο όνειρευόμενος.

Μπράβο σύντροφε !... Έ λοιπόν παιδιά, το όνειρο του συναδέλφου είναι ... και ήλιου φαινότερον. Ο καβαλλάρης με το μαυρο άλογο είναι ο Άγιος Δημήτριος - μεγάλη ή χάρη του. Μεγάλη ή χάρη του έπαναλάβανε όλοι και σταυροκοπήθηκαν με κάτανυξη.

Μπρέ στη φάτσα του Τούρκου κασιδιάρη βρήκε να έμφανιστή ο εύλογημένος ο Άγιος, μурμουύρισε με την άδύναμη άπ' τά κοιλιακά φωνή του "ό Γιάννης. Ο Τούρκος κατά τόν όνειρωκόιτη, είναι άγιος φίλε. Είπε ο Μανώλης.

Στόν καταυλισμό, άποχωρητήρια δέν ύπήρχαν και είμαστε ύποχρεωμένοι για τήν άνάγκη μας ν' άνεβαίνουμε σ' ένα ύψωμα, μακρυνά άπ' τó σχολειό, καμμιά τρακοσαριά μέτρα.

Κάτω άπ' τó λόφο έχασκε ένα βάραθρο, μιά χαράδρα 25-30 μέτρα βάθος' κυττούσαμε άπό πάνω τó γκρεμό... φόβος, τρόμος.

Κι' ή άνάβαση αύτή γινότανε κάθε λίγο για κείνους που είχαν κοιλιακά.

Τήν νύχτα μας συνόδευε μαφαζάς, μά για να μη κάνη πολλές φορές αύτή τή διαδρομή, περίμενε να μαζευτούν πολλοί. Έτσι, μερικοί, περιμένοντάς να μαζευτούν πολλοί για να ξεκινήσουν δέν τά κα

τάφερναν να κρατηθούν και γυρίζαν στά κουβούσια μ' άνοιχτά σκέλια. Η βρώμα γαργαλούσε τών άλλων πη μύτη κι' άρχιζαν οί καυγάδες και τó ξύλο, με τή φασσαρία ξυπνούσαν οί μαφαζάδες στό κουβούσι τους κι' άρχιζαν τίς κοντακιές κι' έτσι ήσυχάζαμε.

Τίς νυχτερινές συνοδείες τίς έκανε πρόθυμα και έθελοντικά ένας μαφαζάς κασιδης.

Ένα τσογλάνι καμμιά είκοσπενταριά χρονώ.

Ο δάσκαλος τόν είχε βαφτήση όναγρο, έπειδή ή κεφαλή του ήταν όργωμένη άπ' τήν κασίδα, λουριδες—λουριδες σαν τó τομάρι του όναγρου. Αυτό τó σκουλήκι είχε κατανήση έφιάλτης για τούς άρρωστούς συντρόφους.

Η κακία κι' ή αίμοβορία του δέν είχε όρια.

Έκανε τίς συνοδείες αύτες μόνου, και μόνου για να τούς βασανίζει και να τούς χτυπά.

Ένοιωθε εύχαρίστηση.

Τελευταία, είχαν βρεθη δυό πτώματα σκλάβων στη χαράδρα και ψυθιριζότανε πώς τούς γκρέμησε αύτός κάποια νύχτα πάν άπ' τó λόφο. Από τότε όλοι άποφεύγαν να βγαίνουν τή νύχτα σαν ήταν συνοδος ο κασιδης άπό φόβο μη τούς γκρέμησε στό βάραθρο.

Ένα πρωί σαν φύγαν οί άγγαριες άνέβηκε στό κουβούσι μας ο γιούζμπασης μαζί μ' έναν τσαούση' στό ένα χέρι κρατούσε τó μαστίγιο και με τ' άλλο τó μαντύλι στη μύτη του.

Πρόσταξε να παρουσιαστούν οί άρρωστοι «Κτου-

μουρτζήδες» (καρβουνιάριδες.) Παρουσιάστηκαμε δέκα ὄλοι τοῦ λιγνιτωρυχείου.

Μᾶς κύτταξε ὄλλους καλὰ, καλὰ καὶ ξεχώρησε τέσσερης πού τοῦ φάνηκαν σάν πιδ ἄδύνατοι. Τὸν Γιάννη, τὸν δάσκαλο, ἐμένα, καὶ κάποιον ἄλλο καὶ μᾶς ἔστειλε στὸ ἀναρωτήριο. Οἱ ἄλλοι μπορούσαν ἀκόμα κατὰ τὴν γνώμη του νὰ δουλέψουν.

Ὁ ξυπόλυτος γιατρός με τὴν ἄσπρη ποδιά πήγαινε κι' ἐρχότανε, ἔπιανε σφυγμούς κι' ἔβλεπε τίς γλώσσες ἢ Ἱατρικὴ τοῦ σταματοῦσε ἐδῶ. Μοναδικὴ θεραπεία καὶ περίθαλψη τῶν ἀρρώστων εἶναι ἢ ἐξάπλα ἢ ἀνάπαυση πάνω σ' ἓνα σωρὸ ἀπὸ ξερὸ χόρτο.

Ὁ φουκαρὰς ὁ γιατρός στεναχωριέται πού δὲν ἔχει τὰ μέσα νὰ βοηθήσῃ τοὺς ἀρρώστους συντρόφους του. Τὴν ἄσπρη ποδιά πού, σιγὰ, σιγὰ χάνει τὸ ἀρχικὸ τῆς χρῶμα, τοῦ τὴν φόρεσαν γιὰ κοροϊδία.

«Τσάι παιδιὰ, τσάι...» Εἶναι τὸ μόνο φάρμακο κατὰ τῆς ἐντερικωλίτιδος πού συνοιστᾶ στοὺς ἀρρώστους, ὄχι τόσο, γιὰτὶ πραγματικὰ εἶναι ὠφέλιμο «τὴν ἀρρώστεια, ἀλλὰ γιὰτὶ τὸν ὑποχρέωσαν νὰ τὸ κάνη.

Ὁ Τσαούσης ἔχει ἐγκαταστήσῃ κεῖ μέσα ἓναν σκλάβο, μαυροθαλασσίτη συντοπίτη του ἓνα ὑποπτο ὑποκείμενο, ἓναν τύπο τρσμπούκου, καὶ πουλᾶ τσάι γιὰ λογαριασμό τοῦ Τούρκου συμπατριώτη του. Τοῦ προμήθεψε ἓναν τενεκὲ πετρελαίου, μιὰ φουβουδι, κάρβουνα καὶ λίγο τσάι. Νερὸ ἄφθονο βράζει ἀράδα. Ὅσοι ἔχουν τίποτα, λεφτουδάκια πίνουν' δέγεται ὄμως καὶ κουραμάνες.

Τὶς ἀνταλλάσει με δυὸ κύπελλα τσάι χωρὶς ζάχαρη. Ἡ ζάχαρη πληρωνόταν ἰδιαιτέρως, ἦταν ἀρχοντιά.

Ἡ κατάσταση τοῦ Γιάννη ὀλοένα χειροτέρευε. Μὲ ἀνησυχούσε. Τοῦ εἶχε κοπὴ ὀλότελα ἢ ὄρεξη ἢ μόλις ἔπερνε τὸ ψωμί του τὸ ἀλλάξε με τσάι.

Ρώτησα τὸν γιατρὸ κρυφὰ, πῶς τὸν βλέπει, τοῦ εἶπα πῶς εἶναι συγγενεὶς μου. Κούνησε τὸ κεφάλι του ἀπελπιτικὰ : εἶναι—λέει—ἐντεροκολίτις, ὄξεια ἐντεροκολίτις..... ἀν εἶχαμε φάρμακα.....

Μὰ κι' ὁ ἴδιος ἔχει χάση τὸ θάρρος του πιά, ὄλο μοῦ λέει πῶς θὰ πεθάνῃ : Θὰ πεθάνω Γιῶρμω, θὰ πεθάνω. Κι' ἄλλο δὲ λυπάμαι, παρὰ κείνη τὴ μάνα μου πού θὰ τρελλαθῇ.

Πολεμῶ νὰ τοῦ δώσω κουράγιο : Μὴ φοβάσαι Γιάννη, σὲ λίγες μέρες θὰ εἶσαι καλὰ. Μοῦ τὸ εἶπε ὁ Γιατρός.

Κλείνη τὰ μάτια του καὶ χαμογελᾶ πικρὰ :
Τώρα πιά !

Ἐνὰ πρωὶ μαθεύτηκε τὸ νέο : Ὁ κασίδης ὁ μαφαζὰς βρέθηκε στὴ χαράδρα ἢ δηλαδὴ τὸ τόμαρι του, λυώμα πάνω στὰ βράχια. Ὅλοι εὐγοκουβεντιάζανε στὴν αὐλὴ καὶ σχολιάζανε τὴν εἶδηση με κρυφὴ χαρὰ, μαζὺ καὶ κάποιον φόβον γιὰ τίς συνέπειες πού θὰ εἶχε ὁ γκρεμοτσακισμὸς τοῦ ὄναγρου.

Πῶς ἔγινε τέτοιο πράμμα ;... Ἴσως—λένε—παρσάπησε καθὼς κινηγοῦσε τοὺς σκλάβους πάνω στὸ λόφο τὴ νύχτα.

Μερικοὶ ἀμφιβάλλουνε : Λέτε νὰ πεσε μόνος του

βρέ παιδιά ;..... Σάν άπίστευτο πράμμα !...

Μώρ άς πάη στ' άνάθεμα τó κοπρόσκυλλο.... κάποιον θεé πολεμούσε πάλι νά γκρεμοτσακίση και τήν έπαθε ó ίδιος...

"Έχει γοστό νά μπλέξουμε βρέ παιδιά—κάνει άλλος— Ποιοί ήσανε μαζύ όταν έπεσε ;

Βρέ δέν παρατάτε τίς κουβέντες—έπενέβη ó δασκαλος γνωστικά— μπελάδες γυρεύετε... άς κόψουν τó λαϊμό τους νά βρουνε τó πώς έπεσε.

"Όλοι σωπάσανε στή συμβουλή του δασκάλου.

Όι μαφαζάδες βρίσκουνταν σέ πυρετώδη κίνηση, πήγαιναν κι' έρχουνταν πάνω, κάτω άφρισμένοι και χτυπούσαν όποιους βρίσκαν μπροστά τους.

Τó τάγμα δέν βγήκε τó πρώϊ για τίς άγγαριές.

"Ήταν κακό σημάδι' φάνηκε πώς θα είχαμε άνοκρίσεις. Κατά τίς 10 ήρθαν βιαστικοί στο άναρρωτήριο, ó γιούζμπασης με τόν άρχίατρο και μάς ξεσήκωσαν όλους, μάς βάλον στή γραμμή. Λέγαμε τι θα γίνη. Μάς χωρίζαν πót' άπόδω ποτ' άπό κεί.

Τέλος μάθαμε' όσους ξεχώρισαν έπρεπε νά φύγουμε για τó νοσοκομείο του 'Αξαριου με τó μεσημεριανό τραίνο.

Τó όνομα 'Αξάρι μάς τρόμαξε. Θυμηθήκαμε τήν ύποδοχή που μάς κάναν οι 'Αξαριανοί σαν περνούσαμε άπ' τήν πόλι τους και τó χρειαστήκαμε.

Τι μπορούσαμε νά κάνουμε !

Μάς συνόδευε ένας μαφαζάς στο ταξειδι ήλικιωμένος, μιá φάτοα άγαθή, ήμερη.

Μόλις κινήθηκε τó τραίνο τόν πήραν τά μεράκια' άθησε στήν πόρτα του βαγονιου, κρέμιασε τά πό-

δια του έξω κι' άρχισε τά.... άμάν, άμάν γιαβρούμ, σαν δεξιός ψάλτης.

Τó τραίνο ήταν φορηγό «Ίπποι τέσσερης, άνδρες ρώδεκα» Εΐμαστε έντεκα με τόν μαφαζά σ' ένα βαγόνι άσκούπιστο γεμάτο κοπριά άλογίσια. Στήν άρχή μείναμε όρθιοι, μά σιγά, σιγά τά κορμιά βάριναν, ένας, ένας έπεφτε πάνω στίς καβαλλίνες και βολεύοτανε. 'Ο Γιάννης άκούμπησε τó κεφάλι του στα γόνατά μου κι' έκλεισε τά μάτια. Τó λίκνισμα του τραίνου τόν άποκοίμησε.

Σάν φτάσαμε στο 'Αξάρι ήταν πιá νύχτα. Τó νοσοκομείο ήταν σ' ένα παληό διόροφο άρχοντικό, κατά τά φαινόμενα 'Ελληνικό. Μόλις παρουσιαστήκαμε, μάς στείλανε νά κλιβανιστομε και νά κουρευτομε' Καθώς κατεβαίναμε τήν ξύλινη γυριστή σκάλα, είδαμε τίς φάτσες μας σ' έναν μεγάλο καθρέφτη' στο λιγοστό φως τής λάμπας και στα χάλια που είχαμε καταντήση, στήν άρχή δέν τόν ξεχωρίσαμε, νομίσαμε πώς ήσαν σύντροφοι που κατεβαίναν κι' αύτοι στο ύπόγειο για τόν ίδιο σκοπό άπό άλλη σκάλα' Σταθήκαμε λοιπόν και χαζεύαμε μπρός στον καθρέφτη, ψάχναμε νά ξεχωρίση ó καθένας τόν έαυτό του' είχαμε καταντήση άγνωριστοι μέσα σε 45 μέρες' άξύριστοι, άπλυτοι, άχτένιστοι μοιάζαμε με σκιαχτρα.

Στο ύπόγειο μάς κουρέψανε μαλλιά και γένεια με μιá μηχανή που κουρεύουν τά γίδια' κάπου, κάπου μάς ξεριζώναν και μιá τούφα τρίχες, για νά ξεπνουν τά αίματα.

Μικροπράγματα. Δώσαμε τὰ κουρέλλια μας στὸν κλίβανο καὶ περάσαμε γυμνοὶ στὸ λουτρό νὰ πλυθοῦμε. ζεστὸ νερὸ, σαποῦνι, σὰν καλὰ ἦτανε θὰ συχάζαμε λίγο κι' ἀπ' τὶς ψεῖρες πού μᾶς εἶχαν παλαβώση στὴν ξύση οἱ συχαμένες.

Σὰν τέλειωσε ἡ τουαλέττα, ξαναφορέσαμε τὰ κουρέλλια μας πού ἦταν ἀκόμα βρεμμένα ἀπ' τὸν κλίβανο καὶ μᾶς ἀνεβάσαν πάνω στοὺς θαλάμους νὰ μᾶς ταχτοποιήσουν σέ κρεβάτια.

Σὸ δωμάτιο πού μᾶς βάλανε βρήκαμε μερικοὺς συντρόφους ἀπὸ τὶς Γκιόρδες. Ἦσαν ὅλοι μέσα ἀπὸ παλῆὰ μολισμένα τραύματα τῶν πρώτων ἡμερῶν τῆς αἰχμαλωσίας. Μερικοὶ, βογγοῦσαν, παραμηλοῦσαν, τοὺς ἔψηνε ὁ πυρετός. Πλαγιάσαμε πάνω σέ μαλακὰ στρώματα, κρεβάτια δὲν εἶχε ὁ θάλαμος.

Νοιώσαμε μιὰν ἀνακούφιση σὰν νάρκη, μᾶς φαινότανε σὰν ψέμμα.

Ἐχ, θὰ ξεκουραστῆ τὸ κόκκαλό μας ἀπὸψε βρὲ παιδιὰ ἔκαν' ὁ δάσκαλος... Συχάσαμε κι' ἀπὸ κείνες τὶς ψεῖρες, δὲ λέτε !..

Μῶρ ὄλα καλὰ καὶ ἄγια εἶναι. Τοῦτα δῶ τί τὰ κάνεις ; τὰ κοιλιακά, εἶπε ἄλλος.

Ἐ, γιὰ σωπάτε—εἶπε πάλι ὁ δάσκαλος—ὄλα καλὰ θὰ πᾶνε... μιὰ κι' ἔγειν' ἡ ἀρχὴ ὄλα θὰ γίνουν.

Ἄργα τὴ νύχτα ξόπνησε ὁ Γιάννης καὶ ζήτησε νερό. Κύτταξα γύρω, δὲν εἶχε τέτοιο πρᾶμμα :

Κάνε ὑπομονὴ τοῦ λέω ἴσως καὶ νὰ μὴν κάνη νὰ πίνης νερὸ μὲ τὰ κουλιακά.

Μοῦ γνεψε νὰ πάω κοντά του.

Πῆγα καὶ κάθισα στὸ στῶμα του. Ὅλοι εἶχαν

κοιμηθῆ. Ἐπιασε τὸ χέρι μου μὰ δὲ μιλά' τὸν νοιώθω νὰ ξεροκαταπίνῃ τὸ λιγμὸ πού τὸν ἐμποδίζει ν' ἀρχίσῃ.

Σὰν καλλίτερα σὲ βλέπω Γιάννη, τοῦ εἶπα, γιὰ νὰ τὸν εὐκολύνω νὰ μιλήσῃ. Τὰ μάτια του τρέμοπαίζανε νευρικά καὶ μοῦ ὄσφιξε τὸ χέρι. Τὸν πῆραν τὰ κλάματα καὶ ξέσπασε :

Θὰ πεθάνω Γιῶργο, θὰ πεθάνω....

Μὴ λές κουταμάρες παιδί μου... Τὸ πρῶτ' θὰ σοῦ δώσουν φάρμακα καὶ θὰ γίνης καλὰ.... θὰ δῆς.

Ἄκουε τί σοῦ λέω - μ' ἔκοψε - θὰ πεθάνω... Ἐ-σοῦ εἶσαι καλὰ, θὰ ζήσης... Θέλω ὄμως, σὰν θὰ πᾶς κατὰ κεῖ, νὰ ψάξης νὰ βρῆς τὴ μάνα μου....

Ἡ φωνὴ του πιγύταν ἀπὸ δάκρυα, τὸ κορμί του ἀναδευότανε κάθε λίγο ἀπὸ τοὺς πόνους, κι' ἔκλεινε τὰ μάτια

»... Πρέπει νὰ τῆς παρασταθῆς σὰ φίλος... καὶ σὲ κείν... εἰ κείνιξέ φέρθηκα καλὰ τελευταία... Τὸ ξαίρω... Τὶ ἔφταιξε τὸ κορίτσι !... Ἄς μὲ συγχωρέσῃ κι' αὐτὴ..»

Ἡ συγκίνηση ἔπνιγε τὴ φωνὴ του, τὸν κούραζε. Πάψε σὲ παρακαλῶ Γιάννη τοῦ εἶπα, κουράστηκες πιά.... προσπάθησε νὰ κοιμηθῆς.

Ἐπαψε κι' ἄρχισε νὰ κοντανασαίνει, τὸ στήθος του φούσκωνε ἀπ' τὴν ἀγωνία καὶ τὸ πρόσωπό του φλογίστηκε ἀπ' τὸν πυρετό.

Πάνω στὴν ὄρα, βήματα ἀκούστηκαν στὸν διάδρομο νὰ πλησιάζουν, σηκώθηκα κι' ἔτρεξα ὅτ' στρώμα μου' ὁ λυγμὸς μ' ἔπνιγε. δὲ μποροῦσα νὰ κρατηθῶ περισσό-ερο.. Ἐπεσα μπρούμητα καὶ

έεσπασα σ' ένα κλάμα μουγκό. Έλκαψα, έκλαψα ώς πού με πήρε ό ύπνος.

Τό πρωί μς φέρανε γάλα με τσάι και λίγο ψωμί. Μπήκε στο θάλαμο μιá αδελφή, μιá λευκοντυμένη νταρνιάνα. Έρυθρά ήμισέληνος στο κεφάλι, πανσέληνος τό πρόσωπο. άφράτη, γαλαχτερή οάν όδαλίσκη χαρμιού, με τό άπαραίτητο έπαγγελματικό χαμόγελο στα σαρκώδη χείλια της· ξωπίσω της άκλουθοσε ένας κωμικός τύπος· νοσοκόμος χαματζής, ή σαλεπιτζής... κάτi τέτοιο. Φορουσε παντοφλες του νοσοκομείου· Άπ' τις άσπρες μάλλινες κάλτσες του πού ήσαν τρύπες, κειτούνταν έξω όι φτέρνες του σάν καθαρισμένες πατάτες.

Ό Γιάννης ούτε γύρισε να κοιτάξη τό φυλτζάνι πού τουδιναν : «Ίτς ούλάν, ίτς...» (πιέ) έκανε τό χαματζής σκληρά. Η αδελφή του ρίξε μιá ματιá έπιτιμητική, πήρε τό φλιτζάνι άπ' τá χέρια του και γονάτισε μπρός στον άρρωστο. Με τό ένα χέρι άνασήκωσε τό κεφάλι του και με τ' άλλο τόν πότιζε τό γάλα.

Αυτά τá καμώματα ένθουσιάσανε τόν δάσκαλο· Τό λέει και τό ξαναλέει :

Εϊδατε περιποίηση, εϊδατε λεπτότητα !... Μωρέ δέν σας τάλεγα γώ !... Άλλάξανε πολιτική οι Τουρκοί φίλε μου... αλλάξανε.

Όλα καλά και θαυμάσια ήτανε κατά τό δάσκαλο, μα τό νοσοκομείο ήταν χειρουργικό, δέν ήταν για μς με τá κοιλιακά.

Μετά την έπίσκεψη του γιατρού, μς εϊπανε να έτοιμαστούμε. Θα μς στέλναν στο νοσοκομείο της

Μαγνησιás. Άλλα βάσανα πάλι, άλλα ταξειδία, πάνω πού λέγαμε πως θά συχάσουμε

Στή Μαγνησιá φτάσαμε άργά, νύχτα. Έκανε κρύο διαβολεμένο. Στο νοσοκομείο δέν μς δέχτηκαν τέτοια ώρα, εϊπαν να μς πάνε τό πρωί.

Περιμέναμε ώρες μέσα στο κρύο, ν' άποφασιστή πού θά περνούσαμε τή νύχτα. Οι μαφαζάδες ήσαν όλο νεύρα, βρίζαν, ξεσπουσαν πάνω μας.

Τέλος, μς κλείσανε σ' ένα σπίτι έρημο κοντά στο σταθμό. Τά πορτοπαράθυρα λείπανε όλα και τό πάτωμα ήταν στρωμένο με πλοκάκια· ό παγωμένος άέρας περνουσε έλεύθερα άπ' τή μιá κι' έβγαινε άπ' τήν άλλη. Πεινασμένοι, νηστικοί τρέμαμε σάν σκυλιά. Οι μαφαγάδες ήσαν ντυμένοι, εϊχαν και τίς χλένες τους βολευτήκανε. Η νύχτα εκείνη θά μου μείνη άξέχαστη. Τό πρωί πήραμε τόν Γιάννη στα χέρια· ήταν αδύνατο πιά να σταθη στα πόδια του· Οι μαφαζάδες τόν βρίζανε. λέγανε να τόν αφήσουμε κει μέσα να πέθάνη.

Στό νοσοκομείο, όλη μέρα τρυγυρίζαμε στο διάδρομο, κανείς δε μς φρόντισε. Οι νοσοκόμοι περνούσαν πάνω κάτω βιαστικοί, μς σπρώχνανε, μς βρίζανε· Μαζευόμαστε στις γωνιές όρθιοι να μη τούς έμποδιζουμε.

Οι άρρωστοι αίχμάλωτοι μέναν στους θαλάμους του είσογείου, δυό, δυό σε κάθε κρεβάτι κι' άλλι κατάχαμα.

Τους βλέπαμε άπ' έξω να χαροπαλεύουν πάνω στα χορτάρια στρώματα και μς κυρίευε άπελ-

πισία.

Τὸ ἀπόγευμα μᾶς βάλαν μερικοὺς νὰ κάνουμε ἀγγαριές τοῦ νοσοκομείου.

Πήγαμε στὰ μαγειρεῖα μαζὺ μὲ τὸ δάσκαλο νὰ πλύνουμε τὰ καζάνια, "Ἐνα εἶχε λαπά, περισσότερο ἀπὸ χτές. Τὸν κυττούσαμε λαίμαργα, πῶς νὰ πεταχτῆ τόσο πρᾶμμα.

Θέλετε ; μᾶς ρώτησε ὁ μᾶνερας.

"Ἄν θέλαμε !... Πέσαμε μὲ τίς φοῦχτες καὶ τὸν καταπίναμε. Ἦρθε κι' ἕνας σύντροφος ποὺ κουβαλοῦσε νερό, γίναμε τρεῖς. Οἱ Τούρκοι γεγοῦσαν, κάνουν γοδστο μὲ τὴ σβελτάδα ποὺ κατεβάζαμε τίς φουχιτιές τὸ λαπά :

Βρὲ παιδιὰ σιγὰ .. ντροπή, ἔκαν' ὁ δάσκαλος μπουκωμένος. Φύλαξα λίγο γιὰ τὸν Γιάννη. Τοῦ τὸν πῆγα μὲ τόση χαρά, μὰ δὲν μποροῦσε νὰ φᾶη, μόνον τὸν δοκίμασε.

Οἱ ἄλλοι ποὺ πῆγαν στὴν αὐλὴ νὰ σχίσουν ξύλα, γύρισαν νηστικοί, τοσაკισμένοι ἀπ' τὴν κούραση. Σάν μάθαν πὼς πετύχαμε λαπά στὰ μαγειρεῖα ζηλέψαν τὴν τύχη μας.

Νύχτωσε κι' ἀκόμα περιμέναμε στὸ διάδρομο, πότε ὄρθιοι, πότε καθήμενοι στὰ πλακάκια. Κανεὶς δὲ φρόντισε νὰ μᾶς δοθοῦν κρεββάτια, ἢ νὰ μᾶς βάλουν σ' ἕνα θάλαμο νὰ ἡσυχάσουμε.

Σάν ἡσυχάσαν τὰ ποδαρικά, τὸ σῦρε κι' ἔλα τῶν νοσοκόμων, ἕνας, ἕνας τρυπώσαμε σ' ἕνα θάλαμο καὶ κουρνιάσαμε στὴν ἄκρη νὰ περάση ἡ νύχτα.

"Ἐνα λυχναράκι ποὺ τρεμόσβυνε ψηλά σὲ μιὰ
(συνεχίζεται)

κώχη τοῦ τοίχου, σκορποῦσε περισσότερὴ καπνιά ἀπὸ φῶς στὸ θάλαμο.

Πάνω σὲ ξύλινα κρεββάτια, στρωμένα μὲ ξερὸ χόρτο, δυὸ—δυὸ μαζὺ καὶ τρεῖς πλαγιάζαν οἱ σκλάβοι κι' ἄλλοι κατέχαμα βογγοῦσαν, ἀγωνίζονταν, στριφογυρνοῦσαν ἀπ' τὸν πυρετὸ κι' ἄλλοι ψύχο-ραγοῦσαν κι' ἀργοπεθαῖναν. Σάν σκυλλιά χωρὶς φροντίδα καὶ περίθαλψη.

"Ἐνας φαντάρος χαροπάλευε ἄγρια πάνω στὸ χορτάρينو στρώμμα του. Τὸ γυμνὸ του στήθος ἀναδεδυόταν γρήγορα, γρήγορα ἀπ' ἕνα ἀδιάκοπο ρόγχο, κι' ἕνας ἄλλος παραμιλοῦσε, φώναζε· ζητοῦ σε ταινίες γιὰ τὸ πολυβόλο του.

"Ὁ θάλαμος βρωμοῦσε ἀπαίσια ἀπὸ κάθε λογιῆ ἀκαθαρσία, μὰ ὅλοι προτιμήσαμε τὴ βρώμα ἀπ' τὸ κρῦο τοῦ διαδρόμου κι' ἕνας, ἕνας τρυπώναμε κατ' ἀπ' τὰ κρεββάτια τῶν ἄλλων καὶ κολλούσαμε τὰ κορμιά μας νὰ ζεσταθοῦμε.

"Ἐπеса πλάϊ στὸ Γιάννη ἔτρεμε.

Κρυώνεις ; τοῦ λέω, τώρα θὰ ζεσταθῆς. Τὸν ἀγκάλιασα νὰ τὸν ζεστανῶ· εἶχε γυρισμένη τὴ ράχη του καὶ δὲν ἔβλεπα τὸ πρόσωπό του μὰ ἐνοιώσα πὼς χαμογελοῦσε :

"Ἐγὼ δὲν πρόκειται νὰ ζεσταθῶ πιά Γιῶργο.

Τὰ λόγια του αὐτὰ μὲ πάγωσα, μὰ ἔκανα τάχα πὼς δὲν ἄκουσα.

"Ἄν εἶχαμε λέω κι' ἐμεῖς χόρτο ἀπὸ κάτω μας θὰ ἦταν καλά.

Τὸ κορμί του ἀναδεδύθηκε ἐλαφρά, σάν νᾶκλαιγε.

Τι ἔχεις Γιάννη; τὸν ρώτησα—θές τίποτα ;

Κατάπια το λυγμό του για να μ' άπαντήση:

"Όχι—λέει—μόνου σε παρακαλώ και σ' έξορκίζω να θυμάσαι όσα σου είπα και χτές στο Άξάρι... Νά κυττάξης να τους βρής σαν θά πάς... Νά τους πής τι τραβήξαμε, να τ' άμθουν όλα...

Πρέπει να μάθη όλος ο κόσμος, τι μας κάταν τα σκυλλιά... Οι άγαρινοί,...

Δέ μίλησα· Τόν έσφιξα περισσότερο στην άγκαλιά μου και σόπασε.

Δέν ξαναμιλήσαμε πιά· Αύτά ήσαν τα τελευταία λόγια που άνταλλάξαμε με τον Γιάννη.

Οί άδρες περνούσαν βασανιστικές, άτέλειωτες· Οί άρρωστοί άγωνιούσαν πάντα, βογγοούσαν και βήχανε. Τό λυχνάρι τρεμόσβυνε κι' αυτό στην κώχη και σκορπούσε την μαύρη καταχνιά του σαν σάβανο πέν' άπ' τα κορμιά των έτοιμοθανάτων.

Τό στήθος του φαντάρου άναδεύεται πάντα σαν τρικιμισμένη θάλασσα· Έχει βαλθη να βουλάζη το όρθάνοιχτο στόμα του με μιá τοψά χόρτο πώχει τραβήξει άπ' τό στρώμμα του... ..

Τήν αύγή μας ξυπνήσαν οί κλωτσιές των νοσοκόμων: « Άίντε, άίντε κάλκινις...» φωνάζαν να σηκωθούμε και να βγούμε κάτ' άπ' τα κρεβάτια.

Συνηθισμένοι σε τέτοιες άβρότητες, σηκωνόμαστε άργά, άργά ένας, ένας και ξετρυπώναμε σαν ματιάρια.

Ό Γιάννης δέ σάλεψε. Έσκυψα κοντά του με μιá κακιá προάσθηση και τον έσπρωξα. Τιποτα.

"Άγγιξα τό πρόσωπό του ήταν κρύο.

"Ένας νοσοκόμος έπιασε να τον κλωτσά σαν

γάϊδαρος· δέν ήθελά να τό πιστέψω μιá φωνή ξεφυγε άθελα άπ' τό στόμα μου, οί Τουρκοί ξαφνιαστήκαν, σκόψαν κι' αυτοί.

"Έκανα σαν τρελλός, τον τραβούσα, τον έσπρωχνά, φώναζα τόνομά του... Τιποτα.

«Κεμπερμής» έκαν' ο Τουρκος που τον κλωτσοόσε. (ψόφησε.) Γελοόσε τό κτήνος!

Τόν έσυρα άπ' τα πόδια και γονάτισα πλάι του εκλαιγα σαν παιδί. Ό άλλος Τουρκος κυττούσε μιá έμένα μιá τον νεκρό. στην ματιά του διέκρινα κάποια συμπόνια.

«Τι τον έχεις ούλάν;» με ρώτησε μαλακά.

Δέ μίλησα, δέ μπορούσα, με πνίγαν τα δάκρυα.

«Καρντάς;» (άδερφός) ξαναρώτησε πονετικά.

Κούνησα τό κεφάλι μου, ναι.

«Γιαζίκ» (κρίμα) έκανε πάλι ο Τουρκος.

Ό καλωσύνη του με ξάφνιασε... Τουρκος μίλησε έτσι! ;... Νοιώθουν λοιπόν κι' οί Τουρκοί συμπόνια; Τόν κύτταξα· τάχα με κοροΐδεύει;

Είχε μιá έκφραση άγαθή, γεμάτη ειλικρίνεια.

«Σαμπούρ όγλου, σαμπούρ.» (ύπομονή παιδί μου) είπε κι' άνεστέναξε.

"Έγα εύχαριστώ, ήρθε στα χείλη μου αυθόρμητα. Νέ βγη, να μη βγη. δέν τ' άφισα, αν κι' ένιωθα την άνάγκη να του τό πώ... Νά τό φωνάξω:

Εύχαριστώ άνθρωπε, εύχαριστώ. Τι κι' αν είσαι Τουρκος. Είσαι άνθρωπος.

Δέν ήταν ώρα για διαχύσεις, δέν τό είπα.

Μά ίσως του τό είπαν τα μάτια μου άνάμεσα άπ' τα δάκρυα.

Πεθαμένος ήταν κι' ο φαντάρος πάνω στο κρεβάτι του.

Στο βρώμικο χέρι του έκλεινε ακόμα την τούφα το ξερόχορτο.

Τους θάψαμε μαζί, σ' ένα χερσο χωράφι πιο απ' το νοσοκομείο. Εκεί θάβαν τους σκλάβους που πεθαίνουν μέσα. Ο δάσκαλος έκανε τον παπά, μουμούρισε λίγες νεκρώσιμες ευχές απ' την ακουθιά, μέσες άκρες :

«Ανάπαυσον ο θεός τους δούλους σου και καταξον αυτούς εν παραδείσω(!) ...

Εκείνη τη στιγμή, μαζί με τα δάκρυα που πλημύρισαν τα μάτια μου, ήρθαν στο νοῦ μου κι' οι τελευταίες του παραγγελιές.

Σάν ν' άκουγα πάλι τη φωνή του :...

Νά μάθουν ὅλοι τι τραβήξαμε... νά τὰ μάθη ὁλος ὁ κόσμος.» Καί τάν νά άπαντοῦσα στα λόγια του :

Ναι εἶπα. Σοῦ τ' ὀρκίζουμαι πάνω στον τάφο σου, φτάνει νά ζήσω :

Μισό μέτρο πέρα απ' τήν άκρη τοῦ τάφου περισευε απ' τή γή ένας βράχος.

Ήταν για σημάδι' αντί σταυροῦ.

Θ'

Στό νοσοκομείο μείνουμε πέντε μέρες.

Κάθε πρωί μπαίναν στό θάλαμο οἱ νοσοκόμοι και ρωτοῦσαν : Ψοφίμια ἔχει ;

Σάν τούς λέγαμε ἔχει Δείχναν τή χαρά τους :

Ἄλλάχ— βερσίν, ἄλλάχ—βερσίν. (ὁ Θεός νά δώσει)

Ἄπ' αὴν παρέα μας δέν πέθανε ἄλλος.

Τήν ἕκτη μέρα μας βγάλανε—καλλίτερα δέ μπορούσαμε νά γίνουμε— και μας στείλαν στον «Μουσαφίρ—όντᾶ» κέντρο διερχομένων, νά ποῦμε, κάτι τέτοιο Ἄπο κεί θά φεύγαμε πάλι με άποστολή για τὸ τάγμα μας.

Στον «μουσαφίρ—όντᾶ» βρήκαμε μιᾶ παρέα πολὺ παράξενη' μιᾶ ντουζίνα σωστή.

Καθόντουσαν παράμερα και σιγοκουβεντιάζαν' δέν ξεχωρίζαμε τή γλώσσα τους.

Στήν άρχή τούς περάσαμε για τούρκους και μάλιστα μπέηδες. Κομπούμια καλά, παπούτσια γυαλισμένα, καινούργια φέσια, καδένες, ρολόγια.

ἌΟλα στην έντέλεια.

Μαζευτήκαμε σέ μιᾶ γωνιά σαν άγρίμμια φοβισμένα και τούς κυτάζαμε από μακρὰ με άπορία. Λέγαμε τι ζητοῦν δῶ μέσα οἱ άνθρωποι. Ξαφνικά ἔσκασε ἡ μπόμπα : Βρέ παιδιά αἰχμάλωτοι ; ρώτησε ένας τους Ἑλληνικά.

Αἰχμάλωτοι ἑφέντη μου πετάχτηκε πρόθυμα ὁ δάσκαλος.

Κυταχτήκαν μεταξύ τους και πατήσαν τὰ γέλοια : Μωρέ τι άφέντες και πασάδες τσαμπουνᾶς χριστιανέ μου, για τούρκους μας πέρασες, λέει κάποιος.

Κυταχτήκαμε κι' ἑμεῖς με τή σειρά μας :

Κι' ἄμε τι εἴσαστε τότε;

Τι εἴμαστε ; αἰχμάλωτοι σαν ἑσᾶς.

Δὲ θέλαμε νὰ τὸ πιστέψουμε· Τὶ λογιῆς αἰχμάλωτοι ἦσαν τοῦτοι ντυμένοι στὴν ἔντέλεια, σὰν νᾶχαν βγῆ ἀπὸ βιτρίνα ἐμπορικοῦ!

Ἦσαν λέει σιδηροδρομικοὶ ὑπάλληλοι· γραφιάδες τηλεγράφοιτες καὶ τὰ ρέστα. Τώρα πῆσαν Τούρκους τίς θέσεις τους καὶ τοὺς ἀπολύσανε ἀπ' τὴν ἑταιρία.

Οἱ οἰκογένειές τους εἶχαν φύγη μαζὺ μὲ ὄλον τὸν κόσμον. Αὐτοὶ θὰ μέναν αἰχμάλωτοι ὡς· ποὺ νὰ γίνῃ ἀνταλλαγῆ.

Καὶ πότε λέτε νὰ γίνῃ αὐτὴ ἡ ἀνταλλαγῆ κύριοι; Τοῦτε ρωτήσαμε.

Ἄ, πολὺ σύντομα· ζήτημα ἡμερῶν εἶναι.

Μᾶς βεβαίωσαν ὄλοι μ' ἓνα στόμα. Τοὺς τὸ εἶπαν στὴ Σμύρνη, πρόσωπα σοβαρὰ. Τούρκοι καὶ λεβαντῖνοι συναδελφοὶ τοὺς προχτές ποὺ φεύγανε.

Στὴ Μαννησιὰ τοὺς φέραν μὲ τραῖνο. Ἄπ' τὰ μαρτύρια ποὺ τραβήξαμε μεις στὸ δρόμον ἔχουν μεσάνυχτα. «Κάτι ἔχουν ἀκούση σχετικά».

Μείναμε δυὸ μέρες μαζὺ τους στὸν «Μουσαφιροντά», κάναν χωριστὴ παρέα. Μᾶς κρατοῦσαν σὲ ἀπόσταση. Μᾶς κυττοῦσαν μὲ μιὰ συγκρατημένη ἀηδία, φοβόντουσαν τάχα τίς ψεῖρες μας. Μὲ λίγα λόγια μᾶς συχαινόντουσαν.

Ἐμεῖς πάλι μεταξύ μας τοὺς λέγαμε κουραμπιέδες κι' ὁ δάσκαλος τοὺς βάφτησε «αἰχμάλωτους πολυτελείας».

Κατὰ βάθος τοὺς ζηλεύαμε, τοὺς μισοῦσαμε γιατί εἶχαν πολλὰ χρήματα μαζὺ τους.

Τοὺς ψωνίζαν ἀπ' ἔξω, ψωμιὰ ἄσπρα, χαλβάδες

τυριά, καπνὰ.

Ταῖζαν καὶ τοὺς μαφαζάδες. Ἐκεῖνοι πάλι εἶχαν διαταγὴ νὰ μὴ τοὺς πηράξουν καὶ νὰ τοὺς προσέχουν. Ἐμεῖς περιμέναμε πότε θὰ πετάξουν τὰ χαλβαδόχαρτα νὰ τὰ γλύψουμε. Μαζεῦαμε τὰ ψύχουλα καὶ τ' ἀποτσιγάρα ποὺ πετοῦσαν.

Ἐνας ἡλικιωμένος μεταξύ τους μοῦ φάνηκε σὰ γνωστός ἀπ' τὴν πρώτη στιγμή. Τὸν κυττοῦσα... Βρὲ ποὺ τὸν ἔχω δεῖ, ποῦ τὸν γνώρισα... ἔσπαζὰ τὸ κεφάλι μου. Μὲ τὰ πολλὰ, θυμήθηκα. Αὐτὸς ἦτανε! ὁ κύρ Στάθης ὁ γείτονας τοῦ μακαρίτη τοῦ Γιάννη ὁ σιδηροδρομικός, ποὺ μᾶς μίλησε γιὰ τὴ σφαγὴ τοῦ Χρυσοστόμου. Ποῦ νὰ τὸν γνώρισω μὲ τὸ φέοι. Τὴ μέρα ποὺ θὰ φεύγαμε πιά δὲν κρατηθηκαὶ τὸν ρώτησα: Μήπως εἶστε ὁ κύρ Στάθης, ἀπ' τὴν Εὐαγγελίστρια;

Μὲ κύτταξε κι' αὐτὸς μὲ τὴ σειρά του, προσπαθοῦσε νὰ μὲ σουσουμιάσει, νὰ μὲ θυμηθῆ.

Ναὶ λέει ἐγὼ εἶμαι, μὰ τοῦλόγουσου ποιὸς εἶσαι; Τοῦδωσα γνωριμιά. Θυμήθηκε:

Τὶ λὲς βρὲ παιδί μου... Ἐσὺ ἔγινες ἀγνώριστος! Μὰ πρόσφερε τοιγάρο.

Κι' ἀμ' ὁ Πιάγκος μας.. Τὶ ἔγεινε; ...

Πιάστηκε κι' αὐτός;

Ὁ Γιάννης—λέω—μᾶς ἄφισε χρόνιον. Πέθανε προχτές ἀπὸ κοιλιακά.

Βρὲ τί μοῦ λὲς;! Μπᾶ τὸ καημένο τὸ παιδί... Πάει... θὰ παλαβώσῃ ἡ μάνα του ἀν τὸ μάθη· Μόνο σὰν θὰ πᾶμε χρειάζεται προσοχή νὰ τῆς τὸ φέρουμε μὲ τρόπο.

Ναι—λέω—άν πάμε!

Γέλασε: Θα πάμε, θα πάμε σύντομα μη φοβάσαι.

Την άλλη μέρα μας πήραν απ' τον «μουσαφιρ—οντά.» Μας πήραν δυο μαφαζάδες πρωί—πρωί και ξεκινήσαμε ποδαρόδρομο για το Σόμα. Οί σιδηροδρομικοί τα καταφέρναι με το φερμάνι που είχανε απ' τη Σμύρνη να φύγουν το μεσημέρι με το τραίνο. Έμεις υποφέραμε πολύ στο δρόμο.

Ξύλο και πείνα. Οί μαφαζάδες μας τύχανε κι' δυο στραβόξυλα μας δένναν να περπατούμε γρήγορα και μας βρίζανε.

Βαδίσουμε δυο μέρες νηστικοί ανάμεσ' από ρεματιές κι' από βουνά. Τη νύχτα μας κλείσαν σ' ένα σταύλο να ξημερωθούμε κι' αυτοί στρωθήκαν στο ούζο με τους χωριάτες.

Αργά τη νύχτα σαν μεθυσαν όλοι, ήρθαν οί χωριάτες απ' έξω και πολεμούσαν να βάλουν φωτιά στο σταύλο να μας κάψουν.

Βάλαμε τις φωνές, αναστατώθηκε το χωριό, φύγανε. Ός το πρωί πιά που να κλείσουμε μάτι απ' την τρομάρα μας.

Με το σούρουπο μπήκαμε στο Σόμα. Είμαστε πιά πεθαμένοι απ' την κούραση και την πείνα.

Ένας αξιωματικός που έτυχε στο σταθμό, προστάξε τους μαφαζάδες να μας πάνε κατ' ευθείαν στην άστυνομία γιατί το τάγμα είχε φύγει από προχτές για τη Μαγνισιά.

“Αλλα βάσανα είπαμε πιά πως δέν θ' άντέξου-

με τις πορείες και την πείνα.

Στο κρατητήριο της άστυνομίας για καλή μας τύχη βρήκαμε και τους σιδηροδρομικούς. Είχαν μπροστά τους χαλβάδες και ψωμιά και τρώγανε. Ήσαν χαρούμενοι και γελαστοί. Μόλις μας είδανε βάλανε τις φωνές: “Ε, τα βλέπετε ;.. Τι σας λέγαμε ;... Είμαστε τυχεροί. Μόλις ήρθαμε σας φέραμε και τη λευτεριά.

Τι συμβαίνει βρε παιδιά—τους ρωτούσαμε—δέ μας λετε κι' έμας να χαρούμε!

Δέν τα μάθατε; — “Εκανε κάποιος—το τάγμα έφυγε. Φαίνεται πως άρχισε ή άνταλλαγή..

Άυριο θα γυρίσουμε με το τραίνο όλοι στη Μαγνισιά, κι' από κει πιά για τη Σμύρνη.

Μόλις τους φέρανε —λέει—στην άστυνομία, πέσαν οί στρατιώτες κι' οί χωροφύλακες με το καλό και με το ζόρι, τους πήραν τα φέσια και τα ρολόγια. «Τι τα θέλετε τα φέσια σεις οί γκιούρηδες ;»

“Αμέ τα ρολόγια ;

Και τα ρολόγια. Τώρα έσεεις φεύγετε τους είπαν στην πατρίδα θα πάρετε κάλλιτερα.

Κάποιος τόλμησε ν' άντισταθή και του πήξαν τη μούρη.

Δέ βαρυέσαι—είπαν—άφου φεύγουμε, άς τάν στ' άνάθεμα και τα φέσια και τα ρολόγια.

Μά δέν είν' έτσι έπέμενε ό πρισμένος. Το φέσι καλά, άς πάει κατ' διαόλου, μά το ρολόι τόθελα για ένθύμιο τών σιδηροδρόμων. δεκαπέντε χρόνια δούλεψα στην έταιρία.

“Ο δάσκαλος φούσκωνε ξεφούσκωνε τόση ώρα,

δέν βάσταξε νά τόν ἀκούη : Μῶρ' δέν κάνεις τὸ σταυρό σου σύντροφε, ποῦ σ' ἀφήσαν τὰ παπούτσι καὶ τὰ ρούχα... δὲ βλέπεις ἐμᾶς σὲ τί χάλια μᾶς καταντήσανε· ἢ νομίζεις πὼς πιαστήκαμε γυμνοὶ καὶ ἐυπόλυτοι;... "Α! μὰ τὸ θεό.

Βρὲ γιὰ σκευθῆτε σάν σήμερα ὀχτῶ ποῦ θάμαστε! φώναξ' ὁ κύρ Στάθης γιὰ ν' ἀλλάξη τὴν κουβέντα.

Ἡ χαρὰ τῆς λευτεριάς τὰ παραμέρισε ὅλα, ἔγειν' ἀφορμὴ νά μποῦνε στὰ ἔξοδα οἱ φίλοι· Μᾶς πετάξανε ἕνα ψωμί, χαλβά, καπνὸ· ἄς πάη καὶ τὸ παληάμπело.

Ἐκεῖν ὁ κύρ Στάθης ἦρθε καὶ κάθισε κοντὰ μου, ξαναφέραμε τὴν κουβέντα τοῦ Γιάννη καὶ καπνίζαμε ἀράδα :

«Καὶ τώρα—λέει ποῦ θὰ πᾶμε ἀπὸ κεῖ, πῶς θὰ τῆς τὸ ποῦμε τῆς ἔρημης ; ἀπὸ προχτὲς τὸ σκεῦτωμαὶ ξαίρεις».

Τοῦ εἶπα τίς τελευταῖες παραγγελεῖες τοῦ Γιάννη γιὰ τὴ μάνα του.

Μπα, λέει· Ἐγὼ νομίζω, πῶς εἶναι καλλίτερα νά μὴν τῆς ποῦμε τίποτα.

"Ἄς ἀφήσουμε νά ἐλπίζη... "Ἄς τὸν περιμένη. Τάχα θὰ εἶναι μόνη της!

Δὲ μίλησα. Εἶπα, τί νά τὰ συζητοῦμε ἀπὸ τώρα, γιατί ἐγὼ κατ' ἐξοχίας δέν ἔβλεπα τόσο σύντομη τὴ λευτεριά.

"Ὅλη τὴ νύχτα δέν κλείσαμε μάτι. θὲς ἀπ' τὴν χαρὰ, θὲς ἀπ' τὸ κρῦο, τὴν περάσαμε αὐτινοῦμέ παῖς ἐμῆς ἱστορίες καὶ ἀναμνήσεις τῶν καλῶν χρόνων.

Τὸ πρωτὶ φύγαμε μὲ τὸ τραῖνο.

Στὴ Μαγνησιὰ τὸ τάγμα μας εἶχε συγχωνευτῆ μὲ ἄλλο τάγμα δεκατισμένο κι' αὐτὸ ἀπ' τὸν τυφὸ καὶ τὴν ἐντεροκώλιτιδα· καὶ τὰ δυὸ μαζὺ ἀποτελέσανε τὸ 11ον ἐργατικὸ τάγμα. (ἀμελεῖ—Ταμποῦρ.) Τὸ μισὸ στεγαζότανε σ' ἕνα σχολεῖο καὶ τ' ἄλλο μισὸ σ' ἕνα παλῆο φρενοκομεῖο. Τοῦ «χατζῆ—χασάν» λίγο πιὸ πέρα.

Μόλις μᾶς φέρανε, ὁ πρώτος ποῦ συναντήσαμε ἀπ' τοὺς παληοὺς σύντροφοὺς τοῦ Σόμα, ἦταν ὁ Μανώλης ὁ Φωκιανός· ὅταν μᾶς εἶδε ἔκανε σάν παιδί ἀπ' τὴν χαρὰ του, μᾶς καλοσῶριζε ἕναν, ἕνα σάν νά πήγαμε σπῆτι του.

Ξαφνικὰ κατσούφιασε· Κατάλαβε πὼς κάποιος μᾶς ἔλλειπε. Τὸν ἀναζητοῦσε : Ὁ Γιάννης· ποῦ εἶναι, δέν τὸν βλέπω.

Ἐκεῖν ὁ Γιάννης τοῦ λέω, πέθανε καημένε Μανώλη, ἐδῶ καὶ δέκα μέρες στὸ νοσοκομεῖο.

"Ἐμεινε μ' ἀνοικτὸ στόμα, δάκρυσε :

Βρὲ τὸ καημένο τὸ παιδί!....

Μὰ γιὰ θυμήσου Μανώλη, τότε στὸ κάρβουνο....

"Ἀπὸ τότε εἶχε τὴν προαίσθησι πὼς θὰ πεθάνη.

Δὲ μίλησε. Καθίσαμε σὲ μιὰ γωνιά καὶ τὰ λέγαμε. Ρωτοῦσαμε γιὰ τὸν ἕνα, γιὰ τὸν ἄλλο, ποιοὶ γνωστοὶ μας πεθάνανε στὸ διάστημα ποῦ λείπαμε, πῶς τὰ περάσανε....

Ἐκεῖν ὁ Φωκιανός ἀναστέναε : Τί τὰ θέτε... ἐδῶ ἦρθαμε ἑκατὸν τριάντα ψυχές, ἐκτὸς ἀπὸ σᾶς ποῦ λείπατε οἱ ἄλλοι ἀφήσαν τὰ κόκκαλα κεῖ πάνω.

Ἦρθε ἡ κουβέντα καὶ στοὺς περιστατικὸς τοῦ κασί-
δη, τοῦ μαφαζᾶ : Μῶρ' ἀλήθεια Μανώλη, πῶς ἔγει-
νε τότε μὲ τὸν ὄναγρο ; ρώτησ' ὁ δάσκαλος.

Ὁ Φωκιανὸς ξαφνιάστηκε μὲ τὴν ἐρώτηση· μοῦ
φάνηκε μάλιστα πῶς ταραχτήκε λίγο, ἄλλασε τὸ
χρῶμα του.

Τὶ μὲ ρωτᾷς δάσκαλε—εἶπε—Τὶ ξαίρω γὰρ πῶς
ἔγεινε ;.... Γκρεμοσακίστηκε καὶ πάει στ' ἀνάθεμα !

Μῶρ' δὲ θέλω νὰ πῶ αὐτό, —διόρθωσε ὁ δάσκα-
λος—Τὶ ἀπέγεινε σὰν φύγαμε μεῖς γιὰ τὸ νοσο-
κομεῖο ;

Τὶ νὰ γίνῃ, φάγαμε ὅλοι ξύλο, κανεὶς δὲν ἤξαιρε
νὰ πῆ πῶς ἔγεινε.

Περὶ ἀνταλλαγῆς δὲν εἶχαν ἰδέα ἐδῶ οἱ σύντρο-
φοι, τὴν εἶδηση τοὺς τὴν φέραμε μεῖς.

Δὲν πιστέψανε. Ἰσα—Ἰσα λέει ὁ Φωκιανός, ἀπ'
τῆ μέρα ποὺ ἦρθαμε δῶ, μᾶς ἔχουν τρελλάνη στίς
ἀγγαριές καὶ στοὺς ξύλο.

Οἱ μισοὶ μείναμε στοὺς σχολεῖο, οἱ ἄλλοι μισοὶ
πῆγαν στοὺς «Φρενοκομεῖο» Μαζὺ ἦσαν κι' οἱ σιδη-
ροδρομικοί.

« Ἐμεῖς εἴμαστε γιὰ δέσιμο » μοῦ εἶπε ὁ κύρ
Στάθης φεύγοντας.

Βρῆκα μιὰ γωνιά στοὺς κουβοῦσι τοῦ Φωκιανοῦ
καὶ κάθησα κοντὰ του. Ἦταν ἓνα μακρυνάρι μὲ θό-
λο στραγγυλό· κάτι, σὰν σύραγγα, σὰν ὑπόνομος
καὶ πῶς πολὺ σὰν Αἰγυπτιακὴ σαρκοφάγος· σκοτεινὸ
χωρὶς παράθυρο, δυὸ σκαλιὰ μέσα στὴ γῆ, μέρα εἴ-
ναι, γύχτα δὲ ξαίρει σὰν κλεισθὴ ἢ πόρτα. Κάτω τὸ

πάτωμα ἦταν στρωμμένο μὲ ξερὸ χόρτο γιὰ ζεστασιά

Βρωμοῦσε σὰν δημόσιο οὐρητήριο. Ἐπάνω πάλι
τὰ δωμάτια δὲν εἶχαν πορτοπαράθυρα τὰ εἶχαν πά-
ρη κι' ἐδῶ οἱ πολῖτες νὰ φτιάξουν τὰ σπίτια τους.

Ἡ ἴδια ζωὴ κι' ἐδῶ, ἡ ἴδια ταχτική ὅπως στοὺς
Σόμα. Μιὰ ζωὴ ποὺ οὔτε σκυλλιά δὲν θὰ μπορού-
σαν νὰ τὴν ὑποφέρουν· Κι' ὅμως ὁ θάνατος μᾶς
τρομάζει. Ζοῦμε διαρκῶς κάτω ἀπ' τὸ φάσμα του.
Τὴν αὐγὴ γίνεται τὸ γνωστὸ ἐγεργτήριο.

Οἱ μαφαζάδες μπαίνουν στὰ κουβούσια κι' ἀρχί-
ζουν μὲ ξυλιές καὶ κλωτσιές νὰ μᾶς ξηπνοῦν : "Α-
ίντε, αἴντε καραβάνα !..

Τὸ πρωὶ καὶ τὸ βράδυ ἔχουμε συσσίτιο.

Τὸ μεσημέρι στοὺς Τουρκικὸ στρατὸ δὲν τρῶνε.

Σηκώνονται λοιπὸν ἐλαφιασμένοι ὅλοι καὶ τρέ-
χουν στὴ γραμμὴ, βγαίνουμε κι' ἐμεῖς οἱ ἄλλοι, ἔ-
νας— ἓνας ἀπ' τὴν σαρκοφάγο. Πιὸ πέρα. στὴν αὐ-
λὴ, στημένα τὰ καζανία βράζουν· ἓνα μικρὸ γιὰ
τοὺς μαφαζάδες, καὶ δυὸ μεγάλα δικά μας. Τὸ συσ-
σίτιο πρωῖ, βράδυ εἶναι ὁ περίφημος «ἀλαμάν Τσορ-
μπᾶς» (γερμανικὴ σοῦπα.) κουρκοῦτι· ἀραιὸ, ἀπὸ
καλαμποκάλευρο καὶ νερό.

Κάπου, κάπου γιαλίζει καὶ κανεὶς κόμπος λάδι,
Ψωμί γιόκ. Τὸ ψωμί μοιράζεται—ὅταν ἔχει—χωρι-
στά, τὸ βράδυ μετὰ τὸ συσσίτιο. Ἔτσι τρῶνε στοὺς
Τουρκικὸ στρατὸ καὶ λένε στοὺς τέλος «Ἀλλάχ μπε-
ρικιάτ βερσίν» (ὁ θεὸς νὰ τὰ δίνη πλοῦσια).

Ζεστός, ζεστός ὁ Τσορμπᾶς κάτι εἶναι γιὰ τὰ
ἀδεια στομάχια μας, μὰ πῶς νὰ τὸν πάρῃς, ποῦ νὰ
τὸν βάλῃς : τίς καραβάνες εἴχαμε; ἢ τὰ κόπελλα !

Μερικοί μαζέψιαν άπ' τὸ δρόμο σαρδελλοκούτια καὶ ἄλλα τενεκέδια, τὰ πλύναν καὶ βάζαν μέσα τὴ σούπα· Σάν τὴν ρουφούσανε δανείζαν ὕστερα στοὺς ἄλλους τὰ τενεκάκια τους γιὰ νὰ τὰ ξαναπάρουν πλυμένα.

Ἦσαν καὶ πολλοὶ ἰδιότροποι πού δὲν τὰ δίναν σ' ἄλλους· μόλις τρώγανε τὰ κρεμοῦσαν μὲ σπάγγους καὶ κουρέλλια στὴ μέση τους.

Τὰ σέρναν μαζύ τους, στὴ δουλειὰ καὶ στὸν ὕπνο
"Ὅσοι δὲν εἶχανε σαρδελλοκούτια, περιμέναμε νὰ τελειώση ἡ διανομὴ γιὰ νὰ γλύψουμε τὰ καζάνια καὶ τότε γινότανε τὸ δράμα.

Ἦταν μιὰ νὰ κλαῖς καὶ δυὸ νὰ γελάς!

Οἱ Τούρκοι μαζεύουντας καὶ κάναν γοῦστο. Χυμούσαμε ὄλοι πάνω στὰ καζάνια μὲ τίς φοῦχτες, ὁποῖος προλάβη...

Πέφταν γροθιές, σπάζαν μῦτες, κεφάλια· ... Ὁ ἡρωϊκὸς τσορμπᾶς γινότανε κόκκινος ἅπ' τὸ αἷμα

Σάν τελειωνε τὸ .. συσσίτιο καὶ μπαίναμε στὴ γραμμὴ γιὰ τὸ μέτρημα, ἔβλεπες φάτσες πασαλειμένες μὲ τσορμπάδες καὶ αἷματα. "Ἐτσι τελειωνε πάντα ἡ πρώτη πράξις τοῦ δράματος τῆς ἡμέρας γιὰ νὰ ἐπαναληφθῇ πάλι τὸ βράδυ μὲ τὸ κλείσιμο τῆς αὐλαίας, ἅπ' τὰ ἴδια πρόσωπα.

"Ἐνας, ἕνας πού οἰκονομοῦσε σαρδελλοκούτι—καραβάνια ἄλλαζε ρέλο.

"Ἐπειτα ἄρχιζε τὸ μοίρασμα τῆς δουλειᾶς :

Τόσοι γιὰ τὸν «Μπελεντιέ» (δημαρχία) Σκούπισμα δρόμων, κατεδάφιση τῶν καμμένων σπιτιῶν καὶ τὰ ρέστα. Τόσοι γιὰ τὸ σταθμὸ : ξεφόρτωμα

βαγониῶν, σκούπισμα. Τόσοι γιὰ τὰ ξύλα τοῦ κλιβάνου καὶ τῶν μαγειρείων, τόσοι ἐδῶ, τόσοι ἐκεῖ, δὲν μέναν ὅτὸ τέλος, παρὰ καμμιά δεκαρία χωρὶς δουλειὰ κι' ὄλο οἱ ἴδιοι· οἱ ἴδιες φάτσες πάντα, πού πηγαῖναν τελευταῖοι στὴ γραμμὴ. . Κάτι Ἰοβάνηδες, Πρόδρομοι, Γιακίμηδες, Γιορδάνηδες.

Πέντιοι, μαυροθαλασσίτες, Κονιαλήδες καὶ τὰ ρέστα. Πότε δὲν μιλοῦσαν Ἑλληνικά· "Ὅλο Τούρκικα· Μόνοι τους κάναν παρέα γιὰ τὶ τοὺς ἀποφεύγαμε ὄλοι, ὡς κι' οἱ συμπατριῶτες τους. Τοὺς συχαινόμαστε γιὰ τὴν ἦσαν τσανάκια τῶν μαφαζάδων, τοὺς πλίναν τίς καραβάνες, σκουπίζαν τὰ κουβούσια τους.

Τοὺς κάναν ἕνα σωρὸ Τεμενάδες.

Μέσα σ' αὐτὴ τὴ φάρα ἦταν καὶ τὸ τσανάκι τοῦ Μπᾶς—Τσαοῦς, ὁ Ντιμὴτ ἐφές πού πουλοῦσε τὸ τσάι στὸ ἀναρρωτήριο τοῦ Σόμα.

Τὸν λέγανε Δημήτρη. Δὲν τοῦ ἄρεσε· σκεύτηκε νὰ τ' ἀλλάξη. "Ἦθελε κάπως νὰ Τουρκοφέρνη τ' ὀνομά του, νὰ ταιριάξη μὲ τὴν ψυχὴ καὶ τὰ αἰσθηματά.

Τὸ ἔκανε Ντιμὴτ. Οἱ ὅμοιοι του τοῦ κολλῆσαν στὸ τέλος καὶ ἕνα «ἐφές» κι' ἔτσι ἕνα πρωτὶ παρουσιάστηκε Ντιμὴτ ἐφές. Τοῦρκος 100ο/ο.

"Ὅλη αὐτὴ ἡ ἀφρόκρεμα ἔμεινε πάνω, πλάι στὸ κουβούσι τῶν μαφαζάδων. Ταιριάζαν τὰ χνώτα τους κάναν παρέα Οἱ Τούρκοι πάλι τοὺς εἶχαν ἀπὸ κοντά γιὰ τὴν κάναν καὶ ρουφιανιές εἰς βάρος τῶν σκλάβων. Τελευταῖα μάλιστα τοὺς δώσανε καὶ ὀφφίτσια. Τοὺς βάζαν νὰ ἐπιστατοῦν στὶς ἀγγαριές αἱ ἀποδείχτηκαν πιὸ τύρρανοι κι' ἅπ' τοὺς Τούρ-

κούς· Δέ μᾶς ἀφίναν νά πάrouμε ἀνάσα, γαυγίζαν σά σκυλιλά· Νά τούς ἀντιμιλήση κανείς !... Τρέχον γραμμή στους μαφαζάδες και τούς τὰ λέγαν· ὅπως θέλανε.

Ἔνα βράδυ γυρίζοντας ἀπ' τῆ δουλειά, βρήκαμε στό κουβοσι μας μουσαφιρέους.

Ἦταν τέσσηρης νέοι σύντροφοι, ξένοι. Τούς περιεργαζόμαστε ἀπό μακριά μέ κάποια ψυχρότητα πού ἦρθαν ἀπρόσκλητοι νά μοιραστούν τήν εὐρυχωρία μας· στή σαρκοφάγο.

Εἶχαν κάτι παράξενες φάτσες, λές κι' εἶχαν χυθῆ στό ἴδιο καλοῦπι : Μακρουλά πρόσωπα, μύτες γαμπές, μαύρα γένεια, δσο τούς ἐβλεπα μοῦ θυμίζαν βυζαντινές ἀγιογραφίες.

Αὐτοί πάλι μᾶς κυττοδσαν φοβισμένα.

Τούς μιλήσαμε : τούς ρωτήσαμε ἀπό ποῦ ἦρθαν, δέν ξαῖραν Ἑλληνικά νά μᾶς ἀπαντήσουν. Μιλοῦσαν τούρκικα.

Τούς φέραν ἀπ' τίς Γκιόρδες, καμμιά εἰκοσαριά.

Στήν σαρκοφάγο ἀναλογοδσαν τέσσηρης.

Κι' οἱ Τέσσηρης τύχανε στό ἴδιο καλοῦπι ἢ τέτοιοι ἦσαν ὅλοι ; Ποιός ξαῖρει !

Μόνοι τους κάναν παρέα ἀποτραβηγμένοι στήν πιό σκοτεινή γωνιά τοῦ κουβουσιού, σιγοκουβεντιάζανκαί μᾶς κυττοδσαν σάν φοβισμένοι.

Ἴσως εἶναι ἀρμένηδες εἶπαμε καί φοβοῦνται μήν ἀνακαλυφτοῦν. Κανείς ὅμως κι' ἀπό μᾶς δέν ρώτησε τὰ δνόματά τους ἢ ποῦθε κρατοῦσ' ἢ σκούφια τους. Στήν ἀρχή τούς νομίσαμε σάν τούς ἄλλους :

(συνεχίζεται)

σπιούνους. Ἄν και δέν σκαμπάζανε γρι' ἀπ' τῆ γλώσσα μας, ἐν τούτοις ἀπεφεύγαμε νά μιλοῦμε μπροστά τους ἐλεύθερα; Μὲ τὸν καιρὸ δὺας εἶδαμε πὼς δέν τὺς μοιάζαν, ἦσαν ἄνθρωποι καλοὶ καὶ τίμιοι

Ὁ χειμῶνας πλάκωσε ἄγριοις : Κρῦο, βροχές, χιονία· Ὁ Σίπυλος ἦταν κάτασπρος κάτω ἀπ' τὸν μαῦρο συνεφισμένο οὐρανὸ.

Τὰ κουρέλλια μας σιγά, σιγά ξεφτοδσαν, πέφταν ἀπὸ πάνω μας τὰ ξέφτια, φαίνονταν οἱ μελανιασμένες σάρκες. Ὁ καθένας φρόντιζε νά σκεπάση τῆ γύμνια του μέ ὅτι μποροῦσε. Μερικοὶ συνάδελφοι οἰκονομίσανε τσουβαλία· κάναν μιὰ τρύπα στόν πάτο νά περὶ νά τὸ κεφάλι καὶ δυὸ στά πλάγια γιὰ τὰ χέρια. «Στὴλ Ζαπωνέ» θά λέγαν οἱ γυναικες ἄν τὰ βλέπανε

Ἔτσι τσουβαλιασμένοι κοθῶς ἦσανε, μοιάζαν μέ σκιάχιρα πὸ βάζουν σι' ἀμπέλια γιὰ τίς κουροῦνες. Μά ἦσαν οἱ πιὸ καλοντιμένοι ἀπ' ὄλους.

Τούς ζηλεύαμε.

Ἔνα πρωὶ σάν τέλειωσε τὸ μοίρασμα τῶν σκλάβων στίς διάφορες ἀγγαριές, μείναμε καμμιά δεκαριά ἀπὸ διάφορα κουβούσια.

Περισσήσαμε. Σάν φύγαν οἱ ἄλλοι, μᾶς κλείσανε σιὰ κουβούσια μας. Ἔκαιε κρῦο τσουχτερὸ κείνη τῆ μέρα, διαβολεμένο.

Χαρά, ἐμεῖς... κάναμε σάν παιδιὰ πὸ δέν ἔχουν σχολεῖδ. Θά καθώμαστε νά λέγαμε ἱστορίες.

Ὁ δάσκαλος ἦταν σ' αὐτὰ πηγῆ ἀστείρευση.

Ἄπ' τὸ κουβοῦσι μας εἴμαστε πέντε.

Ὁ δάσκαλος, ὁ Φωκιανός, ἐγὼ καὶ δυὸ βυζαντινοί. Μόλις καθίσαμε λοιπὸν καὶ ξερόβηξε ὁ δάσκαλος γιὰ ν' ἀρχίσῃ, νάσου στὴν πόρτα ἕνας μαφάζας καὶ ξωπίσω ἕνας Τούρκος νοσοκόμος μὲ κοντὴ ἄσπρη μπλουζά.

Ζητοῦσε ἕνα χτίστη καὶ δυὸ ἐργάτες γιὰ τὸ νοσοκομεῖο.

Πετάχτηκε ὁ Φωκιανός πρῶτος : Ἐλάτε μαζί γιὰ ἐργάτες μᾶς λέει, στὸ δάσκαλο καὶ σὲ μένα Ἄφοῦ εἶναι νοσοκομεῖο κάτι θὰ βγῆῖ μπορεί νὰ φᾶμε.

Θυμηθήκαμε τὸν λαμπᾶ. Πᾶμε μοῦ λέει ὁ δάσκαλος. Σηκωθήκαμε κι' οἱ τρεῖς.

Γιαπητζήδες εἴσαστε οὐλάν; ρώτησε ὁ νοσοκόμος.

Γιαπητζήδες.

Μᾶς πήρε καὶ φύγαμε. Στὸ δρόμο, τὸ καλοσκεύτηκα. Τὶ πάω νὰ κάνω !.. Ἄμ' ὁ δάσκαλος ; Φορτωθήκαμε τοῦ Φωκιανοῦ :

Μωρὲ ἀθεόφοφε ποῦ μᾶς πᾶς ;... Τὶ μᾶς ξεσήκωσες !... Τὶ εἰρόιμε μεις ἀπὸ τέτοιες δουλειές !...

Γέλασε· Μὴ σᾶς νοιάζει λέει, θὰ τὰ κανονίσω ἐγὼ. Ἐγὼ εἶμαι ὁ μάστορας κι' ἐσεῖς οἱ ἐργάτες, ὅτι σᾶς λέω θὰ κάνετε.

Στὸ νοσοκομεῖο μᾶς βάλαν νὰ χτίσουμε ἕνα κομμάτι ἀπ' τὸ μαντρότειχο ποῦ γκρέμησε. Μικροδουλειές· Εἶπε ὁ Φωκιανός γὰν πεπειρασμένος χτίστης. Τρεῖς-τέσσερης ὄρες τὸ πολὺ καὶ θὰ φύγουμε.

Μᾶς δῶσανε ἐργαλεῖα : φτυάρι, μιστρί καὶ τὰ

ρέστα καὶ πιάσαμε δουλειά.

Ὁ Μανώλης ἔπιασε νὰ μαλάξῃ τὴ λάσπη.

Ἐγὼ μὲ τὸ δάσκαλο κουβαλοῦσαμε πέτρες ἀπ' τὸ χωράφι. Ἐβαζα τὰ χέρια πίσω μὲ τέχνη ὅπως μᾶς δασκάλεψε ὁ Φωκιανός, μὲ φόρτωνε ὁ δάσκαλος καὶ τίς κουβαλοῦσα, ἔπειτα σὰν γύριζα, γινότονε ὑποζύγιο ὁ δάσκαλος, τὸν φόρτωνε ἐγὼ. Μιὰ στράτα ὁ ἕνας, μιὰ ὁ ἄλλος.

Σὲ μιὰ γωνιά εἶδαμε ἕνα πρᾶμμα παράξενο, ἕνα σχῆμα σὰν κομμάτι ἀπὸ μαρμαροκόλωνα ἔυαλιζε. Τὸ κοιτούσαμε ἀπὸ μακριὰ λέγαμε τί νᾶναι!..

Φαῖ εἶναι οὐλάν, φώναξε ὁ νοσοκόμος πᾶν' ἀπ' τὸν τείχο ποῦ μᾶς εἶδε νὰ κοιτάζουμε κατὰ κεῖ. «Πιλάφ.»

Ζυγώσαμε κοντὰ ἦταν πιλάφι· λαμπᾶς ἀπὸ σᾶρι κομμένο. Περίσσεμα ἀπὸ χτές ὅπως γυρίσανε τὸ καζάνι πάνω στὸ χῶμα, πάγωσε ἀπ' τὸ κρῦο κι' ἔμεινε φορμαρισμένο.

Φάτε οὐλάν, ἔκανε πάλι ὁ νοσοκόμος, καθαρὸ εἶναι.

Ἐἶρεφε κι' ὁ Μανώλης. Μῶρ' λέτε νὰ τῶχουν' κατουρίση τὰ σκυλλιά, ἐπίτηδες γιὰ νὰ μᾶς μαγαρίσουν ;.. Μπᾶ, ἔκαν' ὁ δάσκαλος, καθαρὸ εἶναι... δὲν κάνουν τέτοια πράγματα οἱ Τούρκοι ὅλα κι' ὅλα.

Γιὰ καλὸ καὶ γιὰ κακὸ, τὸ ξύσαμε ἀπ' ἔξω μὲ τὸ μιστρί καὶ φάγαμε. Ποῦ νὰ φαγοῦθῃ μὲ μῖας τόσο πρᾶμμα. Κάναμε ἕνα δυὸ δρόμους καὶ ξανατρῶγαμε.

Ὁ Τούρκος γελοῦσε, μᾶς ἔδινε θάρρος νὰ τρώμε.

Σάν τελειώσανε οι πέτρες από κει, βγήκαμε και παρά έξω, στο χωράφι που είχαμε θάψη τον Γιάννη με τον φαντάρο· Ξδειξα από μακριά το μέρος στον Φωκιανό Παράτησε το μυσίρι και κότταζε σκευηκός.

Πι' πέρα έβουσκε ξένοιαστα ένας γαΐδαρος.

Τριγύριζε ελεύθερος πάνω, κάτω, διάλλεγε την τροφή του. Τοῦχαν σκεπόση η ρόχη μ' ένα τοουλι φαντό, του άργαλιού, για το κρῦο.

Το Τσοουλι κρεμμότανε απ' τα πλάγια, άνεμιζότανε· Ήταν μεγάλο. Ο δάσκαλος το κυττούσε κάθε φορά που περνούσε πλάι στο γαΐδαρο, έπιανε το τσοουλι. Το ψηλαφούσε. Δοκίμαζε την ποιότητα.

Ξέρεις-μου λέει-τι σκευήκα ;... Σάν τελειώσου-με, θα κλέψω του γαΐδαρου τη μπελερίνα.

Αυτός είναι ένας, έμεϊς τρεις... "Αλλωστε είναι και μεγάλη του. Θα την μοιράσοιμε στα τρία. Τι λές κι' έσύ ;

Τι λές μου δάσκαλε, παλάβωσες, η σε τρώει η ράχη σου !

Έπέμενε. Δεν ξαίρω λέω, κάνε ότι θές. Μη σε δοῦνε όμως και φας της χρονιάς σου.

Στην τελευταία στράτα, καθώς ζύγωνε στον γαΐδαρο, κεντοστάθηκε· κότταζε ένα γύρω και τσοῦπ τράβηξε το τσοουλι, το πήρε και κάθησε κατάχαμα. Καταπιάστηκε να το ζωστή πάνω του.

Ο γαΐδαρος άφωσιωμένος στο γαΐδουράγκαθο που τραγάνιζε κείνη τη στιγμή ούτε νοιάστηκε για το σκέπασμά του. Το τσοουλι όμως ήταν μεγάλο

τρίφυλλο· δέ μπορούσε να γίνη τέτοιο πράμμα, θα φαινότανε. Μόλις το τύλιγε στο κορμί του, γινόταν ένας μπόγος κι'ό πιο στραβός θα τόβλεπε :

Μωρέ πέτατο δάσκαλε του φώναξα, θα μās ταράξουν στο ξόλο !

Που ν' άκούση ! Κάθησε και τόκοψε στα τρία, πάνω στις ραφές του. Μου πέταξε το ένα κομμάτι ζώστηκε κι' αυτός το άλλο. Το τρίτο το δώσαμε του Φωκιανού.

Το τιλύχτηκα κατάσαρκα κι' από πάνω φόρεσα το παληό χιτώνιο· δεν φαινότανε. Το ίδιο έκανε κι' ο Φωκιανός.

Να ζήσης καημένε γαΐδαρε-έκαν' ο δάσκαλος-ζεστάθηκε το κοκκαλάκι μας.

Ο Ντιμήτ έφές έγεινε «Μπας-τσαους» (έπιλοχίας). «Γκιαούρ μπας-τσαους» τον φώναζαν οι Τουρκοί για να τον ξεχωρίζουν απ' τους δικούς τους.

Τα άλλα τοανάκια πήραν βαθμούς ανάλογους ο καθένας σύμφωνα με το βαθμό της προστυχιάς του.

Τις πρώτες μέρες για να τηρήσουν τα προσήματα, γρινιάζανε τάχα για τις εϋθύνες που άθελά τους αναλάβανε. Παριστάνουν τα θύματα. Μα τι να κάνουν ; Δεχτήκανε το βαθμό για το καλό μας. Παριστάναν τους προστάτες.

Έμεϊς πάλι γελούσαμε, τους περιπαίζαμε γιατί τους ξαίραμε τι υποκείμενα είναι και δεν τους είχαμε καμμιά υπόληψη.

Γρήγορα όμως κουράστηκαν κι' αυτοί να υποκρίνονται και να παριστάνουν τους προστάτες. Πέταξαν το προσωπείο κι' άφησαν την προστυχιά τους να έκδηλωθη έλευθερά σ' όλο της το πλάτος.

Ούσιαστικά αυτοί κάν αν κουμάντο στο τάγμα, λόναν και δέναν μαζί μ' έναν τουρκο μπάρτσος, κανονίζαν τις άγγαριες, κάναν τα προσκλητήρια και τις διανομές του ψωμιού και του συσσιτίου.

Με τον καιρό πήραν θάρρος σηκώναν και χέρι, χτυποδσαν και μας βρίζα·ε με το παραμικρό.

Μας βασανίζανε χειρότερα απ' τους Τούρκους.

Μιά μέρα ο δάσκαλος, έφαγε ένα χαστούκι από τον Ντιμήτη έφε για μιá τιποτένια άφορμή, μα δέν τον ένοιαζε τόσο για το χαστούκι, όσο γιατί του είπα έγω... «Έξ οικείων τά βέλη δάσκαλε.» Τότε πιά άναψε και κάρωσε ο δάσκαλος :

“Ακούς έκει, να του πω οικείους τους γενίτσαρους... τους τουρκοσποράδες Το φυσούσε και δέν κρύωνε δλη μέρα.

“Απ' το πρωί έβρεχε και φυσούσε άδιακοπα.

Μαυρίλα, καταχνιά σαν πολική νύχτα Δέν μας βγάλαν ούτε για προσκλητήριο. Συσσίτιο δέν είχε κείνη τη μέρα, ούτε ψωμί μας δώσανε. Το βράδυ μόνο, μας μοιράσανε από μιá φουχτιά ρεβύθια και τό τραγανίσαμε ωμά.

Τη νύχτα ο καιρός γύρισε χιονιάς. Πήρε κρυό διαβολουμένο Γυμνοί και πεινασμένοι, στριμοχνώμαστε ο ένας κοντά στον άλλο και άνακατεύαμε τά

χιώτα και τις ψείρες μας να ζεσταθούμε. Μα το κρύο απ' τη μιá, ή πείνα κι' ή εύση απ' την άλλη δέν μας άφήναν να κλεισοουμε μάτι.

“Έξω ο καιρός λυσομοανοθσε Στο σκοτάδι του κουβουσιού οι ώρες, μας φαίνονται άτέλειωτες.

Ξαφνικά, ανάμεσ' απ' την παστωμένη μάζα των κερμιών, άκούστηκε σιγανά αδύναμα σαν θρήνος, τό τροπάρι της Γέννησις « Η γέννησή σου Χριστέ, άντέιλε τω κόσμω τό φώς τό της γνώσεως ...»

Βάλαν τις φωνές μερικοί : Πάψε ρε συνόδελφε να χαρής... όρεξη έχεις!

Ρε δάσκαλε τί σ' έπιασε τέτοια ώρα ;

Βρέ παιδιά ξαίρετε πως ξημερώνουν Χριστούγεννα ; πετάχτηκ' ο δάσκαλος κόβοντας τό τροπάρι στη μέση.

Που τό βρήκες τό καλαντάρι δάσκαλε, του είπε ο Φωκιανός.

“Ονειρο θα τό είδε, είπε περιπαιχτικά άλλος και γέλασε.

Μάρ άκούτεμε τί σας λέω—έπέμενε ο δάσκαλος — Λογαριάσετε τις μέρες και θα δείτε πως είναι έτσι που σας λέω ... Σήμερα είναι έκατό μέρες σιωστές που είμαι αιχμάλωτος. Τις μετρω μιá, μιá.

Πιάστηκε που λέτε στις 15 του Σεπτέμβρη, τη δεύτερη μέρα του Σταυρου, άξέχαστη μέρα. Τό λοιπόν : 15 απ' τον Σεπτέμβρη και 31 ο Οκτώβρης μας κάνουν 46, και 30 ο Νοέμβρης, έχουμε 76, ως τις 100 που είναι σήμερα, μένουν 24. “Αρα ; άπόψε έχουμε 24 Δεκεμβρίου Ξημερώνουν λοιπόν Χριστούγεννα ;

Ναι ή όχι;

Ο καθένας μας έπιασε να λογαριάζη τις μέρες άπ' τις 15 του Σεπτεμβρη

Μπρέ σα νάχης δίκηο δάσκαλε, ειπε ο Φωκιανός. Βρέ παιδι βρέεε!.. χάσαμε πιά το μπούσουλα έτσι: που μας κάνανε τα σκυλλιά.

Έγεινε σιωπή για λίγο, κανεις δε μιλουσε.

Δεν ακουγότανε παρα τα σφυριγματα του βορια που λυσοομανουσε άγρια, ανατριχιαστικά.

Αυτή τη φορά τη σιωπή έσπασε ο Φωκιανός:

Έμπρός δάσκαλε, άντε παιδιά ήλοι μαζύ. Και το τροπάρι ξανάρχισε άπ' όλους μας, σιγανά, στρωτά:

«Δόξα έν ύψιστοις Θεώ και επί γης Ειρήνη έν ανθρώποις εϋδοκία»

Ξημέρωσε κι' ο καιρός ήταν ο ίδιος. Το κρύο μας τρυπουσε το πετόι κι' οι ραχοκοκκαλιές τρέμανε άπ' την ανατριχίλα. Τα νερά της βροχής είχαν κρυσταλιάση στις λακκουβες της αύλης και τ' άδεια στομάχια μας γουργουρίζαν άπ' την πείνη.

Το πρωτό έστειλε ο διοικητής τον ίπποκόμο του και πρόσταξε, όταν ο καιρός φτιάξει λίγο, να στείλουν άγγαριά στο σταθμό να ξεφορτώση μερικά βαγόνια με πολεμοφόδια

Ο Ντιμητ έφές για να φανή πρόθυμος, δεν περιμενε να καλοσυνέψη πρώτα ο καιρός. Πρόσταξε να βγουμε άμέσως στην αύλή.

Αρχίσαμε τις γκρίνιες, τον παρακαλούσαμε:

Δεν βλέπεις τον καιρό βρέ Δημητρώ; Που να πάμε νηστικοί και γυμνοί;... Δέ λυπάσαι; Δέ φοβά-

σαι το θεο χρονιάρα μέρα!

Τίποτα! Ούτε λυπάται το σκυλλι, οϋτε θεο φουβάται.

Να πάτε βρέ, να πάτε να δουλέψετε... Καλά τρώτε το ψωμι του κουβέρνου...

Ο Φωκιανός πλάι μου έτριζε τα δόντια του:

«Να μπορούσα, να του στρίψω το καρύδι του μπεζεβέγκη!

Έβρεχε άράδα και φυσούσε. Μέσα σε λίγη ώρα γύναμε μούσκεμα. Ο άνεμόβροχος μας έδερνε άλύπητα και κολλουσε τα βρεμμένα κουρέλλια μας στις μελανιασμένες σάρκες.

Ένας μαφαζάς άνέβηκε στο βαγόνι, κι' ο άλλος περιμενε στην άποθήκη που κουβαλούσαμε το υλικό για να μη βρέχονται.

Ήσαν κάτι όβιδες, σαν καλοθρεμμένοι μπέμπηδες 30—35 όκάδες ή κάθε μια κι' όλες μαρκαρισμένες με τον άη Γιώργη και τα Ε. Σ. στον κάλκα. (Έλληνικός στρατός.) Τις πέρναμε μια, μια στον δμο και τις κουβαλούσαμε στην άποθήκη.

Απόσταση κοντά 200 μέτρα. Στην άνηφορία τα γυμνά πόδια γλυστρουσαν κάτω άπό το διπλό βάρος του κορμιού και της σκοτόστρας.

Κι' όλο έβρεχε και φυσούσε. Μερικοί σύντροφοι που δεν είχαν φορέση το χακί και δε σκαμπάζανε άπό τέτοιας λογής σιδερικά, τρέμανε άπό φόβο σε κάθε γλύστρα, μη τους ξεφύγει καμμιά άπ' τα χέρια και πέση χάμω:

Για όνομα του Θεου λέγανε, θα τιναχτουμε στον άέρα.. Προσέχετε.

Ἐμεῖς πάλι οἱ... μπάροουτοκαπνισμένοι (!) κάναμε τὸν ξευπνο. Τοὺς κοροΐδευαμε. Τοὺς λέγαμε πῶς δὲν πέρνουν φωτιά τὰ βλήματα τώρα μὲ τὴν ὕγρα σία.

Τὸ πιστεύανε οἱ φουκαράδες, μὰ ὡς τόσο προσέχαν πάλι : Τί θές τι γυρεύεις, .. ὁ διάβολος ἔχει πολλὰ ποδάρια.

Ἐὸ δάσκαλος πάλι ἔβριζε ἀράδα, τὸν καιρὸ, τὸν Ντιμητ, ἔφε καὶ πιὸ πολὺ τοὺς δικοὺς μας ποὺ ἀφίσανε φεύγοντας τόσο ὕλικό :

Βρέ τοὺς ἄτιμους... στραβωμάρα εἶχανε, νὰ τί χαλάσουνε πρὶν φύγουνε !

Τὸν πείραζα : Τί νὰ κάνης δάσκαλε... « Ἀλλήλων τὰ βάρη βαστάζετε.»

Τὰ βάρη ναι—ἔλεγε —ὄχι ὅμως καὶ τίς στραβωμάρες τους !

Τὸ μεσημέρη σὰν καθίσανε νὰ κολατσιοῦν οἱ στρατιῶτες, μαζευτήκαμε κι' ἐμεῖς κάτ' ἀπ' τὸ ὑπόστεγο τοῦ σταθμοῦ καὶ ψάχναμε σὰν κοτόπουλα ἀνάμεσα στὶς γραμμές, κάτω ἀπ' τὰ βογόνια, μήπως βροῦμε κάτι νὰ τρώγεται.

Οἱ σύντροφοι ποὺ δουλεύαν στὸ σταθμὸ, μᾶς λέγαν πὼς βρίσκουν πάντα ρεβύθια ἢ κουικὰ σκόρπια καὶ μαζεύανε. Ἐμεῖς δὲν εἶχαμε τύχη κείνη τῆ μέρα δὲ βρήκαμε τίποτα νὰ τρώγεται.

Μαζεύαμε ὅμως ὅποσιγάρα.

Ἐὸ Φωκιανὸς πέτυχε ἕνα κρεμόδι κι' ἔκανε τόση χαρά : Βρέ πόσο καιρὸ ἔχω νὰ τὸ δῶ !, κι' εἶναι νὰ ξαίρησ ἀπ' τὰ γλυκά, ἀπ' αὐτὰ ποὺ δὲν καίνε, γιὰ κύττα τὸ χρώμα του !

Τὸ φύλαξε στὸν κόρφο του, γιὰ προσφάι, τὸ βράδυ μὲ τὸ ψωμί.

Κάποιος μᾶς τὸ θύμησε πάλι :

Μωρὲ γιὰ σκευθῆτε το καλά... ἸΧριστοῦγεννα σήμερα... Ποιὸς νὰ μᾶς τὸλεγε πέρσυ πὼς φέτος τέτοια μέρα, θὰ ψάχναμε σὰν κόττι, στὸ σταθμὸ τῆς Μαγνησιᾶς νὰ βροῦμ' ἕνα κρομόδι...

Καὶ μὴ χειρότερα νὰ λέμε εἶπε ἄλλος.

Κανελὲς δὲ μίλησε πιά ὅλοι πέσαμε σὲ συλλογή. Εἶχε καὶ χειρότερα :

Γ'

Οἱ μέρες περνοῦσαν σκληρές. Γιοριές, καθημερινές, γιὰ μᾶς ἦταν τὸ ἴδιον μέρες παθῶν καὶ νηστείας. Πείνα, ξόλο, γόμνια καὶ ψεῖρες θησαυρός. Ἀπ' αὐτὲς δὲ εἶχαμε τὴν ἐλέη τοῦ Θεοῦ.

Τελευταία μᾶς ἤρθε κι' ἄλλο τάγμα σκλάβων στὴ Μαγνησιᾶ. Τὸ 14^ο. Διαθόθηκε λοιπὸν πὼς θὰ σηκώσουν τὸ δικὸ μας νὰ τὸ στείλουν ἄλλοῦ.

Ἄλλοι πάλι, λέγανε πὼς τοὺς συγκεντρώνουν ὅλους ἐδῶ γιὰ τὴν ἀνταλλαγὴ.

Ἐ δευτέρα διάδοση μᾶς ἄρρεσε περισσότερο, εἶχε καὶ τοὺς πιὸ πολλοὺς ὀπαδοὺς.

Ἐκεῖνες τὶς μέρες μάλιστα, φέρανε κι' ἕνα δικὸ μας στρατηγὸ αἰχμάλωτο. Τὸν στρατηγὸ Τ... ἔτσι ἢ δευτέρα ἀποφίς ἐνισχύθηκε περισσότερο.

Λίγο πιὸ πέρα, μεταξὺ φρενοκομείου καὶ καταυλισμοῦ μας, στήσανε τὴ σκηνὴ τοῦ στρατηγοῦ μας. Ἐρεββατάκι ἐκστρατίας, τραπέζι, καρέκλα, ὅλα τὰ

κομφόρ.

Σάν περνούσαμε έξω απ' τή σκηνή του τόν χαιρετούσαμε: Μᾶς χαμογελοῦσε κι' αὐτός με καλωσύνη. Κοτζάμ στρατηγός, σοβαρός, κορδωμένος μέσα στη στολή του, ἦταν μιὰ παρηγοριά, μιὰ ἐγγύηση νά ποῦμε ἢ παρουσία του γιά μᾶς τούς ἀνώνυμους σκλάβους.

Ἔνα πρωί δέν μᾶς βγάλαν ἀπ' τὰ κουβούσια. Ἡ ὥρα τοῦ προσκλητηρίου εἶχε περάσει, ὁ ἥλιος ἀνεβηκε δυο μπόγια. Περιμέναμε, περιμέναμε τίποτα.

Ἐξω στήν αὐλή οἱ μαφαζάδες καί οἱ δικοί μας οἱ Χαφιέδες, τρέχαν πάνω, κάτω, οἰγοκουβεντιάζανε, ψί, ψί.... κάτι λέγανε, τούς κυττάζαμε ἀπό μέσα κι' ἀνησυχούσαμε.

Ἀναρωτιόμαστε, τί να συμβαίη τάχα!

Ὁ καθένας ἔλεγε τή σκέψι του: Ἀνταλλαγή, μετακίνηση καί τὰ ρέστα.

Σέ λίγο μπήκαν στήν αὐλή τρεῖς καβαλλάρηδες.

Ὁ διοικητής μας καί δυο ἀξιωματικοί.

Οἱ μαφαζάδες τρέξαν σάν παλαβοί νά τούς κάνουν τεμενάδες καί νά τούς πάρουν τὰ ἄλγα.

Σάν ξεπεζέψανε, ὁ διοικητής πρόσταξε νά μᾶς βγάλουν ἔξω. Νά μὴ μείνη κανεὶς στὰ κουβούσια οὔτε κι' οἱ ἄρρωστοι.

Ἐπειτα ἀπό τόσον καιρό, μπήκαν στή γραμμὴ καί τὰ τσανάκια τῶν μαφαζάδων. Γιobάννηδες, Γιακιμηδες, Γιordάνηδες καί τό κακὸ συναπάντημ.

Σάν τέλειωσε τὸ μέτρημα, μᾶς πέρναν δέκα—

κα καί μᾶς πηγαῖναν στὸ κουβοῦσι τῶν μαφαζάδων ἐκεῖ περιμέναν οἱ ἀξιωματικοί.

Ὅσους κατεβάζαν, τούς τραβοῦσαν στήν ἄκρη τῆς αὐλῆς καί τοὺς βόζαν ὑὰ καθίσου. κατὰχαμα. Δέν ξαίραμε τί γινότανε.

Πῶς σοῦ φαίνεται αὐτὸ πάλι; Μὲ ρώτησε ὁ Φωκιανός. Ποιὸς ξαίρει—λέω—θὰ δοῦμε.

Ἄες νά εἶνα γιά τὸν κασιδῆ;

Μπᾶ—λέω—ἔπειτα ἀπὸ τόσον καιρό!

Κάποιου συνιρόφου τὸ πῆρε τ' αὐτὶ ἀπ' τὴν κουβέντα τῶν μαφαζάδων: Γινότανε «μουαγενές» «σουνέτ—μουαγενές.» (Ἐπιθεώρηση) Μάθαν—λέει—πῶς μεταξύ μας, κρόβουνταν Τούρκοι Τσερκέζοι καί με τὴν ἐπιθεώρηση θὰ τούς βρῖσκαν ἀπ' τὴν περιτομή.

Αὐτὸ ἦτανε: Σέ λίγο ἀκούστηκαν φωνές ἀπὸ πάνω βραιοῖς, ξόλο. Κατεβάσαν τούς τέσσερης βιζαντινοὺς δέρνοντας. Μόλις φανῆκαν στίς σκάλες ἢ παράταξη βούϊξε:

Τούς βρῆκαν, τούς βρῆκαν!... Εἶρε τούς φουκαράδες!... ὥστε Τσερκέζοι ἦσανε!..

Γι' αὐτὸ λοιπὸν κάθουνταν σάν φοβισμένα σκυλιά;... Γι' αὐτὸ δὲ μιλοῦσαν ἀνθρώπου;

Τούς κλείσανε στὸ κουβοῦσι μας κι' ἀπ' ἔξω βάλαν φρουρό.

Τούς ληπώμαστε τούς Τσερκέζους γιατί κι' αὐτοὶ πέσανε θύματα τῆς κατοχῆς μας. Πολεμήσαν τούς Τούρκους σκληρὰ, εἶχαν κι' αὐτὶ παληοὺς λογαριασμοὺς μαζί τους.

Τούς κράτησαν σ' ἀπομόνωση μέσα στή σαρκοφά-

γο, τούς άλλους μᾶς κλείσανε στ' ἀπάνω κουβούσια.
Τὴ νύχτα ἀκούγαμε τὶς φωνές τους, οἱ μαφαζά-
δες μπαῖναν καὶ τούς δέρνανε.

Τὴν ἄλλη μέρα τούς πήραν δεμένους μὲ σκινιά.
Μάθαμε πὼς θὰ περνοῦσαν ἀπὸ στατοδικεῖο.

“Ὅταν ξαναμαζευτήκαμε στὸ κουβοῦσι μας, ἡ θέ-
ση τῶν Τσερκέζων ἔμενε ἄδεια.

“Ὁ Φωκιανὸς ψάχνοντας στὰ γιατακιά τους, βρή-
κε μιὰ ξύλινη πίπα, δεκάρας. ἤρθε κοντὰ καὶ μοῦ
τὴν ἔδειξε : Θὰ τὴν κρατήσω λέει νὰ θυμᾶμαι τούς
βυζαντινοὺς,

Τὸ βράδυ γιρίζοντας ἀπ' τὴ δουλειά, ἔσκασε ἡ
μπόμπα : Τούς Τσερκέζους, τούς πρόδωσε ὁ Γιор-
δάν Τσαούς.

Πὼς μαθεύτηκε τὸ μυστικὸ τους κανεὶς δὲν ξαί-
ρει νὰ πῆ... Λένε πὼς κάποιος Χριστιανὸς, μένον-
τας μιὰ μέρα στὸ κουβοῦσι ποῦ ἦσαν μόνοι τους
τούς εἶδε γονατιστοὺς νὰ κάνουν τὸ ναμάζι τους.

Λοιπὸν ἡ ὁ ἴδιος τούς πρόδωσε στὸν Γιорδάν
Τσαούση, ἡ ἀπὸ στόμα σὲ στόμα ἔφτασε στ' αὐ-
τιά του κι' ἐκεῖνος τούς ἔκανε τὸ ψυχικὸ.

“Ἐχ... Τούς κερατάδες... τὰ σκυλλιά— ἔκανε ὁ
Φωκιανὸς— Ποῦ θὰ πάει!.. Μὴν ἤθελα νὰ ξαίρω
μὲ τί μούτρα θάρθουν αὐριο στὴν Ἑλλάδα μαζύ μας.

Μωρὲ πιά Ἑλλάδα σύντροφε, —εἶπε ἄλλος—
Μόλις σαλπάρῃ τὸ καράβι, αὐτοὶ θὰ πᾶνε γιὰ φοῦν-
το.. Τέτοια καθάρματα δὲν πρέπει νὰ πατήσουν
στὴν Πατρίδα

“Ὅλοι γελάσαμε.

Κι' ἐγὼ σὰς λέω— καὶ νὰ μοῦ τὸ θυμώσατε βρε

παιδιά—Εἶπ' ὁ δάσκαλος· Μὲ πρώτη εὐκαιρία, ὁ-
λοι αὐτοὶ θ' ἀλλαξοπιστήσουνε, θὰ γίνουν Τούρκοι
καὶ θὰ μείνουν ἐδῶ.... Θὰ τὸ εἶτε !

Πάψετε... ἐπενέβη κάποιος ἠλικιωμένος σύντρο-
φος σέρνοντας τὴ φωνὴ του—Παρατᾶτε τὶς χυλο-
κουβέντες.... Μὴ σὰς τρώει ἡ ράχη σας....

Περάσαν λίγες μέρες ἀκόμα· ἕνα βράδυ μᾶς φέ-
ραν τὴν εἶδηση οἱ σύντροφοι ποῦ δουλεύαν στὴ
Δημαρχία : Τούς Τσερκέζους τούς κρεμάσανε στὴν
πλατεία τὴν αὐγή.

Περνοῦσαν λέει οἱ Τούρκοι κι' ἔφτυναν τὰ κου-
φάρια τους· τούς βρίζαν ἄπιστους καὶ προδέτες.

Τὸ ἀπόγευμα ξεκρεμάσαν τὰ πτώματα οἱ εἰκοί
μας καὶ τὰ θάψανε.

“Ὁ δάσκαλος πρότεινε νὰ κάνουμε δέκα λεπτῶν
σιγὴ εἰς ἔνδειξιν πένθους. “Ἐγείνε.

Τὸ τάγμα συγκεντρώθηκε ὅλο στο φρενοκομεῖο
τοῦ Χατζῆ χασάν. Οἱ σύντροφοι ποῦ ἦσαν ἐκεῖ
προτῆτερα, χτήσανε λουρτό, καὶ μαγειρεῖα στὴν
αὐλή. “Ὅλα μὲ πληθους,

Σιγά, σιγά τὸ ἀμελὲ Ταμπὸρ ἄρχισε νὰ ὀργα-
νώνεται. Τὸ κουβέρνο ἔπερνε μέτρα γιὰ τὴν ὑγεία
καὶ τὴ ζωὴ τῶν σκλάβων, ὕστερα ἀπ' τὴν ἐπιδημία
τοῦ τύφου καὶ τῆς δυσεντερίας ποῦ κάναν μεγάλη
καταστροφή στοὺς σκλάβους.

Μόλις πατήσαμε «στοῦ χατζῆ χασάνη» μᾶς κου-
ρέψανε δώσαμε τὰ κουρέλια μας στὸν κλίβανο καὶ
μᾶς στείλαν στὸ λουτρό. Τὰ κορμιά βρωμοῦσαν μὲ
τὴ ζεστασιά τοῦ λουτροῦ, ἦταν γεμάτα λέρα καὶ

γρατζουνιές απ' τὸ ξύσιμο.

Σάν βγαίναμε, μᾶς πετοδσαν τὰ ροῦχα βρεμμένα ἀκόμα ἀπὸ τὸ κλίβανο καὶ πηγαίναμε στὰ κουβούσια. Νοιώθαμε ἀνακούφιση σάν φύγαν οἱ ψεῖρες κι' ἡ λέρα ἀπὸ πάνω μας.

Οἱ παλῆοι σύντροφοι τοῦ φρενοκομείου δὲν μᾶς κυττοδσαν μὲ καλὸ μάτι γιατί τοὺς ἀνησυχήσαμε· ἔπρεπε νὰ μαζέψουν τὰ γιατάκια τους νὰ χωρέσουμε κι' ἔμεῖς στὰ κουβούσια.

Στὴν ἀρχὴ γρινιάζανε μὰ ἔπειτα συνηθίσανε.

Βρήκαμε θέσι στὸ ἴδιο κουβοῦσι μὲ τὸ δάσκαλο καὶ τὸ Φωκιανό. Οἱ τρεῖς μας, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Γιάννη εἶχαμε γίνει πιά ἀχώριστοι. Αὐτοὶ οἱ δυὸ σύντροφοι εἶχαν καρδιά μάλαμα. Πάντα ὅμως θυμώμαστε τὸν μακρῆτη τὸν Γιάννη· λέγαμε νὰ ζοῦσε κι' αὐτὸς τώρα θᾶταν στὴν παρέα μας.

Στὸ κουβοῦσι, βρήκα τὸν κύρ Στάθη τὸ σιδηροδρομικό.

Πάντα πρόθυμος καὶ περιποιητικός, μᾶς κάλεσε κοντά του καὶ μᾶς ἔκανε τίπο νὰ καθίσουμε.

Εἶχα μιὰ χαρὰ κείνητὴ μέρα, γιατί βρέθηκα ἀνάμεσα σ' ἕνα περιβάλλον τόσο φιλικό· Πιστεψα πὼς τὰ βάσανα τῆς σκλαβιάς θά ἦταν ἔτσι πὸ ὑποφερτά.

Ὁ κύρ Στάθης εἶχε μείνη ἀδέκαρος· Τὰ λεφτά του σῶθηκαν γρήγορα· κάτι μπαξίσια στοὺς μαφιαζάδες ἀπ' τὴ μιὰ, γιὰ νὰ μὴ τὸν βάζουν σὲ βαριές δουλειές, κάτι παραπανήσια ἐξοδάκια γιὰ τὴν κολοπέρασὴ του ἀπ' τὴν ἄλλη, ἔμεινε ἀπένταρος
(Συνεχίζεται)

Τώρα περιμένει κι' αὐτὸς τὸν «ἀλάμαν Τσορμπά, πρῶτ' καὶ βράδ'» μὲ τὸ τελευταῖο του πεντόγροσο ἀγόρασε ἕνα σιδερένιο πιάτο κι' ἕνα κουτάλι. Πολιτέλεια. Τὰ ἴδια πάθανε κι' οἱ ἄλλοι σιδηροδρομικοί.

Μέσᾳ στὸ ἴδιο κουβοῦσι ἔλαχε κι' ἕνας μωραῖτης, σαραντάρης· ψηλός, ἀδύνατος, μακρουλό πρόσωπο καὶ μεγάλα ξανθὰ μουστάκια. Ἀπὸ τὸ ἕνα μάτι ἀλλοίθωρος. Τὸν λέγανε Σπύρο. Ὁ κύρ Στάθης τὸν ἔλεγε ἀλογάκι τῆς Παναγίας κι' οἱ μαφιαζάδες τὸν φωνάζανε Καραγκιόζ, γιατί ὅλο τὸν καραγκιόζη τοὺς ἔκανε κι' ὅλο ξύλο ἔτρωγε.

Ἦταν ὁ πλανόδιος μεταπράτης τῶν κουβουσιῶν —παληατζῆς τὸ ἐπάγγελμα— γύριζε ἀπὸ κουβοῦσι σὲ κουβοῦσι, πότε ἀλάτι μὲ καπνὸ ἄλλαζε, πότε ἐποτσιγαρά μὲ ψωμί· πάντα κάτι θά κρατοῦσε στὰ χέρια γιὰ τράμπα.

Ἀπὸ Τούρκικα δὲ σκάμπαζε γρῖ, μὰ δὲν δίσταζε —σὸν τοῦ μιλοῦσαν οἱ μαφιαζάδες— μαζὺ μὲ μιὰ ὄποια δῆποτε τούρκικη λέξη μάθαινε, νὰ τοὺς ἀραδιάση κι' ἕνα σιῶρο κορακίστηκα. Οἱ Τούρκοι, τὸν κάναν γουστο, γελοῦσαν μαζὺ του, μὰ κάποτε θυμῶναν καὶ τὸν ταραζανε στὸ ξύλο, γιατί νομίζανε πὼς τοὺς κοροῖδεύει.

(Τὰ εἶχαν τρεῖς καὶ ἡμίση)
τὸν ἰδαισίον

Ἔνα πρῶτ'— ἦταν Παρασκευὴ· Μαρτιάτικη μέρα, λιακάδα, χαρὰ θεοῦ. — Δὲ μᾶς στείλαν στὴ δουλειά. Μᾶς μαζέψανε στὴν αὐλὴ νὰ χωρίσουν τὸ τάγμα σὲ λόχους καὶ τοὺς λόχους σὲ διμοιρίες.

Σάν τέλειωσε αὐτὴ ἡ δουλειὰ πιάσανε νὰ μᾶς κωταγράψουν. Ἐνας, ἕνας ἔπρεπε νὰ λέει πρῶτα

τ' ὄνομα τοῦ πατέρα του κι' ἔπειτα τὸ δικό του.

Στὴ μέση τῶν δυὸ ὀνομάτων οἱ Τούρκοι κολλοῦσαν ἓνα «Ὀγλου» καὶ τὰ στοιχεῖα ἦσαν ἐντάξει. Ἔτσι γίνεται στὸν Τουρκικὸ στρατὸ, οἱ Τούρκοι δὲν εἶχαν ἐπώνυμα.

Μπρὸς ἀπ' τὰ στοιχεῖα μας, γράφαν στα τεφτέρια τους ἓνα νοῦμερο.

Τὸ ἴδιο νοῦμερο, τ' ὄγγραφε ἓνας σκλάβος γραφιάς — πού ἤξαιρε τὰ τούρκικα — πάνω σ' ἓνα χαρτάκι κι' ἔδινε τοῦ καθενὸς τὸ δικό του. Τὸ νοῦμερο αὐτὸ, ἔπρεπε νὰ μάθουμε νὰ τὸ λέμε τούρκικα, κι' ὡς τὸ βράδυ νὰ τὸ ἔχουμε γράψη πάνω στα κουρέλλια πού φορούσαμε, μέ μεγάλα στοιχεῖα, ὥστε νὰ φαίνεται, καὶ τὴν ἄλλη μέρα πού θὰ διαβάζανε τὰ ὀνόματά μας στὸ τεφτέρη, ἓνας, ἓνας πού θὰ κοῦγε τὸ δικό του, ἔπρεπε νὰ φωνάξει, πρῶτα «ἐφάντημ» (παρών) κι' ἔπειτα νὰ πῆ τὸ νοῦμερό του γρήγορα καὶ καθαρά.

Μωρὲ νὰ δουλεῖα πού βρήκαμε, γκρινίαζε ὁ Καραγκιόζης. Πῶς διάβολο θὰ τὰ μάθω ἐγὼ αὐτὰ τὰ γγλέζικα; Εἶχε τὸ νοῦμερο 28575.

Τὸν βάλανε λοιπὸν στὴ μέση κάνα, δυὸ καὶ τοῦ κάναν μάθημα. Τοῦ λέγανε τὸ νοῦμερο του Τούρκικα: "Ελα Σπύρο λέγετο μαζί μας... Ἰρμί³ σεκι³ μπίν, μπές, γιούζ, γιετιμίς, μπές. Τὸ λέγανε ὄρες: σάν τὸν βάζαν νὰ τὸ πῆ μόνος του τὰ ἔκανε θάλασσα. ἔλεγε ὅτι ἔφτανε στόστόμα του. Σκούσαμε στα γέλοια "Ὑστερα τοῦ τὸ γράψαμε κι' ὀλογράφως. Τὸ συλλάβιζε ὅλη μέρα, δὲ μποροῦσε νὰ τὸ μάθῃ.

Τὸ ἴδιο κάναμε ὄσοι δὲ ξαίραμε Τούρικο· κρατούσαμε τὰ χαρτάκια καὶ συλλαβίζαμε τὸ, νοῦμερό μας ὅλη τὴ νύχτα, μὰ τὸ πρῶτ' ὅσ' ἀκούστηκε τὸ πρῶτο... Ὀνομα— Πατρώνυμο, μὲ τὸ ὄγλου³ στὴ μέση, σάν ὁμοβροντία ἀνιηχίσανε καμμιὰ³ δεκαπενταριά «Ἐφέντημ!»

Ὁ Γιούζμπασης ἄφρισε· ἄλλαξε χρώματα, δαγκάνε τὰ χεῖλια του. Πρόσταξε νὰ βγοῦν δυὸ βήματα μπρὸς, ὄσοι φωνάζαν ἐφέντημ.

Πῆγε στὸν πρῶτο: Πῶς λένε τὸν μπαμπά σου οὐλάν;

Γιῶργη.

Ἐσένα;

Γιάννη.

Ρωτᾷ τὸν ἄλλο τὰ ἴδια. Ὅλοι εἶχανε τὸ ἴδιο ὄνομα καὶ πατρώνυμο.

Τότε πιά ξέσπασε: Νὰ πάρ. ὁ διάβολος ἐσᾶς καὶ τοὺς μπαμπάδες σας γκιαούρηδες.

Σάν εἶδε πῶς δὲν γίνεται δουλεῖα μὲ τὰ ὀνόματα, ἄρχισε νὰ ρωτᾷ ἓναν, ἓνα τὸ νοῦμερό του.

"Ἄλλος ἀπ' ἐξω, ἄλλος ἀπ' τὸ χαρτάκι πού κρατοῦσε στὴ φούχτα του κάτι ἔλεγε. Ὁ διάβολος τὸν ἔστειλε καὶ στὸν «Καραγκιόζ».

Πέρνει φόρα λοιπὸν ὁ καλὸς σ'οῦ κι' ἀρχίζει:

«Μπίν, μπίν, μπίν, μπάμ, μπούμ...»

Τὸν σταμάτησε ὁ βούρδουλας, ἀλλοῶς μὲ τὴ φόρα πού εἶχε δὲ θὰ σταματοῦσε εὐκολα.

Τὸ βράδυ, σὰ μαζευτήκαμε στὸ κουβοῦσι, ὁ κύρ Στάθης τὸν πείραζε:

Μωρὲ τὲ κατάφερες μιὰ χαρὰ τὸ πρῶτ' Σπύρο,

μέ το νούμερο.

"Ετσι έ!... έκανε ο Κοραγκιόζης.

"Αμ' τότε γιατί μ' έδειρε το κέρατο ;.. Ξιράτε τι ήθελα βρέ παιδιά;...

Γιά λέγε Σπύρο.

"Ηθελα πού λέτε, να ξαναγίνη πόλεμος. Να μαγκανίσουν πού λέτε τον λεγάμενο αϊχμάλωτο, και να τον παραδώσουν σέ μένα. "Εχ ρέ μάνα μου τι έχει να γίνη!...

Τι θά τοῦ κάνεις μωρέ Σπύρο ;

Χμ! Θά τον βάλλω να μάθη απ' έξω κι' ανακατωτά το τροπάρι της Κασσιανής, μέσα σέ μια ώρα, κι' εγώ πού λέτε θά κρατούσα μια βρεμμένη σανίδα και θά...

Μιά τσουβαλιά ψηλοκρεμμάστη τοῦκοψε τή φόρα· δέν πρόλαβε ν' αποσώση το σχέδιό του. Το καλό του ήταν πού δέ θύμωνε.

Το φρενοκομείο κατάντησε σκλαβοπάζαρο απ' τον καιρό πού μαζεύτηκε όλο το τάγμα εκεί. Κάθε πρωί, ψωνίζουν πρώτα οι πολίτες.

Το κουμάντο έβαλε διατίμηση· πέντε γρόσα το κομάτι. Τεχνίτη, εργάτη, ότι πάρης

"Η πούληση πήγαινε στο ιδιαίτερο ταμείο των άξιωματικών.

Οι ύπαξιωματικοί μαζί με τους δικούς μας Τσαουσάδες πουλούσαν το ψωμί και το συσσίτιο των σκλάβων πού νοικιάστηκαν γιατί όσοι πηγαίναν σε ιδιωτικές δουλειές χάναν το δικαίωμα του ψωμιού και του συσσιτίου της ημέρας. Τους ταίζαν οι πο-

λίτες.

Τό βράδυ πού τέλειωνε ή σύμβαση, οι σκλάβοι έκρεπε να παραδωθούν στον καταυλισμό από τους ίδιους τους ένοικιαστές

"Εκτός εκείνων πού νοικιάζονταν σε μακρονα κτήματα τσιφλικούχων, για δέκα δεκαπέντε μέρες.

Στο τέλος λοιπόν όσοι μέναν άνοικιαστοι μοιράζονταν στις δουλειές του κουβέρνου.

Στον Μπελεντιέ, για τά ξύλα του κλιβάνου, στα βαγόνια και τά ρέστα.

Οι ιδιωτικές δουλειές, ήταν λαχειο.

"Όσοι πέφταν σε καλά άφεντικά καλοπερνούσαν.

"Αρκέτο ψωμί, καπνό, καμμιά φορά και κανένα άποφόρι.

Μά όσοι πέφταν σε φανατικούς Τουρκαλάδες ή τσιγγούνηδες γυρίζαν το βράδυ νησικοί, πολλές φορές και δαρμένοι.

"Ενα πρωτ—παραμονές του Εθαγγελισμού—νοικιαστήκαμε σ' έναν μπέη—'Αλήμπεη, να δουλέψουμε στο τσιφλήκι του· ο δάσκαλος, εγώ ένας Νικόλας παπλωματᾶς απ' την Καισάρεια και κάποιος Γιώργης Μυτιληνιός.

Πριν ξεκινήσουμε για το τσιφλήκι, πήραμε απ' το σπίτι του τά άπαραίτητα εργαλεία : Τσάπες, κλα δευτήρια κι' ότι άλλο χρειαζότανε για τη δουλειά.

Φορτώσαμε ένα γαϊδουράκι τράμματα της κουζίνας και τρόφιμα. Σε άλλο γαϊδουράκι φόρτωσε τά στρωσίδια του κι' άπάνω έβαλε τη γυναίκα του.

"Ενα χανουμάκι 22—23 χρονῶ.

"Απ' τη λυγεράδα του κορμιού μάντευες τά νει-

άτα κι' άπ' τή διαφάνεια του φερειζέ τήν όμορφιά της. Ό μπέης θά ήταν πάνω, κάτω πενηνιάρης, μά καλοστεκούμενος.

Τό άντρόγυνο συντρίφευε στά κτήματα κι' ό κουνιάδος· ένας μπαγάσας 16—17 χρονώ σημαδεμένος Κύκλωπας, πελώρια κεφάλα μ' ένα μάτι.

Μόλις ξεκινήσαμε, ό μπέης κρέμμασε μιά παληοκαραμπίνα στον δώμο, κέντισε τό γαϊδουράκι που σήκωνε τή χανούμ και τράβηξε μπροστά.

Μαζύ μας έμεινε ό μονόφθαλμος μ' ένα τσαπόξυλο στό χέρι. Ό καιρός ήταν στή βροχή και τό μονοπάτι γεμάτο λάσπη· τά πόδια βουλιάζαν μέσα ως τους άστραγάλους, κολλούσαν.

Κουραστήκαμε γρήγορα, μεναμε πίσω.

Τό Τουρκί πάνω στό γαϊδουράκι φώναζε γύριζε τό κεφάλι άπ' τή μεριά που είχε τό μάτι ν' άγναντέψη τό δρόμο. Τό άσπράδι του ματιού μεγάλωνε, καταλαβαίναμε πως μας άγριοκυτιτούσε :

"Αϊντε, αϊντε γκιαουρλάρ κοιμηθήκατε : γαύγιζε,

Αυτός ό «γαρμπής» δέ μ' άρεσ' καθιόλ... γκρίνιαζε πίσω μου ό Γιώργης ό Μυτιληνιός.

"Ασκημα θά περάσουμε, αν τον άφιση ό άγάς νά μας κάνη κουμάντο, συμπλήρωσε ό δάσκαλος.

Τι νά γίνη βρέ παιδιά· τώρα μπλέξαμε, τους έλεγα, ύπομονή, .

Τό τσιφλικό του Άλλή μπέη ήτανε πάνω σε κάποιο λόφο, «Μπακλᾶ—τεπέ» δυό ώρες έξω άπ' τή Μαγνησιά. Ός που νά φτάσουμε εκεί, ή βροχή εξέσπασε στό δρόμο και μας έκανε μούσκεμα. Έκείνη

τή μέρα δέ δουλέψαμε. Περασμένη ή ώρα, βρεμένοι. Μᾶς πήγανε στό σπιτάκι που θά μέναμε και μᾶς άφίσανε νά στεγνώσουμε τά ροβχα μας και νά ταχτοποιήσουμε τά γιατάκια μας.

Τό σπιτάκι που θά μέναμε ήταν κοντά στ' άρχοντικό του μπέη· δυό μικροσκοπικά καμαράκια, στρωμένα κάτω με ψάθες· Τό ένα είχε τζάκι. Έκει θά μέναν πρώτα οι έργάτες ή ό φύλακας του κτήματος. Άπό τήν κλ εισούρα, μύριζε μούχλα. Άνάψαμε φωτιά στό τζάκι και πιάσαμε νά στεγνώσουμε τά κουρέλλια μας.

Τά είδε ό παπλωματάς πᾶν άπ' τό τζάκι :

Βρέ παιδιά... Εικονίσματα... για κυττάτε !

Κυττάξαμε. Ήταν δυό εικονίσματα ξύλινα σκεπασμένα άπ' τή σκόνη. Παρατήσαμε τό στέγνωμα και πιάσαμε νά ξεσκονίζουμε τις εικόνες. Τό ένα καθάρισε εύκολα, παρίστανε τον άγιο Νικόλαο· λαϊκή τέχνη, ξεχωρίζαν τά γραμματα και μιά παληά χρονολογία. Τό άλλο ήταν πολυ παληό, ούτε άγιος φαινότανε ούτε γραμματα.

"Όλα τά σκέπαζε μιά μαύρη κάπ'ος.

Τά κρατούσαμε με λαχτάρα, ήταν κάτι σαν παληό γνώριμο, κάτι σαν δικό μας χαμένο που τό ξαναβρίσκαμε άνέλπιστα εκεί που δέν τό περιμέναμε

Κάναμε τό σταυρό μας και προσκινούσαμε με εύλάβεια, νοιώθοντας όλοι τήν ίδια χαρά που σώσαμε τά ιεράμας σύμβολα άπ' των άπίστων τά χέρια, κι' αναρωτιώμαστε πως βρεθήκαν κει μέσα εικονίσματα !

Μά θεογνωσία θέλει τό πράμμα βρέ παιδιά ;

Ἐκαν ὁ δάσκαλος. Ἡ χριστιανικὸ ἦτανε τὸ κτήμα, ἢ οἱ ἐργάτες ποὺ μέναν δῶ μέσα ἦσαν χριστιανοί.

Πάνω στὴν ὥρα μπουκάρισε μέσα ὁ μπέης καὶ ξωπίσω του τὸ Τουρκὶ μεμιὰ κατσαρόλα στὰ χέρια γεμάτη χυλοπῆτες.

Μᾶς βρῆκαν μὲ τὰ εἰκονίσματα στὰ χέρια.

Τι ξύλα εἶν' αὐτά— ρώτησε ὁ μπέης, τάχα δὲν ἔξαιρε—ποὺ τὰ βρήκατε;

Ὁ Νικόλας ποὺ μιλοῦσε φαρσὶ τὰ Τούρκικα, ἔπιασε νὰ τοῦ ἐξηγήσῃ:

Αὐτὰ μπέη μου εἶναι τῆς πίστης μας πράγματα

Ὁ μονόφθαλμος παράτησε τὴν κατσαρόλα κατὰ-χαμα καὶ ζύγωσε ν' ἀκούσῃ ἕνα κοροϊδευτικὸ χαμόγελο ζάρωνε τὸ στόμα του, τὸ μάτι του ἔπαιξε σβέλτα κάνα δυὸ φορές ἀπ' τα εἰκονίσματα στὸ τζάκι καὶ ξαφνικὰ χύνεται σὰν ὄρνιο: ἀσιχτήρ.. ἀρπάζει τὰ εἰκονίσματα ἀπ' τοῦ Νικόλα τὰ χέρια καὶ τὰ ρίχνει στὸ τζάκι μέσα στις φλόγες.

Τὰ χάσαμε. Κανείς δὲ δοκίμασε νὰ τὰ βγάλῃ ἀπ' τὴ φωτιά· στραφήκαμε στὸν μπέη κυττάζαμε τί θὰ κάνῃ.

Δὲ μίλησε. Στάθηκε ἀδιάφορος κ' ἔβλεπε στὸ τζάκι· οἱ φλόγες δυνάμωσαν. Τὰ ξύλα τῶν εἰκόνων τριζοβολοῦσαν στὴ φωτιά ἀνατριχιαστικὰ Πένθημα.

Γιατί βρὲ παιδί... γιατί τόκανες αὐτό...

Γκρίνιαξε ὁ παπλωματᾶς—ἀμαρτία εἶναι.

«Κιουνάχ!...»

Τὸ μάτι ἀγρίεψε, τρεμούλιασε λίγο καὶ στηλῶ.

Ἦθε πάνω στὸν σκλάβο: Γκιαούρ... σκάσε.

Ἄιντε, ἄιντε... ἔκαν ὁ μπέης. Ἐσουχάσετε! Τὸ πρῶτ' ἔχει δουλειά.

Πῆρε τὸν κύκλωπα καὶ φύγανε.

Γύραμε τὰ κεφάλια καὶ πέσαμε σὲ συλλογή.

Κανείς δὲ μίλησε. Τὰ ξύλα χωνεύανε σιγά, σιγά στὸ τζάκι, ἔμεινε μιὰ θρακιά κατακόκινη σὰν αἷμα.

Πέρασε ὥρα· ἔξω ἡ βροχὴ ξανάρχισε μ' ἀστραπόβροντα. Ὁ δάσκαλος ἔπιασε ἕνα ξύλο καὶ σκαλίζοντας τὴ φωτιά ἀναστένανε.

Ἐχ., ἄς τοῦ βγῇ καὶ τ' ἄλλο ὡς τὸ πρῶτ'...
Τοῦ σκόλλου.

Ἀπ' τὴν ἄλλη μέρα ἄρχισε ἡ δουλειά σ' ἄμπέλια· ξελάκισμα, κλάδεμα καὶ τὰ ρέστα.

Μᾶς ξυπνοῦσαν χαράματα, σκοτεινὰ ἀκόμα.

Ἐρχότανε τὸ Τουρκὶ καὶ μᾶς χτυποῦσε τὴν πόρτα Ὡς τὸ μεσημέρι δουλεύαμε νηοτικοί.

Τὸ μεσημερι μᾶς φέρναν τὴ σούπα, χυλοπῆτες Μεσημέρι, βράδυ τὸ ἴδιο. Τὸ ψωμί λιγοστό, μετρημένο καὶ τὸ Τουρκὶ στὸ κεφάλι μας ὅλη μέρα. Ἐκανε μουκάντο. Πῆγαιν' ἐρχότανε, γαύγιζε, δὲ μᾶς ἄφινε στιγμή νὰ σταθοῦμε, ν' ἀναστενάξουμε.

Σιγά, σιγά ἄπλωσε καὶ χέρι, ἄρχισε νὰ χτυπᾷ. Πιὸ βολικὸ εὔρισκε τὸ Νικόλα τὸν παπλωματᾶ Ἀδύνατος, παθιασμένος ἀπὸ τὸ στομάχι του, κουραζότανε γρήγορα ὁ φουκαρᾶς.

Μόλις τὸν ἔβλεπε νὰ σταθῇ τὸν χτυποῦσε.

Κάνα δυὸ φορές τοῦ μίλησε ὁ δάσκαλος, τὸν παρακάλεσε νὰ φέρνεται καλλίτερα, τὸν πιάσαμε

κι' έμεις οί άλλοι με τό καλό. Τίποτα. Γελοδσε μās περίπαιζε. Τήν ΐδια μέρα τοδσπασε τό κεφάλι με μιά πέτρα, τόν πήραν τά αίματα Παρατήσαμε τή δουλειά νά τοδ σταματήσουμε τό σίμα.

Ο Γιώργης ο Μυτιληνιδς άγρίεψε, έτριζε τά δόντια του :

« Τοδ διαβόλ' ή γυιδς θα μās βάλ' σί μελάδιδς.»

Μώρ' δέν είναι ζωη αύτή — έκανε κι' ο δάσκαλος — Πρέπει νά τά ποδμε τοδ μπέη νά τόν μαζέψη.

"Ετσι έγεινε Πριν σχολάσουμε ήρθ' ο άγας νά δη πώς πάει ή δουλειά. Τοδ τά είπαμε όλα. Τοδ δείξαμε τό κεράλι τοδ Νικόλα με τά πιγμένα αίματα... , έτσι μένη κι' ή δουλειά πίσω τοδ είπαμε.

Καλά, καλά. Θα τοδ μιλήσω έγώ είπε, μά παραβλέπετε κι' έσεις. .. παιδι είναι, τί νέ γίνη!

Τήν άλλη μέρα, ξημερώματα τοδ Εύαγγελισμοδ, δέξουτον πάλι, πρωί πρωί από πάνω μας, με τήν καραμπίνα τοδ άγά στον ωμο.

Σκάβαμε. Κανεις δέ γύρισε νά τόν κυττάξη.

"Εκανε μιά βόλτα πάνω, κάτω, πέρασε ανάμεσά μας, τάχα νά τόν δοδμε όπλισμένο.

Τίποτα. Ήρθε και στάθηκε στη μέση :

Ούλάν. .. Ακοϋστε ! Αυτό τό κομμάτι, πρέπει νά τελειώση σήμερα . Καταλάβατε;...

"Εδειξε ένα μέρος τοδ άμπελιοδ τόσο, πού ήθελε τοδλάχιστον δυδ μέρες δουλειά !

Ούτε ναι, ούτε όχι κανεις δέ μιλήσε, μονάχα ο μυτιληνιδς τοϋριξε μιά άγρια ματια σαν ξυράφι χαμογέλασε και μουρμούρισε :

« Ή Τσιφαλής σί τρώει πουρνό, πουρνό διαολ γυιέ »

Μωρè άστονε νά πάη στοδ διάβολο ο μούλος' μουρμούρισε σκυμμένος ο δάσκαλος.

Δέν πήγε ο μούλος στοδ διάβολο, ήρθ' ο διάβολος και τόν βρήκε μεταμορφωμένος σε άθωο σπουργίτη.

Ήρθε και κάθησε άντίκρου τοδ πάνω σε μιά κλυματόβεργα.

Κουνοδσε τήν ούρίτσα τοδ πέρα δώθε, τσίριζε Τόν προκαλοδσε. Στο μάτι τοδ κύκλωπα άστραψε ή έπιθυμία νάτόϋχτυπήση. Κατέβασελοιπόν τήν καραμπίνα κι' έτσιμάστηκε, μά ο διαβολάκος πηδοδσε από κλαρι σε κλαρι και ξεμάκрене τραβόντας ξωπίσω τοδ Τουρκί πού σερνότανε στοδ χώμα σαν άγριόγατος νά κοντέψη τήν απόδσταση, ως πού χάθηκαν κι' οί δυδ πίσω άπ' ένα φράχτη.

Οί μονόφθαλμοι λέω, θα σκοπεϋουν καλλίτερα, τί λές δάσκαλε ;

Και πήγε νά μοδ πη, μά κείνη τη στιγμή ακούστηκε ο συμπάρος κι' άμέσως οί σπαραχτικές φωνές τοδ Τουρκιοδ πού πρόβαλλε τρέχοντας άπ' τό φράχτη.

Στο ένα χέρι κρατοδσε τό κοντάκι τής σπασμένης καραμπίνας' Τό άλλο ήταν ένα ματωμένο κούτσοορο. Πεταξαμε τις τσάπες και τρέξαμε κοντά του.

"Εκλαιγε και μās ζητοδσε βοήθεια ο κοπρίτης

Τό άριστερό τοδ χέρι έλλειπε άπ' τόν καρπόι Τό αίμα πιδοδσε συντριβάνι.

"Αμ Ιγώ στοδ είπα, διαολ γυιέ πώς σ'. έτρουγ ή Τσιφαλής πουρνό, πουρνό, ξέσπασε ο Γιώργης.

Τόν άρπάξανε στα χέρια μαζί με τὸ δάσκαλο, ἔτρεξε κι' ὁ μπέης καὶ τὸν πήγανε στὴ Μαγνησιὰ.

Τὸ βράδυ σάν γυρίσανε οἱ δυὸ σύντροφοὶ στὸ καμαράκι μας, μάθαμε πῶς ὁ μπέης ἀποφάσισε νὰ μᾶς στείλῃ πίσω στὸ τάγμα.

Δουλειὰ λέει βαρυγγομισμένη δὲ θέλει. Καλλύτερα νὰ πληρώνη ἐργάτες γιὰ τὰ κτήματά του.

Χορήκαμε. Ὁ Νικόλας εὐχαριστοῦσε στὴ γλῶσσα του τὸν «Γιαραμπή» γιὰ τὸ θῆμμα

Ἦτανε λέει τὸ χέρι πού ἔρριξε τὰ εἰκονίσματα στὴ φωτιά.

Τὴν ἄλλη μέρα φύγαμε γιὰ τὸ τάγμα.

I A

Ἡ ζωὴ πάντα ἦ ἴδια. ὄμνια, πείνα, ξόλο καὶ ἀγγαριῆς ἀτέλειωτες. Τὰ νοῦμερα ξεχαστήκαν γρήγορα. Στὰ προσκλητήρια οἱ σκλάβοι μετροῦνται πάλι με κεφάλια. Γίναμε σάν πρὶν ἀνώδυμη μάζα. Γιὰ τοὺς Τούρκους μείναμε οἱ «Γκισούρ» καὶ συναμεταξύ μας, οἱ «σύντροφοι.» Οἱ μέρες περνοῦσαν—ὀπως πρῶτα—σκληρῆς, ἀτέλειωτες, χωρὶς διάκριση, χωρὶς ἐλπίδα λυτρωμοῦ.

Οἱ σκλάβοι βαρεθῆκαν πιά ν' ἀκοῦνε τὸ «Φεύγουμε» καὶ τίς προφητεῖες τῶν ὄνειρευόμενων συντρόφων γιὰ τὴν ἀνταλλαγὴ

Τὶς μέρες δουλεύαμε σκληρὰ ἄχωρὶς σκέψη, χωρὶς βουλή. Σάν τὰ ζᾶ κάτω ἄς' τὴ βουκέντρα τοῦ ζευγαί.

Τὰ βράδια, μαζευόμαστε στὰ κουβούρια παρέες

παρέες καὶ σκοτώναμε τίς ὄρες μαζί με τίς ψεῖρες μας, λέγοντας ἱστορίες γαστρονομικῆς ἀπ' τὰ καλά χρόνια καὶ καπνίζαμε βρωμερὰ ἀποτσιγάρα πού μαζεῦαμε τὴ μέρα ἀπ' τοὺς δρόμους.

Ζούσαμε ἀκόμα, γιὰτὶ μέσα στὸ αἷμα μας βρισκόνταν κάποιο ἀπόθεμα ζωῆς· κάποια δύναμη ἀγνωστη, πισματάρια μᾶς κρατοῦσε ἀκόμα ὄρθιους. Ἴσως ἦταν αὐτὸ πού λένε αὐτοσυντήρηση· Ποιὸς ξαίρει!

Ρωμηὶ Τσαουσάδης

Οἱ ρωμηοὶ Τσαουσάδες ξεκόλλησαν πιά ὀλότελα ἀπ' τὴ μάζα τῶν σκλάβων. Πῆραν ἐπίσημα τὴ θέση τῶν σπιούνων καὶ τῶν βασανιστῶν.

Ζοῦσαν ὄλοι μαζί σὲ ἰδιαιτέρο καυβοῦσι, περιποιημένο, με στρώματα στὰ γιατάκια τους καὶ σκεπάσματα. Μαγειρεύαν χωριστὰ, πῖναν οὔζο με τοὺς Τούρκους καὶ γλεντοῦσαν.

Ἡ λοβιτοῦρα σηκώνει. Ντυθῆκαν ὄλοι ἀπ' τὴν κορφή ὡς τὰ νύχια, φορέσαν καλπάρια «ἀστραχάν» κεμαλικά. Δὲ ξεχωρίζαν ἀπ' τοὺς Τούρκους.

Ὁ Ντιμήτ—μπᾶς τσαοῦς ἤθελε νὰ φαίνεται Τούρκος ὡς καὶ στὸν... ἀπὸπατο

Προμηθεύτηκε λοιπὸν τὸ ἀπαραίτητο «μπρίκι καθαριότητος» καὶ τὸ κουβαλᾷ κάθε πρωτὶ ἐπιδειχτικά.

Οἱ σκλάβοι, στίς ἐπίσημες αὐτῆς ἐμφανίσεις του, φτόνουν καὶ παραμερίζου με ἀηδία στὸ περασμά του:

«Φτοῦ! Τουρκόσπορε...κακῆς ὥρας γέννημα!»

Κάποιο ἀπόγευμα πού εἶχαμε μαζευτῆ στὴν αὐλή γιὰ συσσίτιο, ἔστειλε τὸν Καραγκιόζη νὰ σκου-

πίση τὸ κουβοῦσι του. Ἐπειδὴ ὁμως ἄρχισε ἡ δια-
νομή, δὲν πῆγε ἀμέσως. Περὶμενε νὰ πάρῃ τὴ σου-
πα του κι' ἔπειτα νὰ πάῃ.

Μόλις κάθισε λοιπὸν νὰ φάῃ, νάσου ὁ Ντιμῆτ
ἔφες νευριασμένος, κατακόκκινος ἀπ' τὸ κακό του,
ἤρθε καὶ στάθηκε ἀπὸ πάνω του :

Τρῶς βρὲ κερατά ;... Τραβᾶ μιὰ κλωτσιὰ τῆς
καραβάνας καὶ τὸν ἐρχίζει σιὰ χαστούκια.

Γιατί βρὲ ἄτιμε δὲν πῆγες ἐκεῖ πρὸ σοῦ εἶπα,
ἔ ; γιατί ;...

Νὰ κι' αὐτὴ, νὰ καὶ τὴν ἄλλη.

Ὁ Καραγκιόζης ἔχασε τὴν ὑπομονή του, πετάχ-
τηκε πάνω, μὰ ἀντὶ νὰ τοῦ ἐπιτεθῇ κι' αὐτός, σιτά-
θηκε καὶ τὸν κυττοῦσε μὲ μιὰ ἀνόμορη λύσσα :

Τι βαρᾶς ρέ, ἔ, τι βαρᾶς ; Τι εἶσαι σὺ
δὼ μέσα !..

Τι ἦταν νὰ μιλήσῃ ἔτσι !

Τι εἶμαι γώ ;... Τι εἶμαι γώ ;... Τὸν ξαναρχίζει
σιὰ χαστούκια, τὸν πῆραν τὰ αἵμαα.

Παρατήσαμε τὸ φαί καὶ κυττούσαμε μὲ ἀγανά-
χτησι. Μερικοὶ μῆκαν σιτὴ μέση νὰ γλυτώσουν τὸν
Καραγκιόζην, βάλαμε τίς φωνές.

Ὁ Φωκιανὸς πῆρε τὸ μέρος του, πετάχτηκε πά-
νω : Δὲν ντρέπεσαι βρὲ ἀντίχριστε.... καὶ σιὸ φαί
ἀκόμα θὰ μᾶς πιλατεύεις !.

Παράτησε τὸν Καραγκιόζην καὶ στράφηκε σιὸ
Φωκιανό, ἔκανε νὰ τὸν ζυγώζῃ.

Ἐκεῖνος ἐτοίμασε τίς γροθιές του :

Ἐλα βρὲ μοῦλε !

Κυττάζονταν κι' οἱ δυὸ κατάματα σάν τὰ κοκό

ριά καὶ σιὸ βλέμμα τους ἄστραφτε τὸ μῖσος.

Πέσαμε πάνω σιὸν Φωκιανό καὶ τὸν τραβοῦ-
σαμε. Ἐρὲ Μανώλη, τὸ μπελά σου γυρεύεις ! ὁ
δάσκαλος ἀπ' τὴ μιὰ ἐγὼ ἀπ' τὴν ἄλλη τὸν κρα-
τούσαμε μὲ τὰ δόντια.

Δάγκανε τὰ χέρια του ἀπ' τὸ κακό του.

Σάν εἶδε τὰ βρώμια ὁ μπαρτισσαούσης, στράφηκε
ξανά σιὸν Καραγκιόζην ποῦ σκούπιζε τὰ αἵματα
τῆς μότης του.

Ἐσένα βρὲ κέρατο θὰ σὲ σπάσω σιὸ ξύλο.

Ἐμένα ἔ; Τοῦ φώναξε ὁ Καραγκιόζης—μὲ τὸν
ἀέρα τοῦ Φωκιανοῦ— Ἄιντε ρέ κολόμπρικο καὶ θ'
ἀνταμώσουμε καμμιά φορά... Ποῦ θὰ πάῃ !..

Οἱ μαφαζάδες πιὸ πέρα κρυφογελοῦσαν· κάναν
τάχα πὼς δὲν εἶδανε τί ἔτρεξε.

Τοῦ μαζέψαμε τὴν Καραβάνα καὶ τὴν ἀποσώσα-
με· λίγο ὁ καθέννας ἀπ' τὴ δικὴ του, μὰ δὲν ἔβαλε
μπουκιά σιὸ στόμα του· ἔκλαιγε σάν παιδί ἀπ' τὸ
κακό του : Ἄκοῦς τὸν ἄτιμο. .. ἀκοῦς νὰ μὲ χτυπήσῃ
ὁ Τουρκόσπορος !

Γιαρκισιὺν Καραγιάν

Ἐνα πρῶτ' νοικιαστήκαμε τέσσερης σκλάβοι νὰ
δουλέψουμε σ' ἕνα ταμπάκι.

Οἱ δυὸ ἦσαν τῆς δουλειᾶς, ταμπάκηδες : ὁ ἕνας
Σαμιώτης σαραντάρης, ἄντροκλας μέχρι κει πάνω·
Γιακούμῃ τὸν λέγανε· ὁ ἄλλος τριαντάρης, ντελικά-
τος· μιὰ συμυρνιά μάγγα, μυαλό σπυρτόζο· Πετάλω-
νε τὸν ψύλλο. Τὸν λέγανε Κώστα

Ὁ Φωκιανὸς κι' ἐγὼ πῆγαμε ἐργάτες.

Νοικιαστήκαμε ἀπὸ ἕναν ἀγά σαρικοφόρο.

Χότζας, Χατζής, κάτι τέτοιο. Γιά νά φορή σα-
ρίκι ἄσπρο γύρω στό φέσι του, κάποια θέση θά εἶ-
χε σίγουρα στήν αὐλή τοῦ Μωάμεθ

Τό ἐργοστάσιο ἦταν ἔξ' ἄπ' τήν πολιτεία, κοιτά-
σ' ἓνα ποτάμι. «Ἐργοστάσιον βυρσοδεφίας Πα-
ναγιώτη Τουμπακάρη καί Μουσταφᾶ Ὅσμάν.»

Μιά παλιά ταμπέλλα. ξεθωριασμένη πᾶν' ἄπ'
τήν πόρτα τοῦ ἐργοστασίου, καί στίς δυό γλώσσες
γραμμένη, ὁμολογοῦσε τή συνεργασία χριστιανοῦ
καί Τούρκου στά περασμένα καλά χρόνια, πού ζοῦ-
σαν ὄσυχια κι' ἀγίπημένα οἱ δυό λαοὶ τῆς ἀνα-
τολῆς.

Ἐπειτα ἦρθ' ὁ πόλεμος· μαζί μὲ τὰ ὑψηλά ἰδα-
νικά θυμήθηκαν καί τίς φιλεικτικές τους διαφορές καί
τά κάναν ρημαδιό.

Καί σήμερα, ὁ μὲν Παναγιώτης Τουμπακάρης—
άν δέ σαπίζη τὸ κουφάρι του στήν πιὸ πέρα ρεμ-
ματιά (κριτικ ντερέ) πού ἔγεινε τὸ χωνευτήρι τῶν
χριστιανῶν τῆς Μαγνησιᾶς— θά σέρνει τὰ κουρέλ-
λια του σὲ κάποιο ἀμελὲ Ταμπούρ, κλάβος.

Ὁ δὲ Μουσταφᾶ Ὅσμάν, χωρὶς τή συνεργασία
τοῦ γκιαούρη συντρόφου. ἔχει πελαγώσει κυριολεκ-
τικά μέσα στίς ἀπέραντες λίμπες τοῦ ἐργοστασίου
καί χωρὶς ἐργατικά χέρια, γιατί οἱ ὁμοθενεῖς του
δὲν τὰ καταφέρνουν τόσο κακὰ στήν κατεργασία
τῶν τομαριῶν.

Δυὸ τρεῖς ἐργάτες πού δουλεύαν στους μαρμά-
ρινους πάγκους, σταμάτησαν λίγο μόλις φανήκαμε
σὴν πόρτα μᾶς ρῆξαν ἀπὸ μιὰ ματιά,
(συνεχίζεται)

χαμογελάσανε καί ξανσκούψανε στή δουλειά τους.

Ὁ ἀγᾶς / θά τοὺς εἶχε πῆ πὼς θά φέρη
σκλάβους τεχνίτες καί περιμέναν τὸν ἐρχομὸ μας.
Φοροῦσαν ξύλινα τσόκαρα στὰ πόδια καί τομαρι-
σιες ποδιές.

Τομάρια κρέμμονταν ἀπὸ παντοῦ. Στεγνῶναν
πάνω σ' ἀπλωταριές καί σὲ κρεμμάστρες ἄπ' τὸ τα-
βάνι, κι' οἱ λίμπες ἦσαν γεμιάτες

Βρώμια νερά τρέχανε στὸ τσιμέντο καί χύνουν-
ταν στὸ δρόμο.

Οἱ δυὸ τεχνίτες σύντροφοι, πιάσαν ἀμέσως δου-
λειά σὲ πάγκους. Τοὺς δῶσανε ἐργαλεῖα καί ποτ-
διές Ὁ ἀγᾶς στάθηκε ἀπὸ πάνω τους σταμάτη-
σαν κι' οἱ ἐργάτες, πορακολουθοῦσαν μ' ἀνοιχτὸ
στόμα τὴν τέχνη τους, τὴ σβελτάδα καί τὴ μαστο-
ριά πού ἔθιναν τὰ τομάρια.

Ἐγὼ μὲ τὸ Φωκιανὸ στεκόμαστε παράμερα, σά
ντροπιασμένοι πού δὲ ξαίραμε τὴ δουλειά. Περιμέ-
ναμε, χαζεύοντας ἓνα γύρω νά μᾶς ποῦν τί θά κά-
νουμε

Πέρασε μισὸ ὥρα, μιὰ, κανεὶς δὲ μᾶς πρόσεξε :

Ἐμεῖς τί θά κάνουμε Μανῶλη ;. .. ρώτησα σιγά
τὸ Φωκιανό. Ὁ ἀγᾶς μ' ἄκουσε γύρισε μᾶς κίττα-
ξε καί γέλασε :

«Γιὰίντα βιάζεσαι μωρού.. τώρα θά σὲ πῶ τί
θά κάμετε».

Ἦταν Τουρκοκρητικός

Ἦ πρώτη δουλειά πού μᾶς ἔβαλε νά κάνουμε,
ἦταν ν' ἀνοίξουμε τὸ βόθρο τοῦ ἐργοστασίου πού
εἶχε φράξη. Δουλέψαμε ὡς τὸ μεσιμέρι ὁ Μανῶλης.

στην άξινά, έγώ στο' φτυάρι, τόν καθαρίσαμε.

"Όταν παρατήσαν τή δουλειά οι έργάτες νά πάνε για φαί, κάλεσε κι' έμάς στο γραφείο του και μάς έδωσε από 50 γρόσα. Μισή πανκανότα στον καθένα :

Αυτό είναι το μεροδοθλι σας !

Κυτταχήκαμε μεταξύ μας Κανείς δέν άγγιξε τά λεφτά' μάς φαινότανε σαν ψέμμα... 50 γρόσια !

«Άϊντε —λέει —πηγαίνεται κι' έσείς νά φάτε στόμαεοειό και νά στραφήτε έπαέ στη δουλειά σας»

Στεκόμαστε σαν χαμμήνοι και τών κυττούσαμε.

Που νά βγουμε μόνοι μας έξω, μέσα στην Τουρκιά!. Πήρε το λόγο ο Γιακουμής :

Καλλίτερα —λέει—μπέη μου νά μη βγουμέ μετς έξω... δέν κάνει !

Γιάίντα μωρέ, φοβάστε :

Φώναξε έναν έργάτη, κι' αυτός Τουρκοκρητικός.

"Έλα πάε μωρού Μεμέτ. Πάρε μαζύσου τσοι γεσήριδι (αίχμάλωτοι) νά φανε και νά στραφείτε μαζί.

Τόν ευχαριστήσ με μέ την καρδιά μας κι' άκλουθήσαμε τόν Μεμέτ στην άγορά

«Νισάφι τσοι παράδες σας μωρέ, νά πάρετε και κιανένα βρακι.» μάς φώναξε πίσω μας ο άγας.

"Έπειτ' από τόσοις μήνες, πρώτη φορά βρεθήκαμε στο δρόμο χωρίς μαφαζά. :

"Ός κι' ή περπατησιά μάς φαινότανε διαφορετική.

Περπατούσαμε γρήγορά και κουβεντιάζαμε γεμάτοι χαρά.

Είμαστε σαν έλεύθεροι Τή συνοδεία του Μεμέτ δέν την λογαριάζαμε, τήν ζητήσαμε' μόνοι μας.

Μιλούσαμε όλοι τήν ίδια γλώσσα' μόνοι στο ντύσιμο ξεχαρίζαμε λίγο. 'Ο Μεμέτ φοροούσε παπούτσια και φέσι Κατά τά άλλα ή-διαφορά μάς ήταν μικρή.

Μπήκαμε σ' ένα κεμπατσίδικο νά φάμε.

'Ο μάγερας ξεφνιάστηκε, μάς κυττούσε, άπ' τή νύχια ώς τήν κορφή, έπειτα στράφηκε στον Μεμέτ που ήταν πελάτης του και τούριξε μια ματιά έρωτιματική :

«χαίρ—όλά, Μεμέτ ;»

Μαστόροι—λέει αυτός—θά δουλέψουγε στο μαγαζί.

"Ε, ίνσ' άλλάχ, ίνσ' άλλάχ, έκαν' ο μάγερας έτοιμάζοντας τή κεμπάπια μας,

Φάγαμε, ψωνίσαμε για τή βράδυ ψωμοτύρι, και πνό, μάς περισσέψανε κι' από 121/2 γρόσια.

Τή νύχια, θά μέναμε σ' ένα καμαράκι στην αύλη του έργοστασιού. 'Ο άγας μάς έδωσε μπόλικά τομάρια και φτιάξαμε τά γιατάκια μας. . . . .

Οι μέρες στο ταμπάκικο περνοδσαν ευχάριστα—όσο βέβαια —μπορεί νά λέγεται ευχάριστη ή ζωή τής σκλαβιάς. Μά συγκρίνοντάς την με τή ζωή του Φρενοκομείου ή με τή τσιφλικι του Άλή μπέη, ήταν ευχάριστη.

Τό μεσημέρι βγαίναμε πάντα με τόν Μεμέτ παρέα τρώγαμε στο κεμπατσίδικο.

Τή νύχια στο καμαράκι μας μόνοι, λέγαμε ιστορίες, παραμύθια και καπνίζαμε. Τό φως δέν μάς έλ-

λειπε· γιατί κάθε μέρα, ένας, ένας με τη σειρά άγοράζαμε το σπαρματοσότο της νύχτας.

Ο Κώστας ο Σμυρνιός ήτανε άνεξάντλητος στά παραμύθια του Σεβάχ θαλασσινού. Δύσκολα νά κάνη την άρχη, μιά σάν άρχιζε δέν είχαν τελειωμό τά παραμύθιά του :

Μιά φορά κι' έναν κειρό--που λέτε--ο Σεβάχ θαλασσινός έκανε τοτο... .. Ο Σεβάχ θαλασσινός έκανε κείνο, του το κολλήσαμε Σεβάχ--θαλασσινός.

Καρμιά φορά, πάνω στο άτέλειωτο παραμύθι, ο Γιακουμής κατοούφιαζε· σκοτείνιαζε το μούτρου του κι' έπεφτε σέ συλλογή. "Άρχιζε· τ' άναστενάγματα, βούρκωνε: Παρατουσε κι' ο Κώστας το παραμύθι στη μέση και τον ρωτούσε :

Τι τρέχει πάλι μαστρο-Γιακουμή ;

"Έχ !... Τι νά τρέχη--έκανε κείνος--έγω γελώ έδω, μιά κεί κάτω τι νά γίνεται... "Αιαντηρη γυναίκα τρία παιδιά... "Αστα ! "Ερημιές και σκοτενιές.

Θυώτανε κι' ο Φωκιανός τη δική του φαμίλια· τη γυναίκα και το μικρό του και σιγοντάριζε το Γιακουμή στ' άνεστενάγματα.

Τότε πιά σταματούσαν τά ταξείδια κι' οι περιπέτειες του Σεβάχ θαλασσινού στη μέση.

Ένας, ένας έγερνε στο γιατάκι του ν' άποτραβηχτή με τη σκέψη κοντά στην ξενητεμένη φαμίλια του κι' άποκοιμώμαστε με το παράπονο στ' όχειλι.

Δουλεύαμε με όρεξη κι' ο άγας ήταν ευχαριστημένος μαζί μας· οι δυο τεχνίτες σύντροφοι, βγάζαν δουλειά για 4 εργάτες στά τομάρια.

Μονοτονία. Έγώ με το Φωκιανό αλλάζαμε κά-

θε μέρα έπάγγελμα. Άλλαγή έντυπώσεών και ει-κόνων· χοντροδουλειές πάντα :

Σουβαντίσματα, κάτι μερέμια στο εργοστάσιο· όταν δέν είχε τέτοιες δουλειές καθάριζαμε τις λίμπες, κοπανίζαμε πευκόφλουδα για τη βαφή των δερμάτων και τά ρέστα

Μέσα σέ λίγες μέρες, μās είχαν μείνη άπό οικονομίες κάνα δυο πανκανότες στον καθένο μας, πήγαμε στο παζάρι με τον άγα και ψωνίσαμε πανταλόνι και γόβες, τά πιό άπαραίτητα· φτηνόπράγματα βέβαια, μιά σουλζουπωθήκαμε λίγο.

Τά φορούσαμε σάν βγαίναμε για φαί και τά βράδυ, όταν σχολούσαμε καθώμαστε έξω, στα, πεζούλια του ταμπάκικοι και κμαρώναμε σάν παιδιά τά καινούργια μας. Του Κώστα το μεράκι ήταν ή τσάκιση, την πρόσεχε σάν τα μάτια του.

Κάθε βράδυ, έστρωνε το πανταλόνι του κάτω άπ' το γιατάκι του για νά φρεσκάρη την τσάκιση :

«Έ, ρε παιδιά τι τραβούσε καλή της ώρα ή γρηά μου... όλο με το σίδερο στο χέρι στεκότανε.»

"Ένα πρωί, ήρθαν οι εργάτες, γελαστοί, χαρούμενοι· Ποιός νά μās πρωτοπή το ευχάριστο νέο.

Τά μάθατε ; ... ή άνταλαγή άρχισε !

Βρέ άμάν... Μιλάτε καλά !

Ναι, σας λέμε... ήρθαν κι' οι πρώτοι μαγνησα-ληδες αιχμάλωτοι άπ' την Ελλάδα.

Τους είδατε με τά μάτια σας;

Τους είδαμε. Με το καλό και στα δικάσας.....
"Ισο-- αλλάχ!

Σε λίγο πού ήρθε ο άγας, μάς τó εϊπέ κι' αúτός και μάς εúχήθηκε καλή πατρίδα.

Χαρά,... παρ' λίγο νά τόν φιλούσαμε' χοροπιδούσαμε σάν παιδιά.

Τώρα πιά νά περιμένετε και τή σειράςας, μάς εϊπε. 'Ο Κώστας κι' ο Γιακουμής δουλεύοντας σιγοτραγουδοῦσαν. Τά κουβεντιόσανε πλάι, πλάι τήν ώρα τής δουλειάς. Πρίν σχολάσουμε, ρωτήσαν κι' έμάς Τόν Φωκιανό κι' έμένο αν συμφωνοῦμε.

Τό βράδυ εχουμε «Πάρτυ.» Λέμε νά δώσουμε ούζο στους έργάτες πού μάς φέρανε τó νέο Στο κομαράκι μας.

Σύμφωνοι;

Σύμφωνοι! Τό μεσημέρι σάν βγήκαμε για φαϊ κανονίστηκαν όλα στό κρυφά.

Μεζέδες ούζο. Οί έργάτες δέ θέλαν νά τó μάθῃ ο άγας. Τό βράδυ λοιπόν, τ'άφερε ο Μεμέτ κρυφά στό καμαράκι.

Έγινε τοιμπούσι τρελό, μέχρι χορό. 'Ο Φωκιανός χόρεψε «κορσιλαμέ» μέ τόν Μεμέτ κι' ο Γιακουμής μερακλώθηκε' έγυρε τó κεφάλι στη γροθιά του κι' άρχισε τά. «μεντέτ—άμάν.

Αϊδόνι ή φωνή του. «Γιασασίν καρντάς!» φωνάζαν οί Τούρκοι ένθουσιασμένοι (νά ζήσουν τ' άδέρφια.) Τό πιότò παραμέρισε τίς φιλετικές διαφορές και τά μίση. Τά Έλληνοτουρκικά μεράκια κι' οί καύμοι άνακατεύτηκαν γίναν μιά κουβάρρα, μείναν οί άνθρωποι του Θεοῦ «κατ' εικόνα και όμοίωσιν.»

«Γιασασίν καρντάς!»

Ήτανε μεγάλη βδομάδα πιά' υπολογίζαμε μετρώντας τίς μέρες άπ' τά χριστουγέννα. Ένα άπόγευμα, πάνω στη δουλειά ήρθε τó μήνυμα νά γυρίσουμε στό τάγμα. 'Όσο κι' αν τó περιμέναμε, μάς ξάφνιασε. Νά χαρόθμε, ή νά λυπηθοῦμε πού φεύγαμε άπ' τó Γαμπάκινο, δέ ξαίραμε. Ρωτούσαμε τόν μαφαζά πού ήρθε νά μάς πάρῃ, τί τρέχει δέν ήξαιρε ή δέν ήθελε νά μάς πῆ. Ήταν ένας γουρσουζής, φανατικός. Τόν ζύγωσε ο Κώστας, τ'όδωσε τήν καπνοσακούλα του νά κάνη τσιγάρο και τόν άρχισε στό λιμά.

Τά λόγια του Τούρκου βγαίναν μέ δυσκολία:

«Τό ταιμποῦρ—λέει—φεύγει, μά για πού; δέ ξαίρω. Πρός τά πάνω; Πρός τά κάτω;...»

Μιά φορά, για καλό σας θά εϊναι πιστεύω!.. Ή ανταλλαγή άρχισε μιά φορά.. Νά προχτές, φύγανε καμμιά εικοσαριά δοικóί σας για τήν Σμύρνη»

Αúτò τó καμμιά εικοσαριά, δέ μάς πολιάρεσε. Γιατί τόσοι λίγοι; 'Ο Γιακουμής έβαλε μέ τρόπο τόν άγά νά τόν ρωτήσῃ.

Εϊπε τά ίδια.

Μαζέψαμε τίς κουρελλαρίες μας και φύγαμε.

Οί έργάτες μάς παραβγάλανε ώς τó δρόμο μέ συγκίνηση πραγματική: χαιρετοῦρες διαχούσες, εúχες: Καλή πατρίδα παιδιά, καλή λευτεριά. *Νά μη μάς ξεχνάτε.

Ήταν νά τούς ξεχάσουμε;!

Περιμέναν στήν πόρτα ώς πού περάσαμε τή στρόφῃ του δρόμου.

Στό φρενοκομείο ή παληά μας παρέα μας δέχτηκε με χαρά. Ο δάσκαλος, ό κύρ. Στάθης, ό Γιώργης ό μυτιληνιός, ό Νικόλας ό παπλωματάς, μας βάλαν στη μέση. Άγκαλιές, φιλιά. Μόνου τό Σπύρο τόν καραγκιόζη δέν έβλεπα τόν ζητησα.

Ο Καρχακιόζης —λέει— ό δάσκαλος σ' άφησε γειά. "Εφυγε με τούς είκοσι για τή Σμύρνη. Τώρα, ίσως να φθάσανε και στην Ελλάδα.

Μωρ' τι μου λές δάσκαλε!

Άμέ... Τόν ζητήσανε ονομαστικώς οι δικόι του. Και ξαίρετε; τό νόστιμο είναι που συνταξιδεύει με τόν Ντιμήτ έφέ!...

Τι; έφυγε κι' αυτός;

Βέβαια... Κι' αυτός κι' άλλα δυό καθάρματα.

Ο Γιορδάν Τσαούς κι' ό Βασίλ Τσαούς.

Μείναμε μ' άνοιχτό στόμα. Μά που στο διάβολο βρήκανε γνώριμο τόν Ντιμήτ έφέ στην Ελλάδα;... Ποιός τόν ήξαιρε κει κάτω, άφου καλά, καλά, ούτε τ' Αλληνικά δέ μιλούσε τό γαϊδούρι, έκαν' ό Γιακουμής.

Μωρ' έδω μάτια μου, έγινε λοβουτούρα μεγάλη —συνέχισ' ό δάσκαλος— Ταΐσανε τ' κουμάντο κι' αλλάξανε τ' όνόματα. Φύγαν εκείνοι που είχαν λεφτά. Τ' παζαρέματα τ' κανόνισε ό Ντιμήτ έφες, για να μη κι' αυτός μέσα στην παρτίδα που θά' φευγε.

Η κουβένκα συνεχίστηκε τή νύχτα στο κουβουσι. Καπνό είχαμε φέρει άπ' έξω άρκετό, τσιγαρόχαρτο, καπνίζαμε όλοι άράδα. Όχι και τ' ύπολείμματα τών σπαρματσέτων είχαμε φέρη άπ' τό

ταμπάκικο, κι' είχαμε φως.

Ιστορούσαμε στους συντρόφους τή ζωή που περάσαμε στο ταμπάκικο, πως τρώγαμε, μιλήσαμε για τό γλεντάκι που κάναμε και για τήν καλώσουνη του άγά και μας άκούγανε με θαυμασμό. Τούς φαινόντουσαν σαν ψεμμата.

Ο Γιακουμής έφερε τήν κουβέντα páλι των είκοσι συντρόφων που φύγανε. Τώρα μάτια μου αυτοί θά κάνουν πασχαλιά στην Αθήνα... ξαίρετε τι θά πη αυτό;... ούτε όνειρο να τό βλέπανε.

Μωρέ καλά οι άλλοι— τόν έκοψε ό Φωκιανός— μά να φύγη με τούς πρώτους κι' εκείνο τό κέρατο!.. Έχ τόν άτιμο... Με τι μούτρα θά παρουσιαστή στην Ελλάδα;...

Γι' να δοθμε Μωνώλη, θά φτάση κι' όλα ως εκεί; Θά τόν άφίσουν οι άλλοι. Έκαν' ό δάσκαλος.

Δέ βαρυνέσαι καί μένε δάσκαλε Ποιός θά του κάνη, τό ψυχικό, ό Καρχακιόζης;.. Μαλισια.

Αυτός τ' έχει ξεχάση κι' όλας.

Τήν άλλη μέρα δέ μας στείλανε σε δουλειές, ούτε τήν άλλη. Ήταν μεγάλη Παρασκευή. Στην πόρτα του φρενοκομείου βάλαν διπλοσκοπούς, δέ μας άφιναν να ξεμυτίσουμε. Άπ' τ' κουβουσία στην αύλή και páλι μέσα.

Απορούσαμε, λέγαμε τι τρέχει. Σιγά, σιγά άρχισαν κι' οι διαδόσεις άπό κουβουσι σε κουβουσι, για τή μετακίνηση του τάγματος. Τ' κουβεντιάζαν στην αύλή οι μαφαζάδες με τούς Τσαουσάδες μας άρπουσαν καμμιά λέξη περνόντας στα πεταχτά οι

δοικοί μας κι' από στόμα σε στόμα έκανε τὸ γῦρο τῶν κουβουσιῶν.

"Άλλοι λέγανε πὼς θά μᾶς πήγαιναν" στὴ Σμύρνη γιὰ ἀνταλλαγὴ κι' ἄλλοι γιὰ τὰ "Άδανα νὰ σπάσουμε πέτρα.

Εἶχαμε ἀναστατωθῆ μὲ τὴν τελευταία διάδοση.

Κατὰ τὸ μεσημέρι, φέραν στὸ φρενοκομεῖο πενήντα σκλαβίους ἀπ' τὰ 14ο. Πεντέξη νέους μαφαζάδες καὶ δυὸ ἀξιωματικοί· δυὸ μοντέλα. Τοὺς εἶδε πρῶτος ὁ Κώστας ὁ Σμυρνιὸς κι' ἔτρεξε στὸ κουβουσι νὰ μᾶς τοὺς περιγράψῃ:

Τοὺς εἶδατε βρὲ παιδιά;

Παιοὺς μωρὲ Κωσταντή;

Τὸν «Μέγα Ἀπολέοντα καὶ τὸν Βεληγκέκα».

Τὸν κυττούσαμε: Πι λὲς βρὲ...!

Μωρ' ἔλατε νὰ δεῖτε... εἶναι καὶ οἱ δυὸ στὴν αὐλή!

Τρέξαμε στὴν πόρτα. Στὴν αὐλὴ στέκονταν δυὸ σχέδια παραξένα, κάτι σὰν γελοιογραφίες σὲ φραντσέζικο περιοδικό. Ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Κώστα ἦταν διάννα.

Ἦσαν δυὸ ἀξιωματικοὶ ἀσουλοῦργοι ποὺ τοὺς φέραν ἀπ' τὸ 14ο. Ὁ πιὸ νέος, φοροῦσε στὸ κεφάλι κάτι σὰν τρικαντὸ ναυάρχου, ἀλλὰ τὸ φοροῦσε μὲ τὸ πλάι ἀλλὰ Νεπολέων. Ἐνα μαυρο σμόκιν ἐφαρμοστό, τὸ παντελόνι χῶμένο μέσα σὲ παληές πέτσινες μπότες καὶ ἄσπρο σταυρωτὸ γιλέκο.

Ὁ ἄλλος ἕνας μεσόκοπος, ψηλὸς καὶ ἀδύνατος σὰν ταβανόσκουπα φοροῦσε καφέ τρίχινο βρακί, μὲ κρεμμαστὴ σέλλα «κονιαλίδικο πρῦτοβρι» γουρνο-

το ἰρρῦχα κι' ἕνα χιτῶλιο φροδι μὲ κρουμπιὰ χωροφυλακίδικα καὶ πάνω στὴ κορφή του ἕνα καλπάκι ψηλὸ σὰν καμινάδα.

Σὰν ἔστρεφε τὸ κεφάλι ὁ Ναπολέων, ὁ Βεληγκέκας παράμεριζε ἀπὸ φόβο, μὴ χωθῆ ἢ μῦτι τοῦ τρικαντὸ στὸ μάτι του

«Ἐ, ρὲ ψυχὴ μου»—ἔκαν' ὁ Κώστας—καὶ νὰ ροβολούσανε λέει τὰ κορόϊδα, ἔτσι ὅπως εἶναι, στὸν Πειραιᾶ... ἐκεῖ, κατὰ τὰ λεμονάδικα...

Νε δὴς τὸ λεμόνι. νὰ πάθῃ ὀλικὴ ἔκλειψη.

Ὁ... Ναπολέων ἦταν ὁμορφάνθρωπος· ἄσπρος, καλοφτιαγμένος μὲ γοφοὺς κερκασίας, μὰ τὸ ἄλλος ποὺ εἶχε τὸ σουλοῦπι τοῦ Βεληγκέκα, εἶχε μιὰ φάτσα, ποὺ μποροῦσε νὰ ἀποτελέσῃ ἀπόδειξι γιὰ κείνους ποὺ ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ ἄνθρωπος κατάγεται ἀπὸ χιμπατζήδες.

IB'

Τὴ κυριακὴ τοῦ Πάσχα μαρκάραμε ἀπ' τὸ σταθμὸ τῆς Μαγνησίας. Δὲν μᾶς ἀπόμεινε πιὰ καμμιὰ ἀμφιβολία πὼς τράβουσαμε γραμμὴ γιὰ τὰ "Άδανα.

Ἄντιο ἀνταλλαγὴ Ἄντιο Ἑλλάδα

Τὸ τραῖνο ἦταν φορτηγὸ ὀλόκληρη συνοικία ἀπὸ βαγόνια καὶ τί βαγόνια!... Ἴπποι 4—ἄνδρες 12—σκλάβοι 40.

Ταξιδεύαμε παστωμένοι. Κουβάρες, κούβρες τὰ κορμιὰ, ὁ ἕνας πάνω στὸν ἄλλο

Οἱ μαφαζάδες πιάσαν θέσεις στὶς πόρτες.

Πρὶν μαρκάρουμε μᾶς εἶχαν μοιράσῃ γαλέτα

(τρίμηνα) απομεινάρια της επιμελητείας μας στην κατοχή.

Σαν κουράζονταν τα σαγόνια σταματούσαμε το μασούλισμα να κλάψουμε την κατομοιριά μας και πάλι τα ίδια.

Οι μαφαζάδες τραγουδούσαν άνορεχτα τα πολεμικά τους τραγούδια κι' όταν φτάναν στους άμα νέδες, ξεσπούσαν πάνω μας, μας βρίζανε που γίναμε άφορμή να ύπερετοθν άκόμα.

Τό άπόγεμμα κονιτζυγώνάμε στο «Ελβανλάρ».

Τό τραίνο σταμάτησε στη μέση του κάμπου γιατί ή μεγάλη κρεμμαστή γέφυρα, ήταν άκόμα χαλάσμένη και μας κατεβάσανε να πάμε στο σταθμό με τα πόδια. Στη γέφυρα δουλεύαν ένα μπουλοθκι φαντάροι αίχμάλωτοι, μόλις άντικρουστήκαμε, κάναν σαν παλαβοί.

Μας ρωτούσαν όλοι μαζί τ'όνα τ' άλλο να μάθουν νέα. Περνόντας τους πετούσαμε καμμία λέξη άπ' ότι ξαίραμε.

Ή ανταλλαγή, βρέ παιδιά, τι γίνεται με την ανταλλαγή;

Τους είπαμε πως άρχισε, τώρα 15 μέρες.

Δισπιστούσανε: Σίγουρα βρέ παιδιά;

Σίγουρα Ήρθαν κι' οι πρώτοι Τούρκοι αίχμάλωτοι. Χαρήκανε. Πιάσαν το χορό. Ήπετούσαν τα δίκωχα ψηλά. Οι μαφαζάδες τους γελοούσαν, κάναν γούστο μαζί τους.

Στο σταθμό του Ήλβανλάρ μαζευτήκαμε κάτω άπ' τα ύπόστεγα είχε νυχτώσει. Ήκανε ψύχρα και κουρνιάσαμε ως την αύγή που έτοιμάσθηκε ή νέ-

α άμαξοστοιχία.

Όσοι σύντροφοι περάσαν στα χρόνια της κατοχής άπ' αύτα μέρη, σιγοκουβεντιάζανε για τ'όνα για τ' άλλο.

Μερικοί κρύβόνταν σαν φτάναμε σε σταθμούς.

Τους βάρυνε ή συνήδηση τάχα, ή από φόβο να μην άναγνωριστόν άπ' τους χωριάτες. Ποίός ξαίρει.

Όλη τη μέρα, οι άξιωματικοί πιναν και γλεντούσαν στο βαγόνι τους: άκούγαμε τις φωνές και τα γέλοια τους.

Σαν φτάσαμε στο σταθμό του «Ούσάκ» στείλαν έναν μαφαζά να πάρη κάποιον σκλάβο άπ' το βαγόνι μας που έπαιζε ούτι και τραγουδούσε τουρκεκα σαρκιά. Ήταν ένας άρμένης άπ' το 14ο.

Σαν ήρθε ό στρατιώτης να τον πάρη, έκανε τον άρρωστο: δέν ήθελε να πάη. Τον βγάλαν με σπρωξιές. Σαν έφυγε, μάθαμε το μυστικό.

Ήταν από το Ήφιόν—καρχίσιςάρ και έπειδη το τραίνο θα σταματούσε στο Ήφιόν, φοβότανε μήπως τον άναγνωρίσουν οι Τούρκοι συμπατριώτες του και τον σκοτώσουν.

Σε κάθε σταθμό που σταματούσε ή βουή της άμαξοστοιχίας, άκούγαμε το ούτι και τα τραγούδια του.

Στο Ήφιόν φτάσαμε κατά τις 6 το άπόγεμμα.

Ό ούρανός ήταν φορτωμένος από μαύρα σύννεφα και κάτω άπ' τον ψηλό σκούρο βράχο του Ήφιόν άπλωνόταν άμφιθεατρικά ή πολιτεία.

Πιό πέρα—λίγο—άπ' τις γραμμές του τραίνου ήσαν τα παλιά χαρακώματα. Ήμπριά γκρεμισμέ

να, ριχμένα συρματοπλέγματα και δοκάρια.

“Ολ” αυτά με τον συνεφιασμένο όριζοντα στο βάθος, για φώτο, ήταν ένα θαυμάσιο πολεμικό θέμα για ζωγραφικό πίνακα.

Μόλις στάθηκε το τραίτο, βγάλαν μερικούς να πάμε για ξύλα στα παλιά χαρακώματα και στήσανε τα καζάνια για τη σούπα.

Οι αξιωματικοί γλεντιούσαν ακόμα. Πίναν ούζο κι’ ο φουκαράς ο αρμένης με το ούτι τ’ου, θέλοντας και μη τραγουδούσε, σαν ξεξιδός ψάλτης κάποιον πολεμικό τραγουδι της εποχής, γεμάτο καυμούς και ντέρτια κι’ είχαν μάζευτη όλα τα μυξάρικα του Αφί’ν γύρω απ’ το βαγόνι, με κίνδυνο να τον γνωρίσουν και να χη φασαρίες απ’ τους συντοπίτες του.

«Της “Αγκυρας” τα βράχια κύττα, και των ματιών μας τα δάκρυα.

“Εμείς των Ελλήνων γενήκαμε σκλάβοι, κ.τ.λ.»

Το πολεμικό θούριο στα χείλη του σκλάβου κατήντησε θρήνος.

Τρεις μέρες ταξιδέψαμε με τραίνο, περάσαμε την Κόνια, την Ποζάντα κι’ ένα πρωί—ξημερώματα, φτάσαμε στα “Αδανα”. Ήταν ε’ άνοιξιάντικο πρωινό, γεμάτο μυρωδιές και χρώματα της Κιλικίας.

Μείναμε όλη μέρα και απ’ τον ήλιο μας μόιράσανε έργαλεία, σκαπανικά, αξίνες, φτυαρία, τσάπες και τα ρέστα και την άλλη μέρα άρχισε η πορεία για το έσωτερικό.

Βαδίζαμε ανάμεσα από βουνά και λαγκαδιές

της Κιλικίας. Τις νύχτες μέναμε στο ύπαιθρο. Πέφταμε ψόφιοι απ’ την κούραση και με πρισμένα πόδια βογκούσαμε. “Όσοι μέναν πίσω στην πορεία, τους αναγκάζανε με το ξύλο να βαδίζουν ή τους φορτώναν σε άλλους. Θυμηθήκαμε τις πρώτες μέρες της σκλαβιάς μας.

Περνούσαμε απ’ το «Γκλαούρ—Ντάγ» (βουνό των άπιστων) Το όνομα αυτό έγινε θρύλος απ’ τις σφαγές των ριμενίων στα χρόνια του πολέμου. Συναντούσαμε χωριά ξηρα, ρημμυμένα, καταστραμμένα απ’ τη φωτιά και τη σφαγή.

Στο βάθος μιας ρεμματιάς ξεχωρίζαν κάπου, κάπου, ακόμα ανθρώπινοι σκελετοί. Κόκκαλα ξεθωριασμένα απ’ τον ήλιο και τις βροχές.

Σ’ αυτή τη ρεμματιά πριν πέντε χρόνια σφάξαν δεκάπέντε χιλιάδες γυναικόπαιδα οι Τούρκοι.

“Εκείνη τη μέρα άφισαμε στο δρόμο τρεις συντρόφους.

Στάθηκε αδύνατο να βαδίσουν άλλο ούτε με φοβέρες, ούτε με το ξύλο.

Δεν τους ξαναείδαμε πιά.

Μείναν δυο μαφαζάδες πίσω. τάχα να τους περιμένουν ως πού να ξεκουραστούν. Το βράδυ γυρίσαν μόνοι τους. Κανείς δε ρώτησε τι απέγιναν οι σκλάβοι.

“Επει’ από ξη μέρες πεζοπορεία, σταματήσαμε σε κάποιο χωριό «’Αραπλάρ.» Προάστειο της “Αντιόχειας.

“Εδώ έφτανε κάποιος δρόμος δημόσιος και σταματούσε άτέλειωτος. Τον είχαν άρχιση απ’ τα “Α-

δανα τὰ ἐργατικά τάγματα τῶν ραγιαδῶν ὅτι χρόνια τοῦ πανευρωπαϊκοῦ πολέμου

Τὰ θεμέλια του με τὰ δάκρυα καὶ τὸ αἷμα τους ποτισμένα, εἶχε στοιχιώσῃ κι' ἔμενε χρόνια τῶρος ἀτέλειωτος. Ὁ δρόμος αὐτός θά ἔνωσε τὰ Ἄδανα με τὴν Ἀντιόχεια, μὰ στο σημεῖο αὐτὸ τέλειωσε ὁ πόλεμος κι' ἀπ' τοὺς ραγιαδες τῶν Ἰαμελῶ-ταμπούρ, ὅσοι ἀπομείναν, γυρίσαν στὰ σπίτια τους, σακατεμένοι ν' ἀργοπεθάνουν. Τώρα θά τὸν συνεχίζαμε μεῖς.

Ἡ στρατοπέδευση ἔγεινε πρόχειρη με καλαμέ-νιες καλύβες καὶ λίγες κωνικιές σκηνές πού πήραμε ἀπ' τὰ Ἄδανα. Τὴ στιγμή πού στήναμε τὸ κοντάρι τῆς σκηνῆς μας, φάνηκε ὁ πρῶτος :

Βρὲ παιδιά σκορπιός !... Σὲ λίγο ὅποια πέτρα μετακινούσαμε, βρῖσκαμε κι' ἀπὸ ἓνα δυό

Σάν καθίσαμε κάτ' ἀπ' τὸ τσαντίρι μας πιάσαμε τὴ κουβέντα τῶν σκορπιῶν, με τέτοιο φόβο σάν νὰ μιλούσαμε γιὰ θηρία :

Πονάει πολὺ τὸ τσιμπιμά τους βρὲ παιδιά ; ρώ-τησε κάποιος.

Πονάει λέει !.. Φουκαρά μου !... Ἄμα οὐ τοι-μπήση χάθηκες... Θά πριστῆς ὅλος

Ἐκεῖνη τὴ νύχτα ὅλο σκορπιούς ἔβλεπα στὸν ὕ-πνο μου. Πού νὰ κλείσω μάτι, ὡς τὸ πρῶτ' εἶχαμε καὶ τὰ πρῶτα θύματα.

Τσιμπησαν κάνα δυό σκλάβους σὲ ἄλλες σκηνές Βάλαν τίς φωνές, ἀναστατωθήκαμε. Περιμένα-με νὰ πρῖστουν οἱ Τσιμπιμένοι. Τίποτα.

(συνεχίζεται)

Τὸ πρῶτ' μᾶς ἦρθε ὁ μηχανικός με τὸν βοηθό του γιὰ νὰ χαράξουν τὸ δρόμο, κι' ἡ δουλειὰ ἄρχισε ἀ-μέσως. Στὴν ἀνατολὴ ὁ ἥλιος ἦταν ἄψυς, ἔψηνε τὴν πέτρα. Κι' ὁ βοηθός τοῦ μηχανικοῦ πού ἐπισ-τατοῦσε στὴ δουλειὰ, στεκόταν ἀπὸ πάνω μας με τὸν βούρδουλα. Τρεῖς μέρες δούλεψα στὴν τσάπα.

Τὰ χέρια μου πληγιάσανε. Πονοῦσαν. Τὸ βράδυ τὰ ἔδειψα στὸν δάσκαλο. Ἐπάθε κι' αὐτός τὰ ἴδια: Κύττα λέει καὶ τὰ δικά μου... Γι' νὰ πῶ κι' ἐγὼ! Ὁ φακιανός γελοῦσε : Ἄμ' τί λέγατε... πῶς εἶναι πέννα! Ψημμένα τὰ δικά του, ροζιάρικα ἀπ' τὴ δουλειὰ, τὰ δείχνη με περιφάνεια: Γιὰ κυττάτε!..

Τὰ συμφωνήσαμε με τὸ δάσκαλο ν' ἀλλάξουμε δουλειὰ. Τὸ πρῶτ' πού μοιράζανε τὰ ἐργαλεῖα οἱ τσαουσάδες μας μείναμε τελευταῖοι, ὥστε νὰ τῶ-χουμε πάνω στὶς κόφες.

Ὅσοι κουβαλοῦσαν πέτρα με τίς κόφες, δὲν εἶ-χαν τὸν μαφαζά στὸ κεφάλι τους. Ὡς πού νὰ μοῦ γεμίσουν τὸ κοφίνι, νὰ φτυάρια, ξεκουραζόμουνα.

Θᾶτυχε φαίνεται πάνω στὰ χαλκία.

Μόλις πήρα τὸ κοφίνι στὸν ὄμο, ἔνοιωσα τὴν κεντιὰ τοῦ σιτοῦ μεγάλο δάχτυλο. Πέταξα τὸ κοφίνι κι' ἔβαλα τίς φωνές : Σκορπιός... σκορπιός! ἔτρεχε με τὴν οὐρά πρὸς τ' ἀπάνω. Τὸ κεντρί του γιάλυζε σάν βαμμένο ἀτσάλι. Κρατοῦσε τὸ χέρι μου καὶ φώναζα σάν τρελλός ἀπ' τοὺς πόνους. Στριφογυρ-νοῦσα, κιλιώμουνα χάμω ὡς πού βράδιασε.

Ἄργα τὴ νύχτα καλμάρισαν οἱ πόνοι.

Οἱ μέρες περνοῦσαν σκληρές. Οἱ βδομάδες γί-νουνταν μῆνες κι' ἡ δουλειὰ συνεχιζότανε πάντα,

κάτω απ' τὸν ἀδυσώπητο ἥλιο τῆς ἀνατολῆς.

“Ὅλα τὰ ἐλέη τοῦ Θεοῦ μᾶς ἦρθαν πάλι μαζεμένα:·

Κοιλιακά, ἐλονοσία, ψείρες, σκορπιοὶ καὶ πᾶν ἀπ' ὄλο ἡ ἀπογοήτευση. Κανείς δὲ μιλοῦσε πιά γιὰ Εἰρήνη καὶ ἀνταλλαγὴ. “Ἦσαν δυὸ κυρίες ἀκατάδεχτες, φυλομίτες. Τὶς μισοῦσαμε καὶ τὶς βρίζαμε γιὰτὶ δὲ μᾶς πλησιάζανε: Βρὲ παιδιὰ, ἔλεγε κάποιός σὺντροφος φοιτητῆς. “Ὁρκίστηκα, ἂν ζήσω κι' ἐλευτερωθῶ καμμιά φορὰ, νὰ μὴν ἀγαπήσω ποτὲ γυναῖκα ποὺ νὰ τὴν λένε Εἰρήνη! Βαρέθηκα! Συχάθηκα ν' ἀκούω αὐτὸ τ' ὄνομα τόσον καιρὸ.

Πρῶτα ξεφορτώναμε βαγόνια, σκουπίζαμε τοὺς δρόμους ἢ δουλεύαμε σὲ χτήματα. Ζούσαμε σὲ μιὰ πόλι' ἐλπίζαμε.

Τώρα φτιάχνουμε ἕνα δρόμο τοῦ κουβέρνου ἀτέρμωνα, μέσα στὴν ἐρημιὰ.

Μπορεῖ κι' ἡ σκλαβιά μας νὰ εἶναι ἀτέρμωνη.

Τὸ “Αραπλάρ ἦταν ἕνα κουτσοχώρι καμμιά σαρανταριά σπιτία. Οἱ χωριάτες—μιὰ ὁμορφὴ, γέροδεμένη ράτσα—“Ανθρώποι τοῦ Θεοῦ. “Απὸνήρευτοὶ καὶ ἄκακοι, ἴσως γιὰτὶ τὸ χωριὸ τοὺς δὲν εἶχε τζαμί καὶ σχολεῖο. Τὰ δυὸ φυτώρια τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ “Εθνισμοῦ, ἢ γιὰτὶ δὲν πέρασε ἀπ' ἐκεῖ ἡ θύελλα τοῦ πολέμου Σκλάβους κι' ἀφέντες δὲν ξεχωρίζανε. «“Ασκέρ» λέγανε τοὺς μαφαζάδες, ἄσκέρ λέγανε κι' ἐμᾶς.

Τελευταία μᾶς ἦρθε μιὰ νέα ἀρρώστεια· ἕνα νέο φρούτο τῆς ἀνατολῆς. Τῆς θείας σοφίας ἐμπνευση. “Ἦταν κάτι σὰν ἐπιδημία. Μιά ἀδιαθεσία καὶ

μεγάλῃ ἐξάντληση, λίγες μέρες, κι' ὁ ἄρρωστος ξωφλοῦσε ἀπ' τὴ ζωὴ μὲ τὰ βάσανα. Τοὺς μαζεύαμε κάθε πρωτὶ δυὸ, τρεῖς καὶ τοὺς θάφταμε πιὸ πέρα, πάνω σ' ἕνα λόφο. Τοὺς φτιάχναμε καὶ σταυροὺς ἀπὸ καλάμια.

Κάποιο πρωτὶ μᾶς ἦρθε ἕνας γιατρός αἰχμάλωλος ὑπίατρος, ἀπ' τὰ μέρη τῆς “Ἡπειρου. Τὸν στείλανε νὰ σώσῃ τὴν κατάσταση, γιὰτὶ ἡ δουλειὰ ἔμενε πίσω.

Τὴν ἴδια μέρα τὸν κάλεσε τὸ κουμάντο σὲ σύσκεψη.

«Λῆψις μέτρων πρὸς καταπολέμησιν τῆς ἀρρώστειας.»

Τὸ κακὸ ἀποδόθηκε πάλι στὶς ψείρες κι' ἀπ' τὴν ἄλλῃ μέρα ἀρχίσαν οἱ σταυροφορίες. Θάνατον στὶς ψείρες διὰ βρασμοῦ καὶ συνθλήψεως. “Ἡ μέρα κλιβανισμοῦ καὶ ψειρίσματος ὀρίστηκε ἡ Παρασκευὴ.

Μιά ποὺ ἦσαν Τούρκικες βγάζαμε καὶ τὸ ἄχτι μας νὲ τίς σκοτώνουμε.

“Εκεῖνο ποὺ φοβόμουνα μὲ βρῆκε ξαφνικά.

“Ὅλη τὴ νύχτα μ' ἔψησε ὁ πυρετός. Τὸ πρωτὶ δούλεψα κουτσᾶ, στραβᾶ καναδυὸ ὄρες ὡς ποὺ ἔπεσα μέσα στὸν ἥλιο καὶ σπάραξα ἀπ' τὰ ρίγη.

Κατὰ τὸ μεσημέρι, πέρασ' ὁ γιατρός ἀπ' τὸ πόστο μας καὶ εἶπε νὰ μὲ πάνε στὸν καταυλισμὸ νὰ πλαγιάσω. Στὸ τσαντίρι βολόδερνα μονάχος ὡς τὸ βράδυ ποὺ γυρίσαν οἱ ἄλλοι ἀπ' τὴ δουλειὰ. “Ὁ δάσκαλος μὲ τὸν Φωκίανὸ παρασταθῆκαν στὴν ἀρρώστεια μου, ὅλη τὴ νύχτα φέρναν κρύο νερὸ καὶ

και μου δρoσιζαν το μετωπο.

Αργά τη νύχτα ο πυρετός έτε με και κοιμήθηκα

Ο Γιατρός μ' άφησε ελεύθερο ύπηρεσίας δυο μέρες.

Το πρωί σαν φύγαν οι άλλοι για τη δουλειά, ούρθηκα ως την πόρτα της σκηνής, διψοδσα.

Οι χωριάτες περνούσαν για τις δουλειές τους κι οι γυναίκες πηγαΐναν στο πηγάδι. "Ηθελα να ζητήσω νερό μα δισταζα. Φοβόμουνα.

Διάλλεξα μιá γρηά που περνούσε πιο κοντά.

Στάμνα στον δμο κι' έβα μπακιρένιο τάσι στο χέρι. "Εκανα τη φωνή μου όσο μπορούσα πιο κλαψιάρικια και της φώναξα :

«'Ανά... 'Ανά.. (μάννα). "Ηρθε κοντά κι' έσκυψε από πάνω μου :

Τι θές ογλούμ ;

«'Ατζικ σου ανά» (λίγο νερό)

"Αρρωστος είσαι παιδί μου ;

"Αρρωστος μάννα.

Συγκινήθηκε : «"Αχ γιαβρούμ... άχ!»

Μουδωσε το τάσι να πιω και με ξαναρώτησε αν θέλω τίποτ' άλλο.

"Οχι μάννα εύχαριστώ. "Απλωσε το τρεμάμενο χεράκι της και μου χάιδεψε το κεφάλι. Την κύτταξα φοβισμένα σαν το σκυλλι που είναι άσυνήθιστο σε χάδια ανθρώπου.

"Ενα δάκρυ σα μαργαριτάρι τρεμόπαιζε στην άκρη του ματιου της, και κατηφόρησε στο γέρικο μάγουλο, Πήρε το τάσι απ' το χέρι μου και τράβηξε κατά το χωριό.

Πάνω στην ώρα πεπνούσε κι' ο συτιστής του τάγματος, πήγαινε στο νερό μ' ένα τενεκεδένιο κανάκι του ούζου. Εΐδε τη σκηνή με τη γρηά και στάθηκε. "Ηταν ένας σύντροφος απ' τη Σελεύκια "Αβραάμ τον λέγανε. "Ηξαιρε την τουρκική με τα γράμματα, γι' αυτό και για το προσόν που είχε να φτιάχνη ούζο με ανασόλ που του προμήθευε το κουμάντο τον κάνανε συτιστή.

Οι αξιωματικοί μας πίναν πολυ ούζο κάθε βράδυ, το ρίχναν στο γλέντι και μεθούσανε. Τα προσόντα λοιπόν του "Αβραάμ του εξασφαλιζανε κάποια άνεση, σχετική έλευθερία και καλοπέραση στο τάγμα.

"Εμενε σε ξεχωριστό τσαντίρι με τον «Κιατίπη» (γρσμματέα) του τάγματος, σκλάβος κι' αυτός απ' την Καισάρεια, κάποιος Πρόδρομος.

Στάθηκε λοιπόν και πιάσαμε κουβέντα.

Στους τρόπους του είχε κάτι το ξεχωριστό αυτός ο άνθρωπος, αν και δεν είχε καμμιά εκτίμηση στους συμπατριώτες του, τσαουσάδες και ντραγουμάνους του τάγματος, για την αισχρή τους διαγωγή και τον άμετρο φιλοτομαρισμό τους:

"Αρρωστος είσαι σύντροφε;

"Αρρωστος !

"Α, φουκαρά, και φαίνεσαι μικρός... Τα καταφέρνης στην τσάπα;

Τι κάνω λέω Κουτσά, στραβά...

"Εμεινε λίγο σκευτικός... Για στάσου βρέ παιδί, κάτι μπορεί να γίνη για σένα...

Ξαίρεις Τούρκικα γράμματα;

"Οχι.

Μπέρεις νά μάθης νά γράφης Τούρκικα νούμερα;... Νά άπ' τό ένα ως τό δέκα' εύκολο είναι.

Θά προσπαθήσω λέω.

Μπράβο. Θέλεις λοιπόν νά σέ πάρω βρηθό μου στην άποθήκη;.. Εύκολη δουλειά. Κουραμάνες και έβγαλεία θά μετράς και θά παραδίνεις.

°Απόμεινα νά τόν κυττάζω σάν χαμμένος.

Τί μήπως δέν θέλεις, μου λέει.

Πώς.. βιάστηκά ν' άπαντήσω, άλλα σκεύτωμαι πώς θά γίνη τέτοιο πράμμα, θ' άφίσουν τάχα οί Τούρκοι. Αυτό λέει; είναι δική μου δουλειά. °Εσού κύτταξε νά μάθης τά νούμερα ως αύριο.

"Εβγαλε χαρτί και μολύβι και μουγραψε τά νούμερα άπ' τό ένα ως τά δέκα.

"Ολη τή μέρα καταπίαστηκα νά ζωγραφίζω κείνα τά άραβικά όρνιθοσκαλίσματα ως πού τά έμαθα.

"Εγγραφα χιλιάδες, εκατομμύρια

Τό βράδυ σάν είπα στην παρέα τί έτρεξε και την πιθανότητα νά γίνω βρηθός συμιστή όλοι χαρήκανε.

"Ο άπλοϊκός κι' άγράμματος Φωκιάνος δέ μπορούσε όμως νά χωνέψη, πώς άφοϋ ό συμιστής μου δειξε μόνου ως τό δέκα, έμαθα μόγος μου νά γράφω εκατοντάδες και χιλιάδες. Κύτταζε κείνα τά όρνιθοσκαλίσματα κι' άπορουσε.

Τήν άλλη μέρα πρωί, πρωί, την ώρα της καρβάνας ήρθε ό συμιστής και με πήρε άπ' τή γραμμή.

"Η άποθήκη και τό γραφείο του συμιστή ήταν μέσα σ' ένα σταύλο. Στη μιá μεριά τά εργαλεία:

Στην άλλη τά τρόφιμá. έκει μέσα και τό.. έργαστήριο ποτοποιίας.

Στην άποθήκη περνοϋσα καλά. Λίγη δουλειά μισή ώρα τό πρωί κι' άλλη τόση τό βράδυ, νά παραδώσω και νά παραλάβω εργαλεία και κουραμάνες. ύστερα ξάπλωνα στον ίσκιο..

Στην άποθήκη μαγειρεύαμε ξεχωριστό φαί για τέσσερης. Μαζύ μας έτρωγε κι' °Οσμάν ό ύπποκόμος του μπημπαση' ένα ζό 3π' τό Νηιάρ— μπεκρ.

Κάπου, κάπου τόν στέλναμε σιá σπίτια με δύο τρεις πλάκες σαποϋνι της άποθήκης κι' έκανε τραμπα πότε με κρέας πότε με αυγά. Τη μαγειρική την έκανε ό Πρόδρομος πάντα. "Η χαρά του ήτανε σάν έπιανε νά καρβουδίση κρέας, πού θα κατάφερνε τόν συμιστή νά του δώση ούζο, κι' όσο μαγειρεύε φώναζε του συμιστή: "Αμάν άδελφέ "Αβραάμ.., ρακι μεζές είναι τζάνουσι αυτός... Μα σάν έπινε δύο, τρία θυμώτανε της φαμιλίας του, τόν πιάναν τά μερακία κι' άρχιζε ένα τραγούδι πού έμοιαζε με θρήνος, κι' όσο τραγουδούσε έκλαιγε:

"Ο °Οσμάν τόν κυττούσε με συμπόνια όσο έκλαιγε και στο τέλος ρωτούσε έμάς: Τι έχει ό καημένος. «Νέ βάρ γιαζίκ.»

Τίποτα, τραγουδά.

Τραγουδά;.. "Ανοιγε τά μοσχαρίσια ματια του κι' άπορουσε. Πώς μπορούν οί γκισούρηδες νά τραγουδουν και νά κλαίνε μαζύ. Τά βράδυα έρχότανε ή παρέα κι' μ' εύρισκε, τοϋτο έγεινε, κείνο έγεινε. Με την εύκαιρία, πάντα κάτι θά βρισκότανε πότε φαί, πότε ψωμί τους τά φύλαγα και κολατσιζανε. "Ενα βράδυ ήρθ' ό Φωκιάνος βιάστικός και φοβισμένος. Τι συμβαίνει Μανώλη, γιατί

μόνος, τόν ρώτησα.

"Αστα, σφίξανε τὰ πράματα... δὲν τάμαθες; Τὸ σκάσανε λέει μιά παρέα, τέσσερης χτὲς νῆ νύχτα καὶ τώρα δὲ μᾶς ἀφίνουν νὰ ξεμυτίσουμε ροῦπι.

Πᾶ; καὶ ποῦ πήγανε;

Πᾶνε λέει γιὰ τὸ χαλέπι. Ἄν τὰ καταφέρουν καὶ περάσουν τὰ γαλλικὰ φυλάκια σωθήκανε.

Πῆρε ὅτι περισσέματα τοῦ εἶχα φιλάξει κι' ἔφυγε.

Τὴν ἄλλη μέρα ἦταν Παρασκευὴ. Τὸ τάγμα εἶχε καθαριότητα. Κοντοζύγωνε μεσημέρι. Μιά βοή σηκώθηκε πέρα στὴν κατασκήνωση, ἕνας ὀματᾶς.

Τοὺς φέρνουνε... Τοὺς πιάσανε... Μισόγυμνοι μαζεδούνταν οἱ σκλάβοι καὶ συζητοῦσανε.

"Απὸ μακρὰ βλέπαμε τὴν κίνηση. Λέγαμε τί τρέχει κεῖ κάτω.

"Ὁ Ὀσμάν μᾶς ἐξήγησε: Φέρανε τοὺς «κατσάκιδες» ποῦ φύγανε τὴν προχτεσινὴ νύχτα.

Τὸ κουμάντο πρόσταξε νὰ μαστιγώθουν ἀμέσως πρὸς παραδειγματισμό.

Ἡ καθαριότητα σταμάτησε κι' οἱ σκλάβοι παράταχτηκαν ὅλοι πάνω στ' ἄλώνια νὰ παρακολουθήσουν τὸ θέαμα τοῦ μαστιγώμα.

Σὲ λίγο φέραν καὶ τοὺς φυγάδες δεμμένους. Ὁ λονῶν τὰ μοῦτρα ἦσαν μελανιασμένα καὶ ματωμένα ἀπ' τὸ ξύλο.

Τέσσερης μοφαζάδες τοὺς σπρώξαν στὴν μέση καὶ τοὺς ἀναγκάσαν νὰ σκύψουν τραβόντας τους ἀπ' τὰ μαλλιά.

Βασανιστὲς εἶχαν ὀριστῆ ὁ Γκαλίπ ἀγὰς ὁ ἄρβανίτης κι' ὁ ἄλλος μὲ τὸ τρικαντὸ κρατοῦσαν ἀ-

πὸνα ραβδί ὁ καθένας καὶ χτυποῦσαν τοὺς σκλάβοις ἐλύπητα. Ὁ δικηκτὴς κρατοῦσε τὸ ρυθμὸ μὲ τὸ μαστίγιο: Εἴκοσι μιά... εἴκοσι δυό... Κάπου, κάπου παρατοῦσε τὸ μέτρημα γιὰ νὰ φωνάξη: Βοῦρ. χτυπᾶτε πιὸ γερὰ καὶ πάλι συνέχιζε.

Οἱ σκλάβοι, σπαράζανε, ξεφωνήζανε σὲ κάθε ξυλιά. στὸ τέλος ἕνας, ἕνας ἔπεφτε ἀναίσθητος. Ἄνὰ μεσῶ στοὺς ἀξιωματικοὺς ποῦ παρακολουθοῦσαν τὸ θέαμα ἦταν κι' ὁ γιατρός μας: χλωμὸς ἀγαναχτισμένος ἔτριζε τὰ δόντια του. Ἄπο συμπόνια τάχα, ἢ γιὰ τὸ στραπατσάρισμα τοῦ γοήτρου του σὺν ἀξιωματικῷ; Ποιὸς εἰρεῖ! Ἐμεῖς οἱ ἀνώνυμοὶ σκλάβοι, εἶχαμε συνηθίσει σὲ τέτοια θεάματα. Μὲ ναίμε ἀπαθεῖς ὅσο οἱ ξυλιές δὲν χεῖδεῦαν τὰ ὀπισθιά μας. Ἡ σκλάβιά μᾶς εἶχε ἀφαιρέση κάθε ψυχικὸ συναίσθημα. Ὄταν τὸ θέαμα πῆρε τέλος κι' οἱ σκλάβοι σκορπίσανε τριγύρω, οἱ δυὸ μπόγιδες λαχανιασμένοι ἀπ' τὴν κοίραση νὰ δέρνουν, ὁ ἕνας μάζευε τὰ βρακιά του ποῦ εἶχαν πέση κι' ὁ ἄλλος ἔσεισχανε τὸ τρικαντὸ στὸ κεφάλι του.

Ἐκεῖ ποῦ δὲν τὸ περιμέναμε μᾶς ἦρθε ἡ μεγάλη εἰδήση: «Ἐγεινε Εἰρήνη!» Τὸ νέο μᾶς τὸ φέραν τὸ μεσημέρι οἱ ἀγωγιάτες μὰζὺ μὲ τίς κουραμάνες τοῦ τάγματος ἀπ' τὴν Ἀντιόχεια. Στὴν ἀρχὴ δὲν τὸ πιστέψαμε. Πολλὲς φορές εἶχανε κυκλοφορήση τέτοιες διαδόσεις, μὰ ἦσαν ψεύτικες.

Τὸ ἀπόγευμα, κάνα δυὸ ὥρες μετὰ τὸ μεσημέρι, φάνηκε τὸ τάγμα νὰ γυρίζη ἀπ' τὴ δουλειὰ μὲ φωνὲς καὶ τραγούδια. Σὺν τοὺς εἶδαμε νὰ γυρίζουν

τόσο νωρίς με φωνές και τραγούδια, τὸ πιστέψαμε. Κατεβήκαμε κι' οἱ τρεῖς στὸ δρόμο καὶ τοὺς περιμέναμε. Ἐνας μαφαζάς πού χοροπηδοῦσε σάν ξεβιδωμένος μᾶς φώναξε χαρούμενος: «Σούλχ ἀρκαντάς.. σούλχ.» (Εἰρήνη σύντροφος Εἰρήνη.) Οἱ σκλάβοι κάναν σάν παλαβοὶ ἀπ' τὴ χαρὰ τους. Ἄλλοι κλαίγανε κι' ἄλλοι γελοῦσαν. Ἀγκαλιάζονταν καὶ φιλοῦσε ὁ ἕνας τὸν ἄλλο: Χριστὸς ἀνέστη παιδιὰ.

Ὁ Κώστας ὁ Σμυρνίης χόρευε ἀγγαλιασμένος μ' ἕναν μαφαζά. Ὁ Φωκιανὸς μόλις μὲ εἶδε ἔβαλε τίς φωνές κι' ἔτρεξε κοντὰ μου: Ἀδερφέκι γλυτώσαμε... Φεύγουμε πιά... Σωθῆκαν τὰ ψέμματα. Τὸν ἔσυρα παράμερα νὰ κάνουμε στιγάρο! Ἐρὲ παιδιὸ σάν ψέμμα μοῦ φαίνεται ἀκόμα!

Λὲς κἀϋμένε Μανώλη νὰ εἶναι σάν τις ἄλλες: Ἔβαλε τις φωνές: Σὼπ' ἀδερφέ!. ὁ ἴδιος ὁ μπήπασης ἦρθε σιτὴ δουλειὰ καὶ μᾶς τὸ εἶπε Πρόσταξε μάλιστα νὰ σχολάσουμε γιὰ τὴν καλὴ εἶδηση. Πάνω στὴν ὥρα μᾶς ἦρθε κι' ὁ Κώστας ἀγκαλιασμένος ἀκόμα μὲ τὸν μαφαζά. Ὁ καπνὸς πέρασε καὶ στὰ χέρια τοῦ τοραπιώτη: Ἔ καλὴ πατρίδα ἀρκαντάς. Μᾶς κότταξε καὶ τοὺς τρεῖς ἕναν, ἕνα κι' ἀνάστεναξε: Ἄν καμμιά φορά φωνάζουμε καὶ χτυπούσαμε, παραβλέπετε. Ἔτσι εἶναι ὁ στρατὸς ἀρκαντασλέρ... Ἀσκερλίκ—μάσκαραλκί!

Εἶπαμε πὼς θὰ τὰ ξεχάσουμε ὅλα. Τώρα Εἰρήνη καὶ ἀγάπη.

Τὸ βράδυ εἶχαμε φέοτα. Ἔπρεπε νὰ γιορτάσουμε τὸ εὐχάριστο γεγονός μὲ φωταψίτες, χοροὺς καὶ τραγούδια. Ἦταν διαταγὴ τοῦ κουμάντου.

Σάν νύχτωσε ἀνάψαν οἱ φωτιές πάνω στ' ἀλώνια Δεκαπέντε σωροὶ χῶμα ποτισμένοι μὲ πετρέλαιο, σχηματίζαν ἕναν κίκλο πάνω στὸ πλάτωμα καὶ στὴ μέση, σκλάβοι κι' ἄφροντες καθισμένοι, κατάχαμα γιορτάζαμε ἀντάμα τὴν Εἰρήνη: «Γιασασιν Σούλχ!..»

Καὶ ἐπὶ γῆς Εἰρήνη ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία.

Γκαρίζαμε ὑποχρεωτικὰ καὶ χοροπηδοῦσαμε σάν κανίβαλοι ξέφρονους χορτοῦς. Βαβυλωνία. Τὸ γλέντι δυνάμων· δυνάμωναν κι' οἱ φωτιές ὀλοένα μὲ πετρέλαιο κι' ὅπως ἦταν κάλυμα, οἱ καπνιές πηγαῖναν ψηλά σάν μαῦρα πούπουλα κι' ἔπειτα πέφταν γραμμῆ στὰ κεφάλια καὶ στὰ ἰδρωμένα μούτρα μας καὶ γινόμαστε κατάμαυροι. Αὐτὸ ἦταν τὸ πρῶτο μέρος τοῦ προγράμματος τῆς γιορτῆς. Στὸ δεύτερο ἦταν ἐλευθέρα πάλη. Κάναμε τόπο καὶ βγήκαν στὴ μέση Δυὸ μαφαζάδες, δυὸ ἀρκοῦδες μαυροθαλασσίτικες μέχρι κεῖ πάνω Λιγίσαν τὰ κορμιά τους μπρὸς καὶ κυττάζουν· σάν τὰ κοκόρια· χτυποῦσαν τὰ μπούτια τους μὲ τις παλάμες, κάναν τσαλίμια κωμικὰ καὶ τέλος βουτίχτηκαν ἀπ' τὴ μέση.

Οἱ μαφαζάδες χωρίστηκαν σὲ δύο κόμματα, οἱ μισοὶ φωνάζαν καὶ ἐνθαρρύνανε τὸν ἕνα παλαιστὴ κι' οἱ ἄλλοι τὸν ἄλλον: Ἄιντε Μεμέτ... Ἄιντε ὀγλούμ! Ἄιντε Ὄσμάν... Ἀφερὶμ Ὄσμάν.

Κι' αὐτοὶ δόστου καὶ κλωτσοῦσαν σάν κύπραιτκα γαιδούρια. Ἐμεῖς πάλι ἐνθαρρύναμε καὶ τοὺς δυὸ: Ἄιντε Ὄσμάν... Ἄιντε Μεμέτ...

Οὐδετέρα πολιτικὴ. Πάνω στὴν ὥρα ἀριβάρανε κι' οἱ δυὸ σταφίδα ἀπ' τὸ μεθύσι. Ὁ Γκαλιπ ἀγὰς ὁ ὄρβανίτης κι' ὁ ἄλλος μὲ τὸ τρικαντό. Ἄλλου πα-

τοψαν κι' άλλου βρίσκουνταν, θέλαν σώνει και καλά να χορεύουν «μπιρ γκισούρ χαβασί» (ένα 'Ελληνικό σκοπό) "Αίντε ούλέν... άρχισετε φώναζε ο άρβανίτης. 'Ο Κώστας ο σμυρνιός, τό πειραχτήριο πετάχτηκε πρόθυμος. Μπρός να γελασουμε βρέ παιδιά—έκανε στην παρέα του — ένα συρτό σμυρνέϊκο· Κι' άρχισε πρώτος.

«'Εσύσαι ένας ήλιος, φεγγάρι λαμπερό...»

Τά σχέδια χορεύανε—ας ποδμε—λικνίζονταν μιά μπρός μιά πίσω. 'Ο άρβανίτης πηδοουσε σαν όρθια άρκούδα, κι' άλλος κουνουσε τά μεγαλα του πουσινά πέρα, δώθε... Γιαλά... γιαλά... φώναζε τσαχπίνικα σαν όδαλίσκη. Γιασαί!... φωνάζαν οι μαφάζαδες έρεθισμένοι άπ' τό κούνημα των πουσινών του άνωτέρου των. Κι' οι σκλάβοι χειροκροτουσαν και σφυρίζανε.

IB.

"Ενα πρωί την ώρα της караβάνας, μας είπαν πως μπορούμε να γράψουμε στις φαμίλιες μας, στην 'Ελλάδα, αλλά με λίγα λόγια γιατί τα γράμματά μας θα περάσουν από λογοκρισία. 'Ελληνικά άπαγορεύεται "Η Τουρκικά ή Γαλλικά.

Χαρά! Κάναμε σαν παιδιά. Χαρτοφάκελλα μπορούσαμε να παραγγείλουμε στην 'Αντιόχεια.

Την προμήθεια και άποκλειστική έκμετάλλευση των χαρτικών ανέλαβε πρόθυμα ο νέος Μπας Τσαούσης μας· ο όπ' άριθ. 2 Ντιμήτ—έφές. Αύτός λεγότανε Τζιλμπέρ ή Τζιβέρ. Κάτι τέτοιο. 'Αρμένης,

ρωμηός, άρμενοκαθολικός ; κανείς δέν ήξαιρε τί σότ άνθρωπος είνε και πτό θεό λάτρευε.

Πολλές φορές είχε ζητήση να Τουρκέψη, μα οι Τουρκοι του τό ξεκόψανε :

«'Ολμάς» (δέν γίνεται) Στο ντοβλέτι μας έχουμε άρκετους ρουφιάνους, δέ θέλουμε και ξένους.

'Από τότε έδκυψε μοιρολάτρικα τό κεφάλι μα ώστόσο πάντα ήλπιζε πως κάτι θα μπορούσε να γίνη, γι' αυτό βάλθηκε με γαλιφιές να τους έξευμενιση Κάθε Παρασκευή πρωί τσακιζότανε να τρέξη στο κουμάντο για να σηκώση την τούρκικη σημαία.

Δουλειά που οι Τουρκοι είχαν πιά βαρεθή. Μα και μ' αυτό τίποτα άλλο δέ πέτυχε παρά τον τίτλο του «Ντολαντιρτζή» (κατεργάρη) έτοι τον φωνάζαν οι Τουρκοι.

'Απ' την άλλη μέρα λοιπόν όσοι είχαν τίποτα παληές οικονομίες άπ' τή Μαγνησιά αγοράζαν άπ' τον μπας—Τσαούση τά φορολογημένα χαρτοφάκελλα και γράφανε στις φαμίλιες τους. Για τό γράψιμο άγγαρεύτηκαν οι γαλομαθείς σύντροφοι. Σαν πηγα στην 'Αντιόχεια με τους άγωγιάτες να παραλάβω τίς κουραμένες του τόγματος, έφερα την είδηση στους συντρόφους που δουλεύαν στους στρατιωτικούς φούρνους Χαρήκαϊε. Δέ ξαίραν πως να με περιποιηθούν. 'Ησαν δυό 'Ηπειρώτες, ένας μικρασιάτης κι' ένας νησιώτης, ούτε τούρκικα δμως ξαίρανε ούτε γαλλικά. Κάτι θα γίνη τους είπα φέρτε τά χαρτοφάκελλα. Κάθισα λοιπόν και βάλθηκα να μαξέψω κάτι λίγα κολιβογαλλικά που είχα μάθη στο σχολειό και τους έγραφα άπ' δυό τρε ς λέξεις: "Ο-

λο τὰ ἴδια· Ζῶ κι' εἶμαι καλά, Σὰς φιλω καί τὰ
ρέστα. Τὴν ἀντρεσα στὸ ράκελλο καὶ πίσω τὸ ὄνο-
μα καὶ τὸ νούμερο τοῦ ἀποστολέα. Οἱ Ἠπὴρώτες
θέλαν νὰ γράψουν πολλά. Ἐπιγορεύει ἡ λογοκρι-
σία σύντροφοι, μὰ καὶ τὰ γαλλικά μου πῆραν τέλος.
"Ὅσο ἔγραφα, ἀθελὰ μευ παρακολουθοῦσα τὸν μικ-
ρασιάτη σύντροφο πὸ κ θισμένους παράμερα, κάπ-
νιζε μὲ τὸ κεφάλι σκυμμένο, σκευτικός κι' ἀμίλη-
τος. Αὐτὸς δὲν νοιάστηκε καθόλου γιὰ γράμμα.

Σὰν τέλειωσα μὲ τοὺς ἄλλους, τὸν ρώτησα: "Ε-
σύ δὲ θὰ γράψης σύντροφε; Κόνησε τὸ κεφάλι του
ἀρνητικά χωρὶς νὰ μὲ κυττάξῃ.

Βάλθηκα γὰ δῶ τὰ μάτια του. "Ἐκλαιγε τάχα!
Γιατί λέω, δὲν ἔχεις κανένα ἢ δὲν ξαίρεις πὸ βρῖσ-
κονται; Σήκωσε ἄργα τὸ κεφάλι του, στὰ μάτια
του τρεμόπαιζε ἓνα ἔακρυ. Νὰ κυλήσῃ ἢ νὰ κρατη-
θῇ; Ὁ πόνος τὸσπρωχνέ ἔξω, ὁ ἀνδρισμός το κρα-
τοῦσε. Ξεροκατάπιε ἓνα δυὸ φορές, κάτι πῆγε νὰ
πῆ μὰ τὸν ἐπνιξε ὁ λιγμός. Τὸ δάκρυ γλύστρησε,
κατρακίλησε στὸ μάγουλό του, ὁ ἀνδρισμός νικήθηκε.
Σηκώθηκε βιαστικά καὶ μὲ μεγάλες δρασκελιές τρά-
βηξε κατὰ τὰ ζυμωτήρια.

"Ἄστονε σύντροφε εἶπε ὁ νησιώτης, μὴ τὸν πλη-
γώνης παραπάνω τὸν φουκάρᾳ... Οἱ Τούρκοι τοῦ
σφάξανε ὀλακερῇ τῇ φαμίλια.

Δὲ μιλῆσαμε πιά. Μάζεψε τὰ γράμματα, παρέ-
λαβα ἄτις κουραμένους κι' ἔφυγα.

Πέρασ' ἀκόμα κανέναν μήνας, μὲ τὸ σήμερα καὶ
μὲ τὸ αὔριο φεύγουμε. πιάσαν τὸ πρωτοβρόχια κι'

οἱ ψυχρὲς ζυγώνουμε στὸν Νοέμβρη χωρὶς ν' ἀκού-
σῃ καμιά ἄλλη εἶδηση. Ὁ ἐρχομός τοῦ χειμῶνα
μὰς τρώμαζε, γιατί σ' αὐτὰ τὰ μέρη λέγαν πὸς
εἶναι βαρὺς. Τὸ χιόνι βαστᾷ μῆνες, πὸς θ' ἀντέχα-
με; Ἡ ἀπελπισία ἄρχισε πάλι σιγά, σιγά νὰ μὰς
κυριεύῃ. Τὰ μούτρα κατσουφιάζαν, τὰ στόματα
κλείνονε. Τέλος, κάποια μέρα δὲν στείλαν τὸ τάγμα
στὴ δουλειά, οὔτε τὴν ἄλλη, καὶ τὴν ἄλλη μέρες
πολλές. Στὸ κουμάντο ἦρθε διαταγὴ νὰ ἐτοιμαστοῦν
ὀνομαστικοὶ κατάλογοι τῶν σκλάβων, γραμμένοι
γαλλικά καὶ Τούρκικα, κι' ἀμέσως ἡ γλυκιά λέξη
τῆς ἀνταλλαγῆς ἄρχισε πάλι νὰ προφέρεται ἀπ' ὀ
λα τὰ στόματα. Μιά μέρα τὸ εἶπε κι' ὁ Μπιμπάσης
τοῦ συτιστή: Σὲ πεντέξη μέρες φεύγετε... Θὰ μαρ-
κάρετε ἀπ' τὴν Μερσίνα. Ὁ ἴδιος τὸ εἶπε καὶ στὸ
τάγμα τὴν ὥρα τῆς караβάνας. Οἱ σκλάβοι πὸ
γιὰ πρώτη φορὰ ἔκούγαν τὴν εὐχάριστη εἶδηση ἐπί-
σημα, ἀπ' τὸ στόμα τοῦ Μπιμπάση, πετάξαν ἀπ'
τῆ χαρὰ τους. Κάναν σὰν παλαβοί. Ἡ χαρὰ γέμι-
σε μὲ μῆς μούτρα καὶ καρδιά καὶ τὰ σφιγμένα χει-
λια γελάσαν πάλι. Τὶς τελευταῖες μέρες βάλθηκαν
νὰ μὰς ἀνθρωπέσουν λίγο πρὶν μὰς στείλουν στὴν
"Ελλάδα".

Κούρεμα, ξύρισμα καὶ κάθε πρωτ' κλῖβανο ὀποχρε-
ωτικό. Μόλις τέλειωνε τὸ προσκλητήριο, εἰ μαφα-
ζάδες βάζαν τίς φωνές: "Αἴντε χαμαμά! (λουτρό).
Τὸ φωνάζουν στὸν ἴδιο τόνο φωνάζανε πρῶτα
τὸ «Ὀντουνά» σὰν πηγαίναμε στὸ δάσος γιὰ τὰ
ξύλα τοῦ μαγειρείου. Τὸ συσσίτιο ἦταν ἀφθονο. Κου-
κί, ρεβύθια, κρέας. Τὴν πάρασκευὴ εἶχαμε καὶ

κομπόστα σταφίδες (χουσαφ.) Τα φαγιά περισσεύαν τὰ ψωμιά. Οἱ σκλάβοι χορταῖναν, ἢ ἡ χαρά τούς ἔκοβε τὴν ὄρεξη. Θυμώμαστε τὸν πρῶτο καιρὸ τῆς σκλαβιάς μας: "Ὅσο εἶμαστέ ἀνώδυμη μάζα. Τὰ βάσανα καὶ τοὺς κινδύνους ποὺ περάσαμε. Τότες παύ ἡ ζωὴ τοῦ σκλάβου ἀξίζει ὅσο κι' ἡ ζωὴ μιᾶς ψείρας. Τ' ἀποτοίγαρά καὶ τίς λεμονόκουπες ποὺ μαζεύαμε ἀπ' τοὺς δρόμους, τὸ ξύλο καὶ τὴν πείνα. Τώρα οἱ μαφαζάδες, μᾶς βλέπαν μ' ἄλλο μάτι. Τρώγαμε μαζὺ παρέα, καπνίζαμε. Μονάχα τὰ τσανάκια, οἱ Τσαουσάδες μας εἶχαν πεση σὲ συλλογὴ ὅσο βλέπαν τίς ἐτοιμασίες χανάν τὸ χρῶμα τους. δὲν μιλιούνταν. Νὰ ἦταν τάχα οἱ τῶψεις ἢ ὁ φόβος τῆς ἐκδίκησης. ...; Ποιὸς ξαίρει!

Πρῶτὴ ξεκινήσαμε ἀπ' τὸ Ἀραπλάρ μὲ τραγούδια καὶ χαρὲς στὴ στροφὴ τοῦ δρόμου ἀντικρύσαμε τοὺς καλάμενιους σταγρούς.

Ἐκεῖ στὴν πλαγιά ἀργεσαπίζαν τὰ τελευταῖα κουφάρια συντρόφων ποὺ ἄφισαμε στὸ Ἀραπλάρ.

Οἱ φωνὲς καὶ τὰ τραγούδια κόπηκαν μὲ μιᾶς κι' ὅλων τὰ μάτια στράφηκαν ἐκεῖ σὲ ὑστάτο ἀποχαιρεισμό. Σιγὰ, σιγὰ σβῆναν, χάνουνιαν ἀπ' τὰ μάτια μας. Ἐπειτα χάθηκε κι' ὁ λόφος.

Βαδίζαμε τρεῖς μέρες ἀκόμα, φτάσαμε στὸ Γκία οὐρκιοί. Ἀπ' ἐκεῖ μᾶς φωρτώσαν στὸ τραῖνο γιὰ τὴν Μερσίνα. Τὸ ἄλλο πρῶτὴ φάνηκε ἡ θάλασσα στὸ βάθος. Τὴν ξαναβλέπαμε ἔπειτα ἀπὸ 15 μῆνες γαληνεμένη, ἡμερῆ ἀπέραντὴ ἐλπίδα. Ὅλη μέρα μᾶς ἀφίσαν κοντὰ στὴ θάλασσα, ἀγναντεύαμε τὸ πέλαγος μὲ λαχτάρια νὰ φανῆ καπνὸς βαποριοῦ.

Τίποτα. Τ' ἀπόγεμα μᾶς τραβήξαν ψηλά, πάνω σ' ἓνα λόφο, ἐκεῖ στρατοπεδεύσαμε καὶ στήθηκαν τὰ καζάνια.

Περάσαν ἀκόμα λίγες μέρες γεμάτες ἀγωνία· καθε πρῶτὴ τὰ μάτια ὄργωναν τὸ πέλαγο γιὰ βαπόρι. Τίποτα. οὔτε καπνὸς οὔτε πανί. Ἡ θάλασσα ἔρημη πάντα γιάλιζε σὰν καθρέφτης κατ' ἀπ' τὸν ἥλιο. Μιὰ ποὺ ἀργοῦσε τόσο νὰ φανῆ, στήθηκαν πάλι οἱ κλιβανοὶ: «Ἄιντε χαμαμᾶ», οἱ Τοῦρκοι. δὲ θέλαν οὔτε μιὰ ψείρα τους νὰ μεταναστεύσῃ στὴν Ἑλλάδα.

Ἦταν μιὰ νύχτα βροχερὴ σὰν μπήκε στὸ λιμάνι κατάφωτο, πελώριο, σὰν πλεούμενο νησί. Πεταχτήκαμε ἀπ' τὰ τσαντήρια μὲ φωνὲς καὶ χαρὲς. Τὸ κυτούσαμε ὄρες. Μαζευτήκαν κι' οἱ μαφαζάδες γύρω μας νὰ μᾶς δώσουν τὰ συγχαρίκια: Καλῶς τὰ δεχτήκατε ἀρκαντάς... καλορίζικα.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ἦταν τὸ «Ἀρχιπέλαγος» ἓνα καρᾶβι τριώροφο· Κολοσσός. Μέσα βρήκαμε κι' ἄλλους συντρόφους, 800 ψυχὲς· γυναικόπαιδα ἀπ' τὴν Καισάρεια. Μόλις ξεκινήσαμε, ἔγειναν φασαρῖες στ' ἀμπάρι· οἱ σύντροφοι ρίχτηκαν στοὺς Τσαουσάδες μας, θέλαν νὰ τοὺς πέτάξουν στὴ θάλασσα. Ὁ καπετάνιος γιὰ νὰ τοὺς γλυτώσῃ τοὺς ἔκλεισε στὸ μπαλαοῦρο. Μαζεύονταν ἀπ' ἔξω οἱ ἄλλοι, τοὺς φτύναν ἀπ' τὸ φινιστρίνι τοὺς βρίζαν καὶ φεύγανε: ἔνοια σας θὰ τὰ ποδοῦμέ ἔξω....

*Ανεβήκαμε στό κατάστρομα δλη ή παρέα.

*Ο Φωκιανός έκανε σάν παλαβός, τραγουδούσε, χόρευε... σάν κουραζότανε καθόταν και λογάριαζε τις δρες πού άπομέναν άκόμα για νά φτάσουμε στόν Πειραιά. *Απ' τ' άμπάρια φτάναν οι φωνές τών συντρόφων χορούμενες άνακατωμένες με τραγούδια και σέ λίγο άνάμεσα σέ μιá γενική σιγή, άκούστηκε ό έθνικός μας ύμνος. Τά μάτια τοῦ δάσκαλου τρέχαν βρήση άπό συγκίνηση. *Όσοι φορούσαν καλπία Τουρκικά και φέσια, τά πετούσαν στη θάλασσα.

Σέ μιá στιγμή πού δέ μιλούσε κανείς, ό δάσκαλος έγειρε πλάι στόν Φωκιανό. * Δέ μας λές Μανώλη— τώρα πατοῦμε σέ *Ελληνικό έδαφος— πώς έγεινε τότε με τόν κασιδιάρη τόν μαφαζά; *Ο Φωκιανός άπέφυγε νά μιλήση. Κούνησε τό χέρι άνόρεχτα. *Μώρ άστα δάσκαλε... Περαιμένα ξεχασμένα... *Όχι Μανώλη θά μδς πής* είπαμε κι' άλλοι *Εμείς δέ ξαίρουμε τί έτρεξε.

*Ε, τί νά σάς πώ... Νά πολεμούσε νά με γκρεμίση στη χαράδρα, τόν έφερα βολικά έγώ και τόν έστειλα πιδ γρήγορα.

Μείναμε μ' άνοιχτό στό στόμα. *Α! βστε έτσι έγεινε; δέν γκρεμοσακίστηκε λοιπόν μόνος του;

Μώρ* έγώ τ'έξαιρα άπ' την ίδια μέρα έκαν' ό δάσκαλος με περιφάνεια... Γεια σου Μανώλη ήρωά! γεια σου λεβαντιά μου!, *Εσύ πήρες έκδίκηση για δλους μας.

Νύχτωσε και τό καράβι έπλεε άκόμα στα Τουρκικά παράλια. Είχαμε λουφάξει στην κουπαστή. Κανείς δέ μιλούσε : Κατά πού πέφτη ή Μαγνησιά βρέ

παιδιά ; *Ακούστηκε ή φωνή τοῦ Φωκιανού. *Ο δάσκαλος σήκωσε τό κεφάλι του νυσταγμένος. Πολεμούσε νά μαντέψη, άγναντεύοντας τη στεριά : Νά κάπου έκει πρέπει νά είναι, έκανε άόριστα, δείχνοντας με τό χέρι.

Κανείς δέν ξαναμίλησε. *Ηταν άρκετό. Στηρίξαμε δλοι κατα κεϊ τη ματιά μας και τη σκέψη μας μέσα σ' ένα χέρσο χωράφι. Σ' έναν τάφο πού για σημάδι είχε μιá προεξοχή βράχου.

ΤΕΛΟΣ

ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ

- 1) *Ο Σκελετός τοῦ άλήτη (διηγήματα)
- 2) Λογισμοί Τρελλού (διηγήματα)
- 3) *Αναποδιές (διηγήματα)
- 4) Παρόντες 312 άπ' την ζωή της σκλαβιάς.